Welterusten
mijnheer de president

Mijnheer de president, welterusten.
Slaap maar lekker in je mooie witte huis.
Denk maar niet te veel aan al die verre kusten
waar uw jongens zitten, eenzaam, ver van thuis.
Denk vooral niet aan die zesenveertig doden,
die vergissing laatst met dat bombardement.
En vergeet het vierde van die tien geboden
die u als goed christen zeker kent.

Denk maar niet aan al die jonge frontsoldaten
eenzaam stervend in de verre tropennacht.
Laat die weke pacifistenkliek maar praten,
mijnheer de president, slaap zacht.

Uit: Welterusten mijnheer de president
(Boudewijn de Groot/Lennaert Nijgh, 1966)

Rimko van der Maar

Welterusten
mijnheer de president

Boom - Amsterdam

De uitgave van dit boek is mede mogelijk gemaakt dankzij de financiële bijdragen van de J.E. Jurriaanse Stichting, de Stichting Dr Hendrik Muller's Vaderlandsch Fonds en de M.A.O.C. Gravin van Bylandt Stichting.

Foto omslag: Cor Jaring, Amsterdam
Omslagontwerp: Mesika Design, Hilversum
Zetwerk: Velotekst (B.L. van Popering), Zoetermeer

isbn (10) 90 8506 351 5
isbn (13) 978 90 8506 351 3
nur 680

www.uitgeverijboom.nl

Inhoud

Inleiding

Op 13 september 2006 reageerde minister van Buitenlandse Zaken Ben Bot in de Tweede Kamer op de onthulling van de Amerikaanse president George W. Bush dat de CIA gebruikmaakt van geheime detentiecentra voor terreurverdachten. De reden voor het spoeddebat was dat Bot eerder van de Amerikaanse regering had begrepen dat zulke centra niet bestonden. Voor de linkse oppositie was de affaire aanleiding om de Nederlandse steun aan de Amerikaanse inval in Irak van 2003 opnieuw ter discussie te stellen. Kamerleden van de PVDA, D66 en GroenLinks drongen in een motie zelfs aan op een parlementair onderzoek naar het motief van de Nederlandse regering om de Amerikaanse inval politiek te steunen, maar deze motie haalde het niet.[1] Wel zei Bot op aandringen van de Kamer dat hij 'immens' teleurgesteld was over het nieuws over de detentiecentra en dat hij zich 'bekocht' voelde. Hij weigerde echter te spreken van een 'vertrouwensbreuk' met de Verenigde Staten. Er was volgens hem sprake van 'een deuk in de vertrouwensrelatie'.[2]

De debatten over de Nederlands-Amerikaanse betrekkingen doen sinds de Amerikaanse inval in Irak sterk denken aan de debatten over de Nederlandse steun aan het Amerikaanse optreden in Zuid-Vietnam in de jaren zestig en zeventig. Ook toen eiste een linkse oppositie van een confessioneel-liberale regering dat zij openlijk afstand nam van het Amerikaanse militaire optreden in Zuid-Vietnam. De regering weigerde daar echter gehoor aan te geven met het argument dat de Amerikaanse regering steun verdiende van haar West-Europese bondgenoten in de strijd tegen het oprukkende communisme in Azië. Naarmate het conflict in Vietnam escaleerde, verloor dit argument echter aan overtuigingskracht. Zoals tegenwoordig wordt getwijfeld aan de motieven van de Amerikaanse inval in Irak, kwamen ook de motieven en doeleinden van de Amerikaanse Vietnampolitiek openlijk ter discussie te staan. Steeds minder mensen geloofden dat er daadwerkelijk sprake was van een communistische opmars. Sommigen beweerden zelfs dat niet het communistische Noord-Vietnam, maar juist de Verenigde Staten de agressor waren.

De druk op de Nederlandse regering werd versterkt doordat de Vietnamoorlog samenviel met een aantal ingrijpende maatschappelijke en culturele veranderingen, zoals de opkomst van een (transnationale) jongerencultuur, een toenemend generatieconflict, het kleiner worden van de wereld door de televisie, de leegloop van de kerken, en het ineenstorten van de traditionele Nederlandse pacificatiedemocratie.[3] Jongeren ageerden tegen 'het establishment', tientallen actiegroepen werden opgericht, oude politieke

partijen verloren terrein, nieuwe politieke partijen verschenen op het toneel, en onder invloed van de televisie eisten de media een steeds dominantere plaats op in de samenleving. Deze ontwikkelingen gingen gepaard met een sterk toenemende belangstelling voor internationale problemen, waaronder dus de Vietnamoorlog. Het gevolg was dat de minister van Buitenlandse Zaken, die in de jaren vijftig zijn beleid nog in relatieve stilte kon bepalen, over uiteenlopende onderwerpen verantwoording moest afleggen tegenover de media, het parlement en buitenparlementaire actiegroepen.[4]

Deze studie onderzoekt de spanning tussen de publieke opinie en de opstelling van de Nederlandse regering met betrekking tot de oorlog in Vietnam in de periode 1965-1973. Onderzocht is op welke manier en waarom de regering onder druk is gezet vanwege haar steun voor het Amerikaanse militaire optreden. Hoe is het politieke debat over de steun van de Nederlandse regering verlopen? Welke plaats namen de actiegroepen in in het debat en hoe lagen de verhoudingen tussen actiegroepen, de media en het parlement? Daarnaast is bekeken hoe de regering in het openbaar en achter de schermen met de maatschappelijke en parlementaire kritiek omging. Op welke manier slaagde de regering erin te volharden in haar steun voor de Amerikaanse Vietnampolitiek? En stond de Nederlandse regering onder druk van de Amerikaanse bondgenoot om loyaal te blijven?

Stand van het onderzoek

Hoewel algemeen wordt aangenomen dat de oorlog in maatschappelijk en politiek opzicht in Nederland veel invloed heeft gehad, is er weinig gedetailleerd onderzoek naar gedaan. Het onderzoek begon in de jaren tachtig met een aantal doctoraalscripties over de activiteiten van diverse actiegroepen.[5] In 1986 werden vervolgens twee pogingen ondernomen om de maatschappelijke impact van de oorlog te verklaren. In de eerste plaats concludeerde de antropoloog John Kleinen in een beschouwing naar aanleiding van de televisieserie *Vietnam: echo in Nederland* dat de Vietnamacties in Nederland moeten worden gezien als een symbolische uitdrukking van een breder, maatschappelijk protest tegen een 'systeem dat als stagnerend en repressief werd gevoeld'. Ook stelt hij dat het Vietnamprotest ervoor heeft gezorgd dat velen oog kregen voor de ongelijkheid tussen het Westen en de derde wereld.[6]

In de tweede plaats beschrijft Duco Hellema in *Johnson moordenaar! De kwestie Vietnam in de Nederlandse politiek 1965-1975* hoe de kwestie-Vietnam aanvankelijk vooral leefde in kleine kring. Het protest begon bij kleine groepen pacifisten, jongeren en communisten, breidde zich in 1967 uit naar een breder publiek, waarna het begin jaren zeventig volgens Hellema 'werkelijk massale vormen' aannam met als hoogtepunt de nationale demonstatie in januari 1973. Deze demonstratie werd bezocht door tussen de 50.000 en 100.000 mensen.[7] Hellema wijst er echter ook op dat de achtergronden van het protest niet altijd even gemakkelijk zijn aan te geven, omdat kritiek op de Vietnamoorlog vaak voortkwam uit onvrede over allerlei maatschappelijke zaken. 'Het verzet tegen de Amerikaanse oorlogvoering in Vietnam kwam voort uit een veelvoud, of zelfs een mengsel van overwegingen en achtergronden, waarvan de samenstelling achteraf

moeilijk exact kan worden vastgesteld,' stelt hij.[8] Ingrediënten van dit mengsel waren volgens hem de afkeer van de Verenigde Staten en de Koude Oorlog, solidariteit met de derde wereld, sympathie voor de onverzettelijkheid van de Vietnamezen, afkeer van het leed in Vietnam, afkeer van de welvaartsstaat en de moderne technologie, verzet tegen 'het establishment', met name onder jongeren, en kritiek op de volgzaamheid van de regering.

Volgens Hellema heeft de maatschappelijke kritiek de Nederlandse regering nauwelijks beïnvloed. Hij schrijft dat de regering 'vol vertrouwen en begrip, op loyale wijze in de Atlantische pas [bleef] lopen, enkele momenten van distantie en protest daargelaten'.[9] Wel zou de Vietnambeweging er in belangrijke mate toe hebben bijgedragen dat de buitenlandse politiek thema werd van publiek debat, waardoor 'het ideologische gezag' van bewindslieden op dit terrein werd aangetast. Ook maakte de oorlog volgens Hellema 'een einde aan de vanzelfsprekende aanvaarding van het Amerikaanse gelijk'.[10]

Na het verschijnen van *Johnson moordenaar!* zijn de reacties in Nederland op de Vietnamoorlog uit verschillende gezichtspunten bestudeerd. Verkuil beschreef de Vietnambeweging als onderdeel van de naoorlogse vredesbeweging.[11] Historicus Maarten Kuitenbrouwer en socioloog Hans Beerends wezen op het belang van de Vietnamoorlog voor de 'ontdekking' van de derde wereld, waarbij Kuitenbrouwer benadrukt dat het protest ook moet worden verklaard vanuit de romantische identificatie met revolutionaire guerrilla's van de Vietcong en met de moedige soldaten en burgers van Noord-Vietnam.[12] Historicus Hans Righart heeft daarnaast het verband tussen de Vietnamoorlog en de maatschappelijke veranderingen in de jaren zestig onderzocht. Hij betoogt dat de oorlog in Vietnam het jeugdcultureel protest in deze jaren heeft verhard en gepolitiseerd.[13]

Verder publiceerde politicoloog en historicus Frank Zuijdam over de spanningen die de Vietnamoorlog veroorzaakte binnen de belangrijkste oppositiepartij ten tijde van het Amerikaanse militaire optreden in Vietnam: de PVDA. Volgens Zuijdam zat deze partij gevangen tussen de polarisatiestrategie aan de ene kant en de wens regeringsverantwoordelijkheid te dragen aan de andere kant. Hoewel de PVDA hardnekkig oppositie heeft gevoerd tegen de pro-Amerikaanse opstelling van de confessioneel-liberale kabinetten, waakte de partij ervoor dat de kritiek op het Amerikaanse optreden te ver ging, omdat anders een toekomstige regeringscoalitie met de confessionelen in gevaar zou kunnen komen.[14]

Opvallend aan het onderzoek naar de Nederlandse reacties op de Vietnamoorlog is het linkse perspectief. Het politieke debat over de Vietnamoorlog wordt over het algemeen beschouwd als een 'goed-fout'-strijd tussen actiegroepen en linkse oppositiepartijen aan de ene kant en een pro-Amerikaanse, conservatieve en koppige regering aan de andere kant. Tegen dit beeld kan een aantal bezwaren worden ingebracht.

Een eerste bezwaar is de eenzijdige belichting van de regering. Er wordt van uitgegaan dat het Amerikaanse optreden in Zuid-Vietnam immoreel en verwerpelijk was en dat de Nederlandse regering welhaast verplicht was het in het openbaar af te wijzen. De vraag is echter of dit een juist uitgangspunt is, want in hoeverre kon van de regering

worden verwacht dat zij zich in het openbaar uitsprak tegen een conflict van de belangrijkste bondgenoot, waarbij zij bovendien feitelijk niet zelf betrokken was? Zou het bovendien kunnen zijn dat de Nederlandse regering meer onder druk heeft gestaan van de maatschappelijke ophef dan uit haar openbare optreden kan worden afgeleid? In deze studie zal worden getracht deze vragen te beantwoorden aan de hand van overheidsarchieven.[15]

Een tweede bezwaar tegen een dichotomische benadering is dat onvoldoende duidelijk wordt *op welke wijze* pressie is uitgeoefend op de regering. Hoe lagen de verhoudingen tussen actiegroepen en politieke partijen en tussen de partijen onderling? Welke rol speelden de media in het onder druk zetten van de regering? En welk effect had het binnenlandspolitieke klimaat op het debat over de Vietnamoorlog? In zijn boek over het erkenningsdebat van de DDR, dat in dezelfde periode speelde als het debat over het Amerikaanse optreden in Vietnam, heeft historicus Jacco Pekelder laten zien dat dit thema vooral op de politieke agenda kwam door het onrustige binnenlandspolitieke klimaat in de late jaren zestig. Links greep de erkenning van de DDR aan om zich te profileren en oppositie te voeren tegen rechts en het establishment.[16] In het huidige onderzoek wordt niet alleen onderzocht op welke manier de linkse partijen oppositie voerden tegen de Nederlandse steun aan de Amerikaanse Vietnampolitiek, maar ook hoe daar binnen de regeringspartijen op werd gereageerd. Deze partijen waren kwetsbaar door het voortdurende zetelverlies van de Katholieke Volkspartij, in die tijd de centrale partij in de Nederlandse politiek.[17] Bovendien bestond niet alleen binnen de PVDA, maar ook binnen de Antirevolutionaire Partij en binnen de KVP een progressieve stroming die zich vanaf 1966 begon te interesseren voor internationale problemen en die kritiek had op het Amerikaanse militaire optreden.[18] Gekeken zal worden in hoeverre dit een rol heeft gespeeld in het debat en of dit de pressie op de regering heeft versterkt.

Een derde bezwaar tegen het huidige beeld van het debat over de Vietnamoorlog is dat voorbijgegaan wordt aan de *silent majority*, ofwel de zwijgende meerderheid. In hoeverre waren activisten en linkse politici representatief voor de Nederlandse bevolking? Of had minister van Buitenlandse Zaken Joseph Luns gelijk dat het regeringsstandpunt leunde op een meerderheid, zoals hij zei in interviews?[19] Een probleem met de zwijgende meerderheid is dat zij moeilijk te onderzoeken is omdat zij nu eenmaal zweeg. Toch was dat niet altijd het geval. Zo werd in maart 1968 in Den Haag een pro-Amerikaanse demonstratie georganiseerd, die werd bezocht door 5000 mensen en organiseerde de VARA rond dezelfde tijd een landelijke opiniepeiling naar de mening van de Nederlandse bevolking over de Vietnamoorlog. Bovendien kwamen bij het ministerie van Buitenlandse Zaken en bij verschillende media regelmatig brieven binnen van mensen die zich ergerden aan Vietnamdemonstraties of aan de toenemende kritiek op de Amerikaanse Vietnampolitiek in de media of in de Kamer. In dit onderzoek wordt regelmatig bij deze 'tegenprotesten' stilgestaan.

Deze studie sluit aan op recent Amerikaans en Europees onderzoek naar het effect van de maatschappelijke oppositie tegen de Vietnamoorlog op de Amerikaanse en West-Europese regeringen. Uit Amerikaanse onderzoek komt onder andere naar voren dat

de Amerikaanse regering zich niet zozeer zorgen maakte over demonstraties van de Amerikaanse Vietnambeweging, maar veeleer over de kritiek in vooraanstaande media, over opiniepeilingen en de toenemende kritiek van senatoren.[20] Zover is het onderzoek in West-Europa nog niet, maar wel blijkt uit recente studies dat de Vietnamoorlog de Atlantische betrekkingen meer heeft belast dan in de jaren zestig en zeventig werd verondersteld.[21] Aangenomen wordt dat ook de negatieve maatschappelijke reacties van invloed zijn geweest op de fricties tussen West-Europa en de Verenigde Staten.[22]

Uit de (vooralsnog) schaarse voorbeelden die momenteel voorhanden zijn, blijkt dat maatschappelijke kritiek vaak indirect, op subtiele wijze doordrong tot de Europese regeringen. Zo schrijft de Britse historicus John Young dat de Britse Labourpremier Harold Wilson enkele malen openlijk protesteerde tegen Amerikaanse bombardementen om de onrust in zijn eigen partij tegemoet te komen.[23] Daarnaast heeft de Italiaanse historicus Leopoldo Nuti erop gewezen dat de maatschappelijke kritiek op de Vietnamoorlog in Italië leidde tot spanningen in het kabinet-Moro (1963-1968), een coalitie van sociaaldemocraten en christendemocraten. De kritiek heeft er zelfs mede toe bijgedragen dat het kabinet herhaaldelijk pogingen ondernam om de Verenigde Staten en Noord-Vietnam achter de schermen nader tot elkaar te brengen.[24]

Dit onderzoek sluit daarnaast aan bij recent Nederlands onderzoek naar de 'binnenlandisering' van de buitenlandse politiek in de jaren zestig en zeventig. Zoals hierboven is gesteld, nam het maatschappelijke engagement met internationale kwesties in deze periode snel toe. Vanaf de jaren negentig is aan de hand van archiefonderzoek onderzocht in hoeverre deze ontwikkeling invloed heeft gehad op de buitenlandse politiek. Daarin is onder andere geconcludeerd dat de buitenlandse politiek ten aanzien van de mensenrechtensituaties in Zuid-Afrika, derdewereldlanden en Oost-Europa niet alleen werd ingegeven door internationaal-politieke en humanitaire motieven, maar ook een reactie was op toenemende maatschappelijke druk.[25]

Ten slotte levert dit boek een bijdrage aan de discussie over de jaren zestig in Nederland, en dan vooral over de rol van gezagsdragers in deze periode. In zijn boek *De eindeloze jaren zestig* heeft Hans Righart dit decennium bestudeerd vanuit het traditionelere perspectief van de jongerencultuur. Volgens Righart moet de verklaring van de veranderingen in deze jaren vooral worden gezocht in een verhevigd generatieconflict. De Amerikaanse historicus Kennedy bekeek de jaren zestig echter vanuit het perspectief van de gezagsdragers en verdedigt de these dat de maatschappelijke veranderingen en vernieuwingen in de jaren zestig in Nederland niet zozeer op het conto van een jonge generatie progressieve vernieuwers moeten worden geschreven, maar veeleer waren aangestuurd en zelfs aangemoedigd door gematigde 'elites'. Deze elites, waarmee hij doelt op de vertegenwoordigers van de gevestigde partijen, dagbladen, verenigingen en kerken, vonden het beter de stroom te kanaliseren dan die te stuiten, zoals bijvoorbeeld in Frankrijk, de Verenigde Staten of in West-Duitsland gebeurde. Ervan uitgaand dat ook Eerste en Tweede Kamerleden, ministers en hoge ambtenaren op ministeries tot de 'elites' kunnen worden gerekend, wordt in deze studie bekeken in hoeverre de theorie van Kennedy opgaat voor het debat over de Vietnamoorlog.[26] Hoe ging 'de elite' om

met de maatschappelijke kritiek op de Verenigde Staten? In hoeverre was zij geneigd toe te geven aan deze kritiek?

Aanpak en afbakening

Het verloop van het debat over de steun van de Nederlandse regering aan het Amerikaanse militaire optreden in Vietnam werd bepaald door een aantal factoren: het verloop van de Amerikaanse militaire interventie en de internationale omstandigheden, de mate en vorm van buitenparlementair protest, media-aandacht voor de oorlog en de binnenlandse protesten, de verhoudingen in de binnenlandse politiek, en de reactie van de Nederlandse regering op de kritiek. Met uitzondering van het eerste hoofdstuk zullen deze factoren in elk hoofdstuk terugkeren.

Over de eerste factor kan globaal worden gesteld dat de periode 1965-1968 in het teken stond van geleidelijke escalatie. De intensiteit van de Amerikaanse bombardementen nam snel toe en het aantal Amerikaanse grondtroepen steeg van 47.000 in mei 1965 naar 200.000 in december 1965 tot meer dan een half miljoen in 1968. Het Tet-offensief, een grootschalige aanval van Noord-Vietnamese soldaten en Vietcongstrijders op Zuid-Vietnam in februari 1968, wordt algemeen beschouwd als een *turning point* in het conflict.[27] In maart 1968 kondigde president Lyndon B. Johnson aan dat de bombardementen op Noord-Vietnam voor het grootste gedeelte zouden worden gestaakt. Vervolgens begonnen in januari 1969 in Parijs officieel de onderhandelingen tussen de Verenigde Staten, Noord-Vietnam, het Zuid-Vietnamese Bevrijdingsfront en Zuid-Vietnam.

De periode 1969-1973 verschilde aanzienlijk van de voorgaande periode. Terwijl de onderhandelingen vastliepen, ging de opvolger van Johnson, Richard M. Nixon, op zoek naar een voor de Verenigde Staten 'eervol' vertrek uit Zuid-Vietnam. Hij besloot de oorlog te 'Vietnamiseren', hetgeen inhield dat Amerikaanse troepen werden teruggetrokken en het Zuid-Vietnamese leger met Amerikaanse financiën werd uitgebouwd. Ook zocht Nixon toenadering tot de Sovjet-Unie en China met het doel Noord-Vietnam diplomatiek te isoleren. Tegelijkertijd zette Nixon de Amerikaanse bombardementen op Noord-Vietnam en delen van Zuid-Vietnam voort. In januari 1973 werd de patstelling in de onderhandelingen doorbroken en tekenden de Verenigde Staten en Noord-Vietnam in Parijs een akkoord, als gevolg waarvan de Zuid-Vietnamese regering kon blijven zitten, maar de Verenigde Staten hun troepen definitief uit Zuid-Vietnam terugtrokken.

Over de tweede factor, de maatschappelijke protestacties, moet worden opgemerkt dat in dit onderzoek uitsluitend aandacht wordt besteed aan het buitenparlementaire protest dat expliciet gericht was tegen de Nederlandse overheid. Dat betekent dat de vele kleine en lokale actiecomités, die zich bezighielden met niet-politieke activiteiten zoals het organiseren van filmavonden, lezingen of inzamelingsacties voor Noord-Vietnam, niet nader zijn bestudeerd. Een uitzondering is gemaakt voor het in 1968 opgerichte Medisch Comité Nederland-Vietnam. Hoewel dit comité zich nadrukkelijk buiten de partijpolitiek hield, oefende het op indirecte wijze pressie uit op de Nederlandse politiek. In hoofdstuk 7 zal dit verder worden toegelicht.

Wanneer wordt gesproken over 'de Vietnambeweging' wordt gedoeld op de verzameling van buitenparlementaire actiegroepen die zich op een of andere manier verzetten tegen de Amerikaanse Vietnampolitiek. In de jaren zestig en zeventig was deze opvatting gangbaar, maar na de oorlog ontstond onder invloed van de politicologie steeds meer de neiging de Vietnambeweging te beschouwen als een brede maatschappelijke beweging, ofwel een 'sociale beweging', zoals bijvoorbeeld de derdewereldbeweging.[28] Een bezwaar tegen deze benadering is echter dat de definitie zo ruim is dat niet meer duidelijk is welke plaats Vietnamactiegroepen innamen in de Vietnambeweging. Zo wordt in diverse studies gesteld dat de afkeer van de Amerikaanse Vietnampolitiek vanaf het eind van 1972 zo algemeen was dat de Vietnambeweging uitgroeide tot een 'ware volksbeweging'. Tegelijkertijd blijkt echter dat het juist in deze periode minder goed ging met een deel van de actiegroepen.[29] Een ander bezwaar tegen een politicologische benadering is bovendien dat zij nogal rechtlijnig en schematisch is, waardoor zij voor een deel voorbijgaat aan de diversiteit van het protest en de uiteenlopende motieven die daaraan ten grondslag lagen. In deze studie wordt stilgestaan bij de achtergrond en motieven van de belangrijkste Vietnamgroeperingen in de periode 1965-1973.

Hoewel de Vietnamoorlog wordt beschouwd als de eerste 'televisieoorlog' en jarenlang voorpaginanieuws was, is in Nederland niet veel onderzoek gedaan naar de reacties van de media op de oorlog. Dat hangt ongetwijfeld samen met het enorme aanbod. Ter illustratie kan hiervoor worden gewezen op het aantal keer dat het NTS-Journaal in de periode 1964-1968 aandacht besteedde aan thema's die betrekking hadden op Zuid-Vietnam: in 1964 60 keer, in 1965 285 keer, in 1966 295 keer, in 1967 301 keer en in 1968 234 keer.[30] Het mediaonderzoek in deze studie kent ook de nodige beperkingen. Onderzocht zijn vooral de aandacht van dagbladen, tijdschriften, radio en televisie voor protestacties, voor Kamerdebatten over de oorlog, en het in de media weergegeven oordeel over belangrijke gebeurtenissen in de oorlog, zoals het Tet-offensief in 1968 en de kerstbombardementen in 1972. De algemene tendens was dat het overgrote deel van de media de Amerikaanse interventie aanvankelijk steunde, maar steeds kritischer werd naarmate de oorlog escaleerde.

Wat de verhoudingen in de binnenlandse politiek betreft, concentreert het onderzoek zich vooral op de partijen die in aanmerking kwamen voor regeringsverantwoordelijkheid. Onderzocht is welke discussies er achter de schermen en in de Tweede Kamer werden gevoerd. Daarbij is tevens gelet op het verschil tussen enerzijds Kamerfracties en anderzijds partijbesturen. Het standpunt en de oppositie van de kleine linkse PSP en de CPN, die al vanaf 1965 tegen het Amerikaanse optreden waren, zijn grotendeels buiten het onderzoek gelaten. Alleen in hoofdstuk 2 wordt uitgebreid op beide partijen ingegaan. De klein rechtse partijen zijn ook uit buiten beschouwing gebleven. Niet alleen vanwege hun relatief geringe omvang, maar ook omdat de prioriteit van deze partijen niet lag bij onderwerpen die betrekking hadden op de buitenlandse politiek. Bovendien zagen zij vanwege het Nederlandse bondgenootschap met de Verenigde Staten nauwelijks reden de Amerikaanse Vietnampolitiek te bekritiseren.

Onderzoek naar de regering richt zich niet alleen op het openbare optreden, maar ook op wat er achter de schermen is besproken. In hoeverre spraken ministers met

elkaar over de buitenparlementaire protesten of de kritiek op het Amerikaanse optreden in de media? Hoe werd binnen het ministerie van Buitenlandse Zaken gereageerd op de maatschappelijke kritiek en hoe ging men binnen het ministerie van Justitie om met antiautoritaire Vietnamdemonstraties? Hoe waren de diplomatieke betrekkingen met de Verenigde Staten in de onderzochte periode? In deze studie is veel aandacht besteed aan Joseph Luns, minister van Buitenlandse Zaken van 1952 tot 1971. Vanwege zijn rijke ervaring was hij in de jaren zestig de personificatie van de buitenlandse politiek geworden. Hoewel hij populair was bij de meerderheid van de bevolking, werd hij in de tweede helft van de jaren zestig mikpunt van kritiek van actiegroepen, media en politici vanwege zijn uitgesproken steun voor de Amerikaanse Vietnampolitiek.

Tot slot beperkt dit onderzoek zich tot de periode van het inzetten van Amerikaanse grondtroepen in Zuid-Vietnam in 1965 tot het vertrek van de laatste Amerikaanse militaire troepen in 1973. Die periode viel samen met het kabinet-Cals (1965-1966), het kabinet-De Jong (1967-1971) en de twee kabinetten onder leiding van minister-president Barend Biesheuvel (1971-1973). Het progressieve kabinet-Den Uyl (1973-1977) is buiten het onderzoek gebleven, omdat dit kabinet door het vertrek van de Amerikaanse troepen in 1973 niet onder maatschappelijke druk stond om zich van de Amerikaanse Vietnampolitiek te distantiëren. Niet alleen verplaatste de aandacht zich vanaf 1973 naar andere internationale onderwerpen, ook werd Zuid-Vietnam en niet de Verenigde Staten in deze jaren het mikpunt van kritiek. Omdat de Vietnamoorlog in 1973 echter opnieuw oplaaide en de strijd doorging tot april 1975, wordt de houding van het kabinet-Den Uyl ten aanzien van het conflict kort behandeld in de slotbeschouwing.

Bronnen

Deze studie is gebaseerd op archiefmateriaal, mediabronnen, literatuur en interviews. De regering is onderzocht aan de hand van openbare bronnen, zoals de *Handelingen van de Tweede Kamer*, maar ook aan de hand van het archief van het kabinet van de minister-president, de archieven van de ministeries van Justitie en Buitenlandse Zaken en de notulen van de ministerraad. Tevens is geput uit de archieven van de Amerikaanse ambassade in Nederland.

Wat betreft de politieke partijen moet worden opgemerkt dat niet alle archieven van de grote partijen goed bewaard zijn gebleven. Alleen het archief van de PVDA, inclusief de Tweede Kamerfractie, is vrijwel compleet aanwezig op het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis. Van de ARP en KVP zijn de notulen van de Tweede Kamerfracties niet aangetroffen, maar dit kon gedeeltelijk worden gecompenseerd door de notulen van de partijbesturen in het onderzoek te betrekken. De archieven van de VVD en CHU bevatten weinig relevante informatie over het overleg achter de schermen, zoals over moties en politieke strategieën. Dat geldt ook voor D66 en de PPR. Getracht is deze lacunes in te vullen met het bestuderen van de *Handelingen van de Tweede Kamer* en gegevens uit de archieven van de PVDA, de ARP en de KVP.

Het mediaonderzoek is gebaseerd op enkele doctoraalscripties over de opinies van Nederlandse dagbladen over de Vietnamoorlog en op literatuur over persgeschiedenis

en oorlogsverslaggeving.[31] Daarnaast is geput uit landelijke dagbladen en tijdschriften, en het audiovisueel archiefmateriaal dat zich bevindt op het Nederlands Instituut voor Beeld en Geluid. Daarbij is vooral gelet op reportages van actualiteitenrubrieken op de televisie, die in de onderzochte periode een steeds dominantere plaats veroverden in het medialandschap.[32] De passages over actiegroepen zijn gebaseerd op archieven van actiegroepen en activisten die zich bevinden op het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, op enkele persoonlijke archieven en op informatie uit het *Vietnam Bulletin*. Dit tijdschrift, dat in 1966 is opgericht, heeft jarenlang gefungeerd als de spil van de Vietnambeweging.

Ten slotte zijn voor dit onderzoek interviews afgenomen met oud-activisten, oud-Kamerleden, oud-ministers en oud-diplomaten. Deze interviews hebben vooral als achtergrondinformatie gediend. Een enkele keer, zoals in het hoofdstuk over de Amerikaanse deserteur Ralph Waver, is uit de afgenomen interviews geciteerd.

Hoofdstukindeling

Dit boek is chronologisch van opzet en bevat zeven hoofdstukken. De eerste drie hoofdstukken laten zien hoe de oorlog in Vietnam in Nederland veranderde van een onomstreden thema tot een belangrijk politiek thema. Het eerste hoofdstuk gaat over de totstandkoming van het officiële Nederlandse standpunt, waarbij ook wordt gekeken naar de geschiedenis van het conflict en naar de pogingen van de Verenigde Staten om Nederland bij het conflict te betrekken. Het tweede hoofdstuk behandelt de kritiek die in 1965 en 1966 ontstond op de Amerikaanse aanwezigheid in Zuid-Vietnam. In het derde hoofdstuk wordt stilgestaan bij de controverse tussen parlement en regering in 1967 en 1968 vanwege de beslissing van Luns om een Kamermotie met betrekking tot Vietnamoorlog naast zich neer te leggen. Ook wordt ingegaan op de snelle verbreding van het Vietnamprotest in deze periode.

Het vierde hoofdstuk gaat over het protest tegen de arrestaties van mensen die in het voorjaar van 1968 een affiche met de leuze 'Johnson oorlogsmisdadiger' bij zich droegen. Net zoals de leuze 'Johnson moordenaar!' was deze leuze verboden wegens het beledigen van een 'bevriend staatshoofd'. Op basis van bronnen van het ministerie van Justitie wordt onderzocht waarom deze kwestie in het vroege voorjaar zo veel belangstelling kreeg en hoe de regering heeft gereageerd op het protest.

Het vijfde, zesde en zevende hoofdstuk gaan over de jaren 1969-1973. Dat was een periode waarin de Vietnamoorlog ingrijpend van karakter veranderde door de onderhandelingen in Parijs en het aantreden van Nixon. Tegelijkertijd zien we dat in Nederland het protest tegen de oorlog en de Nederlandse regering van karakter veranderde. Er werd in deze periode minder frequent actiegevoerd, maar de acties die werden gevoerd, waren breder en groter opgezet dan in de jaren zestig. Bovendien kwam in deze jaren de hulpverlening aan Noord-Vietnam op gang. De hoofdstukken 5, 6 en 7 behandelen elk een gebeurtenis die in deze jaren tot maatschappelijke verontwaardiging heeft geleid. In hoofdstuk 5 is dat de Amerikaanse inval in Cambodja, in hoofdstuk 6 is dat de poging van de Nederlandse regering om een Amerikaanse deserteur over te

dragen aan de Verenigde Staten en in hoofdstuk 7 is dat de hervatting van de Amerikaanse bombardementen in 1972. Een slotbeschouwing sluit dit boek af.

HOOFDSTUK I

De Nederlandse regering en de Amerikaanse interventie in Vietnam, 1964-1965

Inleiding

De Nederlandse regering kreeg voor het eerst te maken met het sluimerende conflict in Vietnam toen de Amerikaanse regering in 1964 serieuze diplomatieke pogingen deed de NAVO-bondgenoten militair bij het conflict te betrekken. De Amerikaanse regering had goede hoop dat dit zou kunnen lukken, omdat zij meende dat de NAVO-landen bij de Verenigde Staten in het krijt stonden vanwege de inspanningen die de Verenigde Staten deden voor de bescherming van West-Europa. Bovendien, zo redeneerde de Amerikaanse regering, was het tegengaan van een opmars van het communisme in Azië van belang voor de veiligheid van de hele westerse wereld.[1]

De herhaaldelijke verzoeken uit Washington brachten de Europese NAVO-leden in een lastig parket. Aan de ene kant begrepen zij dat een weigering slecht zou vallen bij de Amerikaanse regering, zeker gezien de snelle verslechtering van de situatie in Zuid-Vietnam. Aan de andere kant liep geen enkele bondgenoot warm voor een militair avontuur in Zuidoost-Azië. Hoewel elk land daarvoor andere redenen had, deelden de Europese NAVO-bondgenoten de opvatting dat het conflict in Zuid-Vietnam in feite een Amerikaans probleem was. Bovendien was het voor een deel van Europa, waaronder Nederland, niet opportuun om in het postkoloniale tijdperk opnieuw bij een militair conflict in Azië betrokken te raken.[2]

In dit hoofdstuk wordt in de eerste plaats onderzocht hoe minister van Buitenlandse Zaken Luns op de toenemende pressie vanuit Washington heeft gereageerd. Daarnaast wordt stilgestaan bij de debatten binnen het kabinet-Cals en in de Tweede Kamer over de beslissing van de Amerikaanse regering om in het vroege voorjaar van 1965 Noord-Vietnam te bombarderen en grondtroepen in te zetten. Daarbij wordt met name gelet op de tegenstelling tussen de PVDA en de KVP, twee partijen die in april 1965 in een coalitie stapten, maar op buitenlandspolitiek terrein niet op één lijn lagen. Al jaren vonden velen binnen de PVDA dat Luns, die al vanaf 1952 minister van Buitenlandse Zaken was, een te starre kijk had op het Oost-West-conflict. Dit hoofdstuk begint echter met een beknopt overzicht van de achtergronden van de beslissing van de Amerikaanse regering om militair op te treden ten behoeve van Zuid-Vietnam.

HOOFDSTUK I

Achtergronden van de Amerikaanse interventie in Vietnam

Wie de Amerikaanse interventie wil begrijpen, moet terug naar het eind van de Tweede Wereldoorlog.[3] De kern van het ontstaan van het Amerikaans-Vietnamese conflict ligt in twee wereldwijde processen die zich in de eerste jaren na de Tweede Wereldoorlog voordeden: de dekolonisatie van Azië en het ontstaan van de Koude Oorlog. In het kleine Vietnam botsten deze processen met elkaar. De Verenigde Staten raakten betrokken in Vietnam als uitvloeisel van de oorlog die in 1946 was uitgebroken tussen voormalig kolonisator Frankrijk en de Vietminh, dat oorspronkelijk een samenwerkingsverband was tussen verschillende verzetsbewegingen tegen de Japanse bezetting, daarbij overigens gesteund door de Verenigde Staten. De Vietminh stond onder leiding van de nationalist en communist Ho Chi Minh, die na de Japanse capitulatie op 2 september 1945 de onafhankelijkheid had uitgeroepen (de Democratische Republiek Vietnam).[4]

De Amerikaanse regering van president Harry S. Truman hield zich aanvankelijk afzijdig van de oorlog tussen de Fransen en de Vietminh. Het State Department maakte zich al vroeg zorgen over de communistische sympathieën en contacten van Ho Chi Minh, maar de regering-Truman wilde niet te veel worden geassocieerd met de Franse pogingen het gebied opnieuw te koloniseren. Toen zij in 1947 overging tot de politiek van *containment* (indamming) van de Sovjet-Unie vanwege diens vermeende expansiedriften, kregen de zorgen over de Vietminh echter de overhand. Hoewel Amerikaanse diplomaten geen bewijzen konden vinden voor betrekkingen tussen Ho Chi Minh en Moskou, gingen beleidsmakers in Washington ervan uit dat die er waren. De Verenigde Staten leenden in het kader van de Marshallhulp vanaf 1947 miljoenen dollars aan Frankrijk, waardoor dit land in de gelegenheid werd gesteld meer geld in de strijd tegen de Vietminh te steken. Uit vrees haar West-Europese bondgenoot voor het hoofd te storen negeerde de Amerikaanse regering in deze jaren bovendien de herhaaldelijke oproepen van Ho Chi Minh voor steun of bemiddeling in de oorlog.[5]

Intussen was de Franse regering druk doende een alternatief te creëren voor de Vietminh, die het platteland van de noordelijke provinciën en centraal Vietnam onder controle had gekregen. Na lang aandringen wist de Franse regering Bao Dai, de laatste Vietnamese keizer ten tijde van de Franse overheersing, ertoe te bewegen terug te keren naar Vietnam om leiding te geven aan de 'Staat van Vietnam'. De Staat van Vietnam moest het 'liberale' alternatief zijn voor de Democratische Republiek Vietnam, maar bleef zoals Cambodja en Laos, verbonden aan Frankrijk in een unie. De Verenigde Staten stonden aanvankelijk aarzelend tegenover de creatie van Frankrijk, omdat Bao Dai in tegenstelling tot Ho Chi Minh weinig steun van de bevolking had en de levensvatbaarheid van de Staat Vietnam dus erg onzeker was. Deze bezwaren verdwenen echter toen in 1949 bekend werd dat de communisten in China de macht hadden overgenomen. Vanaf dat moment was de Frans-Vietnamese oorlog voor de Amerikaanse regering een onderdeel van de wereldwijde strijd tegen de verspreiding van het communisme.[6] Begin 1950 erkenden de Verenigde Staten de Staat van Vietnam en gingen zij over tot financiële en economische hulpverlening via Frankrijk. Rond dezelfde tijd

deden China en de Sovjet-Unie hetzelfde met de Democratische Republiek Vietnam. Dat de oorlog tussen Frankrijk en de Vietminh een dekolonisatiestrijd was, verdween steeds meer naar de achtergrond.

Ondanks de toenemende steun van de Amerikaanse regering tot bijna zeventig procent van de totale oorlogskosten, slaagde het Franse leger er niet in een overwinning te forceren. Integendeel, na acht jaar oorlog leed het Franse leger op 7 mei 1954 een vernederende nederlaag in een strategisch gelegen dal dichtbij Dien Bien Phu. Het was voor de Franse regering uitermate vervelend dat eerder was afgesproken dat in Genève onderhandelingen over de situatie in Vietnam, Laos en Cambodja zouden beginnen op 8 mei 1954; dat was dus exact een dag na de capitulatie van de Franse vesting. In Genève tekenden de moegestreden Franse regering, de Staat Vietnam en de leiders van de Vietminh een wapenstilstand. Daarnaast bereikten Frankrijk en de Democratische Republiek Vietnam overeenstemming over een slotverklaring, die ook werd gesteund door Groot-Brittannië, China, de Sovjet-Unie, Laos en Cambodja. Volgens deze verklaring zou Vietnam tijdelijk verdeeld worden in een noordelijke en een zuidelijke militaire zone langs de zeventiende breedtegraad met een gedemilitariseerde zone van tien kilometer tussen de zones. Het idee was dat na een periode van 'hergroepering' van militaire eenheden en bevolkingsgroepen in 1956, verkiezingen in heel Vietnam zouden worden gehouden om te beslissen door welke regering het land zou worden geregeerd. Ho verwachtte deze verkiezingen te winnen en de hereniging alsnog op vreedzame wijze te bereiken.[7]

De Amerikaanse regering, die vanaf 1953 onder leiding stond van president Dwight D. Eisenhower, begreep dat ook. Eisenhower, zijn minister van Buitenlandse Zaken John Foster Dulles en hun adviseurs hadden gemengde gevoelens over de Akkoorden van Genève. Aan de ene kant realiseerden zij zich dat er niet meer in had gezeten vanwege de Franse nederlaag, maar aan de andere kant waren zij ervan overtuigd dat uitvoering van de akkoorden in 1956 een communistische overname van Vietnam zou betekenen. Washington, en ook de Staat Vietnam, weigerden dan ook de akkoorden te steunen. Maar om goodwill te tonen, verzekerde de Amerikaanse regering in een aparte verklaring dat de Verenigde Staten zich zouden onthouden van maatregelen die de uitvoering van de overeenkomst in gevaar zouden kunnen brengen.[8]

In de Verenigde Staten was de vrees voor uitbreiding van het communisme inmiddels sterk toegenomen. Behalve de communistische overname in China had met name de oorlog in Korea van 1950 tot 1953 hieraan bijgedragen. In april 1954 verklaarde president Eisenhower dat het denkbaar was dat de ene na de andere natie in Zuidoost-Azië in de handen van communisten zou vallen (de zogenoemde 'dominotheorie').[9] Om dit tegen te gaan, nam Dulles het initiatief tot een regionale verdedigingsorganisatie, de Southeast Asia Treaty Organization (SEATO), samen met Groot-Brittannië, Frankrijk, Australië, Nieuw-Zeeland, Thailand, de Filippijnen en Pakistan. Belangrijker was dat de Amerikaanse regering vastbesloten was in het zuiden van Vietnam een krachtig en onafhankelijk regime te creëren, dat een tegenwicht moest zijn voor de Democratische Republiek Vietnam. Zij dacht daartoe in staat te zijn, mede omdat de Franse regering te weinig steun zou hebben verleend aan een niet onbelangrijke groep Vietnamese nationalisten

die fel gekant was tegen het communisme. Bovendien was het eerder in Griekenland (1947) en in Korea gelukt een communistische beweging tot staan te brengen.[10]

Diem

Nog tijdens de onderhandelingen in Genève benoemde Bao Dai de katholiek Ngo Dinh Diem tot premier van Zuid-Vietnam. Diem staat in de literatuur bekend als een religieus en zonderling figuur met goede contacten in de Verenigde Staten. Onder het overgrote deel van de Zuid-Vietnamese bevolking was hij niet populair, onder meer omdat hij katholiek was en de meerderheid van de bevolking boeddhistisch. Ook had hij niet het charisma van Ho Chi Minh.[11] De Amerikaanse regering steunde de benoeming van Diem echter vanwege zijn nationalistische en felle anticommunistische (en anti-Franse) opvattingen, maar ook omdat er geen betere kandidaten beschikbaar waren. Aanvankelijk had Diem in de politieke chaos na het Akkoord van Genève grote moeite om zijn premierschap te behouden, maar in 1955 slaagde hij erin zijn tegenstanders, onder wie Bao Dai, op een zijspoor te zetten en werd hij president van de nieuwe Republiek Zuid-Vietnam.[12] Vervolgens blokkeerde hij – daarbij gesteund door de Verenigde Staten – de geplande verkiezingen van 1956 in heel Vietnam. Als reden voor zijn weigering gaf Diem dat hij zich niet gebonden wist aan 'Genève' en dat het bovendien onmogelijk was vrije verkiezingen te houden onder het communistische regime in Noord-Vietnam.[13] Het besluit van Diem betekende dat de verdeling van Vietnam in een noordelijk en zuidelijk deel een permanent karakter kreeg.

In de jaren daarna zette de Amerikaanse regering, overigens op de voet gevolgd door anticommunisten in het Congres, alles in het werk om van Zuid-Vietnam een militair en economisch sterke natie te maken. Zuid-Vietnam moest een soort 'etalage' worden voor het welvarende en vrije Westen.[14] In 1956 begon de Amerikaanse Military Assistance and Advisory Group met de training van het Zuid-Vietnamese leger. Vier jaar later beweerde de Amerikaanse regering dat dit leger was omgevormd in een efficiënt en modern leger. Ook met de Zuid-Vietnamese economie leek het snel goed te gaan. In de straten van Saigon bloeiden de markten, reden dure auto's en overal werden nieuwe huizen gebouwd. Maar deze welvaart was voor een groot deel uiterlijke schijn. In werkelijkheid verliep de opbouw van Zuid-Vietnam minder voorspoedig dan gepland. Zo had het Zuid-Vietnamese leger in 1960 een tekort aan capabele officieren en op het platteland, waar negentig procent van de bevolking leefde, steeg de levensstandaard nauwelijks, ondanks miljoenen dollars aan hulp. De hulpverlening had niet tot economische ontwikkeling geleid, maar had Zuid-Vietnam alleen maar afhankelijk gemaakt van de Verenigde Staten.[15]

Op politiek gebied verliep de opbouw van de nieuwe Zuid-Vietnamese staat niet veel beter. Diem vervreemdde zich van belangrijke groepen in de Zuid-Vietnamese samenleving door zijn autoritaire opstelling en zijn neiging familieleden op hoge posten te benoemen en de katholieke minderheid te bevoordelen. Ook slaagde hij er niet in de plattelandsbevolking aan zich te binden. Hij jaagde boeren juist tegen zich in het harnas door zijn felle anticommunistische campagnes en door hen te laten betalen voor land dat zij in de oorlog tegen de Franse kolonisator van de Vietminh hadden gekregen.[16]

Diem was een alleenheerser die niet inzag of wilde inzien dat de toenemende sociale problemen in Zuid-Vietnam op termijn een grotere bedreiging voor zijn leiderschap betekenden dan de communistische guerrillastrijders.[17] Geobsedeerd door de opbouw van het land en gerustgesteld door Diems anticommunisme, liet de regering-Eisenhower Diem begaan. Pas toen Zuid-Vietnam in de jaren zestig het toneel werd van hevige onlusten, begonnen Amerikaanse beleidsmakers zich te verdiepen in politieke hervormingen en de instelling van een democratie in Zuid-Vietnam.[18]

Aanvankelijk reageerde Hanoi gelaten op het nieuws dat Diem niet mee wilde werken aan de verkiezingen. Het doel bleef de eenwording met Zuid-Vietnam, maar het Politburo negeerde de communistische groeperingen in het zuiden, omdat het de Verenigde Staten niet wilde provoceren en omdat de Sovjet-Unie en China niet warmliepen voor een snelle eenwording. De leiders in Hanoi hadden bovendien hun handen vol aan het opbouwen van Noord-Vietnam. Dat ging, net zoals in Zuid-Vietnam, met veel problemen gepaard. Officiële cijfers zijn er niet, maar vaststaat dat een grootschalige landhervorming in 1955 duizenden slachtoffers heeft geëist.[19] In de loop van 1957, nadat de rust in eigen land enigszins was teruggekeerd, veranderde Hanoi van koers en probeerde alsnog aansluiting te vinden bij de revolutionaire bewegingen in Zuid-Vietnam. De reden voor deze ommekeer was het anticommunistische optreden van Diem, waardoor deze revolutionaire bewegingen hevig onder druk kwamen te staan en dreigden uiteen te vallen.[20] Tegelijkertijd werd langzaam duidelijk dat er in Zuid-Vietnam een voor een revolutie gunstig klimaat begon te ontstaan.[21] Als de leiders in Hanoi de eenwording van Vietnam nog wilden bereiken, dan moesten zij dus tot actie overgaan.

In het voorjaar van 1959 besloot het Politburo de revolutie in Zuid-Vietnam actief te steunen, onder meer door materieel en manschappen te leveren via de zogenoemde 'Ho Chi Minhroute' – een verborgen aanvoerroute van Noord- naar Zuid-Vietnam via Laos. In september 1960 werd de 'bevrijding' van Zuid-Vietnam op een congres van de Vietnamese Arbeiders Partij officieel bekendgemaakt en twee maanden later richtten zuidelijke revolutionaire bewegingen op initiatief van Hanoi het 'Nationale Bevrijdingsfront voor de Bevrijding (NBF) van Zuid-Vietnam' op. Het NBF was een breed opgezette politieke beweging, die werd geleid door communisten, maar in feite was zij bedoeld voor eenieder die zich wilde verzetten tegen het bewind van Diem. Het NBF beloofde onder meer grootschalige hervormingen en een herenigd en onafhankelijk Vietnam. De gewapende tak van het NBF werd in het Westen bekend onder de naam de Vietcong.[22]

Uitbreiding onder Kennedy

Tijdens het presidentschap van John F. Kennedy (1961-1963) werd de militaire betrokkenheid van de Verenigde Staten bij Zuid-Vietnam aanzienlijk uitgebreid. Waren er in 1961 slechts enkele honderden Amerikaanse militaire adviseurs in het land, in 1963 was dit aantal gestegen tot meer dan 16.000. Deze adviseurs kregen bovendien de bevoegdheid om mee te vechten met de Zuid-Vietnamese strijdkrachten.[23] De toenemende betrokkenheid van de regering-Kennedy bij Zuid-Vietnam kan in de eerste plaats worden verklaard door het oplaaien van de Koude Oorlog. Tegen het eind van

de jaren vijftig zocht de sovjetleider Nikita Chroesjtsjov steeds vaker de confrontatie met de Verenigde Staten, onder meer ten aanzien van Berlijn, waar in augustus 1961 begonnen werd met de opbouw van de Muur. Bovendien had Chroesjtsjov openlijk verklaard dat Moskou van plan was actief de 'bevrijdingsoorlogen' in derdewereldlanden te steunen. Daar kwam bij dat Kennedy in het binnenland gezichtsverlies had geleden door de mislukte militaire operatie tegen Fidel Castro in 1961 en door de diplomatieke oplossing die hij in 1962 had geaccepteerd in Laos, waar een pro-Amerikaanse regering werd uitgedaagd door een door Sovjet-Unie en China gesteunde beweging. Een derde 'knieval' op buitenlands gebied kon hij zich niet veroorloven, zo dacht hij zelf.[24]

In de tweede plaats verslechterde de situatie in Zuid-Vietnam in hoog tempo. Al vrij snel bleek dat de oprichting van het NBF een succes was. In 1961 had het front, met hulp van een groeiend aantal Noord-Vietnamese soldaten, de controle gekregen over een groot deel van het platteland en kleine en middelgrote steden verspreid over Zuid-Vietnam (waarvan één stad op minder dan negentig kilometer afstand van Saigon lag).[25]

De verslechterende situatie in Zuid-Vietnam en het averechtse optreden van Diem stelden de regering-Kennedy voor een dilemma. De Zuid-Vietnamese regering aan haar lot overlaten, zou heel waarschijnlijk een communistische machtsovername tot gevolg hebben. Om de geloofwaardigheid van de Verenigde Staten in de wereld hoog te houden, durfde Kennedy deze optie niet aan. Maar de andere optie, het sturen van gevechtstroepen naar het Zuid-Vietnamese wespennest, was nauwelijks beter. Het gevolg was dat Kennedy ging schipperen en de beslissing over wat te doen met Zuid-Vietnam voor zich uit bleef schuiven. Hij weigerde Amerikaanse gevechtstroepen te sturen, zoals de gerenommeerde Amerikaanse generaal Maxwell D. Taylor voorstelde, maar hij wilde ook niet over een oplossing onderhandelen, zoals in Laos. Hij hield het bij militaire hulp, hoewel hij wist dat daarmee de situatie in Zuid-Vietnam voorlopig niet zou worden opgelost.[26]

In 1963 steeg de maatschappelijke onrust in Zuid-Vietnam tot een hoogtepunt. In dit jaar kwamen de boeddhisten, daarbij gesteund door studenten, in opstand tegen het regime van Diem vanwege Diems discriminatie ten gunste van de katholieke minderheid. De politie, die onder leiding stond van Diems broer, trad hard op tegen de demonstranten, maar dat leidde alleen maar tot meer demonstraties. Televisiebeelden van boeddhistische monniken die zichzelf uit protest tegen het geweld van de politie in brand staken, gingen de hele wereld over. De Amerikaanse regering was woedend over het optreden van de Saigonese politie, omdat de televisiebeelden bevestigden wat velen in de Verenigde Staten inmiddels dachten, namelijk dat hun land een autoritair Zuid-Vietnamees regime steunden. Door de gebeurtenissen in 1963, maar ook omdat er geruchten gingen dat Diem alsnog wilde gaan onderhandelen met Noord-Vietnam, verloor de Amerikaanse regering definitief het vertrouwen in het regime-Diem.[27]

Op 1 november 1963 ondernam een aantal Zuid-Vietnamese generaals een geslaagde coup tegen Diem. Over het Amerikaanse aandeel in de coup bestond onder historici lange tijd onenigheid. Maar inmiddels heerst er een redelijke eensgezindheid – mede op basis van bandopnamen uit het Witte Huis – dat de regering-Kennedy medeverant-

woordelijk was voor de coup door deze vooraf goed te keuren.[28] De staatsgreep betekende echter niet dat de Amerikaanse betrokkenheid bij Zuid-Vietnam kon worden afgebouwd. Integendeel, na de staatsgreep was Kennedy, die volgens generaal Taylor diep geschokt was toen hij hoorde dat Diem bij de coup was gedood, vastbesloten de nieuwe regering in Saigon te laten slagen.[29] Drie weken na de moord op Diem werd hijzelf echter vermoord in Dallas.

Johnson en de escalatie

De opvolger van Kennedy, Lyndon B. Johnson, leed nog sterker onder het dilemma van wel of niet ingrijpen. 'I don't think it's worth fighting for and I don't think we can get out,' klaagde hij in het voorjaar van 1964 tijdens een telefoongesprek met een van zijn topadviseurs.[30] Mede door zijn ambivalente houding bestaat er onder historici verdeeldheid over de vraag waarom Johnson uiteindelijk in 1965 besloot militair in te grijpen. Volgens sommigen was hij een kortzichtige, gewetenloze havik die bewust het Amerikaanse volk bedroog, maar anderen hebben erop gewezen dat hij geen alternatieven had, vooral omdat het sturen van Amerikaanse troepen breed werd gedragen door de media, het Congres en het Amerikaanse publiek. Weer anderen hebben Johnson afgeschilderd als een tragisch figuur die Zuid-Vietnam niet wilde opgeven, omdat hij wist dat anders zijn *Great Society*, een ambitieus sociaal, medisch en onderwijskundig hervormingsplan voor de Verenigde Staten, politiek gezien niet meer haalbaar zou zijn.[31] Recent is verder bepleit dat Johnson, die was gevormd in de 'machopolitiek' van Texas, het gevoel had dat niet alleen de geloofwaardigheid van zijn land, maar ook de geloofwaardigheid van hemzelf op het spel stond. Een terugtrekking uit Zuid-Vietnam zag hij als een persoonlijke nederlaag, zelfs als een vernedering.[32]

Vaststaat in ieder geval dat Johnson, net zoals Kennedy, aanvankelijk een afwachtend en halfslachtig Vietnambeleid voerde. Toen bleek dat de nieuwe leider van Zuid-Vietnam, generaal Nguyen Khanh, niet in staat was de onrust en de communistische opmars in Zuid-Vietnam te keren en in de zomer van 1964 wanhopig om de inzet van Amerikaanse troepen vroeg, ging Johnson daar niet op in, mede omdat dit zijn (her)verkiezing in november 1964 in gevaar zou kunnen brengen. Maar om Khanh een hart onder de riem te steken, besloot Johnson wel tot het zenden van extra militaire adviseurs. Daarnaast kreeg de Amerikaanse en Zuid-Vietnamese marine opdracht de patrouilles te hervatten. De betrokken patrouilleboten verzamelden informatie voor de door de CIA geleide Zuid-Vietnamese 'hit and run'-aanslagen op Noord-Vietnamese radars.[33] Een van de patrouilleboten was de *USS Maddox*, de torpedobootjager die op 2 augustus 1964 door Noord-Vietnamese torpedoboten werd aangevallen en daardoor een plaats in de wereldgeschiedenis zou verwerven. Deze aanval staat bekend als het Tonkinincident.

Aanvankelijk ging Johnson ervan uit dat de aanval op de *Maddox* het gevolg was van een overijverige Noord-Vietnamese bevelhebber. Toch wilde hij het incident niet aan zich voorbij laten gaan. Om de vrijheid van Amerikaanse schepen in internationale wateren tegenover Noord-Vietnam te benadrukken, gaf hij de bemanning van de *Maddox* opdracht de patrouille te hervatten onder begeleiding van een andere torpedo-

bootjager, de *C. Turner Joy*. Op 4 augustus meldden beide destroyers dat zij opnieuw waren beschoten, hoewel de bevelhebber van de *Maddox* enkele uren later telegrafeerde dat er mogelijk sprake was van een vergissing veroorzaakt door slecht weer en overgevoelige apparatuur. Hij adviseerde een onderzoek, maar Johnson aarzelde niet. Hij gaf opdracht tot vergeldingsacties op vier Noord-Vietnamese bases en een oliedepot.[34]

Vervolgens greep Johnson het incident aan om van het Amerikaanse Congres toestemming te krijgen voor eventuele verdere maatregelen tegen Noord-Vietnam. In een tijd waarin Amerikaanse politici overal in de wereld bedreigingen zagen voor de Amerikaanse veiligheid en belangen, was dat niet moeilijk. Hoewel het de context en de details over het incident niet kende, verleende het Congres zonder veel discussie en met twee stemmen tegen de president de volmacht 'to take all necessary measures' en 'all necessary steps' om de agressie te stoppen en de Amerikaanse strijdkrachten in Zuidoost-Azië te verdedigen (de Tonkinresolutie). Mede door zijn kordate optreden in de Tonkinkwestie en de brede steun voor de Tonkinresolutie behaalde Johnson in november 1964 een glansrijke overwinning op zijn republikeinse opponent Barry Goldwater.[35]

Gesterkt door zijn herverkiezing en de Tonkinresolutie en gealarmeerd door de snel verslechterende situatie in Zuid-Vietnam, werkten Johnson en zijn adviseurs in de weken daarna aan een 'plan de campagne'. De eerste fase van dit plan bestond uit luchtaanvallen op infiltratieroutes in Laos en op Noord-Vietnam ter vergelding van de militaire acties van de Vietcong. Mocht het Zuid-Vietnamese regime zich onvoldoende herstellen, dan zou de tweede fase ingaan. Onder meer blijkens een telegram van Johnson aan generaal Taylor op 30 december 1964 zou deze tweede fase de inzet van Amerikaanse grondtroepen inhouden.[36] Aan het eind van 1964 gingen Johnson en zijn adviseurs er dus vanuit dat een militaire interventie onvermijdelijk was geworden. Een bemiddelingspoging van de secretaris-generaal van de Verenigde Naties, de Birmees U Thant, en signalen dat Hanoi alsnog bereid was te onderhandelen over een akkoord, konden hen niet meer van gedachten veranderen.[37]

Het conflict escaleerde toen een compagnie van Vietcongstrijders op 7 februari 1965 een verrassingsaanval uitoefende op een Amerikaanse helikopterbasis dichtbij de Zuid-Vietnamese stad Pleiku. Enkele uren later gaf Johnson het startsein voor operatie 'Flaming Dart', die vergeldingsaanvallen op Noord-Vietnam inhield. Op 11 februari vond een tweede vergeldingsaanval plaats naar aanleiding van een aanslag van de Vietcong op een andere Amerikaanse kazerne. Twee dagen later besloot Johnson tot aanhoudende bombardementen op Noord-Vietnam en vijandelijke gebieden in Zuid-Vietnam. Met enkele onderbrekingen zouden de bombardementen, die de naam *Operatie Rolling Thunder* meekregen, tot 31 oktober 1968 aanhouden. Op verzoek van opperbevelhebber William Westmoreland arriveerden begin maart de eerste Amerikaanse grondtroepen in Zuid-Vietnam ter bescherming van een luchtmachtbasis bij Danang. Op 28 juli 1965 maakte Johnson wereldkundig dat het aantal troepen tot 125.000 zou worden uitgebreid en dat er nog meer zouden volgen als de situatie erom vroeg.[38]

Intussen ontvouwde zich ver van Zuid-Vietnam een schimmig diplomatiek en politiek spel om alsnog tot vredesonderhandelingen te komen. In de eerste twee jaar van de

oorlog, die eigenlijk geen oorlog was omdat er geen oorlogsverklaring was getekend, werden maar liefst 2000 geheime en openbare vredesinitiatieven genomen. Behalve de Amerikaanse regering en haar westerse bondgenoten waren de initiatieven het werk van prominenten als U Thant, maar ook van particuliere vredesactivisten.[39] Geen van de initiatiefnemers had echter succes. Daarvoor lagen de standpunten van Washington en Hanoi te ver uiteen.

In het kort eiste de Amerikaanse regering van Noord-Vietnam een garantie van de territoriale integriteit van Zuid-Vietnam. Pas als hieraan was voldaan, was zij bereid tot terugtrekking. Voor de Noord-Vietnamese regering was juist volledige terugtrekking van de Amerikaanse troepen uit Zuid-Vietnam een voorwaarde voor vredesonderhandelingen. Ook eiste ze dat in Saigon een coalitieregering zou worden gevormd, die in overeenstemming was met het programma van het Nationale Bevrijdingsfront. Bovendien vond Hanoi dat de toekomst en hereniging van Vietnam een zaak was van het Vietnamese volk zonder buitenlandse inmenging. Voor Johnson waren de Noord-Vietnamese voorwaarden, die in feite neerkwamen op het opgeven van Zuid-Vietnam, onacceptabel.[40]

Reserves bij de NAVO-bondgenoten

Al in 1963 en 1964 bestonden bij de NAVO-bondgenoten grote bezwaren over de almaar toenemende Amerikaanse betrokkenheid bij Zuid-Vietnam. In augustus 1963 keerde de Franse president Charles de Gaulle zich publiekelijk tegen het voortbestaan van een niet-communistisch Zuid-Vietnam en pleitte hij voor een hereniging en een onafhankelijk Vietnam.[41] Al eerder had het Franse staatshoofd zijn bezwaren tegen de Amerikaanse steun aan Zuid-Vietnam geuit in gesprekken met Eisenhower en Kennedy. Het was De Gaulle een doorn in het oog dat de Akkoorden van Genève, die door Frankrijk waren ondertekend, niet werden gerespecteerd. De verkiezingen over de eenwording waren niet doorgegaan en de Amerikaanse regering bemoeide zich steeds meer met Zuid-Vietnam. Hierdoor overtrad ze met opzet de non-interventieclausule. In 1964 voerde De Gaulle de druk op de Verenigde Staten op door de SEATO te verlaten en de banden met China aan te halen. Volgens De Gaulle was een oplossing voor het conflict in Vietnam ondenkbaar zonder China daarin te betrekken.[42]

Hoewel de optredens van De Gaulle geen steun kregen van andere NAVO-bondgenoten, stond hij niet alleen in zijn bezwaren tegen de Amerikaanse aanwezigheid in Vietnam. Dat bleek toen de Amerikaanse regering de andere NAVO-leden in mei 1964 meer bij de Vietnamproblematiek wilde betrekken. Onder de naam 'More flags campaign' verzocht de Amerikaanse regering steun van de 'vrije wereld' voor Zuid-Vietnam in de vorm van praktische en materiële hulpverlening. De betrokkenheid van meer landen bij Zuid-Vietnam had vooral een symbolische en psychologische waarde. Zelfs de aanwezigheid van een kleine bondgenoot van de Verenigde Staten in Zuid-Vietnam, zou volgens de Amerikaanse regering aan de Amerikaanse publieke opinie, de Zuid-Vietnamese bevolking en de communistische vijand laten zien dat de Verenigde Staten niet alleen stonden in hun streven tegen het oprukkende communisme in de wereld.

Maar in presidentiële kring leefde ook het idee dat de NAVO-bondgenoten welhaast verplicht waren mee te doen, vanwege de grote inspanningen die de Verenigde Staten leverden voor de bescherming van West-Europa.[43]

Tot onvrede van Johnson liep de campagne echter uit op een mislukking. Weliswaar waren de Aziatische landen Australië, Nieuw-Zeeland, Zuid-Korea, Thailand en de Filippijnen – na moeizame onderhandelingen – bereid tot het zenden van troepen, maar militaire hulp van de NAVO-bondgenoten bleef uit. Er waren slechts wat vage toezeggingen voor andersoortige hulp voor Zuid-Vietnam, onder andere economische hulp. In de inleiding is al gesteld dat dit deels kan worden verklaard door de koloniale erfenis, waardoor het voor Europese landen niet voor de hand lag om betrokken te raken bij een conflict buiten het eigen continent. Ook was er weinig vertrouwen in de levensvatbaarheid van Zuid-Vietnam, waarvan de bevolking volgens een Britse beleidsmaker werd gezien als 'war-weary, apathic, and fed-up'.[44] Voor de Britse regering gold bovendien dat zij zich als medeondertekenaar gebonden voelde aan de Akkoorden van Genève. Ook was zij zelf in een conflict verzeild geraakt met de Indonesische leider Soekarno om delen van Maleisië.[45]

Daar kwam bij dat veel NAVO-bondgenoten hun twijfels hadden dat het 'verlies' van Zuid-Vietnam daadwerkelijk van belang was voor de veiligheid van West-Europa, zoals de Amerikaanse regering wilde doen geloven. Er bestond geen politiek draagvlak voor een militaire interventie buiten de grenzen van NAVO, zo was de algemene overtuiging.[46] Naar aanleiding van de 'More flags campaign' stond bijvoorbeeld in een nota van het Duitse kabinet expliciet dat de Bundeswehr niet betrokken moest raken bij een conflict, dat niets te maken had met de NAVO en waarover binnen het bondgenootschap zo veel verdeeldheid bestond.[47] Maar met uitzondering van Frankrijk vonden de West-Europese regeringen het niet nodig hun twijfels openlijk uit te spreken. Integendeel, zij spraken juist hun steun uit, waardoor de Amerikaanse regering ondanks het uitblijven van militaire steun, kon claimen in Zuid-Vietnam te strijden voor de 'vrije wereld'.[48]

De weigering van Luns

'We can get the Dutch,' schreef adviseur Mc George Bundy aan Johnson aan de vooravond van een bezoek van senator J. William Fulbright aan Den Haag in mei 1964.[49] Het bezoek vond plaats in het kader van het zoeken naar 'More Flags' voor een eventuele oorlog in Zuid-Vietnam. Bundy dacht dat de Nederlandse regering wel zou inzien dat de Amerikaanse inzet voor de verdediging van West-Europa vroeg om een wederdienst. 'The Dutch can see that with growing US casualties in Vietnam, American opinion will be increasingly impatient with a detached European attitude toward our commitment in Vietnam, while they press us to honor every scrupule of our plegde to them,' schreef hij.[50] Maar het optimisme van Bundy was ongegrond. Net zoals zijn Europese collega's weigerde Luns op het verzoek van de Amerikaanse regering in te gaan. Voor deze weigering voerde Luns een speciale reden aan, namelijk de dekolonisatie van Nieuw-Guinea en de volgens Luns 'anti-Nederlandse' rol die de Amerikaanse regering daarin had gespeeld.[51]

Het vertrouwen van Bundy dat Nederland gehoor zou geven aan het Amerikaanse verzoek, was gebaseerd op de positieve Nederlandse rol in het Atlantische bondgenootschap. In de jaren vijftig had Nederland zich ontpopt tot een krachtige voorstander van de NAVO en van een verdere uitwerking en versteviging ervan. Zo was Nederland in 1957 het eerste NAVO-land dat positief reageerde op het Amerikaanse plan voor de nuclearisering van de West-Europese krijgsmachten. De Nederlandse betrokkenheid bij de NAVO was gemotiveerd vanuit de overtuiging dat het Nederlandse belang het best was gediend bij een bondgenootschap onder sterke leiding van de Verenigde Staten. Niet alleen vanwege de communistische dreiging, maar ook door eventuele groepsvorming in West-Europa, waarbij vooral Frankrijk en West-Duitsland waren betrokken. Bovendien bond een sterke NAVO West-Duitsland aan het Westen. De toetreding tot de NAVO sloot daarnaast aan bij een verschuiving in de economische oriëntatie van Nederland. Na de oorlog was deze aanzienlijk internationaler en minder op de eigen koloniën gericht.[52]

Maar de Amerikaanse regering stond in haar streven Nederland bij Zuid-Vietnam te betrekken, onvoldoende stil bij de nawerking van de dekolonisatie van Indonesië en Nieuw-Guinea. Al vanaf de jaren vijftig bestond onder Nederlandse beleidsmakers en politici een zekere afkeer van de Verenigde Staten vanwege de Amerikaanse opstelling ten aanzien van het dekolonisatieconflict in Nederlands-Indië.[53] Onder meer op straffe van het onthouden van financiële hulp in het kader van het Marshallplan, had de Amerikaanse regering Nederland in 1949 tot de opgave van Nederlands-Indië gedwongen. Verwonderd door de Amerikaanse machtspolitiek verweet de toenmalige minister van Buitenlandse Zaken D.U. Stikker de Amerikanen 'bemoeizucht' en 'betweterigheid', hoewel zijn geloof in de Atlantische samenwerking nog even sterk was.[54]

Het conflict met Indonesië over de laatste Nederlandse kolonie in Zuidoost-Azië, Nieuw-Guinea, was vooral een persoonlijke aangelegenheid van Luns. Na vier jaar gedeeld ministerschap met J.W. Beijen had hij in 1956 de verantwoordelijkheid over het hele departement gekregen. Hoewel Luns zowel sterke Atlantische als koloniale sympathieën had, was hij bovenal een nationalist.[55] In Luns' optiek was in het conflict om Nieuw-Guinea het Nederlands belang in het geding. Hij was ervan overtuigd dat Nederland in Zuidoost-Azië vertegenwoordigd moest blijven om internationaal gerespecteerd te worden.[56] Voor Luns symboliseerden de Nederlandse koloniën in het Verre Oosten een groots Nederlands verleden. De koloniën maakten dat Nederland niet een klein land, maar een grote mogendheid, of in ieder geval een middelgrote mogendheid was.[57] Ondanks herhaald aandringen van Indonesië wilde Luns van een overdracht van Nieuw-Guinea niets weten, ook niet toen de betrekkingen met Indonesië in de tweede helft van de jaren vijftig ernstig verslechterden. In 1958 dreigde zelfs een Indonesische militaire aanval.[58]

Zoals in het dekolonisatieproces van Nederlands-Indië stond de Amerikaanse regering aanvankelijk niet afwijzend tegenover de onvermurwbare opstelling van hun Nederlandse bondgenoot. In het openbaar en achter gesloten deuren beriep Luns zich op schriftelijke en mondelinge verklaringen van president Eisenhower en de minister van Buitenlandse Zaken, Dulles, waarin beiden toezegden dat de Amerikaanse regering haar

Europese bondgenoot zou steunen in het geval Indonesië tot een militaire aanval zou overgaan.[59] Maar met het aantreden van de regering-Kennedy in 1961 keerde het tij zich tegen Nederland. In mei 1962 schreef Kennedy aan minister-president Jan de Quay dat hij vond dat een militaire confrontatie om Nieuw-Guinea de positie van de vrije westerse wereld onnodig in gevaar zou brengen en dat deze alleen maar in het belang van de communisten was. Daarna ging het snel. Onder grote Amerikaanse diplomatieke druk moest de Nederlandse regering in oktober haar laatste kolonie in het Verre Oosten afstaan aan de VN, die het in 1969 (na een omstreden referendum) definitief aan Indonesië overdroeg. Luns was zeer verontwaardigd over de Amerikaanse interventie en voelde zich verraden.[60]

Als gevolg van de Nieuw-Guineakwestie trad een verkilling op in de bilaterale betrekkingen tussen Nederland en de Verenigde Staten. Typerend voor Luns was dat hij daar in het openbaar niets van liet merken. In een tv-interview met mr. G.B.J. Hiltermann verdedigde hij het Amerikaanse standpunt in de crisis rond Nieuw-Guinea, door te stellen dat de Verenigde Staten hadden willen voorkomen dat Indonesië te veel in Russisch vaarwater zou komen.[61] Achter de schermen was Luns echter minder begripvol, zoals blijkt uit een bezoek dat hij in mei 1963 aan het Witte Huis bracht voor een onderhoud met president Kennedy.[62] Tijdens dit bezoek bracht Kennedy onverwacht de lastige situatie in Vietnam ter sprake.[63] Tussen neus en lippen door vroeg Kennedy aan Luns of Nederland wellicht bereid was een bataljon ervaren militairen naar Vietnam te sturen ter ondersteuning van de Amerikaanse militaire adviseurs ter plaatse. Volgens Luns dacht Kennedy dat steun van een loyaal bondgenoot een positief effect zou hebben op de publieke opinie in de wereld, maar het is niet uitgesloten dat Kennedy Nederland tegemoet wilde komen vanwege het verlies van Nieuw-Guinea en de waarde die Luns had gehecht aan de Nederlandse aanwezigheid in Zuidoost-Azië. Wat de motieven van Kennedy ook waren, het antwoord van Luns was helder. Hij weigerde. 'The answer, mr. President is in the negative. En weet u waarom?', zo vertelde Luns achteraf:

> Denkt U werkelijk, nadat wij onder Uw zware pressie 12.000 man uit het Verre Oosten hebben teruggenomen, en zestien oorlogsbodems, en onze gevechtsvliegtuigen, en daarna ons geheel uit Nieuw-Guinea hebben teruggetrokken, denkt U werkelijk dat ik nu voor het Nederlandse parlement zou kunnen verschijnen met het voorstel om een bataljon mariniers naar Azië te sturen om de Amerikanen in Vietnam te helpen? Neen, meneer de President, iedere mogelijkheid dat het Koninkrijk der Nederlanden een rol speelt in dit soort conflicten behoort tot het verleden en wat mij betreft definitief.[64]

Toen de Amerikaanse minister van Buitenlandse Zaken Dean Rusk en senator Fulbright, in het kader van de Amerikaanse 'More flags campaign', in mei 1964 pogingen deden Nederland alsnog bij de problematiek in Vietnam te betrekken, adviseerde Luns het kabinet-Marijnen de handhaving van 'een volstrekt negatieve houding (...) in die zin dat Nederland noch in financiële noch in materiële zin bereid is tot hulpverlening'. Als reden wees hij dit keer niet op Nieuw-Guinea, maar op de weigering van de Verenigde

Staten om Nederland in de jaren vijftig te laten opnemen in de SEATO. Waarom zou de Nederlandse regering de Amerikaanse zaak steunen als Nederland destijds niet eens mocht toetreden tot deze Aziatische defensieorganisatie?[65] Later die maand gaf Luns weer een andere reden voor zijn onverschilligheid ten aanzien van de Vietnamproblematiek. Aanleiding was een opmerking tijdens de ministerraad van de minister van Defensie (en latere minister-president) Piet de Jong, die vroeg of Nederland de Amerikaanse positie in Vietnam niet wat positiever kon steunen dan slechts het plichtmatig meestemmen in de Verenigde Naties. Luns haalde zijn schouders op. Hij antwoordde dat de Verenigde Staten in zijn Vietnambeleid nooit de Europese bondgenoten hadden geconsulteerd, en dat Nederland bovendien niet het land was dat daarbij een leidende rol zou kunnen spelen.[66]

Verbale en morele steun

In augustus 1964 stelde Luns echter zijn mening drastisch bij vanwege het Tonkin-incident. Nu de situatie in Zuid-Vietnam zo explosief was geworden, koos hij ervoor zich expliciet achter de Verenigde Staten op te stellen. In een verklaring aan de Tweede Kamer naar aanleiding van het incident liet hij optekenen dat de Nederlandse regering weliswaar militair afzijdig zou blijven, maar dat zij zich wel verbonden voelde tot het volk van Zuid-Vietnam in zijn strijd tegen het communisme en voor het behouden van de onafhankelijkheid.[67] En een halfjaar later zei hij in een NAVO-ministerraad in Londen dat hij geloofde in de dominotheorie, waarbij hij tevens wees op zijn eigen ervaringen met communistische groeperingen in de voormalige Nederlandse koloniën in Zuidoost-Azië. 'We understand the motives which have compelled the U.S. government to undertake limited military action in North Vietnam which should bring home to the government of Hanoi that aggression does not pay. The significance of such a lesson will not remain unobserved by other potential aggressors.'[68] De steunbetuiging was loyaler dan die van de meeste andere NAVO-ministers, die vooral bang waren dat het conflict door het Amerikaanse militaire optreden alleen maar verder zou escaleren.[69]

Welke motieven had Luns nu voor zijn expliciete steunbetuiging? Zoals uit zijn optreden in de NAVO-raad blijkt, wilde Luns in de eerste plaats voorkomen dat het conflict verdeeldheid zou zaaien binnen de NAVO, omdat dit tot verzwakking van het Atlantische bondgenootschap zou kunnen leiden. Al vanaf het begin van de bombardementen heerste vooral door de kritiek van de Franse regering in de NAVO-raad onenigheid over de juistheid van het Amerikaanse optreden.[70] Luns zag het Tonkin-incident bovendien als een bewijs van een agressief en op expansie belust communisme, met name in Zuidoost-Azië. Hij twijfelde er niet aan dat toegeven aan Noord-Vietnam het begin zou kunnen zijn van een verdere opmars van het communisme in Zuidoost-Azië.

Bovendien had Nederland er weinig aan om kritiek te leveren op de Amerikaanse bondgenoot. Niet alleen vanwege het NAVO-bondgenootschap, maar ook omdat de Nederlandse regering al jaren probeerde Washington over te halen om de KLM landingsrechten te geven in Chicago en Nederland te helpen bij het verkrijgen van nucleaire

onderzeeboten. Vrijwel elke keer als de Nederlands-Amerikaanse betrekkingen werden doorgesproken, bracht Luns de landingsrechten en de onderzeeboten ter sprake, maar de Amerikaanse regering stelde een beslissing telkens uit.[71] Het is niet uitgesloten dat Luns en zijn ministerie dachten dat de Verenigde Staten op termijn een wederdienst zouden bewijzen voor de Nederlandse openlijke steunbetuiging aan de Amerikaansse Vietnampolitiek. Een aanwijzing vinden we daarvoor in een memo over een gesprek tussen de belangrijkste man op Buitenlandse Zaken, directeur-generaal Politieke Zaken Jan de Ranitz, en de Amerikaanse ambassadeur William R. Tyler. Wijzend op de de KLM-rechten zei De Ranitz dat de steun die Nederland gaf aan de Amerikaanse interventie in Vietnam, 'ofschoon Nederland daarbij geen enkel rechtstreeks belang heeft', 'schrijnend' afstak bij wat de Amerikaanse regering overhad voor Nederland. Tyler antwoordde dat hij 'met de handen in het haar' zat en dat hij niet meer kon doen dan de kwestie nogmaals bij de Amerikaanse regering ter sprake te brengen.[72] Het duurde echter nog tot 1969 voordat de Amerikaanse regering overstag ging en Nederland de zo gewilde landingsrechten in Chicago en San Juan verleende.[73]

Toch zaten er grenzen aan de Nederlandse loyaliteit. Ondanks zijn niet mis te verstane solidariteitsverklaring, wilde Luns niet praktisch bij de strijd betrokken raken. Dat vond hij niet in het belang van Nederland, omdat de betrekkingen met Indonesië net waren hersteld en hij dacht dat dit land het zou afkeuren als Nederland zich opnieuw met Zuidoost-Azië zou bemoeien.[74] Toen de Amerikaanse regering na het Tonkinincident bij de Nederlandse regering informeerde of Nederland nu wel bereid was tot het verlenen van praktische hulp, zoals het sturen van artsen, antwoordde Luns dan ook dat Nederland het in overweging zou nemen, maar zegde hij niets concreets toe, vanwege 'de huidige goede verstandhouding met Indonesië'.[75] Om echter zijn welwillendheid te tonen en blijk te geven van zijn sympathie voor Zuid-Vietnam, maakte hij wel bekend dat Nederland had besloten ontwikkelingshulp te verlenen in de vorm van landbouwexperts en studiebeurzen.[76]

In de maanden daarna bleef de spanning tussen de verbale steun van Luns en de bezwaren tegen hulpverlening aanwezig. Terwijl de Nederlandse ambassades de instructie kregen dat zij 'tegenover derden zelfs niet de schijn [mochten] wekken alsof Nederland zich van de Amerikaanse vergeldingsacties in Vietnam zou distantiëren', stelde Luns Indonesië gerust door te beweren dat 'Nederland geen eigen politieke verantwoordelijkheid [had] in Azië' en dat de hulp aan Zuid-Vietnam niet veel voorstelde en bovendien nog niet aan de orde was.[77] Inderdaad maakte het ministerie met het verlenen van hulp bepaald geen haast. Na een halfjaar had men nog geen chirurgen of ander 'bekwaam personeel' voor uitzending naar Zuid-Vietnam gevonden.[78] De trage gang van zaken frustreerde de Nederlandse zaakgelastigde in de Filippijnen. In april 1965 klaagde hij bij het ministerie dat het zeer te betreuren was dat Nederland '[achterbleef] in [de] verlening van hulp tegen communistische agressie'.[79]

Dit achterblijven maakte de regering in de zomer van 1965 gedeeltelijk goed door als eerste in Europa akkoord te gaan met de deelname aan een grootschalig Amerikaans hulpprogramma voor Zuidoost-Azië. De stap was een slimme politieke zet, omdat de bereidverklaring veel goodwill kweekte bij de Amerikaanse regering en de Amerikaanse

publieke opinie, zoals de Nederlandse ambassadeur in Washington opgetogen schreef.[80] Maar tegelijkertijd was het hulpprogramma van Johnson zo algemeen (zelfs Noord-Vietnam mocht deelnemen), dat de steunbetuiging niet betekende dat de Nederlandse regering meer zou worden betrokken bij het conflict in Vietnam. Bovendien was het aannemelijk dat het programma nooit uitgevoerd zou worden, omdat de kans groot was dat Noord-Vietnam de hulp zou weigeren (hetgeen ook gebeurde). Door critici in de Amerikaanse pers werd het hulpprogramma dan ook afgedaan als een poging van Johnson om meer positieve publiciteit te oogsten voor de Amerikaanse aanwezigheid in Vietnam.[81]

Ook daarna bleef de verbale en morele steun die de Nederlandse regering regelmatig uitsprak de belangrijkste bijdrage aan de Amerikaanse strijd in Vietnam. Wel besloot de Nederlandse regering, naar aanleiding van een gesprek tussen Johnson en Luns in 1966, tot de oprichting van vijf consultatiebureaus voor tbc-bestrijding en later tot de bouw van een ziekenhuis in Saigon, maar van harte en voortvarend ging de hulpverlening niet.[82] De Amerikaanse regering klaagde er niet over, omdat Luns zich in verbaal opzicht ontpopte tot 'one of our staunchest supporters in Europe', aldus de minister van Buitenlandse Zaken Rusk in een memo aan Johnson.[83]

Vooral het optreden van de (niet-permanente) Nederlandse delegatie in de Veiligheidsraad tijdens de behandeling van de kwestie-Vietnam in januari 1966, kon de goedkeuring van de Amerikaanse regering wegdragen. Hoewel zij vooraf twijfelde over het nut van de sessies, stond de Nederlandse delegatie onvoorwaardelijk achter de Verenigde Staten.[84] Rond dezelfde tijd pleitte Luns tijdens een NAVO-raadsvergadering voor meer diplomatieke inspanning van de West-Europese bondgenoten om verdere uitbreiding van het conflict te voorkomen. Het pleidooi van Luns moet de Amerikaanse beleidsmakers, die steeds vaker werden geconfronteerd met kritiek van NAVO-bondgenoten, als muziek in de oren hebben geklonken.[85]

Discussies in het kabinet-Cals

Toen de Amerikaanse militaire interventie in Vietnam in de vroege zomer van 1965 tot het dagelijkse nieuws ging behoren, was Luns zojuist opnieuw minister van Buitenlandse Zaken geworden. Het kabinet waarin hij toetrad, het kabinet-Cals, was een coalitie tussen de KVP, de ARP en de PVDA. Dit kabinet was de opvolger van het confessioneel-liberale kabinet-Marijnen, dat in februari 1965 was gevallen over het radio- en televisiebeleid.

Het kabinet-Cals, dat zonder tussentijdse verkiezingen tot stand was gekomen, was een kwetsbaar kabinet. Van meet af aan had een deel van de fracties van de ARP en de KVP en een steeds luider wordende jonge, progressieve groep binnen de PVDA weinig vertouwen in de coalitie. De twijfelaars in de KVP en ARP hadden liever een doorstart gemaakt met het confessioneel-liberale kabinet-Marijnen, terwijl de kritische PVDA'ers vonden dat de coalitie neerkwam op kiezersbedrog, omdat hun partij tijdens de Tweede Kamerverkiezingen van 1963 nog vijf zetels had verloren. Desondanks ging het kabinet onder leiding van de christen-idealist Jo Cals voortvarend aan de slag met een ambitieus en tamelijk progressief programma. Zijn kabinet moest een antwoord zijn op de

problemen van de snelle veranderingen in de Nederlandse samenleving, zoals de sterke economische groei, het tekort aan woningen, de secularisering, de belangstelling voor de derde wereld en de roep van jongeren om meer inspraak. Het stelde zich zelfs ten doel Nederland voor te bereiden op de 21e eeuw.[86]

De herbenoeming van Luns was niet gemakkelijk gegaan. Tijdens de formatie was gebleken dat de PVDA-fractievoorzitter van de PVDA, Anne Vondeling, de post van Buitenlandse Zaken ambieerde. Cals stond open voor de vervanging van Luns, maar de KVP-top peinsde er niet over zijn populairste minister op te geven, zeker niet ten gunste van Vondeling, die vaak kritisch was geweest over het beleid van Luns. Dat zou gezichtsverlies hebben betekend.[87] Toch was iedereen het erover eens dat Luns over zijn top was. Zo gebruikte Cals de perikelen over Buitenlandse Zaken om Luns tot concessies te dwingen. Behalve een minister van Ontwikkelingssamenwerking zonder portefeuille (de KVP'er Theo Bot), moest Luns tegen zijn zin een staatssecretaris van PVDA-huize onder zich accepteren. Dat werd buitenlandspecialist Max van der Stoel.[88]

De onenigheid over het ministerschap van Buitenlandse Zaken symboliseerde een al langer bestaande tegenstelling tussen de PVDA en de KVP. Nadat de wederopbouw van Nederland zich onder leiding van een roomsrode coalitie had voltrokken, raakten beide partijen in de tweede helft van de jaren vijftig op elkaar uitgekeken. In 1958 viel het vierde kabinet-Drees en belandde de PVDA voor het eerst sinds haar oprichting in 1946 in de oppositiebanken. Behalve meningsverschillen over sociaaleconomische kwesties, werd het uiteenvallen van de roomsrode coalitie veroorzaakt door het verlies aan identiteit en ideologisch profiel, dat de jarenlange coalitie met zich had meegebracht. Bovendien waren de eerste verschijnselen van ontzuiling al zichtbaar. Om het verlies aan identiteit goed te maken, neigde de PVDA steeds meer naar 'links' en beschuldigde zij de KVP van conservatisme, terwijl deze partij wilde laten zien dat een progressief beleid ook zonder de 'vuurrode' sociaaldemocraten mogelijk was.[89]

Naast binnenlandse thema's, zoals de omvang van de collectieve lasten, was het buitenlands beleid van Luns een thema waarop de PVDA meende terrein te kunnen winnen. Anders dan Luns en de KVP pleitten steeds meer prominente PVDA'ers voor een ontspanningspolitiek ten aanzien van de Sovjet-Unie en het Oostblok. Ook had de PVDA de problemen in ontwikkelingslanden 'ontdekt' en kwamen er stemmen op om ontwikkelingshulp los te maken van de traditionele anticommunistische doelstellingen. Deze ontwikkeling was voor een deel een reactie op het voorzichtige succes van de concurrent aan de linkerzijde, de PSP (zie hoofdstuk 2).

De verschillen tussen de PVDA en de KVP op het gebied van het Oost-West-conflict kwamen ook aan het licht tijdens de vergaderingen van het kabinet-Cals, waarin de oorlog in Vietnam ter sprake kwam. Officieel stond het kabinet volledig achter het Amerikaanse optreden, zoals Cals in de Tweede Kamer zei en ook verzekerde aan president Johnson.[90] Achter de schermen was de Nederlandse steunverlening echter al in de eerste maanden na het aantreden van het kabinet aanleiding voor discussie tussen de PVDA-ministers Vondeling (Financiën), Den Uyl (Economische Zaken) en Luns. De PVDA-ministers vroegen zich af of de Amerikaanse interventie in Vietnam wel zo onvermijdelijk en verstandig was geweest als de Amerikaanse regering het deed voor-

komen. Zo informeerde Vondeling bij Luns of de Amerikaanse regering 'overtuigd [was] van de onhoudbaarheid van haar optreden' en wees Den Uyl erop dat 'in de wereld wel enige twijfel bestond over de juistheid van het Amerikaanse optreden'.[91] In de zomer van 1965 opperde Den Uyl bovendien dat de Amerikaanse politiek in Vietnam volgens hem 'voortdurend moeilijker door de publieke opinie [werd] aanvaard'.[92]

Luns had weinig moeite met de kritiek van de PVDA-ministers. Hij gaf rustig antwoorden op de vragen en toen Den Uyl hem om een rapport vroeg met 'de feiten', maakte hij daartegen geen bezwaar, mede omdat daaruit volgens hem toch zou blijken 'hoe hopeloos vast deze kwestie [zat]: "Noord-Vietnam is volstrekt tot niks bereid."'[93] Terugkijkend zei Max van der Stoel dat Luns flexibel genoeg was om te beseffen dat een coalitie met de PVDA wat meer inspanningen van hem vroeg.[94] Een enkele keer liet Luns zijn tanden zien. Zo zei hij na weer een kritische opmerking van Den Uyl dat het 'desastreus voor de westerse wereld zou zijn, als Amerika Vietnam zou verlaten'. Zoals de Amerikaanse regering regelmatig deed, verwees hij daarbij op het akkoord van München tussen Groot-Brittannië, Frankrijk, Italië en Hitler-Duitsland in 1938, omdat dit akkoord zou hebben aangetoond dat niet mocht worden toegegeven aan agressors, in dit geval aan Noord-Vietnam. Volgens Luns zou terugtrekking van de Verenigde Staten een 'oosters München betekenen'.[95]

De kritiek van de PVDA-ministers was voor Luns geen reden zijn openlijke steun aan de Amerikaanse Vietnampolitiek te matigen. Integendeel, in februari 1966 verklaarde hij na een bezoek aan president Johnson voor de internationale pers, dat Nederland volledig achter het beleid van de Verenigde Staten stond. De verklaring schoot Vondeling in het verkeerde keelgat, omdat Luns zich in de ministerraad en ook in de Tweede Kamer genuanceerder zou hebben uitgelaten over het Nederlandse standpunt. Volgens Vondeling stond de Nederlandse regering weliswaar achter de doeleinden van de Amerikaanse Vietnampolitiek, maar niet achter de 'methoden', waarmee hij doelde op de voortdurende bombardementen. '[Is] de raad het ermee (...) eens dat men zich moet losmaken van de methoden van de Amerikanen?' vroeg hij.[96] Het was de meest directe aanval van Vondeling op het Vietnambeleid van Luns. Consequenties had de kritiek van Vondeling echter niet. De KVP- en ARP-ministers wilden eerst kennisnemen van het ANP-bericht waarin de uitlatingen van Luns waren gemeld. Van uitstel kwam echter afstel. Het kabinet is er niet meer op teruggekomen.

Steun van de Tweede Kamer

Tussen 1965 en 1971 heeft Luns gemiddeld drie keer per jaar in het parlement uitleg moeten geven over het hoe en het waarom van het Amerikaanse optreden. Zoals alle Kamerdebatten over de buitenlandse politiek, beschouwde Luns deze debatten als een noodzakelijk kwaad. In zijn optiek was het buitenlandse beleid een zaak van het ministerie en niet van het parlement, omdat het parlement niet op de hoogte was van de diplomatieke gevoeligheden van een kwestie. Hij hield er bovendien niet van dossiers door te spitten. In het verleden kwam het regelmatig voor dat hij onvoorbereid in de Kamer verscheen, waar hij vervolgens een warrige indruk maakte. Zo las hij tijdens een

vergadering in 1961 tot ieders verbazing voor uit een niet voor de buitenwereld bestemde passage die zijn ambtenaren hem ter extra informatie hadden meegegeven.[97] Toch liep Luns doorgaans weinig schade op in het parlement. Diplomaat Frans van Dongen, die Luns op het ministerie jarenlang van dichtbij meemaakte, herinnert hem als een 'handige politicus' met veel gevoel voor 'cabaret'. Met een grap wist hij moeilijke vragen vaak te omzeilen. Bovendien kon Luns goed van zich afbijten als de stemming in de Kamer omsloeg en hij onder druk werd gezet. Hij veranderde dan in een begenadigd debater. 'Een meester in het onderuithalen van de vragensteller,' aldus Van Dongen.[98]

In het eerste jaar van het kabinet-Cals vormde de Amerikaanse interventie in Vietnam voor Luns nog geen moeilijke kwestie. Hij maakte in de Kamer een gedreven indruk en wist de noodzaak van de Amerikaanse interventie op tamelijk overtuigende wijze voor het voetlicht te brengen. Dat kwam ook omdat zijn visie op het conflict eenvoudig en helder was. Volgens Luns was de Amerikaanse interventie gerechtvaardigd, omdat Zuid-Vietnam een onafhankelijke natie was met een wettige regering. Deze dreigde nu door de communistische agressie van 'een buurland' onder de voet te worden gelopen. Volgens Luns stond de agressie tegen Zuid-Vietnam bovendien niet op zichzelf, maar was het een onderdeel van een 'meer algemeen patroon van communistische expansie, waarin zogenaamde "bevrijdingsoorlogen" een speciale plaats innemen'. 'Geen enkel land, en zeker geen land dat pas sinds kort zijn onafhankelijkheid heeft verkregen, zou zich veilig kunnen voelen,' meende hij.[99] Om zijn standpunt kracht bij te zetten, verwees hij, net zoals hij in de ministerraad deed, naar het Akkoord van München uit 1938, omdat daaruit was gebleken dat toegeven aan agressie op de lange termijn alleen maar meer ellende zou opleveren. In het eerste Tweede Kamerdebat over het conflict, dat op 18 mei 1965 plaatsvond, citeerde hij zelfs uit een toespraak van Winston Churchill aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog.[100]

Maar er was volgens Luns nog een reden waarom de Verenigde Staten steun verdienden. De Amerikaanse regering had herhaaldelijk aangetoond dat zij bereid was te onderhandelen over een vreedzame oplossing en zelfs over terugtrekking van Amerikaanse troepen, zolang de onafhankelijkheid en de toekomst van Zuid-Vietnam maar was gegarandeerd. Bij Hanoi en communistisch China was van enige bereidheid tot onderhandelen echter niets gebleken. De leiders in Hanoi frustreerden een vreedzame oplossing alleen maar, vond Luns. Dit punt vond hij zo belangrijk dat hij tijdens een vergadering met de Kamercommissie voor Buitenlandse Zaken in december 1965 acht vredesinitiatieven opsomde, die door Hanoi waren afgeslagen.[101] Ook later verwees hij voortdurend naar de volgens hem halsstarrige en oorlogszuchtige houding van Noord-Vietnam.[102]

Dat Luns het in het eerste jaar van de interventie niet moeilijk had met de verdediging ervan, kwam ook omdat een ruime meerderheid van de Tweede Kamer, inclusief de PVDA-fractie, in mei 1965 begrip uitsprak voor de Amerikaanse interventie. In de motie, die anderhalf jaar het officiële standpunt van de Kamer zou vormen, kreeg Luns de opdracht een politieke oplossing 'te bevorderen', maar werd ook gesteld dat de Verenigde Staten in Zuid-Vietnam een dam opwierpen tegen het opdringen van communistisch China in Zuidoost-Azië.[103]

De motie was een initiatief van het ervaren katholieke PVDA-Kamerlid Geert Ruygers. Hoewel Ruygers zijn bedenkingen had over het Amerikaanse optreden, had hij meer vrees voor 'het gele gevaar', zoals hij in maart 1965 nog in een lezing op het Koos Vorrink Instituut had gezegd. Volgens hem verkeek de westerse wereld zich op China.[104] Bovendien vond hij dat de PVDA-fractie zich moest profileren, omdat de PSP de kwestie-Vietnam volgens hem aangreep voor partijpolitiek gewin.[105] Niet alle PVDA-Kamerleden waren het eens met de expliciete verwijzing naar de dominotheorie en het vermeende expansionisme van China (zie hoofdstuk 2). Ruygers zette echter door en kreeg de andere grote fracties zo ver de motie te ondertekenen. Dat was niet eenvoudig, want zoals blijkt uit hun bijdragen aan het Kamerdebat, waren deze partijen minder overtuigd van het nut van een motie over de Vietnamproblematiek. Zo verklaarde het KVP-Kamerlid Hans Mommersteeg dat de mogelijkheden van de Nederlandse regering in het internationale verkeer 'toch wel erg overschat' werden.[106]

Luns was ingenomen met de motie-Ruygers, hoewel Ruygers had geweigerd haar van tevoren te bespreken, zoals Luns had verzocht.[107] Na afloop van het debat meldde hij opgetogen aan zijn Amerikaanse collega Rusk: 'The lower house's action is a significant indication of the free world's solidarity in support of a satisfactory peaceful settlement in Vietnam.'[108] Het gedeelte van de motie waarin hem werd verzocht initiatieven te nemen voor een politieke oplossing, legde Luns naast zich neer (maar dat zei hij niet in de Kamer). In de ministerraad zei Luns dat er door de opstelling van Hanoi voorlopig geen mogelijkheid was voor een initiatief dat enig kans op succes zou hebben.[109]

Ook later in het jaar, toen de Tweede Kamer voorzichtige kritiek uitte op de voortdurende Amerikaanse bombardementen, werd de steunbetuiging van de Nederlandse regering nog geen onderwerp van debat. Daarvoor waren de fracties nog te onzeker over hoe zij het Vietnamconflict moesten beoordelen en keken zij te veel naar elkaar en naar de PSP, die tot ongenoegen van de andere partijen zeer actief was op het gebied van Vietnam, zowel in het parlement als daarbuiten.[110]

Kritiek op de Zuid-Vietnamese regering

Toch betekende de steun van de meerderheid van de Tweede Kamer niet dat Luns zich alles kon permitteren. Met de perikelen tussen de KVP en de PVDA in het achterhoofd, hield de PVDA-fractie hem nauwlettend in de gaten. Dat bleek in juli 1965 toen Luns in de ogen van de PVDA-fractie te laconiek reageerde op de geruchtmakende uitlating van de nieuwe Zuid-Vietnamese minister-president generaal Nguyen Cao Ky, die samen met generaal Nguyen Van Thieu een maand daarvoor een staatsgreep in Zuid-Vietnam had gepleegd. Volgens de *Sunday Mirror* had Ky, toen hij nog opperbevelhebber van de Zuid-Vietnamese luchtmacht was, in een gesprek met een Engelse journalist gezegd dat Adolf Hitler één van zijn helden was. De uitspraak was op zichzelf al opmerkelijk, maar kreeg een extra lading omdat hij paste bij het slechte beeld dat velen van het Zuid-Vietnamese regime hadden. Over het algemeen werd dit regime beschouwd als corrupt en autoritair.[111]

De pers, zowel in Nederland als in andere West-Europese landen, berichtte met afschuw over de uitlatingen van Ky. Zo vroeg *de Volkskant* zich af wat het voor zin had de strijd in Vietnam voort te zetten als 'degenen waarvoor men [vocht] tegelijkertijd zelf de dictatuur [verheerlijkten]'.[112] Ook ontving het ministerie van Buitenlandse Zaken emotionele protestbrieven en een petitie van achttien kantjes uit de (door communisten gedomineerde) gemeente Flinsterwolde, waarin werd geëist dat Nederland de betrekkingen met de Zuid-Vietnamese 'marionettenregering' en haar 'Hitlervriend' zou verbreken.[113]

Maar ondanks alle negatieve aandacht van de pers zei Luns 'vrij sceptisch' te staan tegenover het nieuws dat de *Sunday Mirror* over generaal Ky had gepubliceerd. Zelfs indien Ky juist was weergegeven, vond Luns, dan zou daaruit nog geen conclusies kunnen worden getrokken over het net aangetreden Zuid-Vietnamese regime en was er geen sprake van dat Nederland de diplomatieke betrekkingen met het land zou verbreken, zoals het CPN-Kamerlid Marcus Bakker had geopperd.[114] Toen bleek dat PVDA-fractievoorzitter Geert Nederhorst verontwaardigd was over de opmerkingen van Luns, nam hij echter gas terug. In de ministerraad verontschuldigde Luns zich bij de PVDA-ministers en hij legde uit dat hij niet wist dat naast de CPN ook de PVDA Kamervragen over de kwestie-Ky had ingediend.[115] Om het goed te maken, gaf hij onmiddellijk opdracht aan de Nederlandse zaakgelastigde in Saigon om de kwestie 'op het hoogst mogelijke niveau' ter sprake te brengen. 'Men drong hier reeds aan op de verbreking van de betrekkingen [met Zuid-Vietnam, RM] en zulks niet alleen van communistische zijde,' telegrafeerde Luns aan Saigon.[116]

Het incident over de uitlatingen van generaal Ky laat zien dat Luns de verhouding met het parlement, in het bijzonder de PVDA-fractie, graag goed wilde houden. Maar het incident laat ook zien dat Luns de politieke gevoeligheid van de Vietnamproblematiek onderschatte. Hij was verrast dat een vermeende uitspraak van een Zuid-Vietnamese leider, waaraan hij zelf totaal geen waarde hechtte, zoveel opschudding kon veroorzaken. Om dit soort incidenten in de toekomst te voorkomen, verzocht Luns de Nederlandse ambassade in Washington om een regelmatige update over het conflict. 'Aangezien ik regelmatig dien te antwoorden op Kamervragen inzake Vietnam en ook overigens deze kwestie veel aandacht heeft in de publieke opinie is het voor mij van groot gewicht een duidelijk en realistisch beeld omtrent de situatie en de Amerikaanse politiek te verkrijgen,' zo luidde het bericht.[117]

Conclusies

Er is vaak betoogd dat de Nederlandse regering in de jaren zestig een loyaal, zelfs een trouw bondgenoot was van de Verenigde Staten.[118] Voor een deel is deze opvatting gebaseerd op de pro-Amerikaanse Vietnampolitiek van Joseph Luns. Uit dit hoofdstuk blijkt dat Luns de Amerikaanse militaire interventie niet alleen steunde, omdat hij zo graag loyaal wilde zijn aan de Verenigde Staten. Zijn houding werd eerder bepaald door de vraag in hoeverre het Nederlandse belang al dan niet met de Amerikaanse aanwezigheid in Zuid-Vietnam was gediend. Aanvankelijk moest Luns niets van het sluime-

rende conflict hebben en peinsde hij er niet over te voldoen aan de Amerikaanse verzoeken om militaire of financiële bijstand. Toen het conflict escaleerde en vooral door de Franse opstelling tot onenigheid leidde binnen de NAVO, ontpopte hij zich echter als een expliciete voorstander van het Amerikaanse optreden. Tot substantiële materiële of andersoortige hulpverlening aan Zuid-Vietnam was hij weer niet bereid. Dat vond hij niet passen bij de nieuwe rol van Nederland in Zuidoost-Azië en het herstel van de betrekkingen met Indonesië. Net zoals de andere NAVO-bondgenoten ging hij daarom alleen akkoord met kleinschalige ontwikkelingshulp aan Zuid-Vietnam.

De zakelijke opstelling van Luns botste met de morele benadering van de PVDA. De PVDA-ministers Den Uyl en Vondeling stonden in principe achter de doeleinden van de Amerikaanse interventie (het tot staan brengen van het communisme), maar hadden moeite met de voortdurende Amerikaanse bombardementen op Noord-Vietnam. Ook de PVDA-fractie worstelde met het conflict. Hoewel de fractie de Amerikaanse interventie in een motie onderschreef vanwege een mogelijke expansie van China, had zij problemen met de Zuid-Vietnamese regering. Luns had wel oog voor de bezwaren binnen de PVDA, maar hij vond het niet nodig zijn verbale steun voor het Amerikaanse militaire optreden te matigen. Eenmaal buiten de ministerraad ging hij zijn eigen gang.

HOOFDSTUK 2

Kritiek op het Amerikaanse militaire optreden in Vietnam in 1965 en 1966

Inleiding

In september 1966 ontving premier Cals een lange brief van een Rotterdamse priester, Th.J.N. Naastepad. In de brief verweet de priester Cals dat hij nog niet had geprotesteerd tegen het militaire optreden van het Amerikaanse leger in Vietnam. Hij schreef: 'Gisteren konden wij via het NTS-Journaal van de televisie getuige zijn van de vernieling van de oogst door Amerikaanse vliegtuigen. Wij weten en u weet dat dit niet de enige beestachtigheden zijn die door de Amerikanen in Vietnam worden uitgehaald. (...) Ik stem reeds jaren op de PSP, eenvoudig omdat ik helaas de bijbelse geluiden meer ontmoet aan de linkerkant dan aan de rechterkant. Het verraad van de westerse christenheid is wel heel groot.'[1]

De brief van deze priester stond niet op zichzelf. Vanaf het begin van de operatie *Rolling Thunder* in maart 1965, ontving de Nederlandse regering brieven van particulieren of verklaringen en petities van actiegroepen, waarin de regering werd opgeroepen stelling te nemen tegen het Amerikaanse optreden. In het publieke debat namen deze critici aanvankelijk een minderheidspositie in. Niet alleen de regering en het parlement stonden achter de Verenigde Staten, ook het merendeel van de media vond de interventie gerechtvaardigd met het oog op een eventuele uitbreiding van communistisch China. Bovendien was de kritiek op de Verenigde Staten omstreden, omdat de bevrijding nog vers in het geheugen lag en West-Europa voor de verdediging van het continent afhankelijk was van de Verenigde Staten. 'Nu weggaan, zoals Noord-Vietnam eist, zou een ramp zijn die zich niet tot Zuid-Vietnam zou beperken,' schreef *de Volkskrant* bijvoorbeeld. 'Als Amerika zou afhaken, dan zou de vrijheid – ook in West-Europa – aan zekerheid en toekomst inboeten.'[2] Van de landelijke media uitten alleen *Trouw*, *Het Vrije Volk*, de communistische krant *De Waarheid* en het linkse tijdschrift *De Groene Amsterdammer* in meer of mindere mate kritiek op de interventie, waarbij *De Groene Amsterdammer* ook een beroep deed op de Nederlandse regering om zich van de interventie te distantiëren.[3]

In de tweede helft van 1965 en in 1966 begon dit beeld echter te veranderen. De demonstraties werden groter, in de media verschenen steeds vaker kritische commentaren, en in de ARP en de PVDA ontstond verdeeldheid over de legitimiteit van de Amerikaanse aanwezigheid in Vietnam. In mei 1966 veroorzaakte het PVDA-bestuur bovendien opschudding toen het een open brief overhandigde aan de Amerikaanse

ambassadeur, waarin werd gepleit voor een stopzetting van de Amerikaanse bombardementen. Dit hoofdstuk geeft een beeld van de geleidelijke uitbreiding van de kritiek op het Amerikaanse militaire optreden in Vietnam tot het najaar van 1966. Daarbij wordt zowel aandacht besteed aan de protestacties van linkse activisten en studenten als aan de groeiende kritiek in intellectuele, journalistieke, kerkelijke en politieke kring. Tevens wordt onderzocht in hoeverre de maatschappelijke kritiek werd opgepakt door het parlement en het kabinet-Cals.

De eerste protestacties

Kritiek op de Amerikaanse interventie begon in kleine kring. De eerste protestacties in 1965 werden gevoerd door een groep activisten, die elkaar vaak al kenden van eerdere protestacties, zoals die tegen de atoombom. Hoewel het een bont gezelschap was, waren er globaal drie 'stromingen' te onderscheiden. Het actiefst waren de PSP en aanverwante pacifistische organisaties, zoals het Comité 1961 voor de Vrede. Daarnaast waren de protestacties het werk van de aan de CPN gelieerde communistische groeperingen en jongeren- en studentenorganisaties, zoals de Socialistische Jeugd of de vereniging Politeia.

De PSP

De PSP was de politieke belichaming van de Nederlandse vredesbeweging in de jaren vijftig. De vredesbeweging – een internationaal fenomeen – bestond uit mensen met links-socialistische, radicaal-pacifistische of christelijk-pacifistische sympathieën. Voor degenen die in 1957 het initiatief namen tot de oprichting van de PSP, gold dat zij zich verzetten tegen het zwart-witschema van de Koude Oorlog en aan de linkerzijde van het politieke spectrum een alternatief wilden zijn voor de CPN en de PVDA. In 1959 trad de PSP voor het eerst toe tot de Tweede Kamer met twee zetels. Vier jaar later was dit aantal verdubbeld.[4]

In de eerste jaren van haar bestaan was de partij vooral betrokken bij het protest tegen de atoombom. De vrees voor de wapenwedloop, die rond 1960 overal in West-Europa kwam opzetten, werd veroorzaakt door de toenemende kracht van de nucleaire wapens en door het nieuws dat ook de Sovjet-Unie beschikte over langeafstandsraketten, waardoor West-Europese steden 'met een druk op de knop' vernietigd konden worden. Daar kwam bij dat kernwapens in de NAVO-strategie een steeds belangrijke rol gingen innemen en ze in 1959 ook in Nederland geïntroduceerd werden.[5] Op initiatief van het aan de PSP gelieerde Comité 1961 voor de Vrede werd op 1 januari 1961 in Nederland een landelijke demonstratie tegen de kernbewapening gehouden, die werd bezocht door ongeveer duizend mensen.[6]

Daarnaast heeft de PSP in haar eerste jaren actiegevoerd tegen de Franse en de Portugese onderdrukking van de opstanden in de koloniën Algerije en Angola, de apartheidspolitiek in Zuid-Afrika en de Nieuw-Guineapolitiek van Luns. Naar aanleiding van het besluit van het kabinet-De Quay om troepen naar Zuidoost-Azië te zenden, vond in 1960 op initiatief van de PSP de eerste 'sit down'-actie in Nederland plaats.[7] Volgens PSP'er Sietse

Bosgra had het protest tegen het Franse optreden in Algerije vooral geleerd dat de PSP te laat was gestart om enig politieke invloed te kunnen uitoefenen.[8] Toen de situatie in Vietnam in 1965 uit de hand dreigde te lopen, zette de partij dan ook in korte tijd een veelzijdige campagne op om haar afkeuring van het Amerikaanse optreden te laten blijken. Over de effecten van de campagne was het bestuur hoopvol. 'Mocht de bevolking werkelijk buikpijn krijgen, dan zullen we klaar moeten zijn om efficiënt op te kunnen treden,' zo zei een lid van het dagelijks bestuur in april 1965.[9]

De PSP voerde op twee manieren actie tegen de oorlog in Vietnam. In de eerste plaats waren de PSP-fracties, waarvan buitenlandwoordvoerder Fred van der Spek het gezicht was, heel actief in de Kamerdebatten over Vietnam (die ook vaak het initiatief waren van de PSP). In de debatten hielden zij uitvoerige betogen en dienden zij talrijke moties en Kamervragen in.[10] Daarnaast organiseerden zowel de landelijke als de lokale afdelingen van de PSP allerlei buitenparlementaire protestacties. PSP-leden hielpen ook bij initiatieven uit andere kringen, zoals de oprichting van het nog te bespreken Jongerenkomité, de Aktiegroep Vietnam en het *Vietnam Bulletin*. PSP'ers hadden ervaring met actievoeren en de partij beschikte over de faciliteiten, het netwerk en de financiën die nodig waren om een actie van de grond te krijgen. Daarbij lieten zij zich voor een deel inspireren door protestvormen die eerder in de Verenigde Staten door de zwarteburgerrechtbeweging waren gebruikt, zoals de sit-in of de stille tocht.[11]

De PSP probeerde de publieke opinie vooral te bewerken met het verstrekken van informatie over de geschiedenis van de Vietnamoorlog en het verloop van de strijd. Daarvoor gebruikte de partij de Kamerdebatten, de eigen televisie- en radiouitzendingen en het partijorgaan *Bevrijding*. Onderwerpen in dit maandelijkse tijdschrift waren het leed van de Vietnamese bevolking, de Amerikaanse strijdmethoden (zoals het gebruik van napalm), de protesten in de Verenigde Staten en de opstelling van de Nederlandse politiek, waarbij vooral de PVDA het moest ontgelden.[12] Daarnaast organiseerden de lokale afdelingen van de PSP protestbijeenkomsten, waar onder meer progressieve intellectuelen als W.F. Wertheim, hoogleraar in de niet-westerse sociologie, en Bernard Delfgaauw, hoogleraar filosofie, hun kritiek op de Amerikaanse Vietnampolitiek uit de doeken deden.[13]

Een breder bereik dan het partijblad *Bevrijding* hadden de speciale uitgaven van de PSP over de Vietnamoorlog. Zo bood de partij veel geschiedenisleraren een uitgebreid voorlichtingspakket aan.[14] In mei 1965 verscheen de eerste druk van het *Zwartboek over Vietnam*, dat was geschreven door de PSP'ers Sietse Bosgra, Cees le Pair en Fries de Vries.[15] Hoewel het partijbestuur er aanvankelijk weinig vertrouwen in had, was de brochure een succes; in oktober 1967 waren er 20.000 verkocht en werden vertaalde versies in de Verenigde Staten, Engeland en West-Duitsland verspreid.[16] Het *Zwartboek*, dat was gebaseerd op buitenlandse kranten en literatuur, was in de eerste jaren van het protest tegen de Vietnamoorlog onmisbaar voor degenen die ook de 'andere kant van het verhaal' wilden leren kennen. Over de Nederlandse regering en de Tweede Kamer waren de schrijvers onverbiddelijk: 'Nu ziet men waarin een klein land groot kan zijn: in politieke blindheid en slaafse volgzaamheid.' Tegen beter weten in eisten ze dat de

regering, nu die tijdelijk in de Veiligheidsraad van de Verenigde Naties zitting had, de Verenigde Staten zou bewegen tot een 'radicale herziening van hun Vietnampolitiek'.[17]

Zoals in het *Zwartboek* stond verwoord, zagen PSP'ers het conflict in Zuid-Vietnam als een binnenlandse sociale strijd, niet als een strijd tegen de communistische agressie van een buurland. Onder het mom van een internationaal complot had de Amerikaanse regering ingegrepen in een interne aangelegenheid, en daarmee de Vietnamese bevolking opgeofferd voor de Amerikaanse militair-strategische belangen in de regio. PSP'ers vonden dit niet alleen moreel verwerpelijk, ook betekende het Amerikaanse militaire optreden volgens hen een serieuze bedreiging voor de wereldvrede. Gevreesd werd voor een confrontatie tussen China en de Verenigde Staten in een Derde Wereldoorlog. Zo verbaasde een bestuurslid zich in 1965 over de onverschilligheid van de Nederlandse bevolking, omdat 'de mogelijkheid' van een 'kernoorlog' toch 'zeer reëel' werd geacht.[18] En in het *Zwartboek* stond: 'Wij zijn hevig verontrust. Er wordt gespeeld met gedachten, die het eind van het menselijke leven op aarde kunnen betekenen.'[19]

Ondanks de eensgezinde afkeer van de Amerikaanse interventie waren PSP'ers verdeeld over het officiële standpunt. Een deel vond dat de partij het Nationaal Bevrijdingsfront moest steunen en moest pleiten voor de terugtrekking van de Amerikaanse troepen uit Zuid-Vietnam. Een ander deel, waaronder het bestuur en de fracties, verzette zich hiertegen, omdat het niet zou passen bij de partij om al te nadrukkelijk voor één kant te kiezen. Bovendien was het volgens deze PSP-leden niet realistisch dat de Amerikaanse regering haar troepen zonder tegenprestatie zou terugtrekken.[20] Een derde stroming PSP'ers pleitte, zoals ook de christelijke vredesbewegingen Kerk en Vrede en Pax Christi, voor meer steun en aandacht voor de omvangrijke (maar machteloze) boeddhistische beweging in Zuid-Vietnam, die een soort pacifistisch neutrale 'derde weg' tussen het Nationaal Bevrijdingsfront en de Zuid-Vietnamese regering vertegenwoordigde.[21]

De fracties en het bestuur kozen in het eerste jaar van de interventie voor de volgens hen meest realistische oplossing. Deze oplossing, die teruggreep op de Akkoorden van Genève van 1954, kwam neer op de terugtrekking van álle buitenlandse troepen uit Zuid-Vietnam (dus ook de Noord-Vietnamese), vrije verkiezingen in heel Vietnam en de neutralisering van het land.[22] In 1966, toen de oorlog verder was geëscaleerd, keerde de partij zich explicieter tegen de Amerikaanse aanwezigheid in Zuid-Vietnam. Vanaf dit jaar zette de Tweede Kamerfractie zich vooral in voor de stopzetting van de Amerikaanse bombardementen op Noord-Vietnam en de erkenning van het Nationaal Bevrijdingsfront als onderhandelingspartner en deelnemer aan een overgangsregering in Zuid-Vietnam.[23]

Hoe belangrijk de PSP ook was voor het ontstaan van het Vietnamprotest in Nederland, de inspanningen van de partij bleven in het eerste jaar van de interventie voor het overgrote publiek grotendeels onopgemerkt. Van de landelijke kranten wijdde alleen *Het Parool* regelmatig een artikel of een redactioneel commentaar aan de protesten van de PSP. Volgens de krant speelde de partij 'de communisten' in de kaart. 'Elke demonstratie, elk pacifistisch artikel wordt in de stroom der communistische propaganda opgenomen,' meende de krant.[24] Ook *De Groene Amsterdammer*, die inhoudelijk het dichtst bij de PSP stond, had weinig belangstelling voor de eerste protesten. Wel werd

het *Zwartboek* besproken in enkele regionale kranten en in *De Groene Amsterdammer*, *De Nieuwe Linie* en de *NRC*. De twee tijdschriften waren positief, maar columnist J.L. Heldring van de *NRC* vond dat de schrijvers van het *Zwartboek* de vermeende sociale revolutie in Vietnam had versimpeld tot 'een opstand tegen de blanke uitbuiter'.[25]

Ook voor de activiteiten van de PSP in de Kamer had de pers weinig aandacht. De commentaren waren bovendien overwegend negatief, omdat de partij te eenzijdig zou zijn. 'Anti-Amerikaanse pacifist krijgt geen kans', kopte *de Volkskrant* bijvoorbeeld naar aanleiding van het eerste Vietnamdebat in mei 1965.[26] De meerderheid van de Eerste en Tweede Kamer was dezelfde mening toegedaan. In mei 1966 klaagde senator Van der Spek (vanaf 1967 Tweede Kamerlid) bijvoorbeeld over de volgens hem denigrerende manier waarop Luns en de andere senatoren over het pacifisme hadden gesproken. Volgens hem werd de PSP onterecht beschouwd als een soort sektarische beweging van 'passievelingen' en mensen 'met een vaag vertrouwen in de goede kant van de mens'.[27] Met name de PVDA viel de kleine concurrent aan de linkerzijde aan. Zo zei het Tweede Kamerlid Ruygers over een betoog van zijn PSP-collega Slotemaker de Bruine dat hij deze zo eenzijdig tegen de Verenigde Staten gericht vond dat het 'nauwelijks nog een basis [was] voor een zakelijke en objectieve gedachtewisseling'.[28]

Communistisch protest

De CPN was de tweede politieke partij die zich vanaf het begin tegen de Amerikaanse interventie in Vietnam uitsprak. Een verschil met de PSP was echter dat de visie van de CPN op het conflict in Vietnam eenduidiger en helderder was. Terwijl PSP-leden worstelden met een mogelijke oplossing voor het conflict, koos de CPN nadrukkelijk de kant van het Nationaal Bevrijdingsfront en pleitte onomwonden voor de onmiddellijke terugtrekking van de 'imperialistische' Amerikaanse troepen uit Zuid-Vietnam. Een ander verschil was dat de bijdragen van de CPN-fracties in de Eerste en Tweede Kamer door hun eenvoud vaak krachtiger waren dan de lange, zorgvuldig beargumenteerde betogen van de PSP-fracties. Regelmatig botsten de CPN-fracties met Luns en de andere fracties.[29] Meer media-aandacht leverde de confronterende aanpak echter niet op. Alleen *De Waarheid*, het communistische dagblad, ging er uitvoerig op in.

Nog een verschil met de PSP was dat het voor de communisten niet vanzelfsprekend was om tegen de oorlog te demonstreren. De CPN stond aanvankelijk sceptisch tegenover buitenparlementair protest tegen de Amerikaanse interventie in Vietnam, omdat dit de aandacht zou kunnen afleiden van wat de CPN beschouwde als het werkelijke gevaar: het 'Duitse revanchisme', ofwel de herrijzenis van het fascisme in Duitsland. Zo zei de CPN'er Henk Hoekstra over de strijd in Vietnam in de Tweede Kamer: 'Wie profiteren nu werkelijk van de oorlog in Vietnam? (...) Wij weten precies wie dat zijn: zij zitten aan onze oostelijke grens. Zij zitten te vissen op atoomwapens, zij hopen op verscherping van de internationale toestand.'[30]

Toch was de CPN betrokken bij het Vietnamprotest, maar dan via de aan haar gelieerde communistische organisaties. Een voorbeeld was de protestbrief die de communistische Nederlandse Vrouwenbeweging in april 1965 stuurde aan de Nederlandse vertegenwoordiger in de Veiligheidsraad van de Verenigde Naties.[31] Een ander voorbeeld was

de Paasmars, die werd georganiseerd door het pacifistische Comité 1961 voor de Vrede en de communistische Nederlandse Vredesraad. In 1965 en 1966 stond deze vredesmars, waarin ook CPN-kopstukken als Paul de Groot en Marcus Bakker meeliepen, in het teken van Vietnam.[32]

De samenwerking tussen pacifisten en communisten was bijzonder, omdat beide partijen met argusogen naar elkaar keken. De CPN dacht dat de PSP eropuit was jongeren voor het communisme te behoeden, terwijl de PSP de CPN verweet dat zij het protest tegen de Vietnamoorlog misbruikte voor partijpolitiek gewin. Bovendien zat het de CPN dwars dat een aantal oud-communisten die in 1958 uit de CPN waren verwijderd, zoals Henk Gortzak, Co Dankaart en Piet Nak, lid waren geworden van de PSP.[33] Het wantrouwen tussen beide partijen zou voortdurend de kop opsteken, met name door verdachtmakingen in *De Waarheid*. Zo weigerde de CPN deel te nemen aan de grotere Vietnamdemonstraties in 1967.

Dat de CPN indirect actief was op het gebied van de Vietnamoorlog, had te maken met de onafhankelijke positie die de partij sinds de ideologische en politieke breuk in 1963 tussen de Sovjet-Unie en China in de internationale communistische beweging innam. Daardoor namen de contacten met de zusterpartijen in het buitenland af en begon de CPN zich meer op binnenlandse kwesties te concentreren.[34] Bovendien bevond de CPN zich in Nederland al jaren in een politiek isolement. De Vietnamoorlog bood de mogelijkheid dit isolement te doorbreken. In 1956 nog hadden woedende menigtes in Amsterdam en een aantal andere steden partijgebouwen en woningen van communistische partijleden belaagd, vanwege de steun die de CPN had uitgesproken voor het Russische optreden tegen de Hongaarse opstand. De pers had met sympathie over de acties geschreven en in de Tweede Kamer werd de CPN doodgezwegen. Toen de gebeurtenissen in Hongarije ter sprake kwamen in de Tweede Kamer, sprak de fractievoorzitter van de CPN voor een lege zaal.[35]

Van de communistische organisaties leverde het Algemeen Nederlandse Jeugd Verbond (ANJV) de belangrijkste bijdrage aan het Vietnamprotest in de jaren zestig. In het ANJV, dat vlak na de Tweede Wereldoorlog was opgericht, oefenden jongeren voor het echte politieke werk in de CPN.[36] Oorspronkelijk doel van het ANJV was het streven naar één socialistische jeugdbeweging. Maar dit streven was een illusie gebleken vanwege de anticommunistische en verzuilde Nederlandse samenleving. Daarom richtte het ANJV zich op samenwerking met andere linkse jongerenorganisaties, met name de jongerenafdeling van de PVDA, om het isolement van de communisten te doorbreken. In september 1965 lukte dit de communistische jongeren gedeeltelijk toen zij het secretariaat van het eerste Vietnamcomité in Nederland mochten beheren. Dit was het zogenoemde Jongerenkomité voor Vrede en Zelfbeschikking voor Vietnam.

Het Jongerenkomité voor Vrede en Zelfbeschikking voor Vietnam

Het Vietnamconflict trok al vroeg de aandacht van linkse jongeren. Nog voor de daadwerkelijke Amerikaanse militaire interventie in 1965, maakten leden van de Pacifistische Socialistische Jongeren Werkgroepen en de Socialistische Jeugd zich druk over de 'krampachtige Amerikaanse stuiptrekking voor het behoud van harer steunpunten

in Zuidoost-Azië', zoals de latere provo Peter Bronkhorst in juni 1964 schreef in het pacifistische jongerentijdschrift *Ontwaakt*.[37] In het tijdschrift *Panorama*, dat als eerste medium fotoreportages over de strijd in Zuid-Vietnam publiceerde, verscheen in mei 1965 ook een brief van Bronkhorst. 'Volgens u zijn de roden, de roden en nog eens de roden de oorzaak van alle ellende in dat land. Maar dat is domweg de westelijke pers napraten. U zoudt de situatie zélf moeten onderzoeken en dan zoudt u tot de ontdekking komen dat de geschiedenis van Zuid-Vietnam niet in enkele regels is af te maken,' schreef hij.[38]

De betrokkenheid van jongeren bij Vietnam kwam niet uit het niets. Voordat Vietnam in beeld kwam, waren linkse jongeren en studenten al betrokken geweest bij het protest tegen de atoombom en de protesten tegen het Franse optreden in Algerije en tegen de Apartheid in Zuid-Afrika. Het Amerikaanse optreden vertoonde in de beleving van de jongeren veel gelijkenissen met het Franse optreden in Algerije. Ook toen werden jongeren geconfronteerd met berichten en foto's die niet strookten met het beeld dat tot dan toe in de pers van de oorlog in Algerije bestond. 'De goeien zijn dus niet beter dan de kwaaien,' vertelde de Nijmeegse Vietnamactivist Tom Küsters achteraf. 'Dan ga je verder denken, dan ga je je afvragen waarom er eigenlijk gevochten wordt als de goeien ook niet deugen. Je emotionele betrokkenheid wordt vertaald in vormen van politieke stellingname'.[39]

De eerste stappen naar een georganiseerd jongerenprotest tegen de Amerikaanse interventie in Vietnam werden in juni 1965 gezet. Op de laatste dag van deze maand vond in het zogenoemde 'PSP-kasteel' in Amsterdam een ontmoeting plaats tussen vertegenwoordigers van verschillende landelijke en lokale jongeren- en studentenorganisaties. Over het doel waren de aanwezigen het eens: de oprichting van een comité en 'pressie uitoefenen in Nederland'. Huib Riethof, student geschiedenis en bestuurslid van Politeia, bracht enthousiast naar voren dat de acties 'indrukwekkend' moesten zijn en een 'brede basis' moesten hebben. '[Het] probleem ligt in het buitenland,' zei hij, dus moest de Nederlandse regering worden gedwongen 'te ageren' tegen de Verenigde Staten in de NAVO.[40]

Na een hele zomer lang overleggen, werd op 25 september 1965 het beoogde Vietnamcomité met de naam 'Jongerenkomité voor Vrede en Zelfbeschikking voor Vietnam' gelanceerd. Het comité bestond aanvankelijk uit vijftien linkse jongerenorganisaties, maar later zou dit aantal worden uitgebreid, onder meer met christelijke studenten- en jongerenorganisaties. In de eerste periode van haar bestaan organiseerde het comité vooral demonstraties, zoals een vierentwintiguurs-'picket-line' voor de deur van het Amerikaanse consulaat in Amsterdam. Ook slaagde het erin bekende kunstenaars, intellectuelen en geestelijken voor zich te winnen, onder wie de links-pacifistische hoogleraren Delfgaauw en De Graaf, de schaker Jan Hein Donner, de progressieve pater Jan van Kilsdonk en de schrijvers Theun de Vries en Jan Wolkers.[41]

Hoewel het bestuur van het Jongerenkomité zich fel tegen de Amerikaanse interventie uitsprak, was het beducht voor een al te politiek en anti-Amerikaans standpunt, omdat dat de pers en sommige (potentiële) deelnemende organisaties, met name de christelijke, zou kunnen afschrikken. Zo sprak het officieel niet van een Amerikaanse interventie,

maar van een ‘buitenlandse inmenging’, waarmee ook kan worden gedoeld op de aanwezigheid van Noord-Vietnamese en eventueel Chinese troepen in Zuid-Vietnam.[42] Sommige lezingen op het oprichtingscongres onthulden echter hoe er werkelijk over het conflict werd gedacht. Zo sprak René Eijbersen van Kerk en Vrede over de dubbele moraal van de Amerikanen: op de ene plaats in Vietnam wierp het Amerikaanse leger kinderspeelgoed af om even verderop de vaders van deze kinderen met bommen te bestoken, aldus Eijbersen in *Het Parool*. Ook het standpunt van de Nederlandse regering werd bekritiseerd.[43]

Ondanks de pogingen zo evenwichtig mogelijk over te komen, werd het Jongerenkomité door de pers niet erg serieus genomen. Volgens voorzitter Riethof was er sprake was van een ‘boicot van onze persberichten in het grootste deel van de Nederlandse pers’.[44] Alleen *De Waarheid* en *Het Parool* hadden regelmatig aandacht voor het jongerencomité. *Het Parool*, een uitgesproken anticommunistische krant,[45] beschouwde het Jongerenkomité vanwege de deelname van het ANJV als een communistische mantelorganisatie. Zo schreef *Het Parool* in september 1966 in een paginagroot artikel dat het comité zou worden gedomineerd door ‘figuren en organisaties die hun anti-Amerikanisme en een perverse voorkeur voor communistische activiteit, waar ook ter wereld en in welke vorm dan ook, gemeen hebben’.[46]

Vanwege de prominente rol van communistische jongeren werd het Jongerenkomité nauwlettend in de gaten gehouden door de Binnenlandse Veiligheidsdienst. In de rapporten die de dienst regelmatig verzond naar de minister-president en de ministers van Buitenlandse Zaken, Justitie en Binnenlandse Zaken over protestacties tegen de Vietnamoorlog, nam het comité een centrale plaats in. Volgens deze rapporten waren de communistische jongeren vooral betrokken bij het comité om de kloof met andere jongeren, met name die van de PVDA, te dichten.[47] De rapporten, maar ook de acties van het Jongerencomité of van de PSP, waren geen aanleiding voor discussies binnen de ministerraad.

Steun bij een breder publiek

Hoewel de eerste protestacties klein waren en weinig belangstelling oogsten, stonden de eerste Vietnamactivisten niet alleen in hun afkeer van het Amerikaanse optreden in Vietnam. Hun standpunt werd gedeeld door een breder, zij het voornamelijk intellectueel en kerkelijk publiek. Dat werd zichtbaar in oktober 1965, toen op initiatief van de PSP’ers Sietse Bosgra, Fries de Vries en Henk Branderhorst in de *NRC* een paginagrote petitie verscheen, ondertekend door ruim 250 hoogleraren, journalisten, artsen, kunstenaars, theologen en dominees. In de petitie werd de Nederlandse regering verzocht bij de Amerikaanse regering aan te dringen op een stopzetting van de bombardementen op Noord-Vietnam.[48]

Daarnaast verschenen rond dezelfde tijd in de landelijke media de eerste kritische artikelen en ingezonden brieven. Zo ontstond in september 1965 een debat in de *NRC* over de hierboven genoemde petitie met bijdragen van academici. Het debat maakte destijds indruk op activisten, omdat het voor het eerst was dat de Amerikaanse Vietnampolitiek

in een landelijk dagblad – nog wel de deftige *NRC* – expliciet ter discussie werd gesteld.[49] Aanleiding voor de polemiek was een brief van hoogleraar Sociologie Ivan Gadourek, waarin hij schreef dat hij had geweigerd de petitie te tekenen, omdat de oproep volgens hem neerkwam op een capitulatie voor 'wrede, geen terreur schuwende agressie van Chinese stalinisten'. De bijdrage van Gadourek wekte veel verontwaardiging bij andere academici. Een van hen was de bekende hoogleraar Volkenrecht en Polemologie Bert Röling. Hij schreef: 'Het komt mij voor dat de opvatting van collega Gadourek berust op een rampzalige vergissing omtrent wat in Vietnam geschiedde en geschiedt', waarna hij een lang betoog over de volgens hem juiste geschiedenis liet volgen. Dat kwam erop neer dat de Verenigde Staten in Zuid-Vietnam een opstand van de bevolking tegenhielden en het risico op een militaire confrontatie met China juist hadden vergroot.[50]

Net zoals voor veel activisten gold voor een deel van de meer intellectuele critici, dat het niet de eerste keer was dat zij zich in het openbaar uitlieten over een internationale kwestie.[51] Hoe verschillend hun achtergrond vaak ook was, eind jaren vijftig en begin jaren zestig hadden zij al kritiek gehad op de nucleaire kernbewapening, het Franse optreden in Algerije en de Nederlandse politiek ten aanzien van Nieuw-Guinea. Een voorbeeld van iemand met een uitgesproken antikoloniaal standpunt die behoorde tot de eerste critici van de Amerikaanse interventie in Vietnam, was de protestants-christelijke hoogleraar Zendingswetenschap aan de Vrije Universtiteit J. Verkuyl. Verkuyl, die veel zendingswerk had gedaan in Azië, steunde de 'nationale zelfexpressie' van jonge Aziatische staten, omdat hij ervan overtuigd was dat Aziatische problemen alleen door Aziaten zelf konden worden opgelost. Over het communistische 'gewaad' van het nationalisme in Vietnam maakte hij zich geen zorgen, omdat hij meende – zoals de Franse president De Gaulle vaak had verkondigd – dat het communisme in Vietnam door tegenkrachten op den duur vanzelf zou worden geliberaliseerd.[52] Verkuyl – een omstreden, maar invloedrijk figuur in de ARP – maakte zijn standpunt kenbaar in artikelen in *De Groene Amsterdammer*, maar participeerde ook in demonstraties, zoals die van het Piet Nak-comité in 1967.[53]

Een andere intellectueel die vanaf het begin kritisch was over het Amerikaanse optreden in Vietnam was journalist, publicist en anarchist Anton Constandse. In de jaren vijftig maakte Constandse voor het *Algemeen Handelsblad* veel reizen door de Derde wereld. In zijn stukken probeerde hij vaak begrip te kweken voor de sociale veranderingen in deze landen. Nadat hij in 1964 met pensioen ging, schreef hij onder meer voor de linkse opiniebladen *De Groene Amsterdammer*, *De Nieuwe Linie* en *Vrij Nederland* en werkte hij mee aan VPRO-radio- en televisieprogramma's, waardoor hij onder progressieve jongeren erg populair werd.[54] In zijn analyses van de Vietnamoorlog benadrukte Constandse dat de Verenigde Staten een uitzichtloze strijd voerden en dat de bombardementen op Noord-Vietnam geen enkele zin hadden, omdat de guerrillastrijders van het Nationaal Bevrijdingsfront moreel en materieël werden gesteund door de Zuid-Vietnamese bevolking. 'Als zestien miljoen Zuid-Vietnamezen, met een leger van een half miljoen, werkelijk tegen de partisanen zouden zijn geweest (...), was de guerrilla in de eerste fase gestikt geworden,' schreef hij.[55] Ondanks de vaak nuchtere en zakelijke toon, verborg Constandse niet dat hij veel sympathie had voor de Vietnamese guerril-

lastrijders. Volgens hem was het ‘Amerikaanse imperialisme’ – een term die hij voortdurend gebruikte – het belangrijkste obstakel voor het emancipatiestreven van de ontwikkelingslanden in Azië en Latijns-Amerika.

Teach-in in Amsterdam

Dat niet alleen een kleine groep linkse activisten begaan was met de gebeurtenissen in Vietnam, bleek ook uit het succes van de teach-in die de Algemene Studentenvereniging Amsterdam (ASVA) en de Studentenraad van de Vrije Universiteit op 29 oktober 1965 in de Koopmansbeurs in Amsterdam organiseerden. De beurs, die plaats bood aan 2000 personen, was tot de nok gevuld.[56] Het publiek bestond vooral uit studenten, maar de teach-in trok ook veel journalisten, hoogleraren, linkse politici en docenten.[57] Het openbare debat was voorpaginanieuws in bijna elk landelijk dagblad en aanleiding voor lange tijdschriftartikelen. Ook het NTS-Journaal besteedde er aandacht aan.[58]

De teach-in was afkomstig uit de Verenigde Staten, waar zij voor het eerst over de Vietnamoorlog werd gehouden op de Universiteit van Michigan op 24 en 25 maart 1965.[59] Aanvankelijk was het de bedoeling dat officiële vertegenwoordigers van alle bij het conflict betrokken partijen met elkaar in debat zouden gaan, maar toen dat te ambitieus bleek, benaderden de Amsterdamse studenten Nederlandse en buitenlandse journalisten, academici, hoogleraren en politici om hun visie op de oorlog te geven.[60]

Het succes van de Nederlandse teach-in was een complete verrassing. Vooraf had de organisatie veel twijfels gehad of het idee wel zou aanslaan.[61] Dat kwam vooral door het advies van enkele deskundigen op het gebied van media, de hoogleraren H. Daudt, L.G.A. Schlichting en M. Rooij en de televisiejournalist Henk Neumann. Zij hadden op verzoek hun gedachten laten gaan over de mogelijkheid van een teach-in in Nederland. Unaniem hadden zij voorspeld dat het geen succes zou worden, omdat de Nederlander weinig ervaring zou hebben met debatteren en ‘vlug persoonlijk geraakt en op zijn teentjes getrapt’ zou zijn. Bovendien meenden zij dat de kwestie-Vietnam niet ‘zo’n grote ongerustheid en emotionele beroering [teweegbracht] onder de Nederlandse bevolking, dat er nu nota bene de eerste teach-in aan gewijd [mocht] worden’.[62]

Maar dat bleek dus een misvatting. De hoge opkomst maakte op sommigen een onuitwisbare indruk. Achteraf noemde Ton Regtien de bijeenkomst één van de levendigste lessen in eigentijdse geschiedenis, die hij ooit had meegemaakt.[63] En Harry Mulisch schreef in zijn in 1966 verschenen *Bericht aan de rattenkoning* met enig gevoel voor overdrijving: ‘Ik ken mensen, die daar niet minder dan een trauma hebben opgelopen, – redelijk progressieve mensen die bij de aanblik van nieuwe elementen in de samenleving plotseling veranderden in geschrokken konservatieven.’[64] Activisten van de PSP beschouwden de teach-in als een belangrijke nieuwe stap voor het Nederlandse Vietnamprotest. ‘Grote groepen, die tot nog toe zwegen, eisen nu het recht op méé te oordelen over de buitenlandse politiek, die mede uit hun naam, door hun regering wordt gevoerd’, zo stond er achteraf enthousiast in *Bevrijding*.[65]

Hoewel het bedoeld was als een debatbijeenkomst, leek de teach-in meer op een protestbijeenkomst. Omdat veel meer tegenstanders dan voorstanders van het Ameri-

kaanse optreden op de uitnodiging van de organisatie waren ingegaan, kon er niet echt van een openhartige discussie worden gesproken. Degene die wel bereid waren geweest het Amerikaanse standpunt te verdedigen, onder wie voormalig Amerikaans attaché in Den Haag, Aldo Hoffman, en de directeur van het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie, Lou de Jong, werden bovendien massaal uitgefloten.[66] 'Ik behoor tot de generatie die bitter heeft geboet voor de laksheid der democratische landen in de dertiger jaren,' zei De Jong. 'Amerika heeft ons eruit gehaald, sinds de Tweede Wereldoorlog ben ik voorstander van een zo nauw mogelijk samengaan met de Verenigde Staten'. Het publieke reageerde met gejoel.[67]

Dat De Jong zo negatief werd bejegend, kwam ongetwijfeld ook door zijn rol in de kwestie rond de aanstaande kroonprins Claus von Amsberg. Sinds *De Telegraaf* in mei 1965 een foto had gepubliceerd van Beatrix en Claus in de paleistuin van kasteel Drakesteyn werd Nederland beheerst door de vraag wat Claus, die verplicht lid was geweest van de Hitlerjugend, in de oorlog had uitgevoerd.[68] In juni 1965 had De Jong na een kort onderzoek bekendgemaakt dat Claus in de oorlog niets verwijtbaars had gedaan.[69] Maar omdat de verloving inmiddels was bekendgemaakt leek het net alsof De Jong zich voor het karretje van de regering had laten spannen. Volgens Harry Mulisch was De Jong bij voorbaat al kansloos bij het jonge publiek. 'De zaal concludeerde dat begrip voor monarchie blijkbaar gepaard ging met begrip voor de Amerikanen in Viet-Nam', schreef hij in *Bericht aan de rattenkoning*.[70] En Regtien schreef achteraf dat hij het 'onvergetelijk' vond hoe de 'geschiedschrijver des lands' werd weggezet en uitgejouwd.[71] De teach-in was dus tevens een afrekening met het establishment en onderdeel van het antiautoritaire protest dat eerder in Amsterdam door de anarchistische actiegroep Provo in gang was gezet (zie verderop).

Zo bezien was het niet onverstandig geweest dat zowel Luns als de buitenlandvertegenwoordigers van de meeste politieke partijen de uitnodiging hadden afgeslagen. Alleen de PSP, de CPN en de PVDA waren aanwezig, zij het dat de PVDA de jonge en binnen zijn partij weinig invloedrijke internationaal secretaris Piet Dankert had gestuurd.[72] De buitenlandwoordvoerders van de andere partijen hadden geen behoefte om in het openbaar tegenover studenten in debat te treden over een serieuze aangelegenheid als de Vietnamoorlog. Zo schreef PVDA-buitenlandwoordvoerder Ruygers, de initiatiefnemer van de in mei 1965 aangenomen Kamermotie over de Vietnamoorlog, in het partijblad *Opinie* achteraf afkeurend over de volgens hem ongenuanceerde kritiek op de Verenigde Staten in de Koopmansbeurs. 'Van tevoren is de stemming al in een bepaalde richting beïnvloed,' meende hij. 'Dat heeft nauwelijks nog het karakter van een democratische discussie, eerder van een kerkelijke getuigenisavond.'[73] De kritiek spoorde de organisatoren van de teach-in aan om contact te zoeken met de Tweede Kamerfracties van de PVDA, de ARP en de KVP om hen alsnog van hun goede bedoelingen te overtuigen. De contacten leidden echter niet tot een ontmoeting.[74] Daarvoor was de afstand tussen 'de straat' en 'de politiek' te groot.

Ook Luns had geweigerd naar Amsterdam te komen, ondanks een positief advies van een van zijn ambtenaren die vond dat de teach-in een kans verdiende, omdat ook de Britse minister van Buitenlandse Zaken Michael Stewart in Engeland op een teach-in

had gesproken.[75] In plaats van een bezoek van Luns of staatssecretaris Van der Stoel ontving de organisatie echter een verklaring waarin het standpunt van de regering werd toegelicht.[76] Onder luid boegeroep werd de verklaring voorgelezen. In de Tweede Kamer gaf Luns op verzoek van het CPN-Kamerlid Bakker een toelichting op zijn afwezigheid. 'Ik acht het beter om niet het land rond te reizen om dit probleem overal uit de doeken te doen, aangezien 's lands vergaderzaal en de debatten hier meer dan voldoende gelegenheid daartoe geven,' zei hij.[77]

Verdeeldheid in de PVDA

Dat de grote politieke partijen niet of ondermaats vertegenwoordigd waren op de teach-in, wil niet zeggen dat het Amerikaanse militaire optreden in Vietnam niet ter discussie stond in deze partijen. Integendeel, in het najaar van 1965 nam in de PVDA, de ARP, en in mindere mate in de KVP, de verontrusting en verdeeldheid toe.

Dat de PVDA verdeeld was over de Amerikaanse Vietnampolitiek was geen verrassing. Al sinds de jaren vijftig waren onderwerpen die betrekking hadden op de buitenlandse politiek regelmatig inzet van intern debat. Terwijl de partijleiding uitgesproken anti-communistisch was en pal achter het Atlantische bondgenootschap stond, kwam er vanuit de partij steeds meer kritiek op de atoombewapening en het vanzelfsprekende pro-Atlantische standpunt van de leiding.[78] De kritiek op het zwart-witbeeld van de Koude Oorlog ging gepaard met meer aandacht voor het lot van derdewereldlanden. In 1957 schreef de invloedrijke PVDA-econoom Jan Tinbergen in een geruchtmakend artikel in *Socialisme en Democratie*, dat hij van mening was dat vreedzame co-existentie tussen Oost en West alleen kon bestaan als ook de sociale problemen in Aziatische, Afrikaanse en Zuid-Amerikaanse ontwikkelingslanden zouden worden opgelost. Veel partijgenoten waren het met hem eens. Het artikel luidde het begin in van meer betrokkenheid van de PVDA bij het verlenen van ontwikkelingshulp aan derdewereldlanden, ook als deze communistisch waren of dreigde te worden.[79]

De Amerikaanse interventie in Vietnam strookte in het geheel niet met de nieuwe opvattingen binnen de PVDA over de verhoudingen tussen het Westen en de derde wereld binnen de PVDA. Dat bleek al direct in de eerste bestuurs- en fractievergaderingen na de eerste Amerikaanse luchtaanvallen op Noord-Vietnam in het voorjaar van 1965. Hoewel Ruygers, Van der Stoel en Nederhorst begrip vroegen voor de interventie vanwege een mogelijke opmars van communistisch China in Zuidoost-Azië, waren alle aanwezigen het erover eens dat het probleem niet kon worden opgelost met militaire middelen. Hoe het dan wel kon worden opgelost, wist men echter niet. Volgens Jaap Burger en Ruygers was daarvoor ook onvoldoende betrouwbare informatie beschikbaar. 'Het is zeer moeilijk om ons als Nederlandse partij uit te spreken over concrete zaken die daar gebeuren,' klaagde Ruygers.[80]

Toch moest de partij snel met een standpunt komen. Vrijwel dagelijks werd het dagelijks bestuur bestookt met telefoontjes en brieven van partijgenoten en organisaties zoals de Studenten Vakbeweging, waarin om een duidelijk partijstandpunt werd gevraagd.[81] Bovendien hadden de PSP en de aan de PVDA gelieerde krant *Het Vrije Volk*

zich wel duidelijk tegen de bombardementen uitgesproken. Daar kwam bij dat premier Cals bij het aanvaarden van zijn ambtstermijn, had verklaard dat het standpunt van het kabinet-Marijnen onveranderd zou blijven.[82] Kon de PVDA zich daar wel mee verenigen? Of zoals Ruygers zijn partijgenoten vroeg: 'Knikken wij alleen maar instemmend als de Amerikanen iets zeggen, of vormen wij ons eigen oordeel over deze zaak?'[83]

Het eigen oordeel kwam er, maar eenduidig was het niet. Dat begon al tijdens het eerste debat over de Vietnamoorlog in mei 1965. Het PVDA-Kamerlid Huub Franssen nam toen mede namens 'enige politieke vrienden' afstand van de overweging in de door zijn partij ingediende motie-Ruygers, dat China de voornaamste oorzaak was van de toegenomen spanningen in Vietnam. Hij vond de overweging te eenzijdig. 'Ik dacht dat wij zeer zeker als een heel belangrijke oorzaak moeten aanwijzen de sociaaleconomische toestand in Zuid-Vietnam, de onrechtvaardige maatschappelijke toestanden die daar vandaag de dag zijn.'[84] Twee dagen na het debat deed het partijbestuur een verklaring uitgaan. Hoewel het de motie-Ruygers onderschreef, wilde het bestuur daaraan toevoegen dat het Westen 'en met name de Verenigde Staten' meer begrip zouden moeten tonen voor het sociale 'omwentelingsproces' in Zuidoost-Azië, bijvoorbeeld door het verlenen van economische hulp. Anders was het volgens het bestuur niet mogelijk het communisme in Zuid-Vietnam tot staan te brengen.[85]

In het najaar werd het standpunt van de partij verder gepreciseerd. Geïnspireerd door het standpunt van de Britse Labourparty drong het dagelijks bestuur in een verklaring aan op het staken van de gewelddadigheden aan beide zijden, een sociaal en economisch herstelprogramma voor Noord- en Zuid-Vietnam en vrije verkiezingen onder toezicht van de Verenigde Naties.[86] Opvallender was echter dat het bestuur impliciet afstand nam van de motie-Ruygers, door achterwege te laten dat de Verenigde Staten in Zuid-Vietnam een dam opwierpen tegen het Chinese communisme. Volgens sommigen betekende dit een doorbraak in het standpunt van de PVDA. Zo schreef de pacifist Inne de Jong in *De Groene Amsterdammer* dat de PVDA eindelijk had afgerekend met de motie-Ruygers, die niet meer was geweest dan een 'slaafse knieval voor Amerika'.[87] Ruygers zelf zag echter niet zoveel verschil met zijn eigen motie. Degene die daar anders over dacht, zoals de PSP, verweet hij stemmingmakerij. 'De keuze voor vrede is een principiële keuze, die ook de PVDA duidelijk genoeg gedaan heeft, lang vóórdat er een PSP bestond,' schreef hij in het partijblad *Opinie*.[88]

In december 1965 werd duidelijk dat ook de PVDA-Kamerfractie haar mening had bijgesteld. In een vergadering van de Kamercommissie voor Buitenlandse Zaken trok het gerenommeerde PVDA-Kamerlid (en voormalig topambtenaar op Buitenlandse Zaken) Patijn van leer tegen de Vietnampolitiek van Johnson. Vooral verwijzend naar de toenemende kritiek in de Amerikaanse media, zei hij dat de Amerikaanse regering het conflict te veel zou presenteren als een strijd tussen het communisme en het anticommunisme. Bovendien leek het er volgens Patijn sterk op dat het doel, het opbouwen van een anticommunistische staat in Zuid-Vietnam, een illusie was. 'Het is wel duidelijk, dat men in Vietnam op z'n best kan hopen op een vorm van neutraliteit van een nogal links bewind met neutralistische premiers of prinsen.' Dat er ook 'in het

land' steeds meer kritiek was te horen op de bombardementen, was voor Patijn een bijkomend motief om het Amerikaanse optreden in Vietnam kritisch te bekijken. Volgens Patijn was deze kritiek zo langzamerhand 'bijzonder scherp' geworden en niet meer alleen afkomstig van pacifisten.[89]

Het Vietnamrapport van de ARP

In de ministerraad van 18 februari 1966 bracht de PVDA-minister van Financiën Vondeling onverwachts een brief van de Oecumenische Jeugdraad ter sprake. Vondeling wilde met de brief aangeven dat niet alleen in de achterban van de PVDA, maar ook in die van de ARP en de KVP de verontrusting over het Amerikaanse optreden in Vietnam was toegenomen. ARP-Minister van Onderwijs Diepenhorst was echter niet onder de indruk. 'Deze jeugdraad is niet representatief voor "die kringen" van de Nederlandse bevolking', antwoordde hij beslist.[90]

Hoewel Diepenhorst gelijk had, deed zijn opmerking niet helemaal recht aan de verontrusting in christelijke kring over de oorlog in Vietnam. Dat bleek bijvoorbeeld uit het grote aantal dominees dat in het najaar van 1965 de petitie had ondertekend waarin de Nederlandse regering werd opgeroepen aan te dringen op een stopzetting van de Amerikaanse bombardementen.[91] Bovendien was bekend dat *Trouw* tot de meest kritische media behoorden. Aan het eind van 1965 schreef de krant, die onder leiding stond van oud-fractievoorzitter van de ARP, Sieuwert Bruins Slot, dat de Verenigde Staten zich onterecht hadden ingelaten in een intern conflict en dat er sprake was van 'machtspolitiek tegen een klein land'. Volgens Bruins Slot was het Vietnamconflict een Aziatisch probleem dat niet kon worden opgelost door het Westen. 'Het Aziatisch nationalisme en de sociale antifeodale beweging moeten het zelf (kunnen) doen,' vond hij.[92]

Maar ook in de ARP was er een stroming actief die de Amerikaanse interventie een vergissing vonden. Terwijl het ARP-partijblad *Nederlandsche Gedachten* waarschuwde dat communistisch China uit was op een kernoorlog tussen de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie, was de Buitenlandse Commissie van het College van Advies van de partij een heel andere mening toegedaan.[93] In maart 1966 presenteerde de commissie, waarin onder meer Bruins Slot (voorzitter) en Verkuyl, hoogleraar aan de Vrije Universiteit, zitting hadden, haar bevindingen in een rapport. Aanleiding voor het rapport waren, aldus de inleiding, de 'vele reacties en commentaren op het gebeuren in Vietnam', waarin een 'al te simplistische kijk op de zo gecompliceerde situatie in het land' werd gegeven. 'Zowel voor- en tegenstanders van het Amerikaanse optreden staren zich vaak blind op enkele facetten van het probleem, hetgeen noodzakelijk tot een eenzijdig oordeel moet leiden,' meende de commissie.[94]

De totstandkoming van Vietnamnota kan niet los worden gezien van de opkomst van een zogenoemde evangelisch-radicale pressiegroep binnen de ARP. Deze stroming die bestond uit jongeren en academici, had de Vrije Universiteit als centrum, maar had tevens vertakkingen naar de jongerenorganisatie ARJOS, de CNV, de VU en de afdeling van de AR in Amsterdam. Ze moet worden gezien in het kader van een heroriënteringsproces dat vanaf 1960 binnen de ARP gaande was en dat erop was gericht nieuwe

maatschappelijke verschijnselen te verenigen met de ARP-ideologie.[95] Belangrijk initiatief tot partijvernieuwing en modernisering was de brief die negen antirevolutionaire academici in juni 1965 aan het Centraal Comité van de partij overhandigden. In de brief pleitte de groep voor een open discussie in de partij over 'de snelle en versnellende hedendaagse ontwikkelingen op bijna alle levensterreinen'. Wat aangelegenheden uit de buitenlandse politiek betreft, namen ontwikkelingshulp en ontwapening een prominente plaats in.[96] Vanaf eind 1965 kwam daar dus de oorlog in Vietnam bij.

Met de Vietnamnota wilde de commissie vooral laten zien hoe uitzichtloos de positie van de Verenigde Staten was geworden. 'Het zal voor de Verenigde Staten (...) niet mogelijk zijn, welke macht zij ook ontplooien, daar ooit op een beslissende wijze de overwinning te behalen', vond zij.[97] Dat kwam niet zozeer doordat de Verenigde Staten vochten tegen guerrillastrijders, maar ook omdat steeds meer mensen in het Westen volgens de commissie terecht begonnen in te zien dat er in Vietnam geen sprake was van communistische expansie, maar van een nationalistische en een antikoloniale beweging. Het gevolg was dat de Amerikaanse interventie in een imperialistisch en neokoloniaal daglicht was komen te staan. Tegen de weerstand die hiertegen overal in de wereld bestond, was zelfs de politieke en militaire macht van de Verenigde Staten niet opgewassen, aldus het rapport.[98]

Over een oplossing was de commissie minder uitgesproken. Ze zag een mogelijkheid in een politiek compromis, waarin Noord-Vietnam onder leiding van Ho Chi Minh en Zuid-Vietnam onder leiding van de Vietcong een tegenwicht zouden bieden tegen de 'Chinese communistische agressie' in Zuidoost-Azië. 'Iets in de geest van de positie van Joegoslavië in Europa.'[99] Daarmee rekende de nota tegelijkertijd af met het vooroordeel dat Ho Chi Minh een 'vazal' was van China, zoals vaak werd gedacht, zeker in de top van de ARP en de KVP.[100] Gezien de geschiedenis van beide landen, zo betoogde de commissie, zagen de Vietnamezen de Chinezen juist als 'overheersers'. Juist de toenemende druk van de Verenigde Staten zou Ho Chi Minh verder in de handen van China of de Sovjet-Unie kunnen drijven.[101]

De Vietnamnota deed veel stof opwaaien in ARP-kringen.[102] 'Het grieft mij', was bijvoorbeeld een reactie in het maandblad *AR Staatkunde* 'dat juist van a.r. zijde aangedrongen wordt op een compromis dat slechts voordeel betekent voor het communisme, de grootst mogelijke vijand van God en Zijn dienst en van geestelijke en menselijke vrijheid'.[103] Een ander concludeerde boos: 'Wij kunnen niet anders zien dan dat de communisten (...) deze adviseurs van de ARP *naast* zich en geenszins *tegenover* zich zullen vinden!'[104] De jongerenorganisatie van de partij ARJOS was echter bijzonder positief over de nota. Een redacteur van het ARJOS-blad *Op Wiek* had de nota 'met stijgende bewondering' gelezen en sprak van een 'voortreffelijk en goed gedocumenteerd' betoog. 'Is het geen moedige en realistische benadering van de huidige impasse?' prees hij de commissie. Volgens *Op Wiek* bleek uit de nota dat 'de nieuwe koers van onze anti-revolutionaire partij weer wat meer merkbaar wordt op het punt van de buitenlandse politiek'.[105]

Dat was echter wat voorbarig. Al snel bleek dat de top van de ARP de bevindingen van de commissie niet onderschreef. Tijdens een partijconvent in mei 1966 distantieerden

zowel partijvoorzitter Wiert Berghuis als fractievoorzitter Bauke Roolvink zich ervan. In zijn toespraak zei Berghuis dat Nederland zich bescheiden moest opstellen, niet alleen omdat Nederland niet bij de oorlog in Vietnam was betrokken, maar ook omdat Nederland zijn vrijheid aan de Amerikanen had te danken.[106] Roolvink haalde vooral uit naar Bruins Slot.[107] Zuid-Vietnam overlaten aan de Vietcong, die al 'duizenden' hadden vermoord, was dat dan wel verantwoord? vroeg hij zich af. Roolvink ergerde zich al een tijd aan de volgens hem 'zeer kritische' commentaren in *Trouw* over de oorlog in Vietnam. 'In *Trouw* wordt geprikt in het beleid van de fractie,' vond hij.[108]

De opmerkingen van Roolvink en Berghuis konden niet voorkomen dat de Vietnamnota nog lang onderwerp van gesprek zou blijven, ook in politiek Den Haag.[109] Het was de eerste keer dat een andere partij dan de PSP of de CPN had gepleit voor een impliciete communistische overname in Zuid-Vietnam. 'De Partij van de Arbeid [is] conservatiever dan de ARP' en 'het zal nog wel even duren voor de andere grote partijen ook zo ver zijn', concludeerde PSP'er Sietse Bosgra na lezing van de nota.[110] En *De Groene Amsterdammer* schreef: 'We hebben al eerder gewezen op het vermogen tot radicalisering in het antirevolutionaire milieu. De nu gedane uitspraak is een gelukkige ondersteuning van die opvatting.'[111] Opmerkelijk was dat de top van de ARP insprong op de positieve reacties door duizenden nota's te verspreiden en er tijdens de Eerste en Tweede Kamerdebatten herhaaldelijk naar te verwijzen.[112] Zodoende fungeerde de nota als afleiding van het standpunt van de Tweede Kamerfractie dat voorlopig onveranderd bleef.

Verontrusting in katholieke kring

Ook in de achterban van de KVP, de derde coalitiepartner, was er een stroming die zich in toenemende mate zorgen maakte over het conflict in Vietnam. In 1966 pleitte de katholieke vredesbeweging Pax Christi bijvoorbeeld voor een stopzetting van de Amerikaanse bombardementen op Noord-Vietnam en een erkenning van de Vietcong als onderhandelingspartner.[113] De verklaring van Pax Christi, die vanaf 1964 onder voorzitterschap stond van kardinaal B.J. Alfrink, paste bij de nieuwe opvattingen van veel katholieken over de verantwoordelijkheid van de Katholieke Kerk voor het behoud van de wereldvrede. Sinds Paus Johannes XXIII in de encycliek *Pacem in Terris* (Vrede op Aarde) in 1963 had gesteld dat de gevaren van de bewapeningswedloop een hoger prioriteit moest krijgen dan het oprukkende communisme, werd daarover onder Nederlandse katholieken levendig gedebatteerd. De encycliek was voor Pax Christi reden een zware wetenschappelijke commissie in te stellen om de nieuwe grondslagen te formuleren. Deze commissie, die onder leiding stond van de politieke kopstukken Marga Klompé en Geert Ruygers, concludeerde in 1965 in het rapport *Met Pacem in Terris onderweg* onder meer dat de vredesbeweging samen met anderen op zoek moest gaan naar de problemen in de wereld, bijvoorbeeld door het openen van de dialoog met het oosten. De oproep leidde in 1966 tot samenwerking met protestantse gelijkgestemden in het Interkerkelijk Vredesberaad.[114]

Anders dan de PVDA en de ARP kwam de KVP door de toenemende verontrusting in de achterban echter niet onder druk te staan. Daarvoor was het in katholieke kring vanwege de traditionele hiërarchische verhoudingen nog te omstreden om een direct beroep te doen op de politiek, ook omdat een vooraanstaand KVP'er, Luns, minister van Buitenlandse Zaken was.[115] Een complicerende factor was bovendien dat de meerderheid van de Amerikaanse katholieke geestelijken – ondanks de encycliek – sterk anticommunistisch was en het Amerikaanse militaire optreden dus krachtig ondersteunde. Spreekbuis van de Amerikaanse katholieke kerk was de invloedrijke conservatieve bisschop van New York, kardinaal F.J. Spellman. Hij noemde de Amerikaanse soldaten tijdens de kerst van 1966 'de soldaten van Christus', die vochten 'voor God'.[116]

Toch gingen de nieuwe ideeën over de verantwoordelijkheid van de katholieke kerk voor de wereldvrede niet geheel voorbij aan de KVP-fractie. Wim Schuijt, een van de buitenlandwoordvoerders van de partij, was namelijk tevens bestuurslid van Pax Christi. Eind 1965, toen de Amerikaanse bombardementen op Noord-Vietnam een voorlopig hoogtepunt bereikten, sprak hij in de Tweede Kamer voorzichtig zijn verontrusting uit. Volgens hem was de ideologische, militaire machtsstrijd om Vietnam niet meer van deze tijd. 'Het wordt voor velen steeds zwaarder in te zien dat het hierbij gaat om een verantwoorde zaak,' meende hij.[117] De opmerkingen van Schuijt kregen echter voorlopig geen gevolg. In 1966 hielden de Eerste en Tweede Kamerfracties zich vanwege het ministerschap van Luns voornamelijk op de vlakte als de Vietnamoorlog ter sprake kwam.

Eind 1965 bestond er in de achterban van de PVDA, de ARP en de KVP dus kritiek op de Amerikaanse interventie in Vietnam. Het partijbestuur en de Tweede Kamerfractie van de PVDA konden zich bovendien voor een deel in deze kritiek vinden. Vooralsnog hield dit echter nog geen gevaar in voor het kabinet-Cals. De verschillen van mening tussen de drie coalitiegenoten op het gebied van de oorlog in Vietnam, werden pas een probleem toen de Nederlandse politiek in 1966 onder druk kwam te staan.

Escalatie in 1966

In de loop van 1966 groeide de Vietnamoorlog uit tot een van de meest besproken thema's in de media. Dat was niet alleen in Nederland, maar overal in de wereld het geval. 'In het Vaticaan bidt de Paus een noodkreet: In Godesnaam houdt op. In het Witte Huis moet een president massale doses slaapmiddelen slikken om een paar uur rust te vinden (...) en in het glazen huis van de VN zegt U Thant gelaten dat de Derde Wereldoorlog reeds is begonnen,' schreef de redactie van *Elseviers Weekblad* in oktober 1966. 'De noodkreten, die onrust en die gelatenheid zijn alle geboren uit het bloedige dilemma van de jaren zestig dat Vietnam heet.'[118]

De snel toenemende belangstelling voor Vietnam hing samen met de intensivering van de oorlog. In februari 1966 hervatte Johnson na een onderbreking van 37 dagen de bombardementen op Noord-Vietnam. Met de onderbreking van de bombardementen had Johnson willen laten zien, dat zijn regering bereid was over vrede te praten. Ho Chi Minh deed de onderbreking echter af als propaganda en maakte kenbaar dat de

Verenigde Staten eerst het Nationaal Bevrijdingsfront zouden moeten erkennen als *enige* representant van de Zuid-Vietnamese bevolking.[119] Vanwege de harde opstelling van Hanoi had de meerderheid van de internationale media aanvankelijk begrip voor de hervatting van de Amerikaanse bombardementen, maar al snel sloeg dit om in verontrusting. Langzaam werd duidelijk – ook door de toenemende beelden van de strijd op televisie – dat de Amerikaanse legerleiding nog meer dan in 1965 op zoek zou gaan naar een militaire overwinning. Zo werden de bombardementen in de loop van 1966 verder opgevoerd en uitgebreid tot nabij Hanoi en Haiphong. Het Amerikaanse troepenaantal steeg in twaalf maanden van 185.000 naar 385.000.[120]

Ook in de Nederlandse pers sloeg de verontrusting in 1966 toe. In de kranten en tijdschriften die al kritisch waren, zoals *Trouw*, *Het Vrije Volk*, *De Groene Amsterdammer* en *De Nieuwe Linie*, werd de toon feller. In mei schreef *Trouw* bijvoorbeeld: 'We mogen, zo wordt gezegd, geen wantrouwen hebben in de Amerikaanse bedoelingen. Maar wat is hier eigenlijk nog te bedoelen?'[121] Bovendien kregen de genoemde kranten en tijdschriften bijval van *Vrij Nederland* en *de Volkskrant*. *Vrij Nederland* veranderde vrijwel direct na de hervatting van de Amerikaanse bombardementen van standpunt. Terwijl vaste columnist Lou de Jong begrip had voor de beslissing van Johnson, twijfelde de redactie aan de oprechtheid van de Amerikaanse vredesinitiatieven en sprak ze van een 'vredesspektakel' en een 'sorry-maar-we-kunnen-niet-anders-houding' van het Amerikaanse leger en regering.[122] In de maanden daarna publiceerde het tijdschrift regelmatig vertaalde artikelen van Amerikaanse critici. Uit de reacties die de redactie binnenkreeg, concludeerde zij – uit de losse pols – dat de meerderheid van de Nederlandse publieke opinie een compromisoplossing in Vietnam wilde, ondanks de sympathie die velen nog leken te voelen voor het Amerikaanse standpunt.[123]

De kritiek in *de Volkskrant* was afkomstig van een (jonge) minderheid die de berichtgeving van de buitenlandredactie te eenzijdig pro-Amerikaans en te negatief over het Nationaal Bevrijdingsfront vond. Omdat de buitenlandredactie zich hiertegen verzette, vonden de critici een uitlaatklep in andere rubrieken, zoals de rubriek *Dag in Dag uit*. Daarin werd voor het eerst ook uitvoerig aandacht besteed aan acties van Vietnamactivisten.[124]

Voorlopig waren de critici van *Trouw*, *Het Vrije Volk*, *de Volkskrant* en de genoemde tijdschriften echter in de minderheid. Hoewel ook de andere kranten verontrust waren over de Amerikaanse bombardementen, twijfelden zij niet over de juistheid van de Amerikaanse Vietnampolitiek. Veelzeggend waren de stukken die reizend verslaggever Jacob ('Jimmy') Huizinga in de zomer van 1966 voor de *NRC* schreef. Huizinga (zoon van de bekende historicus Johan Huizinga) was door de *NRC* gevraagd vanuit Zuid-Vietnam een meerdelige reportage over het leven aan 'het front' te verzorgen. Hoewel Huizinga geschokt was door een napalmbombardement, bleef hij erg positief over de Amerikanen. 'Hun zakelijkheid, eenvoud, bescheidenheid en rustige onbevangen beminnelijkheid vormden, voor mij althans, een onweerstaanbare combinatie. Het zijn zo kennelijk mensen van goede wil.'[125] Kritiek op de Amerikaanse oorlogvoering vanuit Nederland of andere landen die niet betrokken waren, vond Huizinga goedkoop en

misplaatst. 'Bescheidenheid is een schone deugd,' schreef hij.[126] De reportages van Huizinga leidden tot scherpe reacties van boze briefschrijvers.

Polarisatie van het Vietnamdebat

Terwijl de Vietnamoorlog verder escaleerde, namen de politieke spanningen in Nederland toe. 1966 wordt gezien als het jaar waarin de al eerder ingezette maatschappelijke onvrede over het politieke bestel tot een uitbarsting kwam.[127] Vooral het huwelijk tussen prinses Beatrix en Claus von Amsberg in maart 1966 was wat dit betreft een katalysator.[128] Dat de troonopvolgster uitgerekend in het onrustige Amsterdam zou gaan trouwen met een Duitser die bovendien lid was geweest van de Hitlerjugend en had gediend in de Wehrmacht, was voor mensen die zichzelf vooruitstrevend noemden reden om hun stem te verheffen tegen het establishment. Het huwelijk symboliseerde volgens critici de regentenmentaliteit van de gezagsdragers in Nederland.[129]

Voorop in het protest ging de Amsterdamse anarchistische actiegroep Provo, die al een halfjaar veel mediabelangstelling oogstte vanwege 'happenings' rond het Lieverdje en de harde confrontaties met de politie die daarvan het gevolg waren. Na 'de rookbom' op de huwelijksdag, die overigens onterecht werd toegeschreven aan Provo, ontstond een hype rond de beweging. Ze kreeg fanmail (en scheldbrieven) uit het hele land, werd belaagd door de media en geanalyseerd door wetenschappers. Daarbij viel op dat er onder met name linkse journalisten en intellectuelen begrip was voor Provo, waardoor de groep – of zij dat wilde of niet – uitgroeide tot symbool van een progressieve revolte.[130] Op de reeds verdeelde redactie van *de Volkskrant* waren de ontregelende acties van Provo aanleiding voor een scherp debat tussen de oude garde en jonge vooruitstrevende journalisten.[131]

Dieptepunt van de gezagscrisis in Amsterdam waren de rellen op 13 en 14 juni 1966 in Amsterdam. Aanleiding voor de ongeregeldheden was een actie van Amsterdamse bouwvakkers tegen korting op hun vakantiegeld. De actie liep uit de hand na een hartaanval van een van de arbeiders. Tot diep in de nacht werden door voornamelijk jongeren brandjes gesticht, met stenen gegooid en barricaden opgeworpen. De volgende dag bleek dat er tientallen gewonden waren (onder wie 28 politieagenten) en dat er voor miljoenen guldens schade was aangericht. Nederland reageerde geschokt. Hoofdcommissaris van de politie H.D. van der Molen werd 'eervol' ontslagen en het kabinet installeerde een onderzoekscommissie, de commissie-Enschedé, die de opdracht kreeg de oorzaak van de ordeverstoringen te onderzoeken. Intussen namen politici in de media al een voorschot en suggereerde zij dat er sprake was van een gezagscrisis in heel Nederland. In *de Volkskrant* zei het Tweede Kamerlid van de KVP Cor Kleisterlee bijvoorbeeld dat er volgens hem sprake was van een generatiebotsing in de 'menselijke belevingswereld', die dieper schokte dan de sociaaleconomische tegenstellingen van vroeger.[132]

Dat politici zo ontsteld reageerden, kwam ook door de recente electorale verschuivingen. Twee weken na 'het Huwelijk' was de maatschappelijke onvrede en de kritiek op de gevestigde orde tot uiting gekomen in de uitslagen van de verkiezingen voor de

Provinciale Staten. Grote verliezers waren de PVDA en de KVP, terwijl de oppositiepartijen, met name de PSP en de rechtse Boerenpartij, als winnaars uit de bus kwamen.[133] De uitslag maakte veel indruk in politiek Den Haag, omdat het de eerste keer was dat de maatschappelijke spanningen en onvrede tot uiting kwam in een verkiezing. Minister van Financiën Vondeling vond de nederlaag van de PVDA zelfs 'de grootste dreun uit zijn politieke carrière'.[134]

De toenemende maatschappelijke en politieke spanningen hadden invloed op het debat over de Vietnamoorlog. In 1966 werd kritiek op de Vietnamoorlog steeds nadrukkelijker gebruikt als pressiemiddel tegen het establishment. Dat bleek niet alleen uit de toenemende Vietnamdemonstraties in Amsterdam, die verderop in dit hoofdstuk ter sprake zullen komen, maar ook uit de debatten in de media. Zo constateerde *Vrij Nederland* in februari 1966 dat de discussie over de oorlog in Vietnam vastliep door het 'botte anti-Amerikanisme' van links en het 'klakkeloos aanvaarden' van de Amerikaanse officiële 'propaganda' van 'meer conservatieve zijde'.[135] Ook uit sommige commentaren blijkt dat het debat steeds minder op inhoudelijke gronden werd gevoerd. 'Ik weet niet wat ik van Vietnam moet denken. Maar wel wat ik ervan moet voelen,' schreef de schrijver Hugo Brandt Corstius (onder het pseudoniem Raoul Chapkis) bijvoorbeeld in het *Hollands Maandblad*. 'Alle personen in Amerika en hier die ik verafschuw, zijn vóór die oorlog, alle personen waar ik iets voor voel, zijn tegen.'[136]

Typerend voor de toenemende polarisatie van debat was dat gematigde critici van het Amerikaanse optreden voorzichtig waren met het formuleren van kritiek op de Verenigde Staten. Zij wilden daarmee voorkomen dat zij te veel werden geassocieerd met het linkse 'anti-Amerikaanse' kamp. Het PVDA-Kamerlid Patijn wees bijvoorbeeld op de kritiek in respectabele politieke en journalistieke kringen in de Verenigde Staten om zijn eigen kritiek te rechtvaardigen. 'Er is niets wat men hier zou willen of durven zeggen, dat in Amerika niet beter en duidelijker is gezegd,' zei hij in februari 1966 in de Tweede Kamer.[137] En *Trouw* benadrukte regelmatig dat de kritiek op het Amerikaanse Vietnambeleid geen politieke achtergrond had en dat de waardering die de krant had voor de Verenigde Staten vanwege de Bevrijding ongewijzigd bleef.[138]

De Vietnambrief van de PVDA

In mei 1966 ging het bestuur van de PVDA onverwachts mee in de toenemende maatschappelijke kritiek op de Verenigde Staten. Op de derde van deze maand overhandigde de partijvoorzitter van de PVDA, Sjeng Tans, in het bijzijn van persfotografen een brief van het partijbestuur aan de Amerikaanse ambassadeur William Tyler. De brief leidde tot veel ophef, omdat de inhoud op gespannen voet stond met het standpunt van het kabinet-Cals. In de brief wees het PVDA-bestuur erop dat onder de Zuid-Vietnamese bevolking een toenemend verzet bestond tegen haar regering. Omdat hiermee het oorspronkelijke motief voor de militaire hulp aan Zuid-Vietnam niet meer op zou gaan, pleitte het PVDA-bestuur voor een stopzetting van de Amerikaanse bombardementen, mede 'om het geschokte vertrouwen in de doeleinden van de Amerikaanse politiek te herstellen'.[139]

De brief was het werk van een onzeker bestuur en onlosmakelijk verbonden met de gespannen situatie in de binnenlandse politiek. De PVDA stond al een tijd onder druk van een progressieve, jonge interne oppositie, die vond dat de partij nooit de coalitie met de KVP had moeten aangaan, omdat daarmee de 'wezenlijke tegenstellingen in het politieke leven' zouden zijn verduisterd. 'Ik was nog maar net benoemd of de storm brak los,' vertelde voorzitter Tans achteraf (hij trad in 1965 aan).[140] De jongeren, die zich in oktober 1966 zouden verenigen in Nieuw Links, verzetten zich tegen het conformisme van hun partijtop. Dat de PVDA-ministers akkoord waren gegaan met enkele voor lagere inkomens nadelige indirecte belastingen, gold als een bevestiging van dit beeld.[141]

De top van de PVDA was gevoelig voor de interne kritiek. Herhaaldelijk probeerde zij de progressieve beweging in eigen gelederen tegemoet te komen. Dit werkte vanwege de deelname aan het kabinet-Cals echter averechts. 'In de loop van 1965 en 1966 is de PVDA zichzelf een beetje kwijtgeraakt,' analyseerde econoom en partijprominent C. de Galan in *Socialisme en Democratie* in 1967. 'Het werd onduidelijk hoe de partij zich opstelde en waarom, wat de grote lijnen waren en wat de details, waar het nu eigenlijk om ging.'[142] Een treffend voorbeeld was de wijze waarop fractievoorzitter Nederhorst de kritiek vanuit de partij op het koninklijk huwelijk probeerde te sussen. In een vertrouwelijke brief schreef Nederhorst aan verontruste partijgenoten dat de fractie vooral voor het huwelijk had gestemd om constitutionele problemen te voorkomen. Opmerkelijk was dat hij daarbij uithaalde naar de KVP. Hij schreef dat hij altijd nog liever een monarchie had dan een republiek onder leiding van 'een De Quay of een Luns'. Toen de brief uitlekte naar *Het Parool*, kon Nederhorst niets anders doen dan de KVP zijn verontschuldigingen aanbieden.[143]

De verloren verkiezingen voor de Provinciale Staten in maart 1966 drukten het partijbestuur en de fractie van de PVDA met de neus op de feiten. Om de partij weer een duidelijk gezicht te geven, vond het bestuur dat er wat ondernomen moest worden. Met het oog op het stemmenverlies aan de PSP en de druk van progressieve jongeren in de eigen partij, vond de meerderheid van het partijbestuur en de fractie dat populaire 'linkse' onderwerpen, waaronder dus de Vietnamoorlog, zich daarvoor het best leenden.[144] Volgens Nederhorst wilde de PVDA 'haar karakter als linkse partij wat duidelijker laten zien'.[145]

Dat de brief zoveel ophef teweeg zou brengen, had het bestuur echter niet verwacht. Met uitzondering van *Het Vrije Volk*, *Trouw*, *Vrij Nederland* en *De Waarheid* was de pers uiterst negatief over het initiatief. [146] Wilde de PVDA misschien van regeringsverantwoordelijkheid af en zocht de partij een aanleiding om een crisis te forceren, vroeg de *NRC* zich bijvoorbeeld af.[147] De negatieve publiciteit werd versterkt door ruzies in eigen gelederen. Een aantal oudere leden van het PVDA-bestuur en de fractie was het namelijk pertinent oneens met de brief. 'We worden zo een voorportaal van de PSP', 'de kiezers verwijten ons wankelmoedigheid' en 'hier zit iets onoprechts in', waarschuwden de fractieleden Frans Goedhart en Marinus van der Goes van Naters vooraf in een fractievergadering.[148] Samen met twee andere partijcoryfeeën, Ernst van der Beugel en Lou de Jong, publiceerden Goedhart en Van der Goes van Naters in *Het Parool* een

reactie op de brief, waarin zij hun partijgenoten die nog wel van mening waren dat 'het verzet tegen het communisme met kracht' moest worden gevoerd, een hart onder de riem probeerde te steken.[149] Jonge PVDA'ers, zoals Regtien en Jan Blok, hadden ook kritiek op de brief, omdat hun partij opnieuw met twee monden sprak. De Tweede Kamerfractie had namelijk duidelijk gemaakt de kritiek in de brief niet te willen overnemen.[150]

Ondanks de negatieve publiciteit en de ruzies in eigen gelederen, was de top van de PVDA echter niet ontevreden. Met de brief had de PVDA duidelijk gemaakt dat het streefde naar een 'verlinksing' ten opzichte van de confessionele partijen. Bovendien moest de Vietnambrief worden gezien als een investering op lange termijn. 'We zitten in een rijpingsproces,' zei Nederhorst een maand na de brief in een fractievergadering, '[We] moeten andere partijen [de] gelegenheid geven [de] ontwikkeling mee te maken.'[151] Een begin was dat het initiatief goed was ontvangen door de meerderheid van de partijleden en de publieke opinie, zo was althans volgens Tans uit een opinieonderzoek gebleken.[152] Ook verschenen er positieve brieven in de pers. Zo schreef een lezer van de *NRC*, dat hij blij was dat 'eindelijk' één van de grote partijen 'een levensteken' had gegeven. Volgens de schrijver was dat 'wat de buitenlandse politiek betreft voor het eerst sinds jaren'.[153]

Onenigheid in het kabinet-Cals

In de laatste vergadering voorafgaand aan het publiek worden van de brief, heerste in het kabinet een gespannen sfeer. Hoewel het algemeen bekend was dat de coalitiepartners verschillend dachten over de Vietnamoorlog, had dit nog geen consequenties gehad voor het standpunt van Luns. De brief zou daar wel eens verandering in kunnen brengen. In de ministerraad zei Luns dan ook dat hij de brief zag als een 'aanval' op de Amerikaanse politiek, waarvan hij 'grote moeilijkheden' verwachtte.[154] Ook andere KVP- en ARP-ministers roerden zich. Steunde de PVDA nog het regeringsstandpunt of was 'de cohesie van de partijen in het kabinet in het geding', wilde minister van Landbouw en Visserij Barend Biesheuvel (ARP) weten. Zijn partijgenoot op Binnenlandse Zaken, Jan Smallenbroek, sprak van een 'verslechtering van het politieke klimaat' en verzocht de PVDA-ministers 'dergelijke excessen' in de weken voor de gemeenteraadsverkiezingen in juni te voorkomen.[155]

De PVDA-ministers probeerden de betekenis van de brief echter te relativeren. Vondeling zei dat er te veel waarde aan werd gehecht, omdat de brief niet afkomstig was van de fractie, maar van het partijbestuur. Zonder de motie-Ruygers te noemen, wees hij er bovendien op dat deze inmiddels sterk achterhaald was. De snel op elkaar volgende gebeurtenissen in Vietnam vereisten volgens hem om een flexibelere houding van de regering.[156] Den Uyl, Van der Stoel en Samkalden verzekerden Cals dat de PVDA achter het regeringsbeleid bleef staan, maar vroegen tegelijkertijd om begrip voor het initiatief van het partijbestuur. 'Het zenden van de brief moet men (...) zien als het zich wenden van vriend tot vriend om uiting te geven aan een ongerustheid die ook in alle kringen in Amerika groeiende is,' legde Den Uyl de premier uit.[157] Cals nam genoegen met de uitleg van de PVDA-ministers. Aan het einde van de vergadering concludeerde hij dat

het regeringsbeleid ten aanzien van de Vietnamoorlog onveranderd bleef en het incident niet ten koste was gegaan van de samenwerking in het kabinet.

Toch was er wat veranderd. Na de brief werd er door de ARP en de KVP beter geluisterd naar de PVDA, althans op het gebied van de Vietnamoorlog. Dat bleek in juli 1966 toen Luns de PVDA-ministers tegemoetkwam door Tyler in een vertrouwelijk gesprek op de hoogte te stellen van hun verontrusting over de Amerikaanse bombardementen op olieopslagplaatsen nabij Hanoi en de havenstad Haiphong. De bombardementen lokten over de hele wereld felle protesten uit, omdat ze werden gezien als een nieuwe uitbreiding van de oorlog en plaatsvonden in de buurt van woonwijken.[158] In het bewuste gesprek met Tyler legde Luns uit dat hij wel gehoor moest geven aan de PVDA-ministers om te voorkomen dat zij dezelfde kant op zouden gaan als de Britse Labour-premier Harold Wilson, die openlijk had geprotesteerd tegen de bombardementen.[159] Daarmee ging Luns in tegen zijn partijgenoot, minister van Defensie De Jong, die in de ministerraad had gezegd dat hij het 'goedkoop' zou vinden als de Nederlandse regering, als 'niet-meestrijdend land', kritiek zou leveren op 'wat daar gebeurt'.[160]

Rellen in Amsterdam

De uitbreiding van de oorlog in Vietnam in 1966 gaf het protest een nieuwe impuls. Vanaf de zomer 1966 ontstonden vanuit verschillende kringen acties met het doel de publieke opinie te bewerken of de politiek onder druk te zetten. Deze acties trokken meer belangstelling dan in 1965. Dat kwam voor een groot deel door de snel toenemende belangstelling van de media voor protestacties in het algemeen.[161] In mei 1966 mocht zanger Boudewijn de Groot bijvoorbeeld zijn lied 'Welterusten mijnheer de president' in het televisieprogramma *Attentie* ten gehore brengen en na afloop uitleggen in hoeverre het lied een 'protestsong' was en welke boodschap hij wilde overbrengen.[162] Het lied, waarvan de tekst geschreven was door Lennaert Nijgh, stond negen weken in de top tien en heeft ongetwijfeld een belangrijke bijdrage geleverd aan de verbreiding van kritiek op de Amerikaanse militaire aanwezigheid in Zuid-Vietnam in deze periode.[163] Zelf was De Groot, die zichzelf eigenlijk geen protestzanger vond, daar niet mee bezig. Tegen de presentator van *Attentie* zei hij dat hij zijn lied meer beschouwde als een 'artistieke uiting' dan een politieke. Toen de interviewer aandrong en vroeg in hoeverre het een politieke uiting was zei De Groot aarzelend dat 'we het niet eens zijn met wat eh... Johnson uitspookt daar'.[164]

De protestacties in 1966 zijn te verdelen in drie categorieën. In de eerste plaats vonden in Amsterdam elke maand Vietnamdemonstraties plaats, waarbij de confrontatie met de politie niet werd geschuwd. In de tweede plaats verscheen nieuw voorlichtingsmateriaal over het conflict en in de derde plaats ontving de regering een toenemend aantal brieven en verklaringen, waarin werd aangedrongen op een actievere Nederlandse Vietnampolitiek. Daartoe kan ook de eerste landelijke petitie worden gerekend die de Zeeuwse geschiedenisleraar, K.F. Bouman, in de zomer van 1966 op touw zette. In de petitie werd de Tweede Kamer gesommeerd een speciaal debat over de oorlog in Vietnam te beleggen.

De betogingen in Amsterdam trokken veruit de meeste belangstelling. De demonstraties waren het werk van de Aktiegroep Vietnam, die in april 1966 ontstond uit kringen rond Provo, de Socialistische Jeugd en oudere radicaal pacifistisch-christelijke en anarchistische activisten, onder wie het bekende Amsterdamse activistenechtpaar Hannes en Tine Hofman en de PSP'er (en quaker) Otto Boetes. Anders dan het Jongerenkomité, dat in deze periode naar de achtergrond verdween, koos de nieuwe protestgroep voor meer anarchistische straatacties. Dat betekende dat iedereen mocht meedoen en dat confrontatie met de Amsterdamse autoriteiten niet uit de weg werd gegaan. Naar voorbeeld van de Amerikaanse Qackers Action Group had de Aktiegroep Vietnam geen bestuur, maar een steeds wisselende kerngroep die de noodzakelijke voorbereidingen trof en de demonstratie begeleidde voor zover dat mogelijk was.[165]

In een eerste oproep, ondertekend door een bont gezelschap van PSP-politici, activisten, kunstenaars en artiesten, onder wie De Groot, verklaarden de initiatiefnemers dat het tijd werd dat het protest tegen 'militaire demagogie' en 'primitieve zelfvernietiging' een 'opstandig karakter' ging dragen. 'Ons demonstreren zal alleen effekt kunnen oogsten, wanneer de overheid getoond wordt dat er duizenden zijn die vrijheidsstraffen willen riskeren.'[166] Maar de filosofie achter de Aktiegroep ging dieper, vond althans coördinator (en docent aan de Sociale Academie) Boetes. Hij zag een overeenkomst tussen de manier hoe de Verenigde Staten de kwestie-Vietnam wilde oplossen en het repressieve optreden van de Nederlandse autoriteiten. 'Naar mijn mening bestaat er een duidelijke verwevenheid tussen de kwestie-Vietnam en bijvoorbeeld het gezag hier dat zijn status, zijn prestige, wil behouden en van bovenaf zijn invloed wil handhaven, desnoods met geweld,' zei hij achteraf tegen de commissie-Enschedé die onderzoek deed naar de ordeverstoringen in Amsterdam.[167]

De demonstraties van de Aktiegroep, die vanaf april 1966 elke eerste zaterdag van de maand werden gehouden, verliepen aanvankelijk rustig, maar liepen na een paar maanden uit de hand toen de groep geen vergunning meer wilde aanvragen, zoals gebruikelijk was. Bovendien riepen de demonstranten steeds vaker de leuze 'Johnson moordenaar!' of droegen zij borden met woorden van eenzelfde strekking. Anders dan in de rest van West-Europa was het beledigen van een 'bevriend staatshoofd' in Nederland strafbaar. Politie en justitie streefden aanvankelijk naar een strikte naleving van deze bepaling, maar al snel bleek dat dat onbegonnen werk was, omdat er te veel overtreders waren. Om het de politie nog moeilijker te maken, riepen de demonstranten 'Johnson molenaar' of 'Adolf Johnson'. Ook kwam het voor dat een deel van de demonstranten 'Johnson' riep en een ander deel 'moordenaar'. Coördinator Boetes was aangenaam verrast door de creativiteit van de jongeren.[168]

In de zomer van 1966 haalde de Aktiegroep het landelijke nieuws, maar dat kwam vooral door het optreden van hoofdinspecteur A.M. Koppejan. Koppejan was een *no-nonsense* figuur met een traditionele kijk op ordeverstoringen. 'Als het zonder geweld kan is het natuurlijk beter, maar we zijn ook weer niet te beroerd om dat schorem een flink pak rammel te geven,' legde hij zijn werkopvatting uit aan de *Haagse Post*.[169] Maar voor de demonstratie van de Aktiegroep in juli had Koppejan iets anders in gedachten. Toen de actievoerders niet reageerden op zijn waarschuwingen via de megafoon dat de

demonstratie illegaal was en dat zij dus een strafbaar feit pleegden, liet hij legertrucks aanrijden en werd iedereen (met uitzondering van een bejaarde demonstrante) ingeladen en naar de rand van Amsterdam gebracht. Daar werden de demonstranten weer uit de trucks gezet.[170]

Het optreden van de politie was voorpaginanieuws en zou de media nog enige tijd bezighouden. De vraag was namelijk of de onorthodoxe maatregel van Koppejan niet neerkwam op 'ongeoorloofde vrijheidsbeperking'. De discussie werd versterkt door klachten van demonstranten in de media over het optreden van de politie.[171] Als gevolg van de persbelangstelling, waaronder van de televisie, trok de demonstratie in augustus 1966 een ongekend aantal van 1500 mensen.[172] Deze keer besloot de politie de jonge demonstranten aan te houden, maar veel effectiever was dat niet. Het probleem was dat er veel meer mensen werden gearresteerd dan de politie aankon (279 in totaal). Voor het vervoer van de arrestanten naar het hoofdbureau, waar een deel werd opgesloten in de manege, gebruikte de politie wegens het tekort aan legertrucks een veewagen en de bus van de politiekapel. De volgende dag werd het gebeuren in de kranten breed uitgemeten – vaak met meerdere foto's – op de voorpagina's.[173]

Anders dan de demonstraties in 1965 slaagde de Aktiegroep Vietnam er dus wel in de belangstelling van de media te wekken. De gepubliceerde artikelen gingen echter niet zozeer over de redenen van het protest, maar over de opstelling van de politie.[174] In de media werd geschreven over demonstratievrijheid en de vermeende censuur op de meegevoerde of gescandeerde leuzen. De personen die sympathiek stonden tegenover de Aktiegroep, zoals de redactie van *De Groene Amsterdammer* en de PSP, maakten zich zorgen over de sensatiezucht van de media. Zij meenden dat de belangstelling voor de rellen van de pers de maatschappelijke kritiek op de Amerikaanse interventie in een kwaad daglicht zou kunnen stellen, zodat politici en het publiek zich alleen maar gesterkt zouden voelen in hun steun voor de Amerikaanse Vietnampolitiek.[175] Coördinator Boetes vond dat niet erg, omdat hij meer dacht aan het effect van de acties op de lange termijn. Geïnspireerd door de Amerikaanse hoogleraar in de Ethiek, John Swomley, meende hij dat een sociaal veranderingsproces alleen in gang kon worden gezet met een harde confrontatie, waarna andere, meer gematigde groeperingen het protest zouden voortzetten.[176]

De demonstraties van de Aktiegroep kwamen niet ter sprake in de Tweede Kamer of in het kabinet, maar kregen wel een prominente plaats in het rapport van de commissie-Enschedé, dat in 1967 verscheen. In haar eindoordeel wees de commissie erop dat de Aktiegroep Vietnam het de politie met de leuze 'Johnson moordenaar!' erg moeilijk had gemaakt en daardoor, net zoals Provo, een bijdrage had geleverd aan het gespannen klimaat in Amsterdam. 'Met een beroep op het geweten' had de groep volgens de commissie op confrontaties met de politie 'aangestuurd'. Volgens de commissie was Boetes 'een agitator die de aandacht voor vrede in Vietnam vraagt door de grenzen van het toelaatbare af te tasten'.[177]

Voorlichting

Vanaf het begin van de inzet van Amerikaanse grondtroepen was de PSP erop gericht de publieke opinie te bewerken door middel van het verspreiden van voorlichting over de 'echte' toedracht en motieven van de Amerikaanse interventie. Naast het *Zwartboek over Vietnam* verscheen in 1966 uit pacifistische kring een circa driehonderd pagina's dik boekwerk over de achtergronden van het conflict: *De kwestie-Vietnam. Feiten en achtergronden*. In de inleiding schreven de makers dat de kennis in Nederland over het conflict in Vietnam ernstig tekortschoot en dat het 'gevaarlijk' was om 'politiek te bedrijven die uitgaat van onvoldoende kennis van de feitelijke toestanden'.[178] Daarmee hadden zij een punt. Zelfs Kamerleden die gespecialiseerd waren in de buitenlandse politiek klaagden soms openlijk dat ook zij niet meer wisten wat zij moesten geloven. 'Ik meen dat de werkelijke situatie aldaar, hoe langer hoe moeilijker te boordelen wordt,' gaf het VVD-Kamerlid Joke Stoffels-van Haaften bijvoorbeeld toe in december 1965.[179] In de pers waren soortgelijke klachten te lezen. In mei 1966 schreef *Trouw* bijvoorbeeld: 'Wie vrienden en wie vijanden zijn, wie bondgenoten en wie niet is één groot raadsel. En intussen maar vechten voor de goede zaak!'[180] Om een breed publiek te bedienen, hadden de schrijvers van *De kwestie-Vietnam* ervoor gekozen de lezers geen conclusies op te dringen, maar alleen de 'feiten' te presenteren zodat de lezer zelfstandig een oordeel kon vormen. Het is niet bekend hoeveel exemplaren van dit boek zijn verkocht of verspreid, maar het boek voorzag wel in een duidelijke behoefte. Tot in de jaren zeventig zou het althans voorkomen op literatuurlijsten van aanbevolen literatuur over de Vietnamoorlog.

In de zomer van 1966 richtte de PSP'er Bosgra en een aantal Amsterdamse studenten daarnaast het *Vietnam Bulletin* op. Dit tijdschrift zou zich ontwikkelen tot een lijfblad voor eenieder die op de hoogte wilde blijven van de nieuwste ontwikkelingen in Vietnam. Net zoals het hierboven genoemde werk, was het *Vietnam Bulletin* een product van de impasse in het debat over de Vietnamoorlog. Maar de oprichters van het *Vietnam Bulletin* wilden niet alleen in de lacunes voorzien, maar ook een alternatief geluid laten horen. De Nederlandse pers vonden zij ongenuanceerd en pro-Amerikaans. Zo meenden zij dat de pers bewust schreef over 'de Vietcong' (in plaats van het Zuid-Vietnamese of Nationaal Bevrijdingsfront) om de tegenstanders van de Verenigde Staten af te schilderen als communisten, terwijl niet iedere Vietnamees die zich tegen het Zuid-Vietnamese regime verzette een communist was.[181] Bosgra en de studenten speurden in binnen- en buitenlandse media naar kleine berichten die niet strookten met het geijkte beeld. Ook namen zij kritische artikelen over uit Amerikaanse linkse tijdschriften. Om zo serieus mogelijk over te komen en een zo breed mogelijk publiek te bereiken, waren de eerste bulletins afstandelijk en zakelijk opgemaakt. Net zoals de makers van *De kwestie-Vietnam* wilde de redactie van het *Vietnam Bulletin* dat de lezer zijn eigen oordeel zou vormen.

Lang hielden de makers dat echter niet vol. In 1967 en daarna werd steeds duidelijker stelling genomen tegen de Verenigde Staten. De kracht van het *Vietnam Bulletin* lag dan ook niet in het overtuigen van mensen die hun oordeel nog moesten vormen, zoals aanvankelijk de bedoeling was. Belangrijker was dat het tijdschrift bovenmatig geïn-

teresseerden informeerde over het laatste nieuws uit en over Vietnam en de Vietnamacties die op den duur overal in Nederland werden georganiseerd. Zo ontwikkelde het zich vanaf 1967 tot een spil van de Nederlandse Vietnambeweging. Op het hoogtepunt van de Vietnamoorlog, in 1968, had het bulletin circa 2000 abonnees en verspreidde het nog enkele duizenden exemplaren voor de losse verkoop.[182]

Brieven aan de regering

Vanaf de eerste Amerikaanse luchtacties op Noord-Vietnam in februari 1965, ontvingen de Koningin, minister-president Cals, het ministerie van Buitenlandse Zaken en de Tweede Kamer brieven, waarin op meer betrokkenheid van de regering werd aangedrongen.[183] Vooral het tijdelijke lidmaatschap van Nederland van de Veiligheidsraad van de Verenigde Naties in 1965 en 1966, was voor mensen reden om aan te nemen dat de regering een bijdrage zou kunnen leveren aan het bereiken van een wapenstilstand. In de loop van 1966, toen de regering nog geen concrete stappen in die richting had ondernomen, werd de toon in de brieven feller.[184]

Vooral de televisiebeelden wekten verontwaardiging. Zo vertelde een briefschrijver dat hij 'dagenlang beroerd' was geweest van de beelden over de gevolgen van de oorlog voor Vietnamese kinderen. 'Dit is geen oorlog meer, maar stelselmatig uitmoorden door Amerika,' schreef hij.[185] Volgens een hervormde predikant bevestigden de beelden dat in Vietnam met 'moderne techniek' een 'onmenselijke' strijd werd gevoerd. 'Weet u, in de oorlog namen wij het de Duitsers zeer kwalijk, dat zij systematisch de bezette volken uitmoorden. Wat moeten Vietnamezen denken van zulk een christendom!' schreef hij.[186] Anderen benaderden de regering met gedetailleerde vredesplannen. Zo stelde de student M.J. Bloemendaal uit Leiden voor om Vietnam te neutraliseren onder bewind van een liberaal-communistische regering, zoals in Joegoslavië. Voor zijn plan had hij zelfs een gesprek gevoerd met de Chinese zaakgelastigde in Den Haag.[187] Overigens waren niet alle brieven die de regering ontving, kritisch over de Amerikaanse aanwezigheid in Vietnam. Soms juichten briefschrijvers de interventie toe of stelden zij zich beschikbaar om als vrijwilliger naar Vietnam te vertrekken.[188]

Aanvankelijk kregen de briefschrijvers keurig antwoord. Daarin werd, vaak verwijzend naar de Kamerdebatten, meestal gesteld dat de regering alles zou doen wat in haar macht lag, maar dat er nu eenmaal weinig mogelijk was omdat Hanoi alle vredesinitiatieven van de Verenigde Staten en derden had afgeslagen. In de loop van 1966 stopte het ministerie van Buitenlandse Zaken echter met het beantwoorden van de brieven waarin geen concrete vragen werden gesteld, omdat er simpelweg te veel post binnenkwam.[189] 'Met de regelmaat van de klok wordt van uiteenlopende zijden aan de regering gevraagd wat Nederland zou kunnen doen om het conflict in Vietnam tot een oplossing te helpen brengen,' zo stelde een ambtenaar vast.[190]

De brieven bleven niet onopgemerkt, zoals activisten zelf vaak dachten. Vooral Cals trok zich de omvang van de post aan. Als vooruitstrevend minister-president wilde hij graag openstaan voor wat er leefde in de samenleving. Zo regelde hij een gesprek met de provo Bernhard de Vries, waarin de twee onder andere van gedachten wisselden over

de Vietnamoorlog.[191] In september 1966 nam Cals de tijd om de kritische brief van de in de inleiding van dit hoofdstuk genoemde Rotterdamse priester, Naastepad, uitvoerig te beantwoorden. In de brief schreef Cals dat hij vond dat critici veel te makkelijk afgaven op de Verenigde Staten. 'Wat wij met onze bondgenoten nastreven,' schreef hij, 'is dat ook in Vietnam in vrijheid door de bevolking een eigen levenswijze kan worden gekozen en dat daar niet door het geweld van een bezetter toestanden ontstaan, die wij uit de jaren 1940-1945 maar al te goed kennen.'[192] De brief liet zien dat Cals weinig begreep van Vietnamactivisten die juist vonden dat de Verenigde Staten de bezetter was.

De hoeveelheid post was voor Cals reden bij het ministerie van Buitenlandse Zaken te informeren of een Nederlands vredesinitiatief enige kans van slagen had.[193] Volgens de directie Westelijk Halfrond van het ministerie waren er niet veel mogelijkheden, maar als de regering wat wilde doen dan adviseerde de afdeling dat de acties gericht zouden moeten worden op Moskou, zodat de internationale positie van Hanoi zou worden ondermijnd.[194] Dit advies bereikte Cals echter niet. De directie Azië en Oceanië van het ministerie, waaronder de Vietnamoorlog formeel viel, zag namelijk niets in een Nederlands diplomatiek initiatief. Integendeel, hoewel deze afdeling erkende dat de Amerikaanse regering zich in een 'moeilijk parket' bevond door de toenemende kritiek op haar beleid en de impopulariteit van het Zuid-Vietnamese regime – gecombineerd met de 'welhaast onzichtbare tegenstanders' –, was zij voorstander van een voortzetting van de strijd met het doel de Noord-Vietnamese regering tot onderhandelingen te dwingen.[195] Zoals dat ook aan verontruste briefschrijvers werd meegedeeld, schreef het ministerie aan Cals dat een Nederlands initiatief geen kans van slagen had, vanwege de compromisloze houding van Noord-Vietnam en China.[196]

De petitie van Bouman

Een opmerkelijke poging om de regering tot actie te bewegen, was de landelijke petitie van de Zeeuwse geschiedenisleraar K.F. Bouman. Met de petitie wilde Bouman de Tweede Kamer dwingen een speciaal debat over de Vietnamoorlog te houden. De gedachte dat de Nederlandse politiek meer moest doen, was ontstaan tijdens een teach-in in Vlissingen in juni 1966, die werd bezocht door enkele honderden mensen, voornamelijk jongeren. Nadat het ministerie van Buitenlandse Zaken negatief had gereageerd op het verzoek, besloot Bouman het heft in eigen hand te nemen. Samen met een aantal andere Zeeuwen verspreidde hij een petitie onder een zo breed mogelijk scala van (politieke) jongeren- en studentenverenigingen, vakverenigingen, vrouwenbonden en andere maatschappelijke organisaties in ruim honderd plaatsen in Nederland.[197]

Het Kamerdebat zou volgens Bouman moeten gaan over de vraag of de Nederlandse regering zich sterk zou moeten maken voor een stopzetting van de bombardementen, terugtrekking van alle vreemde troepen uit Vietnam en neutralisering van Vietnam onder toezicht van de Verenigde Naties. Volgens Bouman werd het tijd dat de Nederlandse politiek zich meer zou gaan bezighouden met het conflict in Vietnam, omdat een Derde Wereldoorlog dreigde. 'Wij zijn gewoon bezorgd over onze kinderen,'

zei hij in een interview met *Trouw*.[198] Over het nut van een Kamerdebat was Bouman erg optimistisch. 'Als nu Nederland op deze wijze een officieel oordeel over de westerse Vietnampolitiek geeft, zal dit in de USA ongetwijfeld worden opgemerkt,' dacht hij.[199]

De petitie was om twee redenen bijzonder. In de eerste plaats was het de eerste actie die was gericht op een zo breed mogelijk publiek. In de tweede plaats geven de reacties op de petitie een indruk van hoe in het midden van 1966 in verschillende kringen tegen de oorlog (en het voeren van buitenparlementaire actie) werd aangekeken. Steun kreeg de petitie vooral uit pacifistische, communistische maar ook protestantse kring.[200] De jongerenvereniging van de ARP, ARJOS, verklaarde zich onmiddellijk solidair en Bouman kreeg veel positieve reacties van hervormde en protestantse kerken. Ook ontving hij individuele steunbetuigingen van journalisten, leraren, artsen, advocaten en wetenschappers, onder wie PVDA-econonoom Tinbergen.

Meer reserves hadden de jongerenafdelingen van de PVDA en de KVP. Zij vonden het een sympathiek initiatief, maar hadden desondanks politieke bezwaren tegen een actieve deelname. Typerend voor de aarzeling in katholieke kring was de reactie van de Unie van Katholieke Studenten. Hoewel de Unie de petitie van harte steunde, wilde zij deze liever niet verspreiden onder bisschoppen, zoals Bouman had gevraagd. 'De huidige structuur van de Kerk is namelijk voor deze vorm van politiek engagement niet ingericht,' schreef voorzitter J.P. Huijg aan Bouman.[201] De jongeren van de VVD en de CHU reageerden afwijzend of niet. Hetzelfde gold over het algemeen voor de vele maatschappelijke groeperingen die Bouman had aangeschreven. Sommige van deze organisaties schreven terug dat zij niet begrepen waarom zij voor zo'n politieke actie waren benaderd.[202]

De reacties bij de marktkramen die Bouman in acht verschillende steden had laten neerzetten, waren verdeeld. Er was veel sympathie, maar ook kritiek. Een veelgehoord bezwaar was volgens Bouman dat de oorlog een Amerikaanse zaak zou zijn en dat Nederland er niets mee te maken had. Anderen waarschuwden dat de Koude Oorlog zo weer kon oplaaien en dat 'Berlijn dichtbij' was. Ook zeiden mensen dat zij niet begrepen wat het nut was van een Kamerdebat over Vietnam in 'het kleine Nederland'. Weer anderen weigerden te tekenen, omdat zij de petitie van Bouman een 'linksradicale protestactie' vonden.[203]

Ook de reacties van de pers waren verdeeld. De meeste kranten besteedden geen aandacht aan de petitie. Volgens Bouman was er zelfs sprake van een boycot.[204] Wel verschenen er berichten in *Trouw*, *de Volkskrant* en in mindere mate *Vrij Nederland* en *De Groene Amsterdammer*.[205] Ook de actualiteitenrubriek *Attentie* van de NCRV maakte er een reportage over. In het televisieprogramma mocht Bouman de achtergronden van zijn petitie uiteenzetten, maar stelde reporter Henk van den Berg ook kritische vragen aan de mensen die de petitie ondertekenden. Wisten zij überhaupt wel waar zij hun handtekening onder zetten? En waren zij dan niet bang voor het communisme? Om de verdeeldheid die de Vietnamoorlog inmiddels in brede kring veroorzaakte te verbeelden, begon de reportage met een felle discussie tussen een aantal mensen op de markt in Middelburg. Tegen het clichébeeld in nam een jongen het op voor de Verenigde Staten ('als u zondags lekker in uw bed ligt en u leest in de krant dat de Chinesen aan de grens staan, wat dan?'), terwijl een oudere man zei dat hij niet begreep op welke

gronden het Westen meende te mogen ingrijpen in Vietnam: 'Welk recht hebben wij d'r op? Dat recht hebben wij toch niet in de brievenbus gekregen?'[206]

Bouman en de motie-Nederhorst

Bouman was de petitie met veel optimisme begonnen. Hij mikte op 100.000 handtekeningen, maar sloot niet uit dat het er één miljoen zouden worden. Hoeveel er ook zouden binnenkomen, hij was ervan overtuigd dat de Tweede Kamer en de regering zijn initiatief niet konden negeren. In een interview met *Trouw* filosofeerde hij wat er allemaal na een geslaagd Kamerdebat zou kunnen gebeuren. Wellicht zou de regering samen met Denemarken en Frankrijk – twee landen die openlijk kritiek uitten op de Amerikaanse aanwezigheid in Zuid-Vietnam – de Amerikaanse regering haar bezorgdheid kunnen overbrengen.[207] In een update aan de organisaties die aan de petitie meewerkten, durfde hij nog wat verder te gaan. 'Overleg tussen Nederland en een paar Europese bondgenoten, zou de Amerikaanse regering zelfs kunnen noodzaken haar Vietnampolitiek te herzien.'[208]

Het liep echter anders. Zo werd al snel duidelijk dat het veel meer moeite kostte om handtekeningen te verzamelen dan gedacht. Na twee maanden, in augustus, had Bouman er 11.000 ontvangen, terwijl hij de petitie al op Prinsjesdag wilde overhandigen. Bovendien had Bouman onderschat dat een reactie uit politiek Den Haag op zijn petitie niet vanzelfsprekend was. Toen hij in september zijn petitie, ondertekend door 30.000 mensen, aan de Tweede Kamer overhandigde, gebeurde er niets. In oktober – de teller stond inmiddels op 60.000 – had hij nog geen antwoord gekregen, laat staan dat de Kamer bereid was een debat te organiseren over de Vietnamoorlog. Luns had de formele opstelling van de Tweede Kamer ten aanzien van de petitie van Bouman al voorspeld in de *Haagsche Courant*. Volgens hem was het 'een staatkundig niet passende procedure om door een aantal handtekeningen van wie ook, de volksvertegenwoordiging tot een standpunt te bewegen'.[209] Belangrijk was ook dat de grote partijen de petitie niet serieus namen, omdat de PSP en de CPN eraan hadden meegewerkt. In een vergadering van de ARP moest de voorzitter van de jongerenorganisatie van de partij, ARJOS, alles op alles zetten om het bestuur ervan te overtuigen dat Bouman geen pacifist was maar 'gewoon verontrust over de gehele ontwikkelingen in en rondom Vietnam, net zoals veel jonge mensen'.[210]

Wel refereerden de Kamerleden Roolvink (ARP) en Nederhorst (PVDA) even aan de petitie tijdens de Algemene Beschouwingen in oktober 1966. Maar dat deden zij vooral omdat zij vonden dat aan de oproep van de petitie was voldaan.[211] Tijdens de Algemene Beschouwingen stond de Vietnamoorlog namelijk hoog op de agenda. Zonder de Verenigde Staten alleen verantwoordelijk te houden, was er onder de buitenlandwoordvoerders een opmerkelijke eensgezindheid dat de Nederlandse regering meer moest doen dan toekijken. Het CHU-Kamerlid Hendrik Beernink veroordeelde de 'terreur van de Vietcong', maar zei ook dat de berichten over voedselvernietiging door het Amerikaanse leger hem veel zorgen baarde. 'Hoezeer wij ook begrip hebben voor de Amerikaanse politiek in Vietnam, dit ontneemt ons niet de menselijke plicht, juist als

bondgenoot, te waarschuwen tegen onderdelen van die politiek,' zei hij.[212] Roolvink wees op het 'vredesplan' dat de Stichting Jongeren Contactraad had opgesteld en zei dat het verheugend was om te zien dat jongeren met dit soort problemen bezig waren.[213] Nederhorst sprak van 'eerlijke verontrusting' onder de Nederlandse bevolking en uitte kritiek op volgens hem fantasieloze en weinig genuanceerde houding van Luns ten aanzien van het conflict.[214]

Ook werd tijdens de debatten over de Algemene Beschouwingen een motie ingediend, de motie-Nederhorst. De motie was een initiatief van de PVDA-fractie die de motie bewust gematigd had gehouden, omdat er anders geen Kamermeerderheid voor te vinden was.[215] Geïnspireerd door een oproep van de secretaris-generaal van de Verenigde Naties, U Thant, gaf de motie Luns de opdracht in het diplomatieke verkeer te pleiten voor een tweezijdige de-escalatie en voor de deelname van het Nationaal Bevrijdingsfront aan eventuele vredesonderhandelingen.[216] De motie is wel geïnterpreteerd als een verwijdering van het Amerikaanse standpunt, maar dat viel mee. Zoals blijkt uit de verwijzingen naar U Thant, probeerde de Tweede Kamer in feite in te haken op de laatste ontwikkelingen, zij het met enige vertraging. Zo was het al sinds maanden niet meer omstreden om te wijzen op het belang van het Bevrijdingsfront voor het bereiken van een politieke oplossing.[217] Cals kon zich in ieder geval helemaal in de motie vinden. In een reactie zei hij dat het CHU-Kamerlid Beernink 'een zorg heeft vertolkt die algemeen en terecht leeft onder ons volk' en dat de regering die zorg nogmaals onder de aandacht van de Amerikaanse regering zou brengen.[218] Zo ver zou het echter niet komen. De debatten kenden namelijk een dramatisch slot, want enkele uren na het indienen van de motie-Nederhorst kwam het kabinet-Cals ten val over een begrotingskwestie.

Ondanks de getoonde betrokkenheid van de Kamerleden bij het Vietnamconflict was Bouman lang niet tevreden over het debat. Het had hem vooral gestoord dat het parlement niet officieel op zijn petitie was ingegaan. Volgens hem had het parlement daarmee artikel 8 van de Grondwet, waarin het recht op petitie was vastgelegd, geschonden. Ook zag Bouman niets in de motie-Nederhorst. Hij vond de motie niet meer dan een bevestiging van Luns' beleid, dat volgens hem neerkwam op een 'eindeloze herhaling van goedkope vaagheden, erop berekend om door vriend noch vijand ter kennis te worden genomen'. Bovendien had de motie opnieuw laten zien dat de Kamer zich in feite niet interesseerde voor het buitenland, maar zich alleen maar bezighield met 'geldkwesties'. Als dit nog langer zou blijven doorgaan, zo voorspelde hij ten slotte, dan was het volgens hem niet uitgesloten dat 'een groot aantal mensen' tegen de politiek in opstand zouden komen. 'Een Kamer waarvan de grote meerderheid op deze wijze voor Pilatus blijft spelen en zich toch christelijk en sociaal blijft noemen, zou eigenlijk van godslastering beschuldigd moeten worden.'[219]

In januari 1967 mocht Bouman in een zitting van de vaste Kamercommissie voor Buitenlandse Zaken zijn petitie alsnog naar voren brengen. De commissie was echter kritisch en zag geen reden om op korte termijn een Kamerdebat over Vietnam te organiseren. Maar een halfjaar later vond het debat alsnog plaats. Niet vanwege de petitie, maar omdat politieke omstandigheden zo veranderd waren dat alle grote partijen van mening waren dat een speciaal Kamerdebat onvermijdelijk was geworden.[220]

Conclusies

De periode 1965-1966 overziend kan in de eerste plaats worden geconcludeerd dat al vroeg – nog voor 1966 – scheurtjes kwamen in de consensus dat het Amerikaanse militaire ingrijpen gerechtvaardigd was met het oog op een opmars van China. Hoewel de eerste critici een heel verschillende achtergrond en politieke kleur hadden en van mening verschilden (met name over de oplossing van het conflict), deelden zij een aantal kritiekpunten. Afgezien van de communisten, die zich uit principe keerden tegen de interventie, geloofden zij niet dat in Vietnam een internationale opmars van het communisme dreigde. Zij meenden dat er in Zuid-Vietnam een sociaal omwentelingsproces gaande was tegen een autoritair regime, waarmee de Verenigde Staten in feite niets te maken hadden. Bovendien was er in de Akkoorden van Genève van 1954 overeengekomen dat de scheiding tussen Noord- en Zuid-Vietnam tijdelijk zou zijn en dat verkiezingen zouden moeten beslissen door welke regering een herenigd Vietnam zou worden bestuurd. Zo bezien ontnam de Verenigde Staten dus een klein derdewereldland (met een lange koloniale geschiedenis) het recht op zelfbeschikking. Daarnaast waren er veel bezwaren tegen de voortdurende Amerikaanse bombardementen op Noord-Vietnam.

In de tweede plaats kan worden geconcludeerd dat de Vietnamoorlog een probleem werd voor het kabinet toen de escalatie in Vietnam gepaard ging met de toenemende maatschappelijke politieke onrust in Nederland. Gestimuleerd door het omstreden huwelijk van Beatrix en Claus in maart 1966 kwam de al langer bestaande maatschappelijke onvrede over het politiek bestel en het establishment tot een uitbarsting. Van belang voor het kabinet was dat deze onvrede tot uiting kwam in de uitslag van de verkiezingen voor de Provinciale Staten; zowel de KVP als de PVDA leden voor het eerst een forse nederlaag, terwijl de oppositiepartijen de PSP en de Boerenpartij wonnen. Het gevolg was dat binnen de PVDA, die intern te maken had met een progressieve stroming en bovendien al jaren een richtingloze indruk maakte, de oorlog in Vietnam aangreep om haar linker profiel duidelijker neer te zetten.

In mei 1966 veroorzaakte het PVDA-bestuur opschudding toen het een brief overhandigde aan de Amerikaanse ambassadeur, waarin het pleitte voor een stopzetting van de Amerikaanse bombardementen. De brief zette ook het kabinet onder druk, omdat zij op gespannen voet stond met het standpunt van het kabinet. De politieke consternatie die de kritische brief van het PVDA-bestuur veroorzaakte, werd echter 'binnenskamers' opgelost. De PVDA-ministers namen afstand van de brief, terwijl Luns in de zomer van 1966 de verontrusting van de PVDA-ministers overbracht aan de Amerikaanse ambassade.

In de derde plaats zien we dat de toenemende maatschappelijke verontrusting en kritiek niet voorbijging aan het parlement en de regering. In de debatten over de Algemene Beschouwingen in oktober 1966 praatten Kamerleden van alle partijen er openhartig over en dienden de grote partijen een licht aangescherpte motie in. Tevens onderzocht premier Cals naar aanleiding van de vele ontvangen brieven van verontruste mensen de mogelijkheden voor een Nederlands vredesinitiatief. De toenemende buitenparlementaire protesten werden echter in deze periode genegeerd. De regering en

de politici van de grote partijen namen ze niet serieus. Ze vermoedden dat de PSP of de CPN de hand had in de acties of meenden dat het parlement voldoende ruimte bood voor debat en overleg.

HOOFDSTUK 3

De postbode van het parlement

De controverse over de motie-Schuijt, 1967-1968

'Ik vond het werk tijdens de twee kabinetten-Drees het aardigst. (...) De Kamer was minder veeleisend en had minder kritiek. Men nam niet voetstoots aan dat de regering het slecht zou doen.'

Joseph Luns, augustus 1967[1]

Inleiding

Halverwege augustus 1967 bracht Wim Schuijt, Tweede Kamerlid en buitenlandwoordvoerder van de KVP, een bezoek aan Luns op het Plein in Den Haag. Aanleiding voor het bezoek was de motie die het parlement zou gaan aanvaarden tijdens het komende Kamerdebat over de oorlog in Vietnam. Het gesprek begon amicaal met een glaasje cognac en een sigaar, maar de stemming sloeg om toen Luns de geplande motie onder ogen kreeg. Volgens Schuijt sprong hij als door een adder gebeten uit zijn stoel. 'Zijn jullie gek geworden!' schreeuwde hij. 'Deze tekst is voor de regering volledig onaanvaardbaar!' Na deze eerste impulsieve reactie bedacht Luns zich, ging weer zitten en probeerde Schuijt als een echte diplomaat te overreden de motie te nuanceren. De tekst was echter na moeizaam overleg met de PVDA-fractie tot stand gekomen en Schuijt wilde daarvan niet meer afwijken. De 'kwasi-rustige aanpak' van Luns maakte vervolgens plaats voor 'een dramatisch toneelstukje', aldus Schuijt. 'Hij sprong verstoord van zijn stoel op, liep met grote passen heen en weer, papieren op de grond smijtend en zinloos voorwerpen op zijn schrijftafel met harde bons verplaatsend, daarbij grommend als een gekwetste leeuw.'[2]

De motie-Schuijt, die werd aanvaard tijdens een Kamerdebat over de Vietnamoorlog op 25 augustus 1967, is een van meestbesproken thema's als het gaat om de bemoeienis van de Nederlandse politiek met de oorlog in Vietnam.[3] Dat komt in de eerste plaats, omdat de meerderheid van de Tweede Kamer voor het eerst kritiek had op de Amerikaanse Vietnampolitiek. Het parlement deed in de motie een beroep op het kabinet-De Jong om bij de Amerikaanse regering aan te dringen op een stopzetting van de bombardementen op Noord-Vietnam. In de tweede plaats heeft de motie veel aandacht gekregen, omdat Luns tijdens het Kamerdebat bekendmaakte dat de regering de motie niet onderschreef en weigerde haar uit te voeren. Het gevolg was een langdurig geschil tussen de Tweede Kamer en de regering, dat pas een halfjaar later werd opgelost.

De opstelling van het kabinet-De Jong leidde tot veel kritiek. Voor de linkse oppositie en een deel van de media was de weigering van Luns een bevestiging dat de Nederlandse regering een overdreven trouw bondgenoot was van de Verenigde Staten. Kennelijk, zo luidde de beschuldiging, vond de regering de Nederlands-Amerikaanse diplomatieke betrekkingen belangrijker dan de humanitaire ramp die zich in Vietnam voltrok en de verontwaardiging die daarover in eigen land ontstond.[4] In literatuur over de Vietnambeweging vinden we deze opvatting terug. Zo is lang aangenomen dat Luns de motie-Schuijt zo ongepast vond dat hij de Amerikaanse regering daarvan niet eens officieel op de hoogte stelde, zoals hij aan de Tweede Kamer had beloofd.[5]

Dit hoofdstuk onderzoekt de toenemende betrokkenheid van politiek Den Haag bij de Vietnamoorlog in 1967 en 1968. Waarom uitte het parlement, dus inclusief de regeringsfracties, in augustus 1967 kritiek op de Amerikaanse Vietnampolitiek? In hoeverre had dit te maken met de toenemende maatschappelijke kritiek? Waarom wilde de regering de motie niet uitvoeren en wat waren de (politieke) gevolgen van deze weigering?

Het aantreden van het kabinet-De Jong

Voor de Nederlandse politiek was 1967 een turbulent jaar. De onrust in de Nederlandse politiek begon met de val van het kabinet-Cals over een begrotingskwestie in de 'Nacht van Schmelzer' van 13 op 14 oktober 1966. Hoewel er al eerder vanuit de Tweede Kamer kritiek was geweest op het hoge uitgavenbeleid van het kabinet, was de val voor velen een verrassing en werd de dramatische aftocht van Cals in brede kring beschouwd als een historische gebeurtenis. Dit kwam vooral door de symbolische betekenis van de val. Versterkt door de rechtstreekse uitzending ervan op de televisie, ontstond het beeld dat een progressieve en moderne premier door behoudende politici van een vorig tijdperk, gepersonifieerd in KVP-fractievoorzitter Norbert Schmelzer, in de rug was gestoken. 'Ik had het gevoel (...) dat we van een periode van vernieuwing en verfrissing zouden terugvallen naar een periode waarin conservatisme en "terug naar af" weer de boventoon zou voeren,' schreef de KRO-journalist Ed van Westerloo achteraf.[6] Het aftreden van Cals versterkte niet alleen de tweedeling tussen progressief en conservatief, maar ook het proces van de ontzuiling en de teloorgang van de KVP.[7]

Dit werd bevestigd door de Tweede Kamerverkiezingen van 15 februari 1967, die overigens na een relatief stabiele periode tijdens het interimkabinet-Zijlstra (een coalitie tussen de ARP en de KVP) werden gehouden. De verkiezingsuitslag maakte volgens velen duidelijk dat het tijdperk waarin de kiezer als vanzelfsprekend stemde op de partij van zijn eigen zuil, voorbij was. 'Crisis in partijenstelsel' en een 'Opstand der burgers' kopten de kranten de dag na de uitslag.[8] Grote verliezers waren de KVP en de PVDA. Beide partijen verloren respectievelijk acht en zes zetels. Winnaars waren de partijen die hadden geageerd tegen 'Den Haag' en het politieke bestel, nieuwkomer D66 (van nul naar zeven zetels) en de Boerenpartij (van drie naar zeven zetels). Ook de ARP won twee zetels vanwege de populariteit van 'interim'-premier Zijlstra.[9]

Hoewel de verkiezingsuitslag een roep om politieke vernieuwing impliceerde, trad in april 1967 een tamelijk traditioneel en rechts ogend kabinet aan, onder leiding van de katholieke oud-minister van Defensie De Jong. De linkse pers en oud-premier Cals beschouwden het nieuwe kabinet, dat bestond uit de drie grote confessionele partijen en de VVD, als verraad aan de kiezer. De meeste media gaven het kabinet-De Jong echter het voordeel van de twijfel wegens gebrek aan reële alternatieven.[10] Hooggespannen verwachtingen had de pers echter niet. Volgens *Trouw* had dat niet zozeer te maken met de samenstelling van het kabinet, maar meer met de politieke crisis van de laatste maanden. 'De oplossing van deze inspiratieloze impasse kan men niet, of althans in hoofdzaak niet, van de regering verwachten,' schreef de krant.[11]

Terwijl het kabinet-De Jong aan de slag ging, werd in de grote politieke partijen, met name in de KVP en de PVDA, gedebatteerd over de vraag hoe het contact met de kiezer kon worden hersteld. In de KVP werd het plan voor een grote christelijke partij nieuw leven ingeblazen. Al jaren gingen er in katholieke kring stemmen op voor zo'n partij, omdat emancipatie van de katholieke zuil in zicht was en het bestaan van een katholieke partij aan relevantie verloor.[12] Om de verdere desintegratie en de electorale neergang tegen te gaan, zocht het KVP-bestuur na de verkiezingen contact met de ARP en de CHU om over een toekomstige samenwerking verder te overleggen.[13]

Tegelijkertijd liet een groep 'christen-radicalen' nadrukkelijk van zich horen. Deze progressieve groep was teleurgesteld over de totstandkoming van het kabinet-De Jong en vreesde dat een samengaan van de drie confessionele partijen tot behoudzucht zou leiden. Deze ideeën leefden ook in de CHU en met name in de ARP.[14] De christen-radicale beweging, die voornamelijk bestond uit jonge politici en intellectuelen, pleitte voor een herkenbaar 'progressief-christelijk' program, waarin onderwerpen als ontwapening, vergroting van de ontwikkelingshulp, verkleining van de inkomensverschillen en democratisering een belangrijke plaats innamen. In augustus 1967 boekte de beweging een eerste politiek succes toen veertien overwegend vooraanstaande KVP'ers verklaarden zich verwant te voelen met de doelstellingen van de beweging.[15] Een paar maanden later, in december, leidde de onenigheid tussen de christen-radicalen en de KVP-top tijdens een partijcongres bijna tot een breuk in de partij.[16]

Ook binnen de PVDA was het onrustig. Sinds het najaar van 1966 drong een groep overwegend jonge partijleden, onder de naam Nieuw Links, aan op een radicalere politiek van de PVDA om meer duidelijkheid en tegenstelling te creëren in de Nederlandse politiek. De nieuwe fractievoorzitter Den Uyl en andere oudere partijleden verzetten zich echter tegen de oppositie van Nieuw Links, omdat zij vonden dat de groepering de eigen partij in een te negatief daglicht stelde. Den Uyl realiseerde zich echter ook dat Nieuw Links binnen de PVDA snel terrein won en dat de jongeren niet konden worden genegeerd. In november 1967 behaalde Nieuw Links tijdens een partijcongres zeven zetels in het partijbestuur.[17]

Nieuw Links en de oude garde van de PVDA hadden ten minste één ding gemeen: een hartgrondige afkeer van de KVP. Hoewel ook binnen de PVDA velen van het kabinet-Cals hadden afgewild, kreeg de katholieke partij de schuld van het falen van het kabinet-Cals.[18] Na 'de Nacht' besloot het PVDA-bestuur een verder electoraal verval

van de KVP tot doel te verheffen. Met deze 'polarisatiestrategie' wilde de partij bereiken dat de politiek uit elkaar zou vallen in een progressief en een conservatief kamp. Dat deed zij onder andere door de 'christen-radicalen' aan te moedigen te breken met de KVP.[19]

Escalatie en kritiek in de eerste helft van 1967

Terwijl in politiek Den Haag werd gedebatteerd over de toekomst, liep het conflict in Vietnam verder uit de hand. 'Luchtoorlog in Vietnam ondergaat uitbreiding', 'Groot aantal VS-verliezen in Vietnam' en 'Johnson wil geen wijziging aanvallen op Hanoi', kopten Nederlandse kranten de eerste maanden van 1967.[20] Ondanks twee jaar strijd zonder wezenlijke vooruitgang, was zowel Washington als Hanoi niet bereid tot een compromis. De kern van het probleem lag in de voortdurende Amerikaanse bombardementen op Noord-Vietnam. Zonder een garantie dat Noord-Vietnam zou stoppen met de infiltraties in Zuid-Vietnam en daadwerkelijk bereid was te onderhandelen, wilde Johnson de bombardementen niet onderbreken. De regering in Hanoi weigerde deze garantie echter te geven, omdat zij van mening was dat de Amerikaanse regering eerst de bombardementen moest stoppen.[21]

Door de uitzichtloze situatie nam de kritiek op Johnson vanuit de Senaat en de Amerikaanse media toe. Bovendien bleek in augustus 1967 voor het eerst uit een opinieonderzoek dat de meerderheid van de Amerikaanse bevolking van mening was dat de Amerikaanse interventie een vergissing was.[22] Diverse grote steden, zoals San Fransisco, Washington en New York, werden het toneel van massademonstraties. Niet langer was het Vietnamprotest alleen het domein van New Left of linkse activisten gelieerd aan diverse (religieuze) vredesgroeperingen. In 1967 liepen veel mensen zonder banden met linkse of pacifistische groeperingen mee in demonstraties.[23] De verbreding van het protest werd niet alleen veroorzaakt door de voortdurende oorlog, maar ook door de toenemende kritiek van alom gerespecteerde Amerikanen, zoals de zwarteburgerrechtenleider Martin Luther King en de senator van New York, Robert Kennedy.[24]

De onenigheid in eigen gelederen maakte de situatie voor Johnson nog problematischer. Vanaf het begin van 1967 pleitte ook minister van Defensie, Robert McNamara, een van de 'architecten' van de interventie, voor stopzetting van de bombardementen om op die manier vredesonderhandelingen mogelijk te maken. De meeste ministers en adviseurs van Johnson, en de Amerikaanse legerleiding, wilden de strijd in Vietnam echter juist uitbreiden.[25] Typerend voor Johnson was dat hij koos voor een compromisoplossing. Het aantal te bombarderen doelen werd verhoogd, maar het verzoek van generaal Westmoreland voor 200.000 extra troepen werd maar voor een kwart gehonoreerd.[26]

Als reactie op de toenemende kritiek in eigen land startte de Amerikaanse regering een publiciteitsoffensief, waarvan de boodschap was dat er in Vietnam geen sprake was van een patstelling, maar dat het Amerikaanse leger vooruitgang boekte.[27] Ook werden in Zuid-Vietnam voor het eerst sinds de periode-Diem verkiezingen gehouden. De verkiezingen moesten een antwoord zijn op de wijdverbreide kritiek, die ook in de

Nederlandse pers vaak te horen was, dat de Verenigde Staten een ondemocratisch en corrupt regime steunden.[28] Toen de verkiezingen gewonnen werden door generaal Nguyen Van Thieu en de zittende premier Nguyen Cao Ky, klaagde de Zuid-Vietnamese oppositie echter over fraude en twijfelden internationale waarnemers openlijk over het eerlijke verloop van de verkiezingen. Onder hen waren de Nederlandse journalisten Paul van 't Veer van *Het Vrije Volk* (later van *Het Parool*) en Henk Neuman van de KRO, die samen met G.B.J. Hiltermann namens Nederland de verkiezingen hadden bezocht. Aan de Tweede Kamer en de pers berichtte Van 't Veer dat hij op de verkiezingsdag 'ontoelaatbare onregelmatigheden' had gezien.[29] En Neuman zei in een interview met *de Volkskrant*: 'Volgens mijn vaste overtuiging is er met deze verkiezingen aan de democratie hoogstens enige lippendienst bewezen.'[30]

Kritiek in de Nederlandse media

In de zomer van 1967 rapporteerde de Amerikaanse ambassadeur in Nederland, William Tyler, aan Washington dat hij zich zorgen begon te maken over de stemming in Nederland. 'The feeling gradually developed over the past year in general public (as reflected in the press and radio), that, despite its assurances, the US had not done everything to bring about a political solution to the war in Vietnam', schreef hij.[31] Een indicatie voor de toenemende verontrusting in Nederland was de uitkomst van een landelijk verkiezingsonderzoek, dat de Vrije Universiteit aan de vooravond van de verkiezingen had uitgevoerd. Het was voor het eerst dat in een landelijk onderzoek werd gepeild naar de mening van de Nederlandse bevolking over aspecten van de Amerikaanse interventie in Vietnam.[32] Uit de resultaten kwam naar voren dat slechts vier procent van de ondervraagden vond dat de Amerikaanse regering de strijd moest voortzetten of intensiveren. 26 procent was van mening dat de Amerikaanse regering zo snel mogelijk haar troepen geheel uit Zuid-Vietnam zou moeten terugtrekken. Een ruime meerderheid (64 procent) vond dit te ver gaan, maar was wel van mening dat de Verenigde Staten met het Bevrijdingsfront moest gaan onderhandelen.[33]

Op de radio en de televisie, en ook in de kranten, verschenen intussen steeds vaker reportages over de strijd, waarvan de impliciete boodschap was dat deze uitzichtloos was. Zo toonden de actualiteitenrubrieken op de televisie beelden van terneergeslagen Amerikaanse soldaten, van gewonde Vietnamese kinderen in een ziekenhuis en van het kerkelijke protest in de Verenigde Staten. Volgens het KRO-programma *Brandpunt* was de Amerikaanse militaire macht 'overweldigend' en was het moeilijk voor te stellen dat de Verenigde Staten ooit zouden worden verslagen. Maar dat gold volgens deze actualiteitenrubriek ook voor de Vietcong, die in de 'psychologische oorlogvoering' in het voordeel zou zijn.[34]

Het journalistieke debat ging in de eerste plaats over de aard van het conflict. In april 1967 merkte *Trouw* op dat het conflict 'minder simpel is dan velen denken'.[35] Was er wel sprake van agressie van Noord-Vietnam tegen Zuid-Vietnam of was het een binnenlands Vietnamees conflict? En moest het Zuid-Vietnamese Bevrijdingsfront worden beschouwd als verlengde van Noord-Vietnam of als een zelfstandig opererende

organisatie? In 1967 kozen *Trouw* en *de Volkskrant* voor het laatste. Volgens *Trouw* streed het front voor een 'eigen Zuid-Vietnamese zaak' en bestond het uit 'nationalisten met uiteenlopende opvattingen'.[36] Ook *Het Parool* erkende dat het Bevrijdingsfront niet alleen bestond uit communisten. Commentator Sal Tas, die in 1967 een bezoek bracht aan Zuid-Vietnam, beschreef het als 'een soort eenheidsfront van Zuid-Vietnamese oppositionelen dat onder niet-formele, maar daarom niet minder effectieve, communistische controle staat'.[37] De *NRC* stapte in augustus 1967 van de opvatting dat Noord-Vietnam agressie pleegt tegen Zuid-Vietnam, maar de krant bleef het Bevrijdingsfront als een terroristische organisatie zien.[38]

Daarnaast werd gedebatteerd over de vraag of de Verenigde Staten de bombardementen moesten onderbreken om op die manier de mogelijkheden voor vredesonderhandelingen te vergroten. Voor de redacties van *De Groene*, *De Nieuwe Linie* en *Vrij Nederland*, *Trouw* en *Het Vrije Volk* was dit een vanzelfsprekendheid. In een interview met *Vrij Nederland* zei de hoofdredacteur van *Trouw*, Bruins Slot, bijvoorbeeld in augustus 1967 dat het verkeerd was Noord-Vietnam ervan te beschuldigen dat er nog geen onderhandelingen waren bereikt, zoals vaak werd gedaan, onder meer door Luns. 'De Vietnamezen zitten vanaf 1940 in de misère. Ik denk dat ze nu met rust gelaten willen worden en dat ze hun eigen zaken *intern* willen regelen,' zei hij.[39]

Maar ook *de Volkskrant*, de *NRC* en het *Algemeen Handelsblad* vonden dat de Amerikaanse regering de durf moest hebben om de eerste stap te zetten, al waren deze kranten minder stellig.[40] De *NRC* vroeg zich bijvoorbeeld af of de resultaten van de oorlogvoering nog 'in verhouding stonden' met de 'in de strijd geworpen middelen'.[41] Het *Algemeen Handelsblad* meende dat de tegenstand door de bombardementen alleen maar was toegenomen, 'waarbij zelfs de dreiging van escalatie tot een nucleaire oorlog niet uitgesloten is'. Deze krant waarschuwde echter ook dat een onderbreking van de Amerikaanse bombardementen heel waarschijnlijk niet tot onderhandelingen zou leiden.[42]

Van de landelijke media waren alleen *De Telegraaf* en *Het Parool* expliciet tegen een stopzetting van de Amerikaanse bombardementen op Noord-Vietnam. De vaste commentator van *De Telegraaf*, de Nijmeegse hoogleraar F.J.F.M. Duynstee, was zelfs tegen het voeren van onderhandelingen, omdat hij niet geloofde dat deze zouden leiden tot een zelfstandige en niet-communistische regering in Zuid-Vietnam.[43] Uit vrees voor communistische expansie in Azië zagen beide kranten voorlopig geen andere oplossing voor de Verenigde Staten dan standhouden en doorvechten.[44]

De toenemende kritiek in de Nederlandse pers was een doorn in het oog van hartstochtelijke voorstanders van de interventie. Zo veroordeelde columnist en oud-hoofdredacteur van *Elseviers Weekblad* Arie Lunshof in maart 1967 de 'eeuwig moraliserende houding' van critici, en herinnerde hij er nog maar eens aan dat Nederland mede door de Verenigde Staten was bevrijd en gretig profiteerde van de Amerikaanse militaire bescherming sinds de Tweede Wereldoorlog.[45] Een maand later klaagde oud-staatssecretaris van Buitenlandse Zaken en prominent PVDA-lid Van der Beugel in een interview met de *NRC* dat het wel 'mode' leek om te ageren tegen de Verenigde Staten.[46] Critici van de Amerikaanse Vietnampolitiek vonden dat het met de kritiek in

de media echter wel meeviel. Hoewel de Nederlandse pers vergeleken met 1966 onmiskenbaar kritischer was geworden, volstond voor velen van hen alleen nog een veroordeling van de Amerikaanse aanwezigheid in Zuid-Vietnam. Zo schreef Godfried Van Benthem van den Bergh, docent aan het Institute of Social Studies in Den Haag, in zijn in 1967 verschenen essay *Vietnam en het Westen* dat de landelijke kranten, met uitzondering van *Trouw*, 'hooguit wat kritiek [hadden] op de door Amerika gebruikte middelen, niet op de doeleinden van de Amerikaanse politiek'.[47]

Verbreding van het protest: het Piet Nak-comité

Net zoals in de Verenigde Staten onderging het maatschappelijke protest in Nederland tegen de Vietnamoorlog in het voorjaar van 1967 een verbreding. Bestonden de Vietnamdemonstraties in 1966 voor een groot deel uit jongeren, die niet terugdeinsden voor een confrontatie met de politie, op 20 mei 1967 werd in Amsterdam een massale stille tocht gehouden waaraan mensen deelnamen van verschillende leeftijden en achtergrond. De tocht was een initiatief van een comité rond de Amsterdammer Piet Nak. Nak was een bekende Nederlander wegens zijn betrokkenheid bij de Februaristaking in 1941, het massale protest van Amsterdammers tegen de vervolging van joodse stadsgenoten.[48] Vanwege de diversiteit van de deelnemers en de hoge opkomst (meer dan 10.000 mensen), kreeg de betoging een gunstig onthaal in de pers. Ook de twee kranten die tot dan toe het negatiefst waren geweest over maatschappelijke protesten tegen de Vietnamoorlog, *Het Parool* en *De Telegraaf*, waren onder de indruk. *De Telegraaf* sprak van een 'imposante betoging'. Volgens de krant waren de betogers afkomstig 'uit alle lagen van de bevolking en van allerlei politieke en godsdienstige richting'.[49]

Dat het comité van Nak aansloeg, kan worden verklaard door een reeks van factoren. In de eerste plaats kan worden gezegd dat het comité werd opgericht in een periode waarin de verontrusting over de Amerikaanse bombardementen en een verdere escalatie van het conflict in brede kring toenam. Daarnaast was de verbreding een gevolg van de toenemende ontzuiling. Omdat mensen zich minder gebonden voelden aan een partij of een partijlijn, spraken zij zich makkelijker uit over een politieke kwestie. Dat bleek ook uit de bonte samenstelling van het comité rond Nak. Het comité bestond uit juristen, psychologen, leraren, wetenschappelijke medewerkers, journalisten, paters en dominees en lokale politici van de PVDA, de ARP en de KVP.[50] Ook behoorde hoogleraar in het Volkenrecht en het recht der Europese Gemeenschappen (en later minister van Buitenlandse Zaken) Piet Kooijmans tot de eerste oprichters.[51]

Een andere verklaring voor het succes was dat het protest door velen werd beschouwd als een waardig protest. Dat kwam vooral door de voortrekkersrol van verzetsheld Nak. Hij was het tegenovergestelde van het cliché van de jonge provocerende Vietnamdemonstrant. Zijn deelname gaf mensen een alibi om ook hun stem te laten horen. Of zoals een oudere, keurig uitziende vrouw zei aan de interviewer van Avro's *Televizier* op de dag van de demonstratie: 'Een mens wil zich uiten.'[52] Daar komt bij dat Nak, die na de oorlog lange tijd optrad als de goochelaar Nakaro de Magiër, een charismatische persoonlijkheid was. Hij kende geen gêne en in de interviews kon zijn afschuw van de

oorlog in Vietnam helder en dramatisch verwoorden. Zo zei hij dat hij niet meer kon slapen sinds hij had gelezen dat al ruim een kwart miljoen kinderen het slachtoffer waren geworden van de strijd in Vietnam.[53] Gepassioneerd vertelde hij erover tijdens de protestbijeenkomst in het oude RAI-gebouw na de stille tocht. 'En wij leefden maar door, wij gingen naar het voetballen kijken, wij gingen gewoon kamperen.' De uitspraak werd gevolgd door langdurig applaus.[54]

Mogelijk voelden mensen zich ook aangesproken omdat Nak herhaaldelijk in interviews de vergelijking trok tussen het Amerikaanse militaire optreden in Zuid-Vietnam en de Duitse bezetting van Nederland en met name de 'afranseling' van joden door de Duitsers.[55] In de toespraak na de stille tocht zei hij zelfs dat de mensen die niet protesteerden tegen de Vietnamoorlog, ook in de Tweede Wereldoorlog 'aan de kant' hadden gestaan. Dat was een nogal verregaande uitspraak in een periode waarin de mate van Nederlands verzet tijdens de bezetting openlijk ter discussie stond.[56] In de week na het protest schreven enkele media dan ook afkeurend dat Nak meer respect moest hebben voor mensen die zich ook zorgen maakten over de Vietnamoorlog, maar niet de behoefte voelden om dit te delen met de wereld door middel van een demonstratie.[57]

Maar ook de inzet van het comité achter Nak vormt een verklaring voor de hoge opkomst. Hoewel het idee voor een nieuw initiatief van Nak afkomstig was, zorgden deze mensen voor de praktische uitvoering. Met het doel een zo breed mogelijk publiek te bereiken, kozen zij voor een 'fatsoenlijke' en gematigde demonstratie, waarbij radicale leuzen zoals 'Johnson moordenaar!' of 'onmiddellijke terugtrekking van Amerikaanse troepen' taboe waren. Om te benadrukken dat de demonstratie niet tegen de Verenigde Staten *an sich* was gericht, verwees het comité in zijn eerste oproep, die verscheen in vier landelijke dagbladen, onder meer naar een toespraak van Martin Luther King, waarin deze had gepleit voor een stopzetting van de bombardementen.[58] Het was in die tijd populair om steun uit te spreken aan 'het andere Amerika', zoals Amerikaanse demonstranten, intellectuelen en politieke critici werden genoemd, omdat daarmee de beschuldiging dat kritiek op de Amerikaanse Vietnampolitiek anti-Amerikaans was, kon worden ontkracht.[59]

Daarnaast voerde het comité uitgebreid overleg met de Amsterdamse politie. Vooral Nak, die in het verleden ook met demonstraties van de Aktiegroep had meegelopen, vertrouwde de politie niet en vond agenten onbeschoft en autoritair.[60] Afgesproken werd onder meer dat het comité voor eigen ordediensten zou zorgen en dat de politie de demonstranten van tevoren zou laten weten dat zij alleen de officiële leuzen van het comité, 'Vrede in Vietnam' en 'Stop de bombardementen', zou tolereren. Daartoe zouden tijdens de demonstraties stencils worden uitgedeeld. De politie was blij verrast met het overleg. 'Zelf waren we niet op de idee gekomen. Als politie bedenk je vaak niet dat je dit publiek bewerken moet, om een bepaald begrip te krijgen,' verklaarden drie politiemannen achteraf.[61]

Nieuw was ook dat het comité contact zocht met de media, met name de televisie. Vanwege de deelname van Piet Nak, slaagde het daarin goed. Na alle rellen in het afgelopen jaar werd de stille tocht gezien als een verademing.[62] Niet alleen progressieve

kranten en tijdschriften als *Trouw*, *De Nieuwe Linie* en *Het Vrije Volk* toonden interesse, ook de actualiteitenprogramma's van de VARA, KRO en NCRV en de VARA-talkshow *Mies-en-scène* besteedden aandacht aan de komende demonstratie.[63] Volgens een medewerker van de Amerikaanse ambassade, die de ontwikkelingen op de voet volgde, was er sprake van een 'unprecedented national media buildup'.[64]

Gezien de ambitie van het Piet Nak-comité om een zo breed mogelijk publiek te bereiken, is het geen verrassing dat de omstreden CPN niet betrokken was bij dit nieuwe initiatief. Maar de partij koos daar ook zelf voor omdat zij gebrouilleerd was met voormalig lid Nak. De CPN vond dat Nak zijn rol in de Februaristaking van 1941 ten koste van de CPN had overdreven.[65] Volgens het CPN-bestuur probeerde Nak en de PSP, waartoe Nak inmiddels was toegetreden, met het nieuwe Vietnamcomité de CPN 'te isoleren' en 'de anticommunistische beweging te voltooien'.[66]

Na het succes van de demonstratie richtte het Nak-comité zijn pijlen op politiek Den Haag. Volgens het comité hadden politici zich namelijk weinig aangetrokken van de demonstratie.[67] Van de landelijke partijen had alleen de PSP meegelopen. De andere partijen waren vooral op gemeentelijk niveau vertegenwoordigd.[68] Ook de landelijke PVDA had het laten afweten, ondanks de betrokkenheid van de internationale secretaris Piet Dankert bij het comité. Typerend voor de ambivalente houding van de PVDA was dat Den Uyl niet wilde demonstreren, maar zich wel solidair verklaarde met de demonstranten. In een verklaring schreef hij dat het protest tegen de oorlog in Vietnam niet meer kon worden afgedaan als 'anti-Amerikanisme, zweverig pacifisme of politieke naïviteit', zoals in het verleden vaak was gedaan, ook door zijn eigen partij.[69]

Toen bekend werd dat de Tweede Kamer had besloten tot een Kamerdebat over de Vietnamoorlog, startte het comité een petitie waarin steun werd gevraagd voor de onvoorwaardelijke stopzetting van de Amerikaanse bombardementen en de erkenning van het Nationale Bevrijdingsfront als zelfstandige onderhandelingspartner.[70] Volgens Nak was de actie de enige mogelijkheid om invloed uit te oefenen op het parlement, hoewel hij erkende dat dat niet eenvoudig zou worden. 'Maar als ik niks doe, weet ik zeker dat 't niet helpt.' Het comitélid Dick Degenkamp legde op een persconferentie uit: 'In de Kamer moet een scheiding der geesten komen. Laat de volksvertegenwoordigers nu maar duidelijk maken waar ze eigenlijk voor staan.'[71]

Ondanks een dringende oproep van Nak aan de journalisten de petitie te steunen ('Beschouwt u uzelf als één van ons'), was de pers deze keer minder belangstellend.[72] Een deel van de journalisten reageerde lacherig op de oproep van het comité en het onbeschroomde optreden van Nak. In de berichtgeving over de petitie heette hij Pietnam, Vietnak of Pjet Nak, waarmee werd verwezen naar de manier waarop Nak 'Vietnam' uitsprak, namelijk *Vietnam* in plaats van *Vjetnam*.[73] In plaats van de petitie besteedde de pers liever aandacht aan het conflict tussen Nak en de bekende Vietnamactivist Otto Boetes van de Aktiegroep Vietnam die het Piet Nak-comité 'burgerlijk' vond en Nak een 'eendagspacifist' had genoemd.[74] Desondanks slaagde het comité in augustus 1967 erin voorafgaand aan het Kamerdebat over de Vietnamoorlog 60.000 handtekeningen aan de Kamervoorzitter te overhandigen.[75] Dat was minder dan het comité had gehoopt,

maar niet weinig gezien de opstelling van de pers, het ongunstige tijdstip (de vakantieperiode) en het beperkte verspreidingsgebied (Amsterdam en omstreken).

Stopzetting van de bombardementen

Na het aantreden van het kabinet-De Jong was het voor ingewijden duidelijk dat de Vietnamoorlog in politiek opzicht een belangrijker rol zou gaan spelen dan voorheen. 'Vietnam en ontwikkelingshulp dreigen zaken te worden, waarbij men elkaar partijpolitieke vliegen probeert af te vangen,' zo zei bijvoorbeeld het Tweede Kamerlid van de ARP Willem Aantjes in eigen kring na het aantreden van het kabinet-De Jong.[76] De ogen waren vooral gericht op de PVDA. Sinds de val van het kabinet-Cals hield deze partij zich actief bezig met de Vietnamoorlog. Zo had de fractie in december 1966 onverwachts een motie ingediend, waarin steun werd uitgesproken voor een recente bemiddelingspoging van U Thant. De motie was opmerkelijk omdat de Tweede Kamer nog maar een paar weken daarvoor een nieuw standpunt had ingenomen (de motie-Nederhorst).[77] De andere fracties reageerden verontwaardigd en beschuldigden de PVDA van verkiezingsretoriek.[78]

Met de komst van het kabinet-De Jong kon er op het gebied van de Vietnamoorlog nog meer van de PVDA worden verwacht. Niet alleen was Luns opnieuw (op uitdrukkelijk verzoek van De Jong) tot minister van Buitenlandse Zaken benoemd, ook minister-president De Jong stond algemeen bekend als een krachtig voorstander van het Amerikaanse ingrijpen in Vietnam. Vlak voor de verkiezingen was De Jong nog massaal uitgefloten door studenten, toen hij in een verkiezingsdebat zei dat 'geen land zó zijn best doet om de vrede te bevorderen als de Verenigde Staten'.[79] Over Vietnamdemonstraties had hij ook een uitgesproken mening. Hij meende dat ze vooral het werk van communisten waren. Zo zei hij begin 1967 (als minister van Defensie) in de ministerraad dat hij het betreurde dat 'ook vele goedwillende Nederlanders' deelnamen aan demonstraties, 'die voor een groot deel door communistische mantelorganisaties [werden] geleid'.[80]

De verwachte houding van het nieuwe kabinet werd bevestigd in een nota die het ministerie van Buitenlandse Zaken schreef op verzoek van de PVDA en de PSP. Daarin legde de regering de schuld voor de patstelling onomwonden bij Noord-Vietnam. Volgens de nota waren alle recente pogingen om tot een beëindiging van het conflict te komen, afgeketst op de starre houding van Hanoi. Bovendien nuanceerde het kabinet de berichten dat de Amerikaanse bombardementen, die in principe gericht waren op militaire en industriële doelen, ook Noord-Vietnamese burgerslachtoffers had geëist.[81] De nota werkte als een rode lap op sommige critici. Zo schreef het 57-jarige PVDA-lid Jan Diekerhof, die betrokken was bij Nieuw Links, aan de PVDA-fractie dat hij het een eenzijdige, kortzichtige en tendentieuze nota vond. Zou Luns misschien denken dat 'de 150' in het parlement gek zijn, vroeg Diekerhof zich af.[82]

Niet alleen de oppositie vond dat de nota vroeg om een extra toelichting van het kabinet.[83] Ook de regeringspartijen zagen in dat het tijd werd voor een Kamerdebat over de Vietnamoorlog. In de eerste plaats vanwege de toenemende kritiek vanuit de

samenleving en media op het Amerikaanse optreden in Vietnam. 'In de openbare mening werd de bezorgdheid over de harde aanpak van de Amerikanen in Vietnam steeds groter,' zo herinnerde het KVP-Kamerlid Schuijt zich. 'Een debat in de volksvertegenwoordiging kon dan ook niet uitblijven.'[84] Bovendien wilden zij voorkomen dat de PVDA-fractie met de maatschappelijke verontrusting aan de haal ging. Volgens Aantjes was het alleen maar goed dat de regeringsfracties de mogelijkheid kregen de PVDA-fractie op het gebied van de Vietnamoorlog van repliek te dienen. Vooralsnog was hun houding namelijk nog 'te fatsoenlijk' geweest, vond hij.[85]

Nadat in mei 1967 op initiatief van de PSP was besloten tot een Kamerdebat, beraadden de fracties zich over een in te nemen standpunt. Centraal in de discussie stond de vraag of de Tweede Kamer zou moeten pleiten voor een stopzetting van de Amerikaanse bombardementen op Noord-Vietnam. Dat was een omstreden punt, omdat het in de Tweede Kamer tot dan toe 'not done' was om eenzijdig een beroep te doen op de Verenigde Staten. Ook oppositieleiders Den Uyl en Vondeling hadden daar moeite mee. 'Zeker is dat de Amerikanen weg moeten, maar aan het alleen veroordelen van de Amerikaanse strijdkrachten ben ik nog niet toe,' zo verwoordde Den Uyl zijn twijfels.[86] Toch lieten hij en Vondeling zich uiteindelijk overhalen door de andere fractieleden, die vonden dat de PVDA-fractie geen keuze had gezien de eerdere kritiek van de partij.[87]

Ook de confessionele fracties waren intern verdeeld. Aan de ene kant drongen mondige progressieve partijgenoten en de jongerenafdelingen van de partijen, aan op een stopzetting van de bombardementen.[88] Aan de andere kant was het voor een deel van de achterban nog altijd taboe om kritiek te hebben op de Verenigde Staten. Zo schreef de jonge KVP'er Erik Jurgens in *De Tijd* dat het tijd werd dat er binnen zijn partij vrijuit over de oorlog werd gepraat, zonder dat kritiek op de Amerikaanse Vietnampolitiek voor 'anti-Amerikanisme' werd aangezien. 'Heus, je kunt 's nachts wakker liggen over de ellende in Vietnam zonder de Amerikanen schoften te vinden,' schreef hij.[89] En Aantjes legde in een toespraak voor het ARP-partijconvent voorzichtig uit dat eventuele kritiek op het Amerikaanse Vietnambeleid moest worden gezien als een teken van vriendschap met de Verenigde Staten.[90] Een bijkomend probleem voor de confessionele fracties was dat een motie waarin de Amerikaanse regering werd verzocht een eerste concessie te doen, lijnrecht inging tegen het standpunt van het kabinet dat immers Hanoi de schuld gaf van de impasse.

Toch was de meerderheid vóór een kritische motie. Doorslaggevend was dat de fracties graag een eigen oordeel wilden vormen en dat zij niet meer bij voorbaat het beleid van Luns wilden volgen. Met name in de ARP leefde deze opvatting. Volgens fractievoorzitter Biesheuvel moest het Amerikaanse Vietnambeleid 'behoedzaam, maar critisch gevolgd en beoordeeld worden'.[91] 'Een opbouwende kritiek is op zijn plaats,' meende ook de directeur van de Kuiperstichting, hoogleraar J.H. Prins.[92] P.J. Verdam, oud-minister van Binnenlandse Zaken in het kabinet-Cals, bracht naar voren dat Nederland meer als het 'geweten van het Westen' moest fungeren. 'Luns doet dat beslist niet.'[93] Daarnaast speelde mee dat de regeringspartijen graag samen met de PVDA-fractie een motie wilden

indienen, omdat deze partij anders met een eigen motie verdeeldheid zou kunnen zaaien in de confessionele fracties.[94]

De tekst van de motie, waarover de buitenlandspecialisten van de confessionele partijen en de PVDA en D66 het na moeizame onderhandelingen eens werden, werd ook ondertekend door de VVD-fractie.[95] Dat was opmerkelijk omdat deze fractie in Kamerdebatten vaak had verkondigd dat Nederland zich in het Vietnamconflict vanwege het NAVO-bondgenootschap bescheiden moest opstellen. Bovendien stond de partij niet onder druk van een progressief deel van de achterban, die van mening was dat de Amerikaanse regering een eerste concessie moest doen om onderhandelingen mogelijk te maken.[96] In de Tweede Kamer verklaarde VVD-woordvoerder Cornelis Berkhouwer dat zijn fractie met de motie was meegegaan, omdat daarin ook een beroep werd gedaan op Hanoi om de vijandelijkheden te staken. Dat er als eerste een beroep werd gedaan op de Verenigde Staten, vond Berkhouwer geen bezwaar omdat Luns van zijn fractie de vrijheid kreeg om de motie naar eigen inzicht uit te voeren.[97] Achter de schermen zei ARP-fractievoorzitter Biesheuvel echter dat de VVD-fractie vooral was meegegaan omdat zij niet wilde achterblijven en 'op één hoop gegooid [wilde] worden met de Boerenpartij en de andere kleine partijen'.[98]

'De Tweede Kamer zal moeilijker dan ooit tevoren zijn'

Het overleg tussen de fracties over het komende Kamerdebat werd door de regering met verontrusting gevolgd. In de ministerraad deed Luns regelmatig verslag van de stand van zaken en van zijn pogingen het overleg te beïnvloeden. In juni leek het er even op dat hij daarin zou slagen, maar toen het debat wegens de Zesdaagse oorlog in het Midden-Oosten werd uitgesteld tot 25 augustus, verloor Luns grip op het overleg.[99] Een dag voor het Kamerdebat meldde hij in een kabinetsvergadering dat zijn pogingen tot beïnvloeding waren mislukt, en dat de Kamer heel waarschijnlijk van plan was hem te instrueren bij de Amerikaanse regering aan te dringen op een stopzetting van de Amerikaanse bombardementen.[100]

Dat de Tweede Kamer tegen het standpunt van de regering dreigde in te gaan, was voor Luns geen verrassing. Al enige tijd was hij onzeker of er nog wel genoeg steun was in het parlement voor zijn standpunt inzake de Vietnamoorlog. Zo dacht hij in december 1966 onterecht dat de KVP- en ARP-fracties zouden meegaan met de motie van de PVDA-fractie, waarin werd aangedrongen op meer verbale steun voor de bemiddelingspogingen van U Thant. Om een Kamermeerderheid te voorkomen, had hij zelfs toegezegd de Amerikaanse regering op de hoogte te stellen van de 'begrijpelijke zorg en verontrusting' die er in de Tweede Kamer werd gevoeld. Achteraf gezien was dat echter niet nodig geweest.[101]

Luns' twijfels over het Kamerstandpunt werd gevoed door de toenemende kritiek in de media op de interventie. Volgens hem benaderden steeds meer media het conflict met een 'dubbele standaard'.[102] Helemaal onbegrijpelijk vond hij dat overigens niet, omdat de voorlichting over de oorlog volgens hem ernstig tekort schoot. Voor een deel was dat de schuld van de Amerikaanse regering. Luns was ervan overtuigd dat de

Amerikaanse regering te weinig deed om het eenzijdige beeld in de media te corrigeren. Integendeel, de vele militaire persconferenties en de ruimte die Amerikaanse journalisten kregen in Zuid-Vietnam, werkten de eenzijdige verslaggeving in de hand. In maart 1967 maakte Luns zijn bezwaren kenbaar aan vice-president Hubert Humphrey tijdens diens bezoek aan Nederland. In het gesprek dat de twee hadden over de Vietnamoorlog zei Luns dat de eenzijdige informatie die er uit de Verenigde Staten kwam, een van de oorzaken was van de kritiek in het parlement, in de media en 'vooral onder intellectuelen'.[103]

Twee maanden later sprak Luns met Johnson in het Witte Huis over de oppositie die hij binnenkort in de Tweede Kamer verwachtte. Voor de zekerheid vroeg Luns aan Johnson of de Amerikaanse regering echt genoeg had gedaan en deed om een politieke oplossing te bereiken, want daaraan werd alom getwijfeld, ook door Nederlandse parlementsleden. Resoluut antwoordde Johnson dat de Amerikaanse regering in het verleden goede wil had getoond door talrijke vredesvoorstellen te doen en de bombardementen herhaaldelijk te onderbreken. De Amerikaanse voorstellen waren echter allemaal afgewezen door Hanoi.[104]

Hierdoor gesteund nam Luns zich voor een Kamermotie waarin alleen eenzijdig een beroep werd gedaan op de Verenigde Staten, naast zich neer te leggen. Volgens Luns was het niet juist dat de Nederlandse regering een uitspraak zou doen over de 'technische' uitvoering van een oorlog waarmee het niets te maken had. Bovendien was 'de terreur waarbij onder andere vele duizenden gezagsdragers uit Vietnam zijn vermoord (...) niet minder erg'.[105] De Jong was het daarmee eens. Geërgerd sprak hij over de 'eenzijdige emotionele benadering van de strijd' van de Kamerfracties. 'Dat China met de proefnemingen met waterstofbommen een bedreiging voor de wereldvrede vormt, vindt nauwelijks enige aandacht,' stelde hij vast.[106] Andere ministers waarschuwden echter dat de Tweede Kamer zich niet makkelijk aan de kant zou laten zetten. 'De Tweede Kamer zal moeilijker dan ooit te voren zijn', voorspelde KVP-minister P.J. Lardinois van Landbouw en Visserij.[107] Besloten werd het debat af te wachten en verder te overleggen in het geval de gevreesde motie inderdaad zou worden ingediend. De Jong hield echter goede hoop dat de regeringsfracties het zover niet lieten komen.[108]

Het Vietnamdebat van 25 augustus 1967

Er is in de jaren zestig en zeventig geen Kamerdebat geweest over de Vietnamoorlog dat zoveel belangstelling heeft gekregen als het Kamerdebat op 25 augustus 1967. 'Heel weldenkend Nederland keek uit naar dit debat, waarover de pers bol stond,' schreef Schuijt achteraf in zijn memoires.[109] Van links tot rechts werd gemeend dat een speciaal Kamerdebat over Vietnam onvermijdelijk was geworden. Volgens *Elseviers Weekblad* was het gezien de 'stijgende beroering' onder de Nederlandse bevolking juist dat de volksvertegenwoordiging 'een dag had uitgetrokken voor een gedachtewisseling over Vietnam'.[110] *De Nieuwe Linie* schreef dat het nog niet eerder was voorgekomen dat 'met zoveel aandacht en spanning' naar een debat over een kwestie van de buitenlandse politiek was uitgekeken.[111] Toch plaatsten sommige media ook kanttekeningen bij het

Kamerdebat. Zo vroegen *Het Parool*, de *NRC* en in mindere mate het *Algemeen Handelsblad* zich af wat het nut was van een debat over een conflict waarbij Nederland niet betrokken was en nauwelijks invloed kon uitoefenen.[112]

De voortrekkers van buitenparlementaire acties tegen de Amerikaanse interventie dachten daar anders over. Ruim twee jaar hadden zij actiegevoerd om het parlement en de regering te dwingen tot een actiever Vietnambeleid. De resultaten waren tot dan toe teleurstellend geweest, maar de inspanningen zouden deze dag wel eens voor het eerst beloond kunnen worden. Al om vijf uur 's ochtends (het debat begon om elf uur) stonden mensen in de rij om een plaatsje te bemachtigen op de publieke tribune.[113] Een paar uur later betrad Piet Nak statig het Tweede Kamergebouw om aan Tweede Kamervoorzitter F.J.F.M. van Thiel zijn petitie en een doos met 60.000 handtekeningen te overhandigen.[114] Op het Binnenhof heerste volgens radioverslaggever Jan Scholtens de hele dag 'een sfeer van een volkskermis'. Op meegebrachte spandoeken stonden leuzen als 'wie zwijgt is medeplichtig' en jongeren zongen protestliederen met volgens Scholtens 'merkwaardige' teksten, zoals 'de hoogste boom is nog te laag voor L.B.J. als de rode revolutie komt!'[115]

Ook voorstanders van het Amerikaanse optreden roerden zich. Een van hen was generaal-majoor M.W.J.M. Broekmeijer, directeur van het Defensiecentrum. In het NCRV-programma *Attentie* legde hij in het gezelschap van Nak en Laurens ten Cate, hoofdredacteur van de *Friese Koerier*, uit dat het niet juist was om van de Amerikaanse regering te eisen dat zij de bombardementen zou onderbreken, omdat Nederland zijn vrijheid mede te danken had aan de geallieerde bombardementen op Duitse steden. Nak reageerde met de opmerking dat 'leven met de oorlog in Vietnam, leven met de misdaad' was en Ten Cate legde uit dat er geen gevaar voor communistische uitbreiding was, maar dat het 'achtergebleven' Zuid-Vietnamese volk in opstand was gekomen tegen 'uitbuiting'.[116]

Een opvallende aanwezige in het Kamergebouw was de Zuid-Vietnamese diplomaat en tijdelijk zaakgelastigde in Groot-Brittannië en Nederland, Nguyen Van An. Van An was op verzoek van de Amerikaanse ambassadeur Tyler van Londen naar Den Haag overgekomen met het doel de uitkomst van het debat te beïnvloeden. Tyler maakte zich al een tijdje zorgen dat de kritiek in de pers en de samenleving zou overslaan op het parlement, of erger de regering.[117] Voorafgaand aan het debat sprak Van An met politici van de verschillende partijen, waaronder Den Uyl, en gaf hij uitgebreid interviews aan de televisie en de schrijvende pers.[118] Tijdens het debat nam Van An plaats op de diplomatieke tribune, waar hij volgens Tyler diende als 'a reminder to the parliamentarians of what is at stake for those far beyond the debating halls of The Netherlands.'[119]

Het Kamerdebat, waarvan fragmenten op de televisie werden getoond, verliep stroef en warrig. Wat een openhartige discussie had moeten worden over het conflict dat de wereld al twee jaar in zijn greep had, liep uit op een politieke ruzie over punten en komma's. Na een voortvarende start met bijdragen van Luns en het PSP-Kamerlid Van der Spek, begonnen de problemen toen Schuijt in de loop van de middag het woord nam en de naar hem genoemde motie voorlas. Onverwacht bleek toen dat de regerings-

partijen en de oppositiepartijen PVDA en D66 het toch niet eens waren over de precieze formulering van de motie. De discussie ging slechts over twee woorden: zonder voorwaarden.

Volgens de oppositiepartijen was er overeengekomen dat in de motie werd geëist, dat er bij de Amerikaanse regering werd aangedrongen de bombardementen op Noord-Vietnam *zonder voorwaarden* te beëindigen. Hoewel Schuijt deze woorden wel in zijn betoog had uitgesproken, stonden ze niet vermeld in de ingediende motie. Voor D66 en de PVDA was dit onacceptabel. Zonder de woorden 'zonder voorwaarden' was de oproep in de motie volgens de oppositie te vrijblijvend en verschilde zij weinig van de in 1966 aangenomen neutrale motie-Nederhorst.[120] Daarop dienden de twee partijen een eigen motie in, de motie-Ruygers, waarin de woorden 'zonder voorwaarden' wel expliciet waren opgenomen.[121] Verrast reageerde Schuijt dat zijn motie geen 'slag om de arm' was en dat zij geen 'dubbele bodem' had.[122] Vervolgens werd er lang geruzied over de vraag hoe de moties geïnterpreteerd moesten worden. 'Een buitengewoon onwaardig gekibbel,' vond Schuijt achteraf. 'De gewone burger kon niet inzien waartoe dit gekissebis in zo'n ernstige zaak diende.'[123]

Tot overmaat van ramp verklaarde Luns, zoals voorgenomen, dat de regering niet van plan was bij de Amerikaanse regering aan te dringen op een stopzetting van de bombardementen. Hiertoe was definitief besloten in een korte bijeenkomst van de ministerraad tussen de bedrijven door om zeven uur 's avonds. Opvallend was dat Luns en andere ministers speelden met de gedachte de motie-Schuijt uit te voeren, omdat deze genuanceerder was dan de motie-Ruygers. De Jong wilde daar echter niets van weten. Hoewel hij toegaf dat er 'spanning' in de Kamer was, stelde hij de retorische vraag of 'de regering met de emotionaliteit moet meegaan door zoveel water bij de wijn te doen'.[124] Voorwaarden of geen voorwaarden, volgens hem waren beide moties eenzijdig. Omdat hij zich realiseerde dat het helemaal niet uitvoeren van de motie-Schuijt zou kunnen leiden tot een kabinetscrisis, stelde hij 'als uiterste' voor dat Luns zou verklaren dat de regering het niet eens was met de motie, maar dat ze bereid was deze als de mening van de Kamer aan de Amerikaanse regering door te geven.[125] Eenmaal terug in de Kamer beloofde Luns tevens, zoals afgesproken in de ministerraad, dat hij de motie-Schuijt alsnog in zijn geheel zou uitvoeren als het moment daarvoor geschikt was.[126]

De weigering van Luns de motie direct uit te voeren, bracht de regeringsfracties in een lastig parket. Omdat zij het kabinet niet wilden laten vallen, hadden zij geen andere keuze dan de regering het voordeel van de twijfel te geven. Tegenover een boze Van Mierlo en Den Uyl prees Schmelzer de toezeggingen van de minister en vroeg hij expliciet om vertrouwen. 'Het kan ook een kracht van het parlement zijn, niet op elk moment onder alle omstandigheden op de stoel van de regering te willen zitten.'[127] Het was een dooddoener, omdat hij daarmee niet alleen het belang van de motie-Schuijt, maar ook het belang van het debat relativeerde. Vanuit de bankjes van de regeringspartijen klonk dan ook een 'zacht protesterend gebrom', aldus een verslag in de *NRC*. Na deze anticlimax vond even na middernacht de stemming plaats. De motie-Schuijt werd met steun van de confessionele regeringspartijen en de VVD aangenomen. De

motie-Ruygers kreeg alleen de steun van de PVDA en de PSP en werd dus verworpen. Ook de drie moties die de PSP had ingediend, werden verworpen. In deze moties was het standpunt van de petitie van het Piet Nak-comité verwerkt.[128]

'Een droef evenement'

Ondanks goede voornemens was het Kamerdebat over de Vietnamoorlog ten prooi gevallen aan partijpolitieke tegenstellingen. Typerend voor de politieke spanningen van die tijd stond het debat in het teken van het wantrouwen tussen de oppositiepartijen en de regeringspartijen, met name de KVP. Het wantrouwen was bij PVDA en D66 zo groot dat men in het ontbreken van de woorden 'zonder voorwaarden' in de motie-Schuijt direct een poging zag van de regeringsfracties om het parlementaire verzet tegen de Vietnamoorlog op slinkse wijze te matigen. Archieven geven geen sluitend antwoord of deze beschuldiging terecht was. Hoewel Schmelzer inderdaad heeft geprobeerd achter de schermen de motie te matigen, beweerde Schuijt achteraf dat het juist de PVDA-fractie was geweest die geheel onverwacht met de woorden 'zonder voorwaarden' op de proppen kwam, omdat zij de motie niet aan een KVP'er zou gunnen.[129] In de PVDA-fractie klaagde Den Uyl dat de confessionele partijen 'de progressieven' onder hen 'het veld in' hadden gestuurd om vervolgens hun uitspraken te ontkrachtten. Tegelijkertijd had de PVDA-fractie tevergeefs geprobeerd verdeeldheid te zaaien in de KVP door de 'christen-radicalen' achter de PVDA-motie te krijgen.[130] Van belang voor het mislukken van het debat zou ook de rol van de VVD-fractievoorzitter Edzo Toxopeus zijn geweest. Volgens Ruygers had deze druk uitgeoefend op de andere regeringspartijen om de woorden 'zonder voorwaarden' uit de motie te laten.[131]

Hoe het ook zij, het debat ging niet zozeer over de oorlog in Vietnam maar vooral over de Nederlandse politiek. De pers sprak er schande van. De *NRC* noemde het debat een 'droef evenement (...) waarbij de groepjesgeest kennelijk op de voorgrond stond'. *Elseviers Weekblad* had zich vooral geërgerd aan het 'minimum' aan kennis van zaken bij de Kamerleden en *De Tijd* schreef. 'Wij hebben ons een klein land met een kleine politiek getoond'.[132] *Haagse Post*-columnist W.L. Brugsma vond het debat zo onder de maat dat de Tweede Kamer volgens hem beter een uur stilte voor de slachtoffers in Vietnam in acht had kunnen nemen: 'Om de ziekte van het Nederlands partijenstelsel te demonstreren, hoeft niet de martelgang van een ongelukkig volk te worden verbruikt,' aldus Brugsma.[133] De linkse tijdschriften *De Groene Amsterdammer* en *De Nieuwe Linie* richtten hun pijlen vooral op Luns, die met 'een beledigend gebrek aan ernst' weer eens het oude 'verdeel en heers' met succes had toegepast.[134]

De op het Binnenhof aanwezige Vietnamactivisten waren nog tijdens het debat teleurgesteld huiswaarts gekeerd. Op de radio beloofde Nak nieuwe acties, omdat het buitenlandse beleid volgens hem niet kon worden overgelaten aan 'zo'n man' op het ministerie van Buitenlandse Zaken.[135] Twee weken later publiceerde de groep rond Nak in *De Groene Amsterdammer* een open brief, gericht aan de Tweede Kamer. De brief was ondertekend door een paar honderd mensen, waaronder veel academici. In de brief klaagden zij vooral over de in hun ogen slappe houding van de Tweede Kamer tegenover

de regering. Zij riepen op tot protest tegen 'deze onthutsende vorm van politiek beleid' en eisten van de Tweede Kamer op 'zeer korte termijn ernst te willen maken' met het formuleren van een nieuwe buitenlandse politiek.[136] Maar niet iedereen beschouwde het Kamerdebat als mislukt. In een artikel in *Vrij Nederland* wees Joop van Tijn erop hoe bijzonder het was dat de Kamer een van de belangrijkste standpunten van activisten, namelijk de stopzetting van de Amerikaanse bombardementen, had overgenomen. 'De Nederlandse volksvertegenwoordiging heeft deze week haar taak vervuld: zij heeft de straat ingehaald en de gevoelens van de straat tot de hare gemaakt,' schreef hij. 'Het gebeurt niet zo heel vaak dat de vooruitstrevende voorhoede in een land op zo korte afstand wordt gevolgd door zijn parlementaire vertegenwoordigers.'[137]

Van Tijn had daarmee een punt. Niet alleen was de motie om nationale politieke redenen opmerkelijk, ook internationaal gezien liep de Kamer voorop. Terecht zei Luns in een interview met *Haagse Post* dat geen NAVO-bondgenoot – afgezien van de Franse regering – in het openbaar had gepleit voor een stopzetting van de Amerikaanse bombardementen op Noord-Vietnam.[138] Hoe ver de motie ging, blijkt ook uit de reactie van de Amerikaanse ambassade. Kort na het debat werd Schuijt geschrapt van de lijst van prominenten, die in het kader van het uitwisselingsprogramma het Foreign Leader Program, zouden worden uitgenodigd voor een bezoek aan de Verenigde Staten.[139]

Daar kwam bij dat het debat een open einde had gehad. Luns had immers beloofd dat hij de motie-Schuijt alsnog zou uitvoeren als hij de situatie daarvoor rijp achtte. De belofte was niet zonder politieke risico's geweest, omdat het einde van de oorlog nog niet in zicht was en het de vraag was, hoe lang de regering kon blijven weigeren de motie uit te voeren zonder haar geloofwaardigheid te verliezen. Marga Klompé had hier in de ministerraadsvergadering op gewezen. Volgens Klompé was het beter geweest als de regering de motie had uitgevoerd of had geweigerd, omdat de halfslachtige oplossing van De Jong – het overbrengen van de mening van de Tweede Kamer aan de Amerikaanse regering – de regering nog lang zou kunnen achtervolgen. 'Wij gaan hiermede op het hellende vlak,' vond zij. 'De regering is bereid postbode te zijn, omdat sommige regeringsfracties in de nesten zitten met hun radicale vleugels. Deze emotionele situatie krijgen we straks weer (...). Waar is het einde?'[140]

Escalatie en kritiek in de tweede helft van 1967

In het najaar van 1967 erkende Johnson in besloten kring dat hij de greep op het conflict in Vietnam begonnen te verliezen. 'I'm like the steering wheel of a car without any control,' zei hij in november 1967.[141] Toch vond hij dat de opstelling van Hanoi hem geen andere keuze gaf dan de bombardementen onverminderd voort te zetten. Noord-Vietnam en delen van Zuid-Vietnam hadden toen al meer bombardementen te verduren gekregen dan Europa tijdens de Tweede Wereldoorlog.[142] De bombardementen waren voor de minister van Defensie, McNamara, reden om op te stappen. Volgens ingewijden balanceerde McNamara, die binnen de Amerikaanse regering op een zijspoor was beland, op het randje van een 'nervous breakdown'.[143]

Intussen verloor de Amerikaanse president volgens opiniepeilingen snel aan populariteit en breidden de maatschappelijke protesten zich uit.[144] Op 21 oktober 1967 demonstreerden ruim 100.000 mensen bij het Lincoln Memorial in Washington voor de beëindiging van de bombardementen, terugtrekking van de Amerikaanse troepen en onmiddellijke vredesonderhandelingen met Noord-Vietnam. Na de demonstratie begaf een groot gedeelte zich naar het Pentagon, waar het protest werd voortgezet. De aanwezige militaire politie, die met 10.000 man een cordon rondom het gebouw had getrokken, werd uitgedaagd. Volgens critici symboliseerde de gebeurtenis, die bekendstaat als de 'Mars op het Pentagon', de tegenstelling die er was ontstaan tussen de overheid en de Amerikaanse bevolking. 'We've almost lost the war in the last two months in the court of the public opinion,' klaagde Johnson tegen zijn medewerkers nadat de demonstratie hardhandig was beëindigd.[145]

Het toenemende protest in de Verenigde Staten stimuleerde het protest in andere delen van de wereld, waaronder Nederland. Op de dag van de 'Mars op het Pentagon' vonden in alle leden van de wereld, van Kopenhagen tot Hongkong en van Ottawa tot Hamburg, demonstraties plaats met het doel steun te betuigen aan het 'andere Amerika'.[146] De demonstratie die op de 21e in Amsterdam werd gehouden, was opnieuw het werk van het comité rond Piet Nak. De demonstratie werd bezocht door 15.000 mensen en kreeg net zoals de demonstratie in mei gunstige perscommentaren, hoewel de sfeer tijdens de demonstratie grimmiger was geweest dan in mei. Zo probeerden jongeren, die het Piet Nak-comité te 'mainstream' vonden, de demonstratie te verstoren met de kreet 'Johnson moordenaar!' Na afloop trokken zij naar het Amerikaanse consulaat op het Museumplein, waar zij slaags raakten met de politie.[147]

In de Nederlandse media nam de kritiek op het Amerikaanse optreden in Vietnam verder toe. *De Volkskrant* en in mindere mate de *NRC* en het *Algemeen Handelsblad* schoven verder op richting het kritische oordeel van *Trouw*. In *de Volkskrant*, waar een jonge garde steeds dominanter werd, was de toon tegen het eind van 1967 ongekend fel. 'Het is een vrijheidsoorlog, gevoerd door mensen die toevallig ook voor het merendeel communistisch zijn. Maar Lyndon B. Johnson ziet de strijders nog steeds als boze rebellen, als infiltranten, als kwartiermakers van het heilloze Chinese communisme,' schreef de krant.[148] De Amerikaanse ambassade maakte zich zorgen over de kritiek in de media, met name in de *NRC* omdat deze veel in 'government circles' werd gelezen. Volgens de ambassade stond de meerderheid van de Nederlandse pers zo langzamerhand 'cool, if not hostile' ten aanzien van de Amerikaanse Vietnampolitiek.[149]

Naar aanleiding van de toenemende kritiek in binnen- en buitenland maakte de actualiteitenrubriek *Achter het Nieuws* eind 1967 de balans op, samen met een aantal deskundigen en opiniemakers, onder wie J.L. Heldring, Lou de Jong, Henk Neuman en Renate Rubinstein.[150] Uit de uitzending bleek hoe weinig vertrouwen er nog was in de Amerikaanse Vietnampolitiek. Was het in 1966 nog taboe om voorstander te zijn van een terugtrekking van de Amerikaanse troepen, alle geïnterviewden – met uitzondering van Sandberg, hoofdredacteur van *Het Parool* – meenden dat de strijd zozeer was geëscaleerd dat de Amerikaanse regering met het oog op verder prestigeverlies beter de strijd kon staken. In hoeverre een terugtrekking uit Zuid-Vietnam rampzalige

gevolgen had voor dit land en voor de internationale verhoudingen, durfden zij echter niet te zeggen. Het was kiezen tussen twee kwaden, vond journalist Van 't Veer.

Opvallend was dat De Jong, die in oktober 1965 de Amerikaanse interventie nog had verdedigd op de teach-in in Amsterdam, dacht dat het met het prestigeverlies van de Verenigde Staten na een terugtrekking wel mee zou vallen. Van de dominotheorie was hij niet meer zo overtuigd. Over een eventuele Amerikaanse terugtrekking zei hij: 'De wereld aanvaardt het. Het leven gaat door.'[151]

Luns onder druk

De verdergaande escalatie van de oorlog in Vietnam had ook consequenties voor de Nederlandse regering. Zoals Klompé had voorspeld werd Luns door de media en Kamerleden in het najaar van 1967 voortdurend geconfronteerd met de vraag of hij al bereid was het standpunt van de Kamer over te nemen, en bij de Amerikaanse regering aan te dringen op een stopzetting van de bombardementen op Noord-Vietnam. In november vroeg een interviewster van het IKON-programma *Monitor* zelfs aan Luns of de situatie al vergelijkbaar was met de crisis rond Nieuw-Guinea, de grootste crisis tijdens zijn ministerschap. Luns antwoordde glimlachend dat dat niet het geval was. 'De Nieuw-Guineazaak lag in onze eigen hand,' zei hij, 'terwijl in het geval van Vietnam wat de Nederlandse regering zegt of niet zegt (...) zéér weinig relevantie heeft op hoe de zaak zal eindigen en ook begrijpelijk: we doen helemaal niet mee!'[152]

De druk op Luns om de motie-Schuijt alsnog uit te voeren, had alles te maken met de gespannen verhoudingen in politiek Den Haag. Voor zowel de regerings- als de oppositiefracties was het verloop van het Kamerdebat over de Vietnamoorlog en de weigering van Luns om de Kamer te gehoorzamen een teleurstelling geweest. Na het debat werd in de regeringsfracties bezorgd gedebatteerd over de negatieve perscommentaren. De KVP-fractie klaagde over de negatieve opstelling van met name de katholieke pers, maar stak de hand ook in eigen boezem. Volgens Schuijt was de KVP wat betreft 'de solidariteit en eenheid van optreden' in het Vietnamdebat ernstig tekortgeschoten en had zij op die manier zichzelf schade berokkend.[153] Ook binnen de ARP was er kritiek op de KVP-fractie en op Luns. Zo merkte Biesheuvel in besloten kring op dat hij tijdens het debat zijn mond had gehouden, omdat er 'anders sprake was geweest van een zich vrij sterk afzetten van de KVP [en] dat was ook niet gewenst'.[154]

In de PVDA-fractie was de stemming vanwege de negatieve commentaren in de pers niet veel beter. Na het debat werd vooral gediscussieerd over de vraag hoe de fractie zich in de komende maanden moest opstellen ten aanzien van de 'christen-radicalen'. Hoewel de PVDA-Kamerleden teleurgesteld waren dat deze Kamerleden de motie-Schuijt hadden gesteund, werd besloten toenadering tot hen te blijven zoeken. Den Uyl was ervan overtuigd dat de slechte afloop van het debat de progressieve critici in de regeringspartijen opnieuw had laten zien 'dat het zo niet door [kon] gaan'. Volgens hem zou het kabinet-De Jong nog wel even bestaan, maar was een breuk in de confessionele partijen en daarmee een kabinetscrisis op den duur onvermijdelijk.[155]

Hoewel Luns in de media nogal luchtig deed over de aangenomen motie-Schuijt, maakte hij zich achter de schermen meer zorgen. Net zoals Klompé had hij bedenkingen bij het besluit van De Jong om de mening van de Tweede Kamer aan de Amerikaanse regering over te brengen, en waarschuwde hij zijn collega-ministers dat de regering 'op de grens van het wak [schaatste]' door voor 'postbode' te spelen.[156] Bovendien moest hij wennen aan de maatschappelijke en parlementaire kritiek op zijn beleid en zijn persoon. Zo verzuchtte hij tijdens een kabinetsvergadering in januari 1968 dat hij geen behoefte had om 'steeds weer' over de oorlog in Vietnam te praten, maar dat hij daartoe werd 'gedwongen' door 'het parlement, de pers, enz.'.[157]

Om de Kamer tevreden te houden, kwam Luns haar in het najaar van 1967 zoveel mogelijk tegemoet. Hij deed het met tegenzin. 'Geen regering is zo ver gegaan in haar bereidwilligheid tegenover de Kamer als het kabinet-De Jong', klaagde hij bijvoorbeeld toen Kamerleden hem opnieuw hadden bevolen de motie-Schuijt uit te voeren.[158] Het eerste wat Luns deed was de Amerikaanse regering officieel op de hoogte stellen van de aangenomen motie, zoals hij had beloofd.[159] Vervolgens greep hij in oktober 1967 zijn jaarlijkse toespraak voor de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties aan, om het standpunt van de Tweede Kamer voor de wereldpers uit de doeken te doen. Daarbij gaf hij te kennen dat de regering de bezorgdheid van het parlement deelde, maar dat zij de motie die was aangenomen niet onderschreef.[160]

Tot verbazing van Luns, die hoopte dat de affaire met de toespraak kon worden afgesloten, had het ongebruikelijke initiatief echter niet het beoogde effect. Integendeel, met uitzondering van *Het Parool* en *De Telegraaf* keurden de landelijke kranten het af dat Luns een geschil met de Kamer had willen oplossen met een toespraak voor de Verenigde Naties.[161] Een probleem was bovendien dat de buitenlandse media de nuance in de rede – het verschil in visie tussen het parlement en de regering – bewust of onbewust negeerden. Ironisch genoeg verschenen in Franse en Engelse kranten artikelen waarin stond dat ook Nederland zich had gekeerd tegen de Amerikaanse Vietnampolitiek.[162]

Daar kwam bij dat de toespraak de spanningen in Den Haag niet wegnam. De oppositiepartijen maakten het initiatief vooral belachelijk. De PVDA-fractie diende een motie van wantrouwen in tegen Luns, omdat het ontwijkende gedrag van de minister volgens haar exemplarisch was voor het 'verziekte parlementaire stelsel', dat dringend aan vernieuwing toe zou zijn.[163] D66-leider Van Mierlo stelde zelfs voor om de motie-Schuijt buiten de regering om aan het Amerikaanse congres kenbaar te maken, maar de PVDA vond dat geen oplossing.[164] In reactie op de motie van wantrouwen spraken de regeringsfracties hun waardering uit voor het initiatief van Luns, maar zij lieten ook merken dat de kwestie rond de motie-Schuijt daarmee nog niet was afgedaan. Vooral ARP-fractievoorzitter Biesheuvel bleef sceptisch en zei dat hij verwachtte dat Luns in de toekomst de motie alsnog zou uitvoeren.[165] Achter de schermen zei Biesheuvel aan zijn partijgenoten dat dat niet eenvoudig zou worden. Niet zozeer vanwege Luns, maar vanwege De Jong. 'De minister is wel plooibaar,' zei Biesheuvel, 'maar De Jong is keihard op dit punt'.[166]

Intussen probeerde Luns de Kamerfracties achter de schermen gunstig te stemmen. Voorafgaand aan zijn toespraak voor de Verenigde Naties in New York sprak hij af met

zijn bevriende collega, de Amerikaanse minister van Buitenlandse Zaken Rusk, dat Rusk een Nederlandse delegatie van Kamerleden zou ontvangen om de Amerikaanse positie nog eens helder toe te lichten.[167] Ook dit initiatief werd echter geen succes. Integendeel, na het gesprek met Rusk was een deel van de parlementariërs verontwaardigd, omdat Rusk hen had gevraagd of zij wel akkoord zouden gaan met bombardementen op Oost-Duitsland indien Nederland net zoals Zuid-Vietnam zou worden geïnfiltreerd, maar dan door Oost-Duitse troepen. De delegatieleden vonden de opmerking ongepast, omdat de situatie in Europa zich volgens hen niet liet vergelijken met die in Vietnam. Achteraf ontstond ook in het kabinet een woordenwisseling tussen ARP-minister Bakker (van Verkeer en Waterstaat), Luns en De Jong over de vergelijking die Rusk had gemaakt. Het was een van de weinige keren dat binnen het kabinet-De Jong over het conflict werd gediscussieerd. Bakker keurde de vergelijking van Rusk stellig af, terwijl Luns en De Jong zich er wel in konden vinden, omdat ook zij meenden dat kritiek op de Amerikaanse strijd in Vietnam ook negatieve gevolgen voor het Atlantische bondgenootschap kon hebben. 'Degene die tegen het Vietnambeleid is, is ook tegen de NAVO. Het Vietnamvraagstuk kan niet geïsoleerd worden gezien,' zei Luns.[168]

Geërgerd over de vasthoudendheid van de Kamer en gesteund door het besluit van het kabinet om de motie-Schuijt voorlopig nog niet uit te voeren, ging Luns in november opnieuw de strijd aan met de Kamer.[169] Toen Kamerleden hem wezen op de groeiende protesten in de Verenigde Staten, reageerde hij fel dat de Nederlandse regering daar geen boodschap aan had en dat het eenzijdig was om alleen maar te wijzen op de protesten, terwijl minstens zoveel Amerikanen voorstander waren van de Vietnampolitiek van hun regering. 'Zelfs in de verschillende kerken tot en met de alleenzaligmakende toe zijn er verschillen van mening ter zake,' zei Luns.[170] Teleurgesteld over deze reactie overwogen de ARP- en CHU-fracties samen met de oppositie een nieuwe motie in te dienen, maar die kwam er uiteindelijk niet, omdat de Kamerleden niet te overhaast te werk wilden gaan.[171]

In januari 1968 bereikte de controverse een hoogtepunt door berichten in de media dat Hanoi alsnog bereid was tot onderhandelen indien de bombardementen op Noord-Vietnam onvoorwaardelijk zouden worden stopgezet.[172] Weliswaar had de Nederlandse regering naar aanleiding daarvan de Amerikaanse regering opgeroepen 'zo positief mogelijk' te reageren, onduidelijk was of zij daarmee de motie-Schuijt had uitgevoerd.[173] Het gevolg was dat Marga Klompé, die als tussenpersoon tussen Luns en de Tweede Kamer fungeerde, voortdurend werd gebeld door Kamerleden met de vraag wat er achter de schermen besproken was en of de motie was uitgevoerd.[174] Dat kwam ook door de toenemende verdeeldheid binnen de KVP, waardoor de uitvoering van de motie nog belangrijker was geworden. Een dag na het nieuws dat Hanoi wellicht bereid was tot onderhandelen, dreigde een deel zich van deze partij af te splitsen, omdat het KVP-bestuur tot verontwaardiging van velen had geweigerd voldoende 'christen-radicalen' voor het nieuwe bestuur voor te dragen.[175]

In het licht van de politieke onrust maakte minister Klompé zich zorgen over de consequenties die het niet uitvoeren van de motie-Schuijt zou kunnen hebben. In een

telefoongesprek met staatssecretaris van Buitenlandse Zaken De Koster drong zij erop aan 'zoveel mogelijk de indruk te wekken alsof voor een zeer groot gedeelte aan de wensen van de Kamer is voldaan'.[176] De staatssecretaris was het hiermee eens en waarschuwde Luns in een memorandum dat de regeringsfracties zich 'ernstige zorgen' begonnen te maken over de Kamerbehandeling van de begroting van Buitenlandse Zaken, die in februari zou worden gehouden.[177]

Eind januari 1968 zag ook Luns in dat de motie-Schuijt mogelijk serieuze politieke consequenties zou kunnen hebben. Dat zei hij althans in een gesprek met de Amerikaanse ambassadeur Tyler. Luns vertelde Tyler dat het 'christen-radicale' gedeelte van de KVP-fractie hem had gewaarschuwd dat zij mogelijk van plan waren om tijdens het komende Kamerdebat over de begroting van Buitenlandse Zaken te stemmen voor een motie van de oppositie, waarin de regering werd gevraagd alsnog de motie-Schuijt uit te voeren. Omdat de regering, en met name De Jong, er niet aan dacht daaraan gehoor te geven, zou het komende debat volgens Luns kunnen leiden tot de val van het kabinet.[178] Tyler nam de woorden van Luns erg serieus. Aan Washington rapporteerde hij dat ook hij had geconstateerd dat Kamerleden onder druk stonden van de publieke opinie. 'Politicians speak of wave of public revulsion against war, on which they say they cannot be indifferent.'[179] In de rapportages schreef hij ook dat Nederlandse regering niet van plan was te buigen. 'Both Prime Minister and Foreign Minister have assured me personally that [the] cabinet [is] unanimous on resigning rather than adopting [a] position contrary to [the] U.S. policy [on] Vietnam,' telegrafeerde hij.[180]

Om het niet op het Kamerdebat te laten aankomen, belegde Luns een vertrouwelijke bijeenkomst met de Kamercommissie voor Buitenlandse Zaken, waarin hij de confessionele fracties expliciet verzocht hem te steunen. In de bijeenkomst zei Luns dat hij bij de Amerikaanse regering wel degelijk had aangedrongen op een stopzetting van de bombardementen, maar dat hij gezien het vertrouwelijke karakter van de ontmoeting met de Amerikaanse regering de exacte inhoud daarvan liever niet openbaar wilde maken.[181] Het was nu aan de regeringsfracties of zij daarmee genoegen wilden nemen of niet.

Het Kamerdebat in februari 1968

Vergeleken met augustus 1967 hadden de media vooraf niet veel belangstelling voor het Kamerdebat over de begroting van Buitenlandse Zaken, dat plaatsvond op 6 februari 1968. Dat kwam door het Tet-offensief, dat het Nationaal Bevrijdingsfront in de nacht van 30 op 31 januari 1968 in Zuid-Vietnam was begonnen. Wekenlang zou het nieuws worden beheerst door dit offensief, dat duidelijk maakte dat het Amerikaanse leger de situatie niet onder controle had en dat het einde van de oorlog niet nabij was, zoals de Amerikaanse regering de maanden daarvoor had willen doen geloven. De commentaren in de Nederlandse pers waren ongekend kritisch. Zo schreef de *NRC*: 'Als de sterkste mogendheid ter wereld zich nauwelijks kan handhaven in een gebied waarin zij ruim een half miljoen man heeft staan, dan is er iets ernstig mis met de logica van die aanwezigheid.'[182]

Vietnamactivisten keken wel uit naar het Kamerdebat, omdat het hen opnieuw een gelegenheid gaf hun stem te laten horen. Anders dan in augustus 1967 had de Haagse politie, die met ruim honderd man aanwezig was, rekening gehouden met hun komst. Omdat de publieke tribune slechts ruimte bood aan enkele tientallen belangstellenden, had zij uit voorzorg het gebouw van de Tweede Kamer met twee rijen dranghekken afgesloten. De paar honderd demonstranten die geen plaats konden bemachtigen op de tribune, mochten plaatsnemen in de kelder onder de Ridderzaal, waar het debat door middel van luidsprekers was te horen en activist Otto Boetes de ontwikkelingen van commentaar voorzag.[183] Net zoals in augustus ontving de voorzitter van de Tweede Kamer tevens een petitie, dit keer van de Friese Werkgroep 'Vijf voor Vrede', die was ondertekend door 25.000 mensen.[184]

Ook het comité rond Piet Nak, dat inmiddels tot het Nationaal Comité Vietnam was omgedoopt, was actief. Een aantal dagen eerder had het een protestbijeenkomst georganiseerd in de Koopmansbeurs. De bijeenkomst was wat betreft het aantal aanwezigen een redelijk succes (ongeveer 1000 bezoekers), maar de sfeer was grimmig geweest vanwege de aversie die een deel van de aanwezige jongeren had tegen het Nationaal Comité en vanwege andere onderlinge ruzies.[185] Bovendien werd duidelijk dat het Nationaal Comité de aansluiting met politiek Den Haag had gemist. Weliswaar zaten Piet Dankert en oud-staatssecretaris Cees Egas namens de PVDA in het bestuur, in de Koopmansbeurs was slechts een handjevol Kamerleden van de PSP en de PVDA aanwezig.[186] Bovendien speelde Dankert een dubbelrol. Omdat een van de comitéleden, Co Dankaart, in het verleden een sovjetagent zou zijn geweest, hield Dankert de Amerikaanse ambassadeur Tyler regelmatig op de hoogte over de gang van zaken binnen het comité.[187] Co Dankaart had hiervan niet het geringste vermoeden. Vijftien jaar later schreef hij dat de samenwerking met Dankert en de PVDA uiterst plezierig was verlopen.[188]

Dat het Nationaal Comité Vietnam er matig in slaagde de landelijke politiek te mobiliseren, had het overigens ook aan zichzelf te wijten. In het najaar van 1967 had het bestuur ervoor gekozen vooral lokale comités, die overal in Nederland ontstonden, te helpen om de Vietnambeweging in Nederland zo groot mogelijk te maken.[189] Voor enkele leden van het eerste uur, die meenden dat het comité juist in politiek opzicht 'een opening naar rechts' moest maken om 'maximale politieke druk' uit te kunnen oefenen, was dit besluit reden geweest het comité te verlaten.[190]

Typerend voor de nieuwe koers van het comité was de petitie die het organiseerde in de aanloop naar het Kamerdebat. Deze keer werd de petitie, waarin opnieuw werd aangedrongen op een stopzetting van de bombardementen, niet aangeboden aan de Tweede Kamer, maar stuurden ondertekenaars zelf hun volle handtekeningenlijsten naar het thuisadres van een Kamerlid. Niet zonder idealisme hoopte Dankaart dat de handtekeningenlijsten in de huiselijke kring van Kamerleden tot discussie 'tussen jong en oud' zouden leiden, zodat op een indirecte manier politieke invloed kon worden uitgeoefend.[191]

Het Kamerdebat bracht echter opnieuw niet wat activisten er zich van tevoren van hadden voorgesteld. Hoewel vrijwel alle partijen door het Tet-offensief openlijk vraag-

tekens zetten bij een langer verblijf van de Verenigde Staten in Zuid-Vietnam, werd al vroeg in het debat duidelijk dat Luns niet in de problemen zou komen.[192] De regeringsfracties hadden vooraf namelijk genoegen genomen met de uitleg van Luns dat hij de motie-Schuijt *informeel* had uitgevoerd. In zijn toespraak zei Schuijt dat hij vond dat de minister zich genoeg had ingespannen om aan de wensen van de Kamer te voldoen en dat het meningsverschil tussen Kamer en het kabinet wat hem betreft 'tot geringe proporties [was] teruggebracht'.[193] Belangrijk was ook dat een meerderheid van de regeringsfracties het gezien het Tet-offensief niet meer redelijk vonden om van de Amerikaanse regering opnieuw een stopzetting van de bombardementen te verlangen.[194]

Wat volgde was een ingewikkeld steekspel tussen Luns en de teleurgestelde oppositie. Gesterkt door de steun van de regeringsfracties zei Luns dat hij achter de schermen 'openhartige en verregaande stappen' had ondernomen om de motie-Schuijt uit te voeren. Vervolgens presenteerde hij een door hemzelf geregelde brief van Rusk aan de Tweede Kamer, waarin de Amerikaanse minister verzekerde dat de Amerikaanse regering 'in alle ernst en langs velerlei wegen' probeerde na te gaan of het mogelijk was na stopzetting van de bombardementen met Hanoi tot onderhandelingen te komen.[195] Daarna greep Luns uitgerekend een motie van de PVDA aan om de controverse over de motie-Schuijt definitief van tafel te vegen. In de motie, die was ontworpen door Van der Stoel, kreeg de regering onder meer de opdracht alle strijdende partijen op te roepen de strijd te staken en hun troepen terug te trekken.[196] Omdat de oproep voor een onvoorwaardelijk stopzetting van de Amerikaanse bombardementen in de inleidende overweging was opgenomen, kon Luns met een gerust hart gehoor geven aan de opdracht in de motie. Tot verontwaardiging van de PVDA-fractie zei hij dat de overwegingen van de motie-Van der Stoel 'natuurlijk' voor rekening van de Kamer waren.[197] Hij stelde voor om de komende weken een paar West-Europese en mogelijk ook enkele Oost-Europese landen te benaderen voor een gezamenlijke vredesoproep.[198]

De oppositie reageerde geprikkeld op het optreden van Luns. D66-leider Hans van Mierlo zei dat een informeel uitvoeren van de motie-Schuijt onacceptabel was, omdat Nederland juist invloed op het conflict zou uitoefenen als het *openlijk* afstand zou nemen van de Amerikaanse bombardementen.[199] Den Uyl zette Luns onder druk door hem op de man af te vragen of hij werkelijk vond dat hij de motie-Schuijt had uitgevoerd. 'Ter wille van de veelgeroemde duidelijkheid zou ik graag zien, dat u met "ja" of "neen" antwoordde,' zei Den Uyl.[200] Luns leek even van zijn stuk gebracht door het confronterende optreden van Den Uyl. Hij ontweek de vraag, draaide er vervolgens omheen en werd uiteindelijk 'ontzet' door Biesheuvel, die zei dat Luns de motie 'impliciet' had uitgevoerd en dat het 'per slot van rekening ook een kwestie van vertrouwen' was.[201]

Daarop spoorde Den Uyl zijn fractie aan te stemmen voor een motie van de PSP, waarin wel werd opgeroepen tot de onmiddellijke en onvoorwaardelijke stopzetting van de bombardementen op Noord- en Zuid-Vietnam. De steun van de PVDA-fractie voor de motie-Van der Spek werd met gejuich door het Nationaal Comité Vietnam begroet, omdat het voor het eerst was dat een meerderheid van de PVDA-fractie had gestemd op een PSP-motie die betrekking had op de Vietnamoorlog.[202] In eigen kring werd Den Uyl na afloop echter scherp bekritiseerd door het partijbestuur en de

jongerenafdeling van de partij, de FJG, omdat zij de motie-Van der Stoel veel te gematigd vonden.[203]

De geheimzinnige opstelling van Luns over de gesprekken met de Amerikaanse regering was na afloop voer voor discussie. De vraag was in hoeverre het acceptabel was dat Luns de motie-Schuijt informeel had uitgevoerd. De *NRC* noemde het 'onbevredigend' en 'parlementair onverantwoord' dat niet gecontroleerd kon worden wat Luns nu achter de schermen had ondernomen.[204] De discussie werd gestimuleerd door de linkse oppositie. Op de radio sprak Van der Stoel over een gemiste kans. 'Een vertrouwelijke mededeling heeft niet dezelfde betekenis als een publieke,' zei hij. 'Nederland heeft de naam een zeer trouwe, solide bondgenoot te zijn en als uitgerekend dat land een dergelijk geluid laat horen maakt dat zeker indruk.'[205] Door sommigen, onder andere politicoloog Peter Baehr, werd zelfs beweerd dat Luns de motie-Schuijt niet eens vertrouwelijk had uitgevoerd, hetgeen dus inhield dat hij hierover in de Tweede Kamer had gelogen.[206]

De vraag dringt zich dan ook op wat Luns nu werkelijk achter de schermen had ondernomen. Heeft hij bij de Amerikaanse regering aangedrongen op een stopzetting van de bombardementen op Noord-Vietnam? Uit een geheim verslag van het hoofd van de Permanente Vertegenwoordiging bij de Verenigde Naties, J.G. de Beus, blijkt dat hij dat inderdaad heeft gedaan. Het bewuste gesprek met minister Rusk vond plaats in oktober 1967, voorafgaand aan de speech die Luns zou geven voor de Verenigde Naties. In dit gesprek wisselden de twee over de politieke moeilijkheden die de bombardementen in Nederland hadden veroorzaakt. Ook vroeg Luns aan Rusk – op diplomatieke wijze – of de Amerikaanse regering 'op enigerlei moment' bereid was met de bombardementen op Noord-Vietnam te stoppen.[207] Rusk antwoordde dat de Amerikaanse regering daar alleen toe bereid was als Hanoi een tegenprestatie zou doen, maar daar zag het voorlopig niet naar uit. Volgens De Beus was Rusk nogal geprikkeld over de kritiek vanuit West-Europa op de bombardementen. Hij zei zelfs dat de Verenigde Staten zich mogelijk zouden terugtrekken uit West-Europa als zij Zuid-Vietnam zouden moeten prijsgeven. Maar zo ver zou het volgens Rusk nooit komen. De Verenigde Staten zouden gaan winnen. 'Those who are betting had better bet with us,' had hij gezegd.[208]

Tevreden over de relatief goede afloop van het Kamerdebat gingen Luns en zijn ministerie in februari en maart aan de slag met de motie-Van der Stoel. Er werd driftig contact gezocht met diverse West-Europese, Scandinavische en Oost-Europese hoofdsteden om de mogelijkheden voor een gezamenlijke vredesoproep te onderzoeken.[209] De Amerikaanse regering was verbaasd over het diplomatieke offensief van Luns. In een rapport over de politieke situatie in Nederland concludeerde het hoofd van de afdeling Intelligence and Research, Th.L. Hughes, dat de Nederlandse regering kennelijk zo opgelucht was over de uitkomst van het Kamerdebat dat 'it went to surprising extremes in implementing the resolution, approaching almost every European capital for support for a never-clearly-defined plan to promote peace'. Waarom liet Luns het niet bij een paar toespraakjes en enkele 'well-publicized demarches', vroeg Hughes zich af.[210] De verklaring zocht hij in de politieke spanningen in Nederland, met name in de regeringspartijen. 'In this context, Luns's new initiatives can be seen as part of a struggle

to maintain the unity of the Catholic Party and, more broadly, of the coalition as a whole,' aldus Hughes.[211]

De pogingen van Luns om tot een gezamenlijke vredesoproep te komen, hadden geen succes. Alle benaderde landen reageerden negatief op het Nederlandse initiatief.[212] Bovendien werd de vredesoproep overbodig toen Johnson op 31 maart 1968 bekendmaakte dat de bombardementen op Noord-Vietnam gedeeltelijk zouden worden stopgezet. De regering deed nog een halfslachtige poging om de toekomstige onderhandelingen tussen de Verenigde Staten en Noord-Vietnam naar het Vredespaleis in Den Haag te halen, maar ook dit leverde niets op. Volgens Tyler was Nederland niet aanvaardbaar voor Noord-Vietnam, maar ook de Amerikaanse regering zou Nederland niet op haar 'lijstje' hebben staan.[213] In juni 1968 maakte de regering officieel aan de Tweede Kamer bekend dat zij vanwege de de-escalatie in Vietnam had besloten de activiteiten voor een internationale vredesoproep te staken. De Amerikaanse regering reageerde opgelucht. Het State Department meende dat hiermee een 'embarrassment' voor zowel Nederland als de Verenigde Staten was voorkomen.[214]

Conclusies

In 1967 werd de oorlog in Vietnam in relatief korte tijd een belangrijk politiek thema. De toenemende betrokkenheid van het parlement bij de Vietnamoorlog had een combinatie van oorzaken. In de eerste plaats ontstond door de uitzichtloosheid van de strijd in het voorjaar van 1967, in binnen- en buitenland verzet tegen de harde opstelling van de Verenigde Staten en met name de voortdurende Amerikaanse bombardementen. Uit mediacommentaren en het succes van de demonstraties van het Piet Nak-comité blijkt dat steeds meer mensen vonden dat de Amerikaanse regering de moed en de eer moest hebben een eerste concessie te doen richting vredesonderhandelingen, ook al werd algemeen erkend dat ook Noord-Vietnam debet was aan de impasse. Deze ontwikkeling geeft aan dat het vertrouwen in het oordeel van de Amerikaanse regering, die bleef verkondigen dat haar beleid vooral een reactie was op communistische agressie, in 1967 sterk was afgenomen.

In de tweede plaats was de betrokkenheid een gevolg van de uitslag van de verkiezingen in februari 1967. Deze uitslag liet zien dat de kiezer op drift was en dat het proces van ontzuiling definitief tot in politiek Den Haag was doorgedrongen. Hierdoor werden de grote politieke partijen onzeker en gevoeliger voor actuele en omstreden onderwerpen. Dat kwam ook door de verdeeldheid in eigen kring, met name in de KVP. Belangrijk was bovendien het aantreden van het kabinet-De Jong. Dit kabinet versterkte de kritiek op het Amerikaanse militaire optreden door expliciet achter de Verenigde Staten te gaan staan, en de schuld van de impasse te leggen bij Noord-Vietnam. Daarmee ging het lijnrecht in tegen de op dat moment heersende opinie.

De toenemende betrokkenheid van de Tweede Kamer bij de oorlog in Vietnam zette het kabinet-De Jong onder druk. Hoogtepunt was in dit opzicht het debat in augustus toen het kabinet weigerde de Kamer tegemoet te komen en de verhoudingen in politiek Den Haag als gevolg van de Tweede Kamerverkiezingen gespannen en onoverzichtelijk

waren. De weigering van het kabinet om de motie-Schuijt uit te voeren, was niet een beslissing van Luns, maar van De Jong. Hoewel ook Luns het onjuist vond om van de Amerikaanse regering een stopzetting van de bombardementen te verlangen, gaf hij achter de schermen te kennen dat hij de Kamer eventueel wel tegemoet wilde komen. De Jong was echter onverbiddelijk.

De houding van De Jong bracht Luns in een lastig parket. In de zes maanden na het Kamerdebat deed hij diverse pogingen om de regeringsfracties tevreden te houden. Daarin ging hij voor zijn doen ver. Hij maakte de motie bekend in een toespraak voor de Verenigde Naties, besprak de problemen met Rusk, regelde een ontmoeting tussen Rusk en enkele Kamerleden en vroeg expliciet het vertrouwen van de regeringsfracties. Uiteindelijk verklaarde hij zich bereid enkele landen te benaderen voor een gezamenlijke vredesoproep. De affaire laat zien dat Luns een geraffineerd politicus was. Hij deed net genoeg concessies om de regeringsfracties tevreden te houden en bleef in de debatten met de oppositie overeind.

Toch liep Luns wel schade op in de controverse met de Tweede Kamer. Niet alleen zou de Kamer door de hele affaire nog kritischer worden over zijn beleid, ook was de Amerikaanse regering ‘not amused’ door zijn diplomatieke offensief. Luns was zich hiervan bewust. Dat kan althans worden afgeleid uit een discussie in de ministerraad in april 1968. Nadat de minister van Justitie, Carel Polak, had geklaagd over het feit dat de Amerikaanse regering Nederland niet, maar België wel zag als een land waar vredesonderhandelingen zouden kunnen plaatsvinden, zei Luns dat dat begrijpelijk was, omdat de Belgische regering over het algemeen ‘veel minder kritisch’ was geweest over de Amerikaanse Vietnampolitiek.[215]

De protestacties tegen de oorlog in Vietnam in 1967 en 1968, met name die van het Piet Nak-comité (of het Nationaal Comité Vietnam), hebben ongetwijfeld bijgedragen aan de toenemende parlementaire kritiek op de Amerikaanse Vietnampolitiek. Mede door het mediagenieke optreden van Nak wist het comité de toenemende en brede maatschappelijke afkeer van de Amerikaanse bombardementen te mobiliseren en zichtbaar te maken. De contacten tussen het comité en de politiek waren echter schaars en er kan dan ook niet worden gesproken van directe beïnvloeding. Daarvoor was de afstand tot politiek Den Haag te groot en waren de politieke partijen te veel met elkaar bezig. Exemplarisch hiervoor was dat het comité rond Nak het als een groot succes beschouwde dat de PVDA-fractie zich in februari 1968 voor het eerst achter een motie van de PSP-fractie schaarde. Meer zat er voorlopig niet in.

HOOFDSTUK 4

Het debat over de leuze 'Johnson oorlogsmisdadiger', 1968

'Ho Tsjih Minh moordenaar!
Dood aan de Phytth Ckhongh!
Weg met Piët Nak!
Leve het kapitalisme!'
Gerard Kornelis van het Reve, maart 1968[1]

Inleiding

1968 staat bekend als een jaar van 'revolutie'. Dat komt door de vele acties die in verschillende delen van de wereld werden gevoerd tegen de 'gevestigde orde' of voor hervormingen. Vooral in het voorjaar valt de gelijktijdigheid van de maatschappelijke onrust op. Terwijl in de Verenigde Staten rellen uitbraken na de moord op dominee Martin Luther King, vierden Tsjecho-Slowaakse jongeren de 'Praagse lente' en demonstreerden studenten in West-Duitsland, in Italië en ook in Spanje tegen de hiërarchische verhoudingen op de universiteit. In mei bereikte het protest in Europa een hoogtepunt, toen Franse studenten en stakende arbeiders de handen ineensloegen en Frankrijk korte tijd in chaos onderdompelden.[2]

Hoewel Nederlandse universiteiten pas in 1969 zouden worden bezet, ging de internationale onrust van 1968 niet helemaal aan Nederland voorbij. Ook hier gingen studenten regelmatig de straat op. Op 4 maart 1968 werden enkele bommen tot ontploffing gebracht bij de ambassades van de niet-democratische landen Spanje, Portugal en Griekenland. Na de aanslagen – waarbij geen slachtoffers vielen – die werden opgeëist door de zogenoemde '1 mei groep', verschenen in de media sombere beschouwingen over de 'tijdgeest', die ook Nederland in zijn greep leek te hebben. 'We leven in een periode van onrust, van innerlijke onvrede en machteloosheid tegenover maatschappelijke ontwikkelingen binnen en buiten ons land,' zo stelde de conservatieve krant *Het Vaderland* bijvoorbeeld vast.[3]

De toenemende spanningen in Nederland hielden voor een belangrijk deel verband met de oorlog in Vietnam. Een bron van onrust was namelijk het protest tegen de aanhoudingen van studenten, die een affiche met de leuze 'Johnson oorlogsmisdadiger' voor hun raam hingen of tijdens demonstraties met zich meedroegen. De leuze was verboden, omdat deze beledigend zou zijn voor een bevriend staatshoofd (artikel 117 van het Wetboek van Strafrecht). Het protest, dat in februari 1968 begon en aanhield

tot Johnsons publieke verklaring dat de bombardementen op Noord-Vietnam grotendeels zouden worden stopgezet, leidde tot een landelijk debat over het wetsartikel 117, maar ook over de morele kanten van de Amerikaanse militaire aanwezigheid in Zuid-Vietnam. In dit hoofdstuk wordt onderzocht waarom de protesten zoveel belangstelling kregen, hoe het debat is verlopen en hoe de Nederlandse regering op de ophef heeft gereageerd.

Studentenprotest na het Tet-offensief

'1968' begon in Vietnam. Onverwachts openden in de nacht van 30 op 31 januari 1968 tienduizenden Vietcongstrijders en Noord-Vietnamese soldaten aanvallen op Zuid-Vietnamese steden en militaire stellingen. Hoewel het Amerikaanse leger erin slaagde de situatie na een aantal weken onder controle te krijgen, werd het Tet-offensief algemeen gezien als het bewijs dat de Amerikaanse Vietnampolitiek definitief was mislukt. Dat kwam ook door de foto's en televisiebeelden die in de eerste chaotische dagen vrijkwamen. Op de voorpagina van vrijwel elke landelijke krant prijkten begin februari foto's van een standrechtelijke executie van een Vietcongstrijder door het hoofd van de Zuid-Vietnamese Nationale Politie. Nieuwsuitzendingen over de hele wereld lieten ook beelden zien van de gevechten rond de Amerikaanse ambassade in Saigon die tijdelijk door Vietcongstrijders was bezet. De internationale (en nationale) media spraken over een morele nederlaag voor de Verenigde Staten, maar radicaalgezinde studenten gingen verder en riepen dat de 'bevrijding' van de 'onderdrukte' volkeren in de derde wereld was ingezet.[4]

Voorop in de protesten ging de Duitse studentenbeweging. In de dagen voorafgaand aan een internationale Vietnamconferentie, die op 17 en 18 februari in West-Berlijn plaatsvond, werden in West-Duitse steden Vietnamdemonstraties georganiseerd, met name door leden van Socialistische Deutsche Studentenbund (SDS). Vanaf 1966 voerde een groep SDS-studenten rond de sociologiestudent Rudi Dutschke actie tegen het Amerikaanse optreden in Vietnam, die zij beschouwden als een 'postkoloniale onderdrukking' en – vanwege de steun van de West-Duitse regering – gelijkstelde aan de nazimisdaden van de generaties voor hen.[5] Nadat de radicale vleugel in 1967 een meerderheid in de SDS had behaald, presenteerde Dutschke zijn plannen voor de oprichting van een zogenoemde 'stadsguerrilla' in het Westen. Geïnspireerd door de Vietcong, Che Guevara en de Latijns-Amerikaanse guerrilla meende Dutschke dat studentenbewegingen in het Westen met geweld zouden moeten gaan strijden tegen oorlog en onderdrukking door imperialistische staten, met name de Verenigde Staten.[6]

Na afloop van de Internationale Vietnamconferentie, die werd bezocht door circa 4000 linkse jongeren uit de hele wereld, wilde Dutschke zijn plannen in de praktijk brengen met een bestorming van een Amerikaanse militaire basis. Toen het voornemen echter uitlekte, werd een demonstratie georganiseerd, waaraan circa 15.000 overwegend jongeren deelnamen en waarbij Vietcongvlaggen en andere iconen van revolutie, zoals portretten van Rosa Luxemburg, Karl Liebknecht, Che Guevara en Lenin, werden meegedragen.[7] Enkele dagen later volgde een tegendemonstratie. Mede op initiatief van

de twee grootste West-Duitse partijen, de Sozialdemokratische Partei Deutschlands (SPD) en de Christlich-Demokratische Union Deutschlands (CDU), protesteerden op 21 februari ruim 150.000 mensen in West-Berlijn tegen de protestacties van de linkse studenten.[8] De uitvoerige berichtgeving over de beide demonstraties in de internationale media laat zien dat de gebeurtenissen in West-Duitsland symbool stonden voor de toenemende spanningen en verdeeldheid in andere landen in West-Europa.[9]

Deels geïnspireerd door de gebeurtenissen in West-Duitsland, organiseerden Franse en Britse studenten in eigen land demonstraties. Op 21 februari vond een demonstratie plaats in Parijs en een maand later was het Grosvenor Square in Londen, waar de Amerikaanse ambassade was gesitueerd, het toneel van een massabijeenkomst van 25.000 jongeren. Anders dan eerdere Britse Vietnamdemonstraties liep deze demonstratie bovendien uit op een grote rel tussen demonstranten en de politie.[10] Ook Nederlandse studenten keken met belangstelling naar de West-Duitse studentenbeweging, zij het dat studentenleiders als Regtien en Riethof bezwaren hadden tegen de gewelddadige opvattingen en protestmethoden van de groep rond Dutschke.[11]

Dat de West-Duitse studentenbeweging een belangrijke inspiratiebron was, blijkt uit het bezoek van Dutschke aan Amsterdam op 21 februari 1968 – dus midden in de consternatie in West-Duitsland. Dutschke was naar Nederland afgereisd om op uitnodiging van de ASVA en de Studentenvakbond (SVB) te spreken op de 'Internationale dag tegen het imperialisme en kolonialisme'. Vanaf 1966 ongeveer waren ook de ASVA en de SVB geleidelijk gepolitiseerd en geradicaliseerd. Zo was aan het ASVA-bestuur een 'actie-secretaris' toegevoegd en organiseerde de vereniging protestacties tegen het Francoregime in Spanje en tegen de militaire staatsgreep in Griekenland in 1967. Het toenmalige bestuur van de ASVA meende dat de vereniging, als 'een van de grote democratische instellingen in Amsterdam', stelling moest nemen tegen het onrecht in de wereld, met name tegen het 'neokolonialistische' geweld in de derde wereld, omdat dit mede een gevolg zou zijn van de 'kapitalistische productieverhoudingen' in het Westen. Zo bezien was het protest tegen de Amerikaanse aanwezigheid in Vietnam ook een protest tegen de verhoudingen en de gelatenheid in de eigen samenleving.[12]

Het bezoek van Dutschke aan Amsterdam verliep chaotisch. Omstuwd door fotografen leidde de Duitse studentenleider een fakkeloptocht van enkele honderden studenten door Amsterdam. Vervolgens hield hij een rede in de conferentiezaal van hotel Krasnapolsky voor circa 1200 studenten en vele andere nieuwsgierigen, onder wie journalisten en intellectuelen, zoals H.J.A. Hofland en Harry Mulisch, en 'beroepsactivisten' zoals Otto Boetes en Roel van Duyn.[13] Ook VARA's *Achter het Nieuws* was aanwezig voor een reportage. Na een valse start vanwege een rookbom, gegooid door een politieke tegenstander, ontvouwde Dutschke met harde, hese stem zijn plannen voor radicaler verzet. Hij zei onder meer dat het succes van het Vietnamese Bevrijdingsfront had laten zien dat met geweld tegen 'het systeem', zoals bijvoorbeeld tegen de NAVO-bases in West-Europa, moest worden gestreden. 'Wir müssen diese abstrakt-moralische Demonstrationen umsetzen in konkret-praktische Aktionen,' riep hij. Ook ging Dutschke in op de ontvangst op Schiphol, waar de Koninklijke Marechaussee hem in een lang onderhoud te verstaan had gegeven dat buitenlanders in Nederland geen

politiek mochten bedrijven. Volgens Dutschke, die zich duidelijk niet aan de instructies hield, was het bedroevend dat een land met zo'n rijke democratische traditie als Nederland de ware antifascisten, zoals hijzelf, het liefst buiten de deur hield, maar de nieuwe 'Eichmänner', Johnson en McNamara, van harte welkom heette. Onder luid gejuich verliet hij na drie kwartier de bühne, waarna ASVA-voorzitter Peter Cohen de bijeenkomst afsloot met de belofte dat de komende maand in heel Europa anti-Amerikaanse acties zouden worden gehouden.[14]

Delfgaauw en het Vietnamtribunaal

Terwijl de landelijke media zich bezighielden met het bezoek van 'Rode Rudi', plakten studenten in Utrecht posters achter hun ramen met de tekst 'Johnson oorlogsmisdadiger'. Dat deden zij als reactie op de bekendmaking dat minister van Justitie Polak ervan afzag om Bernard Delfgaauw, hoogleraar in de Wijsbegeerte aan de Rijksuniversiteit van Groningen, te vervolgen voor zijn uitspraak dat Johnson een oorlogsmisdadiger was, gemeten naar de criteria van de naoorlogse tribunalen in Neurenberg en Tokio. Delfgaauw, sinds 1961 hoogleraar, had deze woorden uitgesproken in zijn speech na afloop van de demonstratie van het Nak-comité op 21 oktober 1967 in de RAI. Delfgaauw was vanaf 1965 actief betrokken bij het Vietnamprotest. Hij sprak op PSP-protestbijeenkomsten, zat in het aanbevelingscomité van het Jongerenkomité voor Vrede en Zelfbeschikking voor Vietnam en was betrokken bij de academische inzamelingsactie 'Boeken voor Hanoi'. De kritiek van Delfgaauw op de Amerikaanse interventie in Vietnam kwam in de eerste plaats voort uit vrees voor een Derde Wereldoorlog. Hij vond de Koude Oorlog 'een van de meest angstaanjagende verschijnselen van onze tijd' en achtte het niet onwaarschijnlijk dat het Amerikaanse optreden zou leiden tot een 'totale vernietigingsoorlog'. Daarnaast toonde het Amerikaanse optreden volgens hem opnieuw aan – na het Franse optreden in Algerije – dat het Westen de derde wereld niet de rechten gunde die het voor zichzelf opeiste en dat niet alleen de Duitsers, maar ieder volk tot gruwelen in staat was.[15] 'We moeten ogenblikkelijk de vinger op de zere plekken leggen waar de geschiedenis zich wél herhaalt. Als je dat niet doet, pleeg je een uiterst subtiele vorm van collaboratie. Dat geldt ook voor onze regering,' zei hij in een interview in *De Nieuwe Linie*.[16]

Delfgaauws engagement met Vietnam kwam niet alleen voort uit zijn afschuw van de Vietnamoorlog, maar ook vanuit het idee dat hij als filosoof 'richting moest geven aan de geschiedenis'. Filosofie en politiek waren voor hem onlosmakelijk met elkaar verbonden. Filosofie zonder actualiteitswaarde was voor hem slechts 'borrelpraat'.[17] 'Op ieder ogenblik valt de beslissing voor de toekomst (...). De wereld wordt nu gevormd, steeds en telkens *nu*,' schreef hij in zijn autobiografie.[18] Bovendien was Delfgaauw ervan overtuigd, zoals veel Vietnamactivisten en andere intellectuelen, dat een kleine staat als Nederland een belangrijke rol kon spelen in het internationale verkeer. Hij ergerde zich aan de volgens hem afzijdige houding van Luns. 'Misschien dat ze hem niet serieus nemen, maar dat is iets anders. Een minister van een kleine staat kan enorm veel invloed uitoefenen,' wist hij zeker.[19]

De verwijzing naar de oorlogstribunalen in Neurenberg en Tokio had Delfgaauw niet zelf bedacht. In 1967 vonden in Stockholm en het Deense Roskilde twee zittingen plaats van het Internationale Vietnamtribunaal. Het tribunaal was opgericht op initiatief van de hoogbejaarde Britse filosoof, pacifist en Nobelprijswinnaar voor literatuur Bertrand Russell.[20] Russell wilde aandacht vragen voor de oorlog in Vietnam door internationaal gerenommeerde intellectuelen en juristen te laten onderzoeken of de Verenigde Staten zich volgens de criteria van het Handvest van het naoorlogse tribunaal in Neurenberg, in de Vietnamoorlog schuldig maakten aan misdaad tegen de vrede, oorlogsmisdaden en misdaden tegen de menselijkheid. De leden van het tribunaal waren afkomstig uit de hele wereld. Voorzitter was de Franse schrijver en filosoof Jean Paul Sartre.[21]

Het Vietnamtribunaal werd over het algemeen niet erg serieus genomen. Door de internationale media werd het tribunaal genegeerd of afgeschilderd als een 'gewone' linkse, internationale protestbijeenkomst.[22] In het voorjaar van 1967 verbood De Gaulle de eerste zitting van het tribunaal in Parijs, omdat hij niet wilde dat een bevriend land onderdeel zou worden van een proces 'dat met recht niets uitstaande zou hebben'.[23] In zijn openingsrede van de eerste zitting in Stockholm reageerde Sartre op de beschuldigingen dat het tribunaal niet legitiem was en partijdig zou zijn. Volgens Sartre was het gebrek aan legitimiteit juist de kracht van het tribunaal. Hij legde uit dat het Vietnamtribunaal een tribunaal van het volk was en niet van de gevestigde orde, die nooit met een dergelijk initiatief zou komen, simpelweg omdat het zich ook tegen haar zou kunnen keren. Daarvoor hoefde alleen maar te worden verwezen naar het koloniale verleden van veel westerse naties. Bovendien zou geen land het in het verlammende, ideologische klimaat van de Koude Oorlog aandurven de Verenigde Staten voor het gerecht te slepen, aldus Sartre.[24]

Tijdens de zittingen, waarvan de Amsterdamse studenten Ton Regtien en Maarten van Dullemen verslag deden voor diverse media,[25] werden honderden films, foto's en rapporten beoordeeld en Vietnamese getroffenen en Amerikaanse Vietnamveteranen aangehoord.[26] Het eindoordeel van het tribunaal was weinig verrassend. In de twee zittingen die het hield in mei en in november 1967, bepaalde het tribunaal onder meer dat de Verenigde Staten, op grond van het Handvest van Neurenberg, agressie hadden gepleegd tegen Vietnam, dat het Amerikaanse leger wapens gebruikte die in strijd waren met het internationaal oorlogsrecht en dat de Amerikaanse luchtmacht weloverwogen en systematisch civiele doelen had gebombardeerd. Ook meende het tribunaal te hebben bewezen dat het Amerikaanse leger zich bezighield met activiteiten, zoals het vernietigen van oogsten en veeteelt, het ter dood brengen van hele dorpen en het organiseren van deportaties, die volkenrechtelijk als genocide konden worden beschouwd.[27]

De uitspraak van Delfgaauw dat Johnson een oorlogsmisdadiger was zou in Nederland niet zoveel opzien hebben gebaard als zij niet in strijd was met artikel 117 van het Wetboek van Strafrecht.[28] Dit artikel dateerde van 1816 en de enkele rechtszaken die eruit voort waren gekomen dienden vooral om de neutraliteit van Nederland in het internationale verkeer te benadrukken. Zo werden in de jaren dertig drie mensen voor

de rechter gedaagd, omdat zij zich beledigend zouden hebben uitgelaten over 'het bevriende staatshoofd' Adolf Hitler. Hoewel het artikel met het opgeven van de internationale neutraliteit na de Tweede Wereldoorlog overbodig was geworden, kreeg de politie in 1966 opdracht om op te treden tegen jongeren die het wetsartikel overtraden door president Johnson te 'beledigen' met de leuze 'Johnson moordenaar!'. Al snel bleek echter dat de opdracht vanwege het hoge aantal overtreders onuitvoerbaar was (zie hoofdstuk 2). Het gevolg was dat de politie inconsequent optrad en veel zaken werden geseponeerd. Bovendien verschilde het vervolgingsbeleid per stad.[29] Voor het college van procureurs-generaal, dat regelmatig bijeenkwam om samen met de secretaris-generaal van het ministerie van Justitie te overleggen over het te voeren opsporings- en vervolgingsbeleid, was dit reden om wetsartikel 117 achter de schermen ter discussie te stellen.[30]

Vlak voor de toespraak van Delfgaauw had het PVDA-Kamerlid Ed van Thijn de discussie over het artikel nieuw leven ingeblazen, door voor het eerst in de Tweede Kamer te pleiten voor afschaffing. Volgens Van Thijn was er een belachelijke en onhoudbare situatie ontstaan. Hoe kon nog langer worden verantwoord dat in de rechtszaal door 'volwassen mannen' werd geruzied of ook de plagerige leuze 'Johnson molenaar' strafbaar was, terwijl iedereen op de televisie kon zien dat het beledigen van de Amerikaanse president in het buitenland geen probleem was, vroeg hij.[31] Ook zei hij dat hij er getuige van was geweest hoe een agent na afloop van een pro-Israëlische demonstratie wanhopig pogingen deed een opgewonden menigte duidelijk te maken dat de Egyptische leider Nasser als bevriend staatshoofd moest worden beschouwd.[32]

De oproep van Van Thijn had echter geen direct gevolg. Polak zegde toe zijn kritiek in overweging te nemen, waarna artikel 117 enige maanden uit de actualiteit verdween. Pas toen Delfgaauw opnieuw de aandacht opeiste door in de pers te verklaren dat hij na een politieverhoor niets meer van de officier van Justitie had gehoord en om opheldering vroeg, kwam de zaak weer in de belangstelling. Begin februari 1968 stelde PVDA-parlementariër Hannie Singe-Dekker Kamervragen, waarin zij aandrong op een beslissing en waarin zij de minister vroeg welke betekenis er nog werd gehecht aan artikel 117.[33] De Kamervragen dwongen minister Polak een standpunt in te nemen.

Geen vervolging van Delfgaauw

Uit het overleg achter de schermen blijkt dat minister van Justitie Polak met de kwestie in zijn maag zat. In feite moest hij kiezen tussen twee kwaden. Als hij zou besluiten Delfgaauw niet te vervolgen, dan zou dat meer provocaties kunnen uitlokken, omdat de indruk zou kunnen ontstaan dat de regering de uitspraak van de hoogleraar zou goedkeuren. Ook bestond het gevaar van klassenjustitie, omdat jongeren eerder wél waren vervolgd voor de leuze 'Johnson moordenaar!', waarbij het een enkele keer bovendien tot een veroordeling was gekomen.[34] Als hij zou besluiten Delfgaauw wel te vervolgen, dan zou de regering de Groningse hoogleraar 'een dienst bewijzen', aldus Polak, vanwege de media-aandacht die de zaak ongetwijfeld zou krijgen. Bovendien zouden het justitiële gezag en de 'morele positie van de Verenigde Staten' ondermijnd

kunnen worden als Delfgaauw zou worden vrijgesproken. 'Men zal denken,' schreef hij aan De Jong, 'nu is het vrij om op Johnson te schelden; "oorlogsmisdadiger" is zelfs nog erger dan "moordenaar"'.[35]

Na uitvoerig overleg met zijn ambtenaren, volkenrechtdeskundigen en de Amsterdamse officier van Justitie en het college van procureurs-generaal, besloot Polak dat vervolging van Delfgaauw geen haalbare kaart was. Een belangrijke overweging was dat de kans op vrijspraak te groot was. Niet alleen was een al te scherpe toetsing van artikel 117 in strijd met de vrijheid van meningsuiting, ook zou Delfgaauw zich in de rechtszaak kunnen beroepen op volkenrechtsgeleerden van naam om zijn bewering te verdedigen. Daar kwam volgens Polak bij dat er – in tegenstelling tot jongeren die 'Johnson moordenaar!' riepen – sprake was geweest van een betoog, waardoor het erg onzeker was of de woorden van Delfgaauw onder de strafwet vielen.[36] 'Bij een misdrijf van belediging gaat het ook niet om de omstandigheden, maar om de vorm en deze heeft professor Delfgaauw op slimme wijze gekozen,' zei Polak in de ministerraad.[37]

Het kabinet legde zich echter niet bij voorbaat neer bij het besluit van Polak. De helft van de ministers, onder wie minister-president De Jong, was expliciet vóór vervolging. Niet alleen om de indruk te vermijden dat het kabinet de Amerikaanse Vietnampolitiek afviel, zoals minister Bakker zei, maar ook om te voorkomen dat niet vervolgen, zou worden uitgelegd als klassenjustitie. De Jong schreef in een brief aan Polak dat niet de indruk mocht worden gewekt dat de strafbepaling niet meer werd gehandhaafd en dat de positie van Delfgaauw hem voorrechten zou geven boven anderen. Hij was bovendien niet overtuigd van het onderscheid tussen de toespraak van Delfgaauw en de leuze 'Johnson moordenaar!', zeker omdat een demonstrant volgens hem 'minder gevaarlijk' was dan iemand die duizenden mensen toesprak.[38]

Een aantal ministers was bereid Polak te volgen, zij het schoorvoetend, zoals Roolvink, Klompé en Luns. De laatste vond het vooral vreemd dat de volkenrechtdeskundigen die Polak had geraadpleegd, van mening waren dat het naar de criteria van het oorlogstribunaal van Neurenberg te verdedigen viel dat Johnson een oorlogsmisdadiger was. 'Johnson draagt alleen de verantwoordelijkheid voor de feiten die op zijn bevel of met zijn goedvinden hebben plaatsgevonden. In elke oorlog worden vergissingen gemaakt, waarvoor staatslieden geen verantwoordelijkheid dragen,' vond hij. Alleen minister Udink stond pal achter Polak, omdat hij bang was dat juist de media-aandacht voor een eventuele rechtszaak ten koste zou gaan van het aanzien van de Verenigde Staten in Nederland. Bovendien meende hij dat achter de uitspraak van Delfgaauw een 'politieke beweging' zat die 'twijfel tracht te zaaien onder het goedwillende deel van de bevolking'.[39]

Polak had begrip voor het protest van sommige ministers. Ook hij wilde 'in zijn hart niets liever' dan Delfgaauw vervolgen, zei hij in de ministerraad. Juridisch was het echter niet haalbaar en bij vervolging zou de hoogleraar juist de publiciteit krijgen 'waar hij naar streeft', zei Polak.[40] Uiteindelijk hakte De Jong de knoop door en besloot hij vanwege de verdeeldheid in de ministerraad dat het oordeel van Polak zou worden gevolgd.

Delfgaauw versus Polak

Hoewel Polak rekening had gehouden met nieuwe provocaties, had hij niet kunnen bevroeden dat de bekendmaking van zijn besluit tot protesten in heel Nederland zou leiden. De onrust begon toen Utrechtse politieagenten op 23 februari proces-verbaal opmaakten tegen de studenten die als eersten een affiche met de tekst 'Johnson oorlogsmisdadiger' (al dan niet met de toevoeging 'volgens de normen van Neurenberg en Tokio') achter hun ramen hadden gehangen. Vervolgens gebeurde waarvoor een deel van het kabinet had gewaarschuwd: de aanhoudingen werden uitgelegd als klassenjustitie. Waarom werd een hoogleraar niet en studenten wel vervolgd, was het veelgehoorde verwijt. Uit protest volgden in korte tijd honderden mensen, met name studenten in Groningen, Nijmegen en Amsterdam maar ook in kleinere steden, zoals Driebergen, het voorbeeld van de Utrechtse studenten. Na afloop van de voetbalwedstrijd Feyenoord-Telstar kwamen twee jongens zelfs met een groot spandoek met de gewraakte tekst het veld oprennen.[41]

De politie trad over het algemeen hard op tegen de provocaties. Niet alleen werden tientallen jongeren aangehouden, ook deed de politie invallen bij de Vietnamactivist Otto Boetes in Heiloo en bij de Amsterdamse studentenvereniging ASVA, van waaruit affiches waren verspreid, waarop Delfgaauw letterlijk en met bronvermelding werd geciteerd.[42] Ook nam de politie de hele oplage in beslag van het nieuwste nummer (5000 exemplaren) van het studententijdschrift *Pharetra*, omdat de redactie aan elk exemplaar een affiche met de gewraakte tekst had toegevoegd, en verhoorde ze een redactielid van het studententijdschrift *Trophonios*. Op de voorkant van de jongste uitgave van dit tijdschrift stond Johnson in nazi-uniform afgebeeld.[43] Al snel bleek echter, net zoals in 1966, dat het politieoptreden (of de 'politionele acties' zoals studenten zeiden, verwijzend naar de dekolonisatie van Indonesië in de jaren veertig) een averechts effect hadden. Achter de ramen van de Utrechtse studentenflat waar alles begonnen was, hingen begin maart honderden affiches.[44]

Het politieoptreden tegen de studenten wekte de belangstelling van de media. De meeste kranten en tijdschriften keurden het besluit van Polak en het optreden van de politie af, zij het om verschillende redenen. Terwijl *Vrij Nederland* pleitte voor afschaffing van artikel 117, vonden *De Telegraaf* en *Het Vaderland* dat niet alleen de studenten maar ook Delfgaauw moesten worden vervolgd en dat de rechter moest uitmaken of zij schuldig waren.[45] Delfgaauw stimuleerde het debat door minister van Justitie Polak op de tv, radio en in de kranten uit te dagen. Zo zei hij in interviews dat hij niets begreep van het argument van de minister, dat niet helemaal was opgehelderd welke woorden Delfgaauw precies had uitgesproken in zijn speech in oktober 1967. Er waren immers duizenden getuigen en enkele tientallen politieagenten bij geweest. Bovendien had hij zijn uitspraak sindsdien vele malen herhaald en toegelicht in de pers, onder meer in het actualiteitenprogramma *Achter het Nieuws*.[46]

Op 27 februari stuurde Delfgaauw samen met vijf Groningse collega's een open brief aan de minister, waarin zij hun zorg uitspraken over de volgens hen repressieve opstelling van de autoriteiten. 'Als docenten in de ethiek wijzen wij erop hoe gevaarlijk het is als

een tegenstelling ontstaat tussen wet en geweten, waarbij de jongere generatie op haar morele verontwaardiging geen ander antwoord krijgt van de oudere generatie dan een formele verwijzing naar artikel 117.'[47] De actie van de Groningse docenten kreeg veel steun van collega's van andere universiteiten. In de loop van maart kwamen bij het ministerie van Justitie en Buitenlandse Zaken regelmatig steunverklaringen binnen van academici, zoals van 141 wetenschappelijke medewerkers van de Universiteit van Amsterdam. Ook een verzameling van journalisten, PVDA-politici en geestelijken stuurde een protestbrief aan Polak waarin zij het voor de gearresteerde studenten opnam door Johnson ook een oorlogsmisdadiger te noemen.[48]

De mediabelangstelling voor de kwestie nam echter pas een vlucht toen Polak een open brief terugschreef aan de zes Groningse wetenschappers. Hij had daartoe direct na ontvangst besloten.[49] In de brief schreef hij dat hij het moreel en ethisch onverantwoord vond dat hoogleraren studenten aanmoedigden 'in het plegen van handelingen die niet alleen strafbaar [waren], maar ook nodeloos kwetsend, in hoge mate onbehoorlijk en in strijd met de verworvenheden van een democratische samenleving'.[50] Volgens Polak moesten in de kritiek op de oorlog in Vietnam beledigingen achterwege blijven, omdat deze 'elke overtuigingskracht' zouden missen en een behoorlijke discussie in de weg zouden staan.[51] Naar aanleiding van de brief verscheen Polak op televisie en radio om uitleg te geven, kranten en tijdschriften wijdden herhaaldelijk redactionele commentaren aan de kwestie, rechtsgeleerden gaven hun deskundige oordeel en in de krantenrubrieken met ingezonden brieven werd wekenlang stevig gedebatteerd.[52] Intussen berichtte het NTS-Journaal dat jongeren in Bergen op Zoom muren hadden besmeurd met 'anti-Johnsonleuzen' en auto's en etalages met stickers met soortgelijke teksten hadden beplakt.[53]

Het debat in de media ging in feite over twee thema's. Ten eerste werd gedebatteerd over de vraag in hoeverre het juridisch en moreel te verdedigen was dat studenten werden vervolgd, terwijl Delfgaauw vrijuit ging. De meeste media waren van mening dat artikel 117 moest worden aangepast of afgeschaft, zodat er snel een einde kon komen aan de controverse of, zoals *De Tijd* schreef, dit 'peuterig gedoe'.[54] Daarnaast werd gedebatteerd over meer fundamentele zaken, zoals de vraag of het Amerikaanse leger zich inderdaad schuldig maakte aan oorlogsmisdaden volgens de criteria van de oorlogstribunalen Neurenberg en Tokio en de vraag in hoeverre Nederland daaraan medeplichtig was. Had Delfgaauw niet gelijk dat men zich in het Westen te afzijdig hield van het conflict in Vietnam? Was het goed dat Delfgaauw met een provocatie iedereen wakker had willen schudden? Of stond het provocerende gedrag van Delfgaauw en de studenten een discussie over de oorlog in Vietnam juist in de weg, zoals Polak met zijn brief duidelijk had willen maken? Werkte de vergelijking tussen de Amerikaanse president en beruchte oorlogsmisdadigers als Göring en Eichmann niet averechts?

Vooral critici van het Amerikaanse optreden worstelden met genoemde vragen. Treffend is in dit verband een artikel in *Hervormd Nederland*. De schrijver van dit artikel, H.L. Ruitenberg, nam expliciet afstand van de 'fatale politiek' van Johnson, maar hij verzette zich tevens tegen kreten die volgens hem aan 'de kern' van de kwestie voorbijgingen. Ruitenberg pleitte voor meer 'innerlijke betrokkenheid' bij Vietnam

door middel van het bestuderen van de 'hartverscheurende feiten' en hun onderlinge 'angstigmakende samenhang'. Volgens Ruitenberg bood de politieke arena in de Nederlandse democratie bovendien genoeg ruimte voor kritiek op het Amerikaanse optreden. 'Wie verontwaardigd is over Vietnam, maar niet de moeite neemt in zijn politieke partij mee te denken over de juiste middelen die ons ter beschikking staan, moet echt een toontje lager zingen,' meende hij.[55]

Vanwege de toenemende belangstelling van de media was de brief van Polak dus aan de ene kant koren op de molen van Delfgaauw, die met zijn uitspraken Nederlanders op hun verantwoordelijkheid voor de 'misdaden' in Vietnam had willen aanspreken. Aan de andere kant had de brief tot gevolg dat de kritiek op het gedrag van Delfgaauw toenam. Dat bleek niet alleen uit artikelen en ingezonden brieven in de media, maar ook uit de steunbetuigingen die Polak ontving, zoals van Karel van het Reve ('een briljant stukje proza') en hoogleraar C.L. Polak ('hartelijk dank voor deze voortreffelijke interventie in deze miezerige Nederlandse discussie').[56] Polak was ingenomen met de positieve reacties. Aan de laatstgenoemde, die overigens geen familie was, schreef de minister opgetogen terug: 'Een dergelijk spontaan briefje doet iemand geweldig goed juist als het komt op een moment, waarop hij zowel openlijk als persoonlijk zo veel kritiek ondervindt. Men voelt zich gesterkt als men ziet dat men toch niet de enige is, die in bepaalde waarden gelooft en blijft geloven.'[57]

Samenwerking tussen activisten en studenten

De studentenprotesten naar aanleiding van de leuze 'Johnson oorlogsmisdadiger' boden personen en groeperingen die al langer actievoerden tegen de Vietnamoorlog de mogelijkheid na een impasse van een aantal maanden opnieuw te ageren tegen de Nederlandse regering. 'Met voldoening' constateerde het partijbestuur van de PSP 'dat de beweging onder het Nederlandse volk die zich keert tegen de Amerikaanse politiek in Vietnam, voortdurend toeneemt in omvang en intensiteit'.[58] Sinds het Tet-offensief – en vooral rond het Kamerdebat op 6 februari – was er al enige mediabelangstelling geweest voor Vietnamacties, maar tot een grote demonstratie, zoals in West-Duitsland, was het niet gekomen.

De teruggang in het politieke protest was voor een deel het gevolg van de onderlinge verdeeldheid tussen Vietnamactivisten en groeperingen over doelstellingen en protestmethoden. In plaats van samenwerken, zat men elkaar vooral dwars.[59] Voor een ander deel was het politieke protest ingezakt, omdat het leek alsof deze vorm van protest zijn beste tijd had gehad. In 1967 was er veel veranderd ten opzichte van 1965. De meerderheid van de Tweede Kamer en de media hadden zich kritisch uitgelaten over het Amerikaanse optreden in Vietnam en er waren twee landelijke demonstraties geweest.[60] Een gevolg was dat Vietnamactivisten zich steeds meer interesseerden voor andersoortige acties, met name het inzamelen van geld en goederen voor het Nationaal Bevrijdingsfront. Begin 1968 waren op dit terrein verschillende landelijke en lokale comités actief, zoals het Nationaal Comité Vietnam, de Aktiegroep Vietnam, het Comité 'Kunstenaars helpen Vietnam' en het Komité 'Hulp Bevrijdingsfront Vietnam'.[61]

De kwestie-Delfgaauw was aanleiding voor een opleving van het politieke protest. In de weken dat de kwestie actueel was, ontstond in korte tijd een nauwe samenwerking tussen oudere, meer ervaren Vietnamactivisten, zoals Otto Boetes, en studentenverenigingen. Behalve het verspreiden van affiches met de leuze, leidde dat op 2 maart tot een demonstratie in Utrecht, die tussen de 2000 en 3000 jongeren trok. De demonstratie, die onder meer werd georganiseerd door de Aktiegroep Vietnam, de PSP, de Socialistische Jeugd, de SVB en Politeia, ging in eerste instantie over de vermeende klassenjustitie, maar het Amerikaanse optreden in Vietnam was hiermee onlosmakelijk verbonden.

Dat bleek uit hetgeen de sprekers naar voren brachten op de protestbijeenkomst in de Utrechtse Buurkerk na afloop van de demonstratie. Terwijl een van de organisatoren, de student Robert van Gemert, de dubbele standaard van Justitie hekelde en beloofde dat de studenten die moesten voorkomen, een 'optimale strijd' zouden voeren 'tot alle rechtscolleges toe', ageerde hoogleraar in de Ethiek en PSP'er Jan de Graaf vooral tegen de volgens hem afstandelijke houding van politiek Den Haag ten aanzien van de oorlog in Vietnam. 'In ons land wordt gezanikt over het uittreden van een paar KVP-leden, alsof dát belangrijk is,' zei De Graaf, die al sinds 1965 actievoerde tegen de Amerikaanse interventie in Vietnam. 'In Vietnam is een smerige oorlog aan de gang. Ik ben blij dat ten minste onze studenten daartegen in opstand komen.' Onder gejuich van de aanwezige studenten riep De Graaf op tot verbreking van de diplomatieke betrekkingen met Saigon en pleitte hij ervoor dat Luns alsnog de motie-Schuijt zou uitvoeren, ook al behoorde deze motie sinds het Kamerdebat van 6 februari 1968 tot de verleden tijd.[62] Na afloop stuurden de organisatoren namens de ruim 500 overgebleven deelnemers in de Utrechtse Buurkerk een telegram naar minister Polak, waarin het recht van gelijke behandeling en vrije meningsuiting werd geëist en de minister werd uitgedaagd ook hen voor belediging van president Johnson te vervolgen.[63]

Het protest kreeg een vervolg met de actie 'Johnson voor het gerecht'.[64] De actie, die was georganiseerd door studenten en activisten uit verschillende steden en werd gecoördineerd door de ASVA, bestond uit juridische bijstand en informatievoorziening voor studenten en anderen die op grond van wetsartikel 117 voor moesten komen. Voor de juridische bijstand trok de ASVA met geld dat via het 'Steunfonds Johnson-processen' binnenkwam enkele advocaten aan, onder wie de geëngageerde Eindhovense advocaat en lokale PVDA-politicus George Cammelbeeck.[65] In het kader van informatievoorziening coördineerde de ASVA voorlichtingsavonden in verschillende plaatsen in het land en werd op aanvraag literatuur over de Vietnamoorlog en het Vietnamtribunaal verspreid. Ook drukte de studentenvereniging een pamflet met instructies voor het geval de politie huiszoeking wilde doen. 'Komt de recherche,' zo stond er in het pamflet, 'vraag dan een bevel tot huiszoeking en een ontvangstbewijs van wat in beslag genomen wordt (...). Ontken dat je met de poster wilde beledigen. Je geeft, in het algemene belang, een beschrijving van de werkelijkheid'.[66]

Aansluitend vond op zaterdag 16 maart 1968 een demonstratie plaats in Amsterdam die werd bezocht door circa 1000 jongeren. Deze demonstratie was georganiseerd door de ASVA en de zogenoemde Mobiele Eenheid Aktiegroep Vietnam (aan afsplitsing van de Aktiegroep Vietnam).[67] Na afloop van de demonstratie, die relatief kalm verliep,

pleitte ASVA-voorzitter Cohen voor een enthousiast publiek in een bijeenkomst voor een samengaan van 'arbeiders en studenten' om toekomstige acties een zo breed mogelijk bereik te geven. Volgens Cohen hadden 'ongeruste mensen' geen andere keuze meer dan 'massale en bewuste buitenparlementaire acties', nu was gebleken dat 'het parlementaire werk' had gefaald.[68] Behalve voor de toespraak van Cohen had de pers vooral belangstelling voor de deelname van de schrijvers Mulisch en Wolkers. Mulisch zei in een toespraak dat hij hoopte op een snelle Amerikaanse nederlaag, terwijl Wolkers de aandacht van fotografen trok met een enorme foto (van één bij één meter) van Ho Chi Minh.[69]

Delfgaauw zag het allemaal met gemengde gevoelens aan. In april erkende hij in een debat met J. Prins, hoogleraar in de niet-westerse Sociologie en Volkenkunde, dat zijn uitspraken over president Johnson een eigen leven waren gaan leiden. Zo zei hij dat het niet zijn bedoeling was geweest Johnson op één lijn te stellen met Hitler ('er zijn gradaties in moordenaars') en dat hij nooit had geëist – zoals de ASVA – dat Johnson berecht zou worden.[70] Ook andere critici vroegen zich af of de acties nog wel zinvol waren. Eind maart zei hoogleraar De Graaf, die eerder die maand zelf nog een demonstrerende menigte had toegesproken, in *de Volkskrant* dat de discussie over de juridische houdbaarheid van de leuze 'Johnson oorlogsmisdadiger' het debat over de oorlog dreigde te overschaduwen.[71]

Volgens Laurens ten Cate, hoofdredacteur van de *Friese Koerier*, werd in Nederland zoveel gedemonstreerd dat demonstraties hun nut begonnen te verliezen. Ten Cate, die tot de eerste critici van de Amerikaanse interventie in Vietnam behoorde, meende dat het de protesterende studenten niet ging om de oorlog in Vietnam, maar om het provoceren van de Nederlandse rechtsorde. Wie daadwerkelijk een bijdrage wilde leveren aan het 'zinloze moorden', moest proberen de Nederlandse regering zover te krijgen dat zij asiel ging verlenen aan Amerikaanse deserteurs, vond hij. 'Hij moet zijn huis voor hen openstellen en hun noden delen. Dat is andere koek dan op een plein rondlopen, in de hoop dat oom agent zal optreden, zodat er aanleiding is voor verontwaardiging'.[72]

Tegengeluid van 'rechts': het comité 'Nederland Vrij'

Ook uit andere hoek werden de demonstraties bekritiseerd. Begin maart 1968 presenteerde het comité 'Nederland Vrij' zich aan de landelijke pers. Volgens de persverklaring verzette het comité zich tegen 'de ondergraving en verzieking' van de Nederlandse democratie door 'kleine groepen links georiënteerde Nederlanders', die 'de baas op straat' waren geworden, maar ook tegen de te eenzijdige berichtgeving in de media, aldus de persverklaring.[73] 'Het is zelfs zover gekomen,' zei een bestuurslid tijdens de presentatie, 'dat zich hier groepen vooraanstaande intellectuelen morele en financiële steun geven aan de vijanden van onze bondgenoten, het zogenoemde Zuid-Vietnamese Bevrijdingsfront. Deze intellectuelen verkrijgen hierbij bovendien aanzienlijke steun van de publicitaire media'.[74]

De oprichting van het comité 'Nederland Vrij', 'vrij van eenzijdige voorlichting en uitingsvormen' zoals het heette, moet gezien worden in het licht van de veranderingen

die zich in 1967 in de publieke opinie hadden voltrokken. Werd kritiek op de Amerikaanse interventie in Vietnam in 1965 in brede kring nog beschouwd als ondankbaar en onfatsoenlijk, in 1967 was het taboe op het bekritiseren van de Verenigde Staten voor een groot deel verdwenen. Vietnamdemonstraties werden bezocht door duizenden mensen, in pers en media werd openlijk getwijfeld aan het Amerikaanse optreden in Vietnam en politieke partijen lagen met elkaar overhoop over de kwestie. Kritiek op de Amerikaanse interventie was met andere woorden salonfähig geworden. Illustratief hiervoor waren de uitzendingen van actualiteitenrubrieken op de televisie. Niet alleen werd daarin eind 1967 een uiterst somber beeld geschetst van de strijd, ook kregen activisten en critici uit binnen- en buitenland ruimte hun kritiek te ventileren. In februari 1968 interviewde KRO's *Brandpunt* bijvoorbeeld de communistische documentairefilmer en 'fellow traveler' Joris Ivens over de Vietnamoorlog en zijn film *17e parallèle, la guerre du peuple*, die hij in opdracht van Hanoi had gemaakt en die op protestbijeenkomsten in heel West-Europa werd vertoond.[75]

Veel mensen ergerden zich aan deze ontwikkeling. In de loop van 1967 kwamen bij het ministerie van Buitenlandse Zaken en krantenredacties althans steeds vaker brieven binnen, waarin werd geklaagd over de demonstraties en de berichtgeving van een deel van de media die te links zou zijn geworden.[76] Ook naar aanleiding van de commotie rond Delfgaauw klommen mensen in de pen om hun afkeuring van de protesten te laten blijken. De briefschrijvers vonden de demonstranten eenzijdig en hypocriet. Waarom werd Ho Chi Minh niet van oorlogsmisdaden beschuldigd? En waarom had de ASVA niet haar solidariteit uitgesproken met studenten in Warschau die daadwerkelijk vochten voor vrije meningsuiting, vroeg een lid van de Amsterdamse studentenvereniging in *Het Parool*. Een andere briefschrijver wees op de bombardementen die de geallieerden tijdens de Tweede Wereldoorlog op nazi-Duitsland hadden uitgevoerd. 'Hoe zouden wij gereageerd hebben als wij toen hadden gehoord dat in andere landen geprotesteerd werd tegen het bevrijden van ons land?' vroeg hij.[77]

In *Het Parool* en *De Telegraaf* – twee kranten die het Amerikaanse optreden na het Tet-offensief bleven verdedigen – verschenen redactionele commentaren en artikelen van dezelfde strekking. Terwijl *Het Parool* de demonstranten 'hysterisch' noemde en klaagde dat voorstanders van de Amerikaanse interventie zo langzamerhand 'als wrede en reactionaire lieden' werden afgeschilderd, publiceerde *De Telegraaf* artikelen waarin kleine linkse stromingen of groeperingen werden geridiculiseerd.[78] In februari 1968 gebruikte deze krant een groot interview met een (anonieme) oud-verzetsman ('met een voortreffelijke staat van dienst') om stelling te nemen tegen 'linkse extremisten'. In het interview klaagde de man over het slappe optreden van de overheid tegen 'figuren die het erop hebben gemunt het gezag te ondermijnen (...), zich beledigend uitlaten over het koningshuis (...) en krenkende opmerkingen maken aan het adres van bevriende staatshoofden'.[79]

Het zat de personen achter het comité 'Nederland Vrij' vooral dwars dat door de prominente aanwezigheid van demonstranten en critici in de media de indruk was ontstaan dat deze groeperingen representatief waren voor de Nederlandse bevolking. Niets was minder waar, aldus de 53-jarige voorzitter W. Boers, advocaat te Overveen.

In werkelijkheid stond de meerderheid van de Nederlanders volgens hem achter het Amerikaanse optreden in Vietnam, maar was het standpunt van deze 'gemiddelde' Nederlander nauwelijks terug te vinden in de pers, met uitzondering van de ingezonden brievenpagina's. Door de eenzijdige berichtgeving en de anti-Amerikaanse demonstraties dreigde Nederland volgens Boers te veranderen in een geestelijke 'dictatuur' van links. Hij trok daarbij zonder aarzeling een vergelijking met de Duitse bezetting van Nederland. 'Ik ben tegen elke vorm van dictatuur,' zei hij, 'en ik heb tijdens de bezetting het nationaal-socialisme en alles wat daaraan vastzat, als een psychische kwelling ervaren.'[80]

De belangrijkste aanleiding voor de oprichting van het nieuwe comité was de mishandeling van de 24-jarige werkloze wegenbouwer Hugo de Oude. Op de dag van het Kamerdebat op 6 februari had De Oude op het Binnenhof gedemonstreerd met een spandoek met daarop de teksten 'Steunt Luns' en 'Vietcongterreur', maar dat had hij moeten bekopen met een paar klappen van daar aanwezige Vietnamdemonstranten. De volgende dag had hij zijn grieven mogen uiten in *De Telegraaf*. 'Is dat nu rode vrijheid?' had De Oude geklaagd. 'Wanneer je hier een andere mening hebt dan die Pekinghorde word je gelijk voor fascist uitgemaakt.'[81] In de weken na het interview ontving De Oude tientallen positieve reacties en werd van verschillende kanten – mogelijk geïnspireerd door een massale pro-Amerikaanse demonstratie in West-Berlijn op 21 februari – aangedrongen op de oprichting van een comité en een tegendemonstratie.[82]

De mensen achter het comité (die vooral uit Noord-Holland afkomstig waren) hadden verschillende achtergronden. Het bestuur en het comité van aanbeveling bestonden naast Boers en De Oude, die secretaris werd, uit een ambtenaar bij de rijkspolitie, een psycholoog, een aantal advocaten, een wiskundeleraar (en oud-kolonel van het Koninklijk Nederlands Indisch Leger), hoogleraar Theologie aan de Vrije Universiteit S.U. Zuidema en de voorzitter van de kleine rechtse splinterpartij de Christen Democraten Unie (CDU), A. Zeegers. Ook zaten er twee vrouwen in het bestuur. Een van hen was een echtgenote van een landelijke bestuurder van de CDU.[83] Wat politieke kleur betreft waren de deelnemers overwegend conservatief-rechts met, zoals gezegd, een afkeer van links, maar ook met een zekere afkeer van de landelijke politiek, die zij niet slagvaardig genoeg vonden.[84] Sommige leden hadden banden met het als uiterst rechts bekendstaande Oudstrijderslegioen van Prosper Ego, dat recent nog in het nieuws was gekomen omdat het in een rekest aan de Amsterdamse officier van Justitie vervolging van Delfgaauw had geëist.[85] Voorzitter Boers van het comité 'Nederland Vrij' benadrukte echter tegenover de pers dat zijn comité geen politieke kleur had en dat het openstond voor iedereen.[86]

Het comité kreeg veel aandacht van de pers. Vrijwel elk landelijk dagblad en tijdschrift besteedde aandacht aan de oprichting. In de artikelen werden de achtergronden van het comité uitvoerig belicht, maar er was ook hoongelach over de beschuldiging dat de pers te links zou zijn. 'Vindt u niet dat het "andere" standpunt rijkelijk aan bod komt in de als rechts gekwalificeerde pers?' vroeg een verslaggever van *Trouw* bijvoorbeeld aan Boers.[87] Veel steun kreeg het comité van het traditionele geïllustreerde tijdschrift *Wereldkroniek*, dat het comité een verademing vond tussen de 'onverdraagzame fanatici'

van 'extreem-links'.[88] Op de televisie mocht een van de bestuursleden, Silvia de Hart, het comité toelichten bij het programma *Mies-en-scène* van Mies Bouwman. Aan het eind van de uitzending ontstond enige consternatie toen jongeren in het publiek een bord omhooghielden met daarop een foto van twee verminkte Vietnamese kinderen met daarnaast de tekst: 'Dit zijn de daden van een bevriend staatshoofd.'[89]

Mede door de media-aandacht werd de demonstratie op 16 maart een succes; er kwamen ongeveer 5000 mensen op af. Volgens de vele aanwezige journalisten waren de deelnemers van verschillende leeftijden en uit het hele land afkomstig. Opvallend was verder het relatief hoge aantal mensen met een Indische achtergrond. Ook enkele leden van het comité waren na de Tweede Wereldoorlog naar Nederland gerepatrieerd; zij vreesden dat het conflict in Vietnam een voorbode was voor een communistische opmars in heel Zuidoost-Azië.[90] De demonstranten droegen spandoeken met teksten als 'Peace but not at any price', 'Delfgaauw democrazy' en 'Liever dood dan rood'. De stoet werd begeleid door tientallen agenten. Dat bleek niet overbodig, omdat jonge tegendemonstranten de volgens hen fascistoïde demonstratie probeerden te ontregelen door met vuurwerk en stenen te gooien.[91]

Na afloop van de demonstratie overhandigde het comité een verklaring aan de Amerikaanse ambassadeur Tyler en het ministerie van Buitenlandse Zaken, waarin het comité zich solidair verklaarde met de Verenigde Staten. Tyler nam de verklaring graag in ontvangst. Na afloop schreef hij aan Washington dat het belang van de demonstratie weliswaar niet moest worden overdreven, maar dat hij de indruk had dat een groot gedeelte van de Nederlandse bevolking verontwaardigd was over de 'increasingly strident left wing and press criticism of [the] US Vietnam role'.[92] Op het ministerie van Buitenlandse Zaken was de demonstratie geen aanleiding voor memo's of overleg, maar staatssecretaris De Koster maakte er wel melding van in de ministerraad. Het was voor het eerst sinds twee jaar dat een demonstratie die betrekking had op de Vietnamoorlog in de ministerraad ter sprake kwam.[93]

'Laf, ongevoelig en zelfgenoegzaam'

Terwijl het comité 'Nederland Vrij' zich voorbereidde op zijn eerste demonstratie, steeg de verontwaardiging over het verbod op de leuze 'Johnson oorlogsmisdadiger' naar een hoogtepunt. In het weekend voor de behandeling van de rechtszaak tegen de vier Utrechte studenten, die op 12 maart stond gepland, werd in verschillende middelgrote steden, zoals Haarlem, Nijmegen, Alkmaar, Assen, Emmen, Heerenveen, Den Bosch, Roermond, Maastricht en Breda, proces-verbaal opgemaakt tegen studenten en anderen die affiches achter hun ramen hadden geplakt of ze hadden meegedragen tijdens kleine demonstraties. Onder hen bevond zich ook het PVDA-Tweede Kamerlid J.J. Voogd, die in een stille tocht in Haarlem had meegelopen met een affiche.[94]

Het toenemend aantal incidenten in Nederland was reden voor Polak om achter de schermen te overleggen over het te voeren beleid inzake de toekomst van artikel 117 van het Wetboek van Strafrecht. Hij sprak met zijn naaste adviseurs, met de Vaste Tweede Kamercommissie van Justitie, burgemeester van Amsterdam Samkalden en

minister van Binnenlandse Zaken, Beernink. Uit de gesprekken blijkt dat niet alleen Polak zich zorgen maakte over de ontwikkelingen. Van diverse zijden werd Polak gewaarschuwd voor een herhaling van de ongeregeldheden in Amsterdam op 13 en 14 juni 1966. Volgens het PVDA-Tweede Kamerlid Van Thijn zou het een 'lange hete zomer' kunnen worden als Polak de vervolgingen zou voortzetten. Niet alleen had de ervaring volgens Van Thijn geleerd dat de 'publieke opinie' het vaak voor demonstranten opnam als de politie tegen hen optrad, ook zou de CPN de consternatie kunnen inzetten voor haar protest tegen de loonpolitiek.[95] Ook Beernink adviseerde Polak uit het oogpunt van de openbare orde af te zien van verdere vervolgingen. Volgens de directeur-generaal Openbare Orde en Veiligheid van zijn ministerie, F.R. Mijnlieff, zou justitie achter de feiten blijven aanlopen en waren een 'nieuwe gezagscrisis' en het 'gevaar van explosie als in Amsterdam op 13 en 14 juni 1966' niet denkbeeldig. 'Wanneer publiek en justitie gaan touwtrekken, is het voor de overheid een goede tactische approach het touw los te maken. Waarschijnlijk is de kou dan uit de lucht.'[96]

Polak was daar echter niet zo zeker van. Na wikken en wegen besloot hij, gesteund door de meerderheid van het college van procureurs-generaal, door te gaan met de vervolgingen.[97] Tijdens de behandeling van de begroting van justitie door de Eerste Kamer, die op 14 maart – dus midden in de consternatie – plaatsvond, legde Polak uit waarom. Een van de redenen was dat een overheid volgens Polak moeilijk kon stoppen met het handhaven van de wet, simpelweg omdat er sprake was van 'massale overtreding' of omdat een wet verouderd zou zijn. Dit was geen kwestie van prestige, zei hij, maar een kwestie van het grondbeginsel van de rechtsstaat dat voorschrijft dat een wet alleen veranderd kan worden in de daarvoor in de Grondwet neergelegde wijze. Als de overheid zou toegeven aan bezwaren van bepaalde groeperingen tegen een rechtsregel, dan 'aanvaardt men beginselen van de anarchie', meende hij. 'Dan geeft men de rechtsorde, de rechtsstaat prijs.' Wel zegde Polak op aandringen van de Eerste Kamer toe haast te maken met een studie naar een eventuele herziening van artikel 117. Deze studie zou worden uitgevoerd door de commissie-Langemeijer, die bestond uit een aantal gerenommeerde rechtsgeleerden.[98]

Om zijn juridische argumenten kracht bij te zetten, sloot Polak zijn betoog af met het voorlezen van een opmerkelijke en achteraf door politici veelgeprezen verklaring. Daarin ging hij in op het 'onbehagen' dat veel jongeren leken te voelen bij de huidige overheid, de politiek en de rechtsorde.[99] Polak toonde enerzijds begrip voor het protest. Hij zei dat hij erin kon komen dat jongeren, die dagelijks via de media geconfronteerd werden met 'zoveel onrecht, zo onnoemelijk veel leed' in andere delen van de wereld, hun frustraties richtten op de eigen overheid, ook al stond deze volgens hem meestal net zo machteloos tegenover het onrecht in de wereld als haar burgers. 'Zij verlangen van ons ouderen daartegen op te komen, er een einde aan te maken. Zij overladen ons met verwijten, met schimpscheuten, omdat wij niet optreden, stilzitten: zij willen daden zien en zo die niet mogelijk zijn, toch ten minste dat wij openlijk partij kiezen, met hen van de daken schreeuwen hoe gemeen de anderen zijn. Zij voelen zich door ons ook in de steek gelaten. Zij vinden ons, geloof ik, laf, ongevoelig en zelfgenoegzaam,' zei Polak.[100]

Maar anderzijds waarschuwde hij ervoor dat deze onvrede nooit een reden mocht zijn om rechtsregels die niet meer juist aanvoelden, bewust te overtreden. Volgens Polak was de democratie daarvoor te kwetsbaar. 'Democratie is een bij uitstek moeilijke regeringsvorm,' zei hij. 'Zij eist gematigdheid, bereidheid tot overleg, aanvaarding van het feit, dat de rechtsorde slechts langs democratische weg op de grondwettelijke wijze kan worden gewijzigd.' Anders kon het volgens Polak snel verkeerd gaan, zoals uit de recente geschiedenis was gebleken. 'Onze generatie heeft democratieën zien ondergaan in de meest afschuwelijke dictaturen door onderlinge verdeeldheid, door inwendige onverdraagzaamheid, doordat de vrijheid van demonstratie ontaardde in terreur,' zei hij. En: 'Wie een keer de verschrikkingen van een totalitair regime aan den lijve heeft ondervonden, zal alles doen wat in zijn vermogen ligt om onze jeugd, onze studenten, om dit vaak zo edel denkende volk (...) voor een herhaling daarvan te behoeden.'[101]

Op 26 maart deed de rechter uitspraak in de rechtszaak tegen de vier Utrechtse studenten die als eersten een affiche met de leuze 'Johnson oorlogsmisdadiger' hadden opgehangen. Binnenskamers gaf Polak toe dat hij onzeker was over de uitspraak. 'Ik houd mijn hart vast,' scheef hij aan secretaris-generaal A. Mulder. 'Een vrijspraak (...) zou politiek zeer te betreuren zijn.'[102] Zo ver kwam het echter niet. De studenten werden veroordeeld tot een boete van 25 gulden. Hoewel de rechtbank de verdachten prees om hun 'grote verantwoordelijkheid ten opzichte van de medemens' en vond dat 'geëmotioneerde, felle en ongepolijste uitingen' mogelijk moesten zijn, kwam zij tot het oordeel dat de kwalificatie 'oorlogsmisdadiger' – met of zonder de toevoeging 'volgens de normen van Neurenberg en Tokio' – een beledigende kwalificatie was en dus strafbaar was volgens artikel 117 van het Wetboek van Strafrecht. Volgens het vonnis van de rechtbank hield het woord 'oorlogsmisdadiger' pas op een belediging te zijn, als het werd gebruikt in een gefundeerd betoog waarvan het doel was een discussie los te maken. De studenten, die werden verdedigd door mr. Cammelbeeck, gingen in hoger beroep tegen het vonnis. Uit protest overhandigde een van hen na afloop een aantal specials van het *Vietnam Bulletin* over het internationale Vietnamtribunaal aan de officier van Justitie. De tijdschriften waren gewikkeld in een affiche met de verboden tekst.[103]

Wetswijziging

Anders dan de veroordeelde studenten en sympathisanten dachten, leidde de uitspraak niet tot meer overtredingen of demonstraties. Vanaf begin april 1968 ging het protest tegen het verbod op de leuze 'Johnson oorlogsmisdadiger' vrij onverwacht liggen. Dat was een direct gevolg van het nieuws dat Johnson had besloten de Amerikaanse bombardementen op Noord-Vietnam voor het grootste deel stop te zetten, waardoor vredesonderhandelingen in zicht kwamen. Bovendien maakte Johnson wereldkundig dat hij zich niet herkiesbaar zou stellen. Door het nieuws verloor de leuze 'Johnson oorlogsmisdadiger' veel van zijn actualiteitswaarde. Met enige verbazing constateerde het college van procureurs-generaal in een vergadering op 18 april 1968 dat het voor het grootste gedeelte 'uit' was met de overtredingen van artikel 117. 'De verklaring van Johnson,' stelde Mulder, secretaris-generaal van het ministerie van Justitie, 'heeft in

Nederland en in vele landen tot bezinning geleid.'[104] Een paar maanden later constateerde hij dat ook de jongeren die aanvankelijk doorgingen met de leuze, waren gestopt omdat pers en publiek na de verklaring van Johnson twijfelden aan hun oprechtheid en zij niet meer serieus werden genomen.[105]

Als reactie op deze ontwikkeling overlegde het college van procureurs-generaal of de mensen tegen wie proces-verbaal was opgemaakt nog voor de rechter zouden moeten verschijnen. Daarover heerste verdeeldheid. W.A. van der Feltz, procureur-generaal van het rechtsgebied Leeuwarden, was van mening dat de overtreders vervolgd moesten worden. 'We leven in een permanente toestand van onrust met van tijd tot tijd een adempauze,' zei hij. 'Daarom moet een consequent beleid worden gevolgd.' J.P. Hustinx, procureur-generaal van het ressort Arnhem, dacht echter dat een 'massale vervolging' alleen maar 'averechts' zou werken. Bovendien had hij er moeite mee 'om jonge mensen te veroordelen die emotioneel en onder invloed van hoogleraren artikel 117 Sr [hadden overtreden]'. Anderen wezen op de praktische bezwaren van een massale vervolging of wilden de zaken liever 'laten liggen', totdat de commissie-Langemeijer rapport had uitgebracht.[106] Het gevolg van de meningsverschillen was een nogal onduidelijk vervolgingsbeleid. Er werden studenten veroordeeld, zoals in Groningen, Assen, Leeuwarden en Amsterdam, maar tegelijkertijd werden tientallen zaken geseponeerd.[107]

Toen Johnson in november 1968 het Witte Huis verliet en werd vervangen door de republikein Nixon, raakte de discussie over wel of niet vervolgen verder achterhaald. Bovendien waren de meeste zaken inmiddels geseponeerd.[108] In januari 1969 verscheen vervolgens het rapport van de commissie-Langemeijer over artikel 117 van het Wetboek van Strafrecht. Opvallend was dat de commissie voorstelde het artikel te handhaven met als belangrijkste motief dat 'ook thans nog de burgers van een ander land beledigingen van hun staatshoofd door een buitenlander zullen gevoelen als hun gehele volk aangedaan'.[109] Mede vanwege de kritiek van deskundigen, besloot Polak het advies echter niet over te nemen. Volgens Polak was voor het beledigen van een bevriend staatshoofd geen aparte strafbaarstelling nodig, omdat 'nationale gevoelens ook op andere manieren konden worden gekrenkt', zoals door het bespotten van nationale symbolen. Het volledig schrappen van de bepalingen ten aanzien van de strafbare belediging van een bevriend staatshoofd vond hij echter ook geen optie, omdat Nederland volkenrechtelijk verplicht was het diplomatieke verkeer te beschermen tegen zowel fysieke als niet-fysieke gedragingen.[110]

Als oplossing stelde Polak daarom in 1971 aan de Tweede Kamer voor dat artikel 117 zou worden geschrapt, maar dat het beledigen van bevriende staatshoofden en regeringsleden strafbaar bleef, met de belangrijke toevoeging dat alleen tot vervolging zou worden over gegaan ná klacht van het betreffende staatshoofd via diplomatieke kanalen.[111] Aanvankelijk had de Tweede Kamer bezwaar tegen dit voorstel, maar in 1976 – pas vijf jaar later dus – ging een meerderheid alsnog akkoord.[112]

De door Polak voorgestelde wetswijziging bespaarde politie en justitie veel werk en zorgen. Hoewel de Kamer nog niet had ingestemd met de wijziging, trad de politie begin jaren zeventig niet meer op tegen demonstranten die de leuze 'Nixon moordenaar' riepen. Toch hield het ministerie van Justitie de vinger aan de pols. Zo twijfelde men

in 1971 om proces-verbaal op te laten maken tegen de kleine anarchistische Kabouterpartij, omdat de partij – tot verontwaardiging van de nieuwe Amerikaanse ambassadeur J.W. Middendorf – Nixon op de televisie had beschuldigd van 'moord op anderhalf miljoen mensen'.[113] De herinnering aan consternatie over de leuze 'Johnson oorlogsmisdadiger' was echter voldoende reden voor de verantwoordelijke beleidsmakers om de zaak te laten rusten. Vervolging van de Kabouterpartij zou namelijk 'weer zoveel politiek en emotioneel stof doen opwaaien, dat noch de Verenigde Staten, noch de rust in Nederland daarbij [was] gediend'.[114]

De mening van de Nederlandse bevolking

Op 16 april 1968, kort nadat de consternatie over de leuze 'Johnson oorlogsmisdadiger' grotendeels was gaan liggen, presenteerde de actualiteitenrubriek *Achter het Nieuws* een landelijk enquêteonderzoek naar de mening van de Nederlandse bevolking over de oorlog in Vietnam. Volgens de presentatoren Herman Wigbold en Koos Postema was het hoog tijd om daarvan eens nader kennis te nemen, omdat de discussie over de Vietnamoorlog vast leek te zitten. 'Als vijanden staan de mensen tegenover elkaar,' zei Wigbold ter inleiding. 'Zij die het Amerikaanse optreden verafschuwen en beschouwen als verraad aan de menselijkheid en zij die het Amerikaanse optreden toejuichen als noodzakelijk voor de vrijheid.' De vraag was echter hoe 'de grote groep daartussenin', zoals Wigbold het verwoordde, over de oorlog in Vietnam dacht. Klopte het dat deze groep het 'eigenlijk ook niet zo goed' wist en 'alleen maar verbijsterd [was] door het leed van deze afschuwelijke, alsmaar voortdurende oorlog?'[115] Of had de meerderheid inmiddels een stelliger mening gekregen over de Amerikaanse Vietnampolitiek?

De vraag hoe de gemiddelde Nederlander over de oorlog in Vietnam dacht, was actueel geworden in de loop van 1967 toen de kritiek in de media op de Verenigde Staten toenam en Vietnamdemonstraties groter werden. Steeds vaker benadrukten expliciete voorstanders van het Amerikaanse optreden, zoals de mensen achter het comité 'Nederland Vrij', de redacties van *Het Parool* en *De Telegraaf* of briefschrijvers in *Elseviers Weekblad*, dat Vietnamdemonstranten of linkse politici niet representatief waren voor de meerderheid van de bevolking.[116] Opmerkelijk genoeg waren critici van de Amerikaanse Vietnampolitiek het hiermee impliciet eens. Volgens hen was er op het gebied van voorlichting nog veel werk te doen. Zo zei PVDA-politicus en bestuurslid van het Nationaal Comité Vietnam, Cees Egas, in een vergadering van het PVDA-bestuur in februari 1968 dat volgens hem 'de massa' de kwestie-Vietnam maar moeilijk kon volgen en dat de meeste Nederlanders 'nog lang niet zo ver waren als de politieke top'.[117]

De uitslag van de enquête bevestigde dit beeld. Daaruit kwam naar voren dat een grote meerderheid van de Nederlandse bevolking, ondanks het Tet-offensief, achter de Amerikaanse aanwezigheid in Vietnam stond.[118] Op de vraag of de Verenigde Staten het recht hadden Zuid-Vietnam militaire bijstand te verlenen, antwoordde 65 procent bevestigend, tegenover vijftien procent ontkennend. Bovendien was 67 procent van de ondervraagden van mening dat de Verenigde Staten zich in het conflict in Vietnam hadden gemengd om een dam op te werpen tegen het communisme. Uit een andere

vraag bleek dat Nederlanders maar weinig ophadden met de Vietcong. Slechts negen procent had sympathie voor het Bevrijdingsfront, terwijl vijftig procent sympathie had voor de Zuid-Vietnamese regering.[119] Ook de kwestie-Delfgaauw kwam aan bod. 68 procent vond de stelling dat Johnson een oorlogsmisdadiger was volgens de normen van Tokio en Neurenberg onjuist en twaalf procent vond haar 'waarschijnlijk onjuist'.[120]

Hier stond tegenover dat een ruime meerderheid, 69 procent, van mening was dat de Verenigde Staten de bombardementen op Noord-Vietnam onvoorwaardelijk moesten staken (tegenover 24% niet staken).[121] Hetzelfde percentage was ervan overtuigd dat een stopzetting van de bombardementen zou leiden tot vredesonderhandelingen. Een meerderheid was ook gunstig gestemd over de slagingskansen van onderhandelingen. 73 procent dacht dat onderhandelingen tot een vredesakkoord zouden leiden. Van degenen die deze opinie waren toegedaan, was 56 procent bovendien van mening dat dit akkoord binnen twee jaar zou zijn bereikt.

De media interpreteerden de uitslag over het algemeen als een bevestiging van hun eerder ingenomen standpunten. De media die het meest kritisch waren geweest over het Amerikaanse optreden, zoals *Trouw*, *Vrij Nederland* of het kleine *Vietnam Bulletin*, wezen erop dat de enquête duidelijk maakte dat het Nederlandse volk inderdaad 'schandalig' slecht was voorgelicht en dat er dus nog veel te doen was.[122] *Achter het Nieuws* nam naar aanleiding van de uitslag voor het eerst duidelijk stelling tegen de Amerikaanse Vietnampolitiek. 'In het laatste jaar hebben wij in onze specials een groot aantal belangrijke vraagstukken behandeld en de conclusies daarbij aan u als kijker overgelaten,' legde Wigbold uit. 'Maar wij hebben het gevoel dat wij ons aan een zekere onoprechtheid zouden schuldig maken als wij het vanavond in deze zaak hierbij lieten.'[123]

Het Parool en *De Telegraaf* beschouwden de uitslag als een triomf. Opgelucht schreven zij dat was aangetoond wat zij altijd hadden beweerd, namelijk dat de 'luidruchtige Vietnamprotestanten' slechts een kleine minderheid vertegenwoordigden. Daarbij haalde *Het Parool* vooral uit naar de politieke partijen, omdat deze 'vrijwel allemaal, met de "linkse" partijen voorop', zich 'in steeds geëmotioneerder bewoordingen' hadden gedistantieerd van de Amerikaanse Vietnampolitiek, terwijl nu was gebleken dat de meerderheid van de kiezers er anders over dacht. 'Zij hebben zich laten intimideren door degenen die het meeste geluid van zich gaven,' concludeerde de krant.'[124] Daarmee ging *Het Parool* er echter aan voorbij dat politici in de voorafgaande jaren vooral voor een stopzetting van de Amerikaanse bombardementen op Noord-Vietnam hadden gepleit en uit de enquête juist was gebleken dat een meerderheid van de Nederlandse bevolking daar achter stond.

Toch moet de enquête worden gezien als een nuancering van het beeld dat de Amerikaanse aanwezigheid in Zuid-Vietnam in Nederland in brede kring werd afgewezen. Zo erkende de *NRC*-columnist Heldring, die het Vietnamdebat al jaren op de voet volgde, dat hij door de demonstraties en andere protesten een scheef beeld had gekregen van de publieke opinie over de oorlog. Verbaasd vroeg hij zich af wie de mensen die op straat, in het parlement en via de media de indruk hadden willen vestigen dat zij 'de "vox populi"' waren, eigenlijk vertegenwoordigden. Hoe was het bovendien mogelijk, aldus Heldring, dat deze linkse minderheid er ook nog in was geslaagd de

indruk te vestigen dat zij voor de Nederlandse bevolking spraken? Kwam dat omdat de 'grote middenmoot' onverschillig stond tegenover zaken die haar eigen belang niet raakte? Bezorgd kwam hij tot de conclusie dat de ogenschijnlijke discrepantie tussen wat er onder het publiek leefde en wat een 'luidruchtige minderheid' bezighield, weinig goeds voorspelde voor de democratie.[125]

Ook staatssecretaris De Koster bracht de uitslag van de VARA-enquête kort ter sprake in de ministerraad. In een discussie over de vraag of Den Haag een mogelijke onderhandelingsplaats zou kunnen zijn voor de onderhandelingen tussen de Verenigde Staten en Noord-Vietnam, zei hij dat het opinieonderzoek eigenlijk te laat was gehouden. Hoewel ambassadeur Tyler had gezegd 'zeer ingenomen' te zijn met de uitslag, was het leed volgens De Koster al geschied. Hij was ervan overtuigd dat door de 'anti-Amerikaanse demonstraties' al in het buitenland het valse beeld was gevestigd dat de Amerikaanse Vietnampolitiek in Nederland algemeen werd afgewezen.[126]

Conclusies

Anders dan de protestacties tegen het Nederlandse standpunt met betrekking tot de Vietnamoorlog hebben de acties tegen het verbod op het beledigen van een bevriend staatshoofd de regering direct beïnvloed. Weliswaar bestond in politiek Den Haag al een redelijke eensgezindheid dat artikel 117 op termijn moest worden aangepast of geschrapt, door de protesten werd justitie gedwongen haast te maken met een onderzoek naar een herziening van het wetsartikel. In afwachting daarvan trad de politie vanaf 1970 bovendien niet meer op tegen demonstranten die 'Nixon moordenaar' riepen.

Hoe slaagde Delfgaauw erin de regering onder druk te zetten? In de eerste plaats heerste in Nederland – voor een belangrijk deel aangewakkerd door de onrust in het buitenland – een gespannen sfeer. Dat kan niet alleen worden afgeleid uit commentaren in de media, maar ook uit overheidsstukken. Polak sprak er bovendien openhartig over in de Eerste Kamer. De onrust had ook te maken met het conflict in Vietnam, dat door het Tet-offensief op zijn hoogtepunt was. In februari en maart 1968 was de kritiek op de Verenigde Staten zo normaal geworden in de media, dat expliciete voorstanders van het Amerikaanse ingrijpen de handen ineensloegen en een tegenprotest organiseerden dat werd bezocht door enkele duizenden mensen.

In de tweede plaats gaf Delfgaauw de al sinds 1966 gevoerde discussie over wetsartikel 117 een geheel nieuwe draai door argumenten aan te dragen waarom president Johnson in volkenrechtelijk en moreel opzicht als een oorlogsmisdadiger kon worden beschouwd. Omdat niet duidelijk was of hij – net zoals de studenten die 'Johnson moordenaar!' riepen – strafbaar was, zette Delfgaauw justitie in feite klem. De hoogleraar kon niet worden vervolgd, omdat dat hem juist de publiciteit zou geven die hij wilde. Niet vervolgen was nauwelijks een betere optie, omdat studenten en anderen dan mogelijk het voorbeeld van Delfgaauw zouden volgen. Toen dat laatste inderdaad bewaarheid werd en studenten daarop wel werden gearresteerd, beschuldigden Delfgaauw, zijn academische medestanders en studenten de regering van klassenjustitie.

In de derde plaats had de media veel belangstelling voor de zaak. Aanvankelijk kon Delfgaauw alleen terecht bij kleine media als *De Groene Amsterdammer*, maar toen bleek dat justitie geen goed antwoord had op de provocaties van studenten, kreeg Delfgaauw een podium in invloedrijkere media, onder andere de actualiteitenrubriek *Achter het Nieuws.* Belangrijk was in de vierde plaats dat er in academische, journalistieke maar ook in justitiële, politieke en overheidskringen een zeker begrip bestond voor de protestacties. De protesten werden niet goedgekeurd, maar ook niet afgekeurd. Aan de ene kant vanwege het ouderwets bevonden wetsartikel, maar ook omdat zij zich konden vinden in de verwijten van klassenjustitie en de morele verontwaardiging onder de jongeren over de Vietnamoorlog en de volgens hen passieve houding van de Nederlandse regering. Deze ontwikkeling ondersteunt de visie van historicus Kennedy over de reactie van 'elites' op de maatschappelijke onrust en roep om verandering in de jaren zestig. Om verdere conflicten te vermijden, hadden deze elites volgens Kennedy vaak de neiging aan de roep om vernieuwing of modernisering toe te geven en zelfs te stimuleren.

De uitzondering die de regel bevestigde, was de VVD-minister van Justitie Polak. Hij toonde aan de ene kant begrip voor het engagement van de jonge demonstranten. Maar aan de andere kant weigerde hij de vervolgingen te stoppen van mensen die de leuze Johnson oorlogsmisdadiger bij zich droegen. In zijn optiek moest de wet altijd worden gehandhaafd en mocht niet worden toegegeven aan minderheden. Terwijl Delfgaauw demonstranten waarschuwde voor een tweede 'Auschwitz' in Vietnam, verweet Polak hen dat zij de in de Tweede Wereldoorlog zo zwaar bevochten en in het verleden zo kwetsbaar gebleken democratie met hun acties juist ondermijnden. Maar ook Polak gaf uiteindelijk toe. Onder druk van de publieke opinie en het parlement kwam hij met een compomis: hij stelde een commissie in die zou moeten onderzoeken op welke manier wetsartikel 117 zou moeten worden hervormd.

Ten slotte kan de ophef gedeeltelijk worden verklaard door de praktische steun van studentenverenigingen en Vietnamactiegroepen. Zij verspreidden in korte tijd honderden affiches met de gewraakte tekst over heel Nederland, organiseerden demonstraties en boden studenten die waren aangehouden rechtsbijstand aan.

In dit hoofdstuk is ook stilgestaan bij de landelijke Vietnamenquête van april 1968. De enquête laat zien dat de veelgehoorde kritiek op de Amerikaanse Vietnampolitiek niet steunde op een meerderheid van de Nederlandse bevolking. De meeste Nederlanders steunden de Amerikaanse aanwezigheid in Zuid-Vietnam. Maar de enquête liet zien dat ook het regeringsstandpunt niet steunde op een meerderheid, want uit het onderzoek bleek dat het grootste deel van de ondervraagden van mening was dat de Amerikaanse bombardementen onvoorwaardelijk moesten worden stopgezet en dat de Verenigde Staten op zoek moesten gaan naar een politieke oplossing.

HOOFDSTUK 5

Een verlaten kabinet

Reacties op de vredesonderhandelingen en de Amerikaanse inval in Cambodja, 1969-1970

Inleiding

Op 30 april 1970 maakte de in november 1968 aangetreden president Richard Nixon op de Amerikaanse televisie bekend dat hij had besloten het buurland van Vietnam, Cambodja, binnen te vallen om de daar aanwezige Noord-Vietnamese militaire bases uit te schakelen. Het besluit leidde tot verontwaardigde reacties in de hele wereld en ook in Nederland. De meerderheid van de Nederlandse media en politieke partijen reageerde geschokt of afwijzend, actiegroepen organiseerden demonstraties en andere protestacties en het ministerie van Buitenlandse Zaken ontving opnieuw brieven van boze en verontruste mensen.

De ophef over de inval in Cambodja stond in contrast met het gebrek aan belangstelling voor het conflict in Vietnam een jaar eerder. Nadat Johnson op 31 maart 1968 de bombardementen op Noord-Vietnam gedeeltelijk staakte en Washington en Hanoi overlegden over vredesonderhandelingen (die in januari 1969 begonnen), was de aandacht voor het conflict weggezakt. Velen dachten dat het ergste voorbij was en dat de beide partijen snel tot een akkoord zouden komen. Exemplarisch hiervoor was dat het literaire tijdschrift *De Gids* in het najaar van 1968 aan de bekende Amerikaanse taalkundige en prominent criticus van het Amerikaanse optreden in Vietnam, Noam Chomsky, vroeg hoe de Amerikaanse samenleving eruit zou zien *na* Vietnam. Terecht antwoordde Chomsky dat het te voorbarig was om te praten in 'naoorlogse termen'. Volgens hem was er nog een lange, pijnlijke weg te gaan, voordat het conflict was opgelost.[1] Na de Amerikaanse inval in Cambodja zou deze opvatting gemeengoed worden.

Dat de Amerikaanse inval in Cambodja zo veel verontwaardiging opriep, kan niet alleen worden verklaard door de teleurstelling van het uitblijven van een vredesakkoord. De ophef was ook een gevolg van binnenlandse ontwikkelingen, namelijk de toenemende maatschappelijke kritiek op uiteenlopende aspecten van het beleid van het kabinet-De Jong, waaronder het buitenlandse beleid. Met name in linkse kringen werd geroepen dat Nederland werd geregeerd door een conservatief kabinet met een 'Koude Oorlogmentaliteit' en zonder enig gevoel voor wat er onder de eigen bevolking leefde. De reactie van De Jong op de inval in Cambodja was koren op de molen van deze critici. De Jong was namelijk de enige regeringsleider binnen de NAVO, die in het openbaar zei dat hij 'begrip' had voor de beslissing van Nixon om Cambodja binnen te vallen.

Van eervolle vrede naar de inval in Cambodja

In de eerste maanden van 1969 leek een bestand tussen de Verenigde Staten en Noord-Vietnam dichterbij dan ooit. Na een moeizaam vooroverleg begonnen in januari 1969 in Parijs officieel de onderhandelingen tussen beide landen, Zuid-Vietnam en het Bevrijdingsfront. Gunstig was ook dat Nixon publiekelijk had verklaard dat hij snel een einde aan de Amerikaanse interventie wilde maken. Dat zou hij onder meer doen door de Amerikaanse troepen in Zuid-Vietnam op termijn terug te trekken. Deze terugtrekking zou gepaard gaan met een krachtige financiële ondersteuning van het Zuid-Vietnamese leger, zodat dit sterk genoeg zou worden om de Zuid-Vietnamese lands- grenzen in de toekomst zelfstandig te verdedigen.[2]

Intussen werkte Nixon samen met zijn National Security Advisor, Henry Kissinger, achter de schermen aan een vredesplan. Voor hen stond voorop dat het een eervolle vrede ('peace with honour') moest zijn. Niet alleen uit nationaalpolitiek oogpunt, maar ook omdat zij ervan overtuigd waren dat een ogenschijnlijke Amerikaanse nederlaag de *Balance of Power* in de wereld zou verstoren. Het vredesplan van Nixon en Kissinger hield in dat zij de regering in Hanoi alsnog zo ver wilden krijgen, dat deze een niet-communistisch land aan haar zuidgrens zou accepteren. Om dat te bereiken had het tweetal de hulp nodig van de Sovjet-Unie. Door een verbetering van de betrekkingen tussen Washington en Moskou zou Hanoi volgens Nixon en Kissinger diplomatiek geïsoleerd raken en eerder geneigd zijn om toe te geven. In november 1969 werd een begin gemaakt met de besprekingen over de beperking van de kernwapenproductie. De *Strategic Arms Limitation Talks* waren het begin van een periode van ontspanning in de betrekkingen tussen de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie.[3] Daarnaast voerden Nixon en Kissinger de druk op Hanoi op door Noord-Vietnamese enclaves in Cambodja in het geheim te laten bombarderen.[4]

Aanvankelijk schaarden de Amerikaanse media en het Congres zich achter de nieuwe president. In de herfst van 1969 sloeg de stemming echter om toen duidelijk werd dat vredesonderhandelingen in Parijs waren vastgelopen, en met de terugtrekking van Amerikaanse troepen geen haast werd gemaakt. Daardoor ontstond de indruk dat Nixon zijn belofte niet zou nakomen en de oorlog zou voortzetten.[5] In november 1969 werd het vertrouwen in de Amerikaanse overheid bovendien ondermijnd toen bekend werd dat Amerikaanse soldaten in maart 1968 in het dorpje My Lai ruim tweehonderd mensen, waaronder vrouwen en kinderen, hadden vermoord en de Amerikaanse legerleiding had geprobeerd de slachting te verhullen.[6]

Uit protest tegen het uitblijven van een vredesakkoord werden in het najaar van 1969 in diverse grote Amerikaanse steden massale demonstraties georganiseerd. Op 15 oktober werd een zogenoemd 'Moratorium' afgekondigd, waarbij in het hele land bijeenkomsten, marsen en teach-ins werden gehouden. Een maand later volgde een tweede massaal protest, onder andere in Washington, waar meer dan 300.000 mensen deelnamen aan een mars. De demonstraties trokken een breder en gemêleerder publiek dan in voorgaande jaren. Doordat de Amerikaanse regering openlijk had geaccepteerd dat een militaire overwinning niet mogelijk was, voelden meer en meer mensen en organisaties

die demonstraties tot dan toe hadden beschouwd als een vorm van verraad aan de eigen soldaten, zich ook geroepen hun stem te laten horen.[7]

Nixon was verontwaardigd over de protesten, omdat hij meende dat ze Hanoi aanmoedigden om zijn voorstellen te blijven afwijzen. Inmiddels was al gebleken dat de Noord-Vietnamese leiders (Ho Chi Minh overleed op 3 september 1969) vasthielden aan het standpunt dat de Amerikaanse troepen eerst uit Zuid-Vietnam moesten worden teruggetrokken, voordat er over een akkoord kon worden onderhandeld. De opstelling van Noord-Vietnam bracht Nixon in een lastig parket. Een verdere escalatie vond Nixon uit binnenlands oogpunt ongewenst, maar het andere uiterste, een algehele terugtrekking, was voor hem onbespreekbaar. Het gevolg was dat Nixon ging schipperen. In reactie op de Amerikaanse betogingen hield hij in november 1969 een toespraak waarin hij uithaalde naar de demonstranten, en de 'zwijgende meerderheid' opriep om hem te steunen. Hij maakte in maart 1970 echter ook bekend dat 150.000 troepen zouden worden teruggetrokken, ondanks de bezwaren van de Amerikaanse legerleiding die meende dat het Zuid-Vietnamese leger de terugtrekking niet zou kunnen opvangen.[8]

Tegelijkertijd wilde Nixon Hanoi duidelijk maken dat de terugtrekking van Amerikaanse troepen niet betekende dat de Verenigde Staten niet meer bereid waren militair in te grijpen ten behoeve van Zuid-Vietnam. In mei 1970 leidde dat tot een van de meest bekritiseerde acties van de oorlog: de Amerikaanse inval in Cambodja.[9] In een verklaring op televisie zei Nixon dat hij had besloten militair op te treden tegen Noord-Vietnamese bases in Cambodja, omdat deze de verdere voortgang van de 'vietnamisering' van de oorlog verhinderden. Daarbij vroeg hij opnieuw begrip van de zwijgende meerderheid. Volgens Nixon was de geloofwaardigheid van de Verenigde Staten in de wereld in het geding. Tevens sprak hij afkeurend over de recente (studenten)protesten. 'We live in an age of anarchy, both abroad and at home', zei hij. 'We see mindless attacks on all the great institutions, which have been created by free civilizations in the last past 500 years. Even here in the United States, great universities are being systematically destroyed.'[10] Zijn poging om critici en demonstranten te marginaliseren, leidde echter alleen maar tot meer protesten. De inval in Cambodja zou zelfs aanleiding zijn voor de omvangrijkste protesten tegen de oorlog in Vietnam tot dan toe.[11]

Maatschappelijke onrust in Nederland

De Nederlandse overheid werd in 1969 en 1970 geconfronteerd met toenemende burgerlijke ongehoorzaamheid. Zoals uit een krantenonderzoek blijkt, werd in 1969 meer actiegevoerd dan in enig ander jaar in de jaren zestig en zeventig.[12] Krakers voerden actie tegen de woningnood, de feministische actiegroep 'Dolle Mina' stelde met ludieke acties de ongelijkheid tussen man en vrouw aan de kaak en de 'Actiegroep Tomaat' verstoorde toneelstukken uit protest tegen het gebruikelijke toneelrepertoire. Rond deze tijd werden ook de eerste milieugroeperingen actief en protesteerden studenten, maar ook scholieren en leraren in het middelbaar onderwijs tegen de hiërarchische structuur

van het onderwijs.[13] Op politiek gebied vertegenwoordigde de in februari 1970 gelanceerde anarchistische Kabouterpartij de actiegolf. De Kabouterpartij, die bij de Amsterdamse gemeenteraadsverkiezingen in juni 1970 de vierde partij werd van de hoofdstad, ageerde tegen de woningnood, het leger, de volkstellingen en zette zich in voor een betere leefomgeving en meer zeggenschap voor bewoners over hun eigen buurt.[14]

De protestacties werden door menigeen met verbazing gadegeslagen. 'Als er één eigentijds verschijnsel gemeengoed is geworden, is het wel Het Protest, variërend van een onnozel pamflet tot een venijnige rookbom, van het overhandigen van een ordentelijke petitie tot het massaal schreeuwen van moord en brand,' schreef *Elseviers Magazine*-redacteur Cees Labeur in mei 1970 in een artikel over een 'weekje demonstreren'.[15] Anderen vonden de acties echter juist een zegen. 'Iedereen belijdt zijn meningen, opvattingen, afkeer en bewondering in het openbaar. De wereld, zo zegt men, is opener geworden, eerlijker vooral,' schreef journalist Dick Houwaart begin jaren zeventig.[16]

De roep om inspraak en democratisering ging niet voorbij aan het kabinet-De Jong. Voortdurend werd de regering uitgedaagd door buitenparlementaire groeperingen die inspraak wensten en kritiek hadden op uiteenlopende aspecten van het beleid. Zo werd het kabinet in november 1968 geconfronteerd met maatschappelijk verzet tegen de beslissing om de defensiebijdragen voor de NAVO te verhogen met 225 miljoen gulden. Tot de verhoging was besloten na het neerslaan van de 'Praagse Lente' door sovjettroepen in augustus 1968 en het daaropvolgende besluit van de NAVO-raad om de militaire inspanningen te verhogen. Een belangrijk aandeel in het buitenparlementair protest hadden de kerkelijke vredesorganisaties Pax Christi en het Interkerkelijk Vredesberaad (IKV). Zij meenden dat het voornemen van het kabinet-De Jong een 'symptoom van de opleving van de Koude Oorlog mentaliteit' was.[17] Kardinaal B.J. Alfrink, voorzitter van Pax Christi, verscheen op de televisie om, in bedekte termen, zijn bedenkingen over het kabinetsbesluit te uiten. De Jong reageerde op de kritiek door het IKV en Pax Christi in het torentje uit te nodigen en het besluit van het kabinet toe te lichten op de televisie. Het was de eerste keer in de geschiedenis van de Nederlandse televisie dat een regering zendtijd vroeg voor een politieke kwestie.[18]

Een halfjaar later kreeg het kabinet te maken met een landelijke studentenopstand. De acties begonnen in Tilburg na mislukte gespreksronden met de KVP-minister van Onderwijs, Gerard Veringa, over hervormingen van de universiteitsstructuur. Net zoals in Parijs een jaar eerder, gingen studenten tot bezettingen over van het hoofdgebouw van de hogeschool (die werd omgedoopt in de 'Karl Marx Universiteit') en kondigden aan, niet te zullen vertrekken voordat hun voorstel voor democratisering, dat door de rector en het curatorium was afgewezen, alsnog was geaccepteerd. Toen het bestuur na een bewogen week door de knieën ging, sloegen de protesten over op andere hogescholen en universiteiten, waar studenten dezelfde concessies probeerden af te dwingen.[19] Belangstelling kreeg vooral de vijf dagen durende bezetting van het Maagdenhuis in Amsterdam, het bestuurlijke centrum van de Gemeentelijke Universiteit.

Hoewel politiek Den Haag (met uitzondering van de PSP en de CPN) de acties scherp afkeurde, besloot het kabinet op de verlangens van de studenten in te gaan. Dat deed het in de eerste plaats om bestuurlijke chaos te voorkomen. Bovendien vond de regering

de kritiek van de studenten op de universitaire structuur niet onredelijk.[20] In de in 1970 aangenomen Wet Universitaire Bestuurshervorming kregen de studenten voor een belangrijk deel de zo verlangde medezeggenschap, waardoor hun invloed op het universitaire leven aanzienlijk toenam.[21]

Een ander probleem vormden de herhaaldelijke onlusten in Amsterdam, veroorzaakt door groepen jongeren. Op 1 mei 1970 stond het kabinet bijvoorbeeld stil bij de rellen die de dag ervoor, op Koninginnedag, in de hoofdstad hadden plaatsgevonden. De vraag was welke maatregelen moesten worden genomen voor Bevrijdingsdag, omdat deze door de Kabouterbeweging tot 'nationale kraakdag' was uitgeroepen en er daarom opnieuw rellen werden verwacht. Minister van Defensie Den Toom waarschuwde in de ministerraad dat het kabinet niet 'te licht' moest denken over ordeverstoringen en Luns klaagde dat de Amsterdamse politie op Koninginnedag had opgetreden met een 'onbegrijpelijke lankmoedigheid'. Minister van CRM, Klompé, was echter van mening dat hard ingrijpen alleen maar averechts zou werken. Volgens haar stond de overheid in dit soort situaties vaak 'machteloos'.[22]

Andere ministers probeerden de oorzaken van de ongeregeldheden te doorgronden. Hoe konden ze worden verklaard en hoe serieus moesten ze worden genomen? Tot diepgaande analyses kwamen de ministers echter niet. Minister van Justitie Polak zei dat hij de indruk had dat de rellen begonnen 'met kinderen van twaalf jaar', waarna zij werden voortgezet door 'jongeren van circa vijftien jaar' en uiteindelijk oversloegen op 'het publiek'. Minister van Binnenlandse Zaken Beernink relativeerde het protest door te stellen dat het geen politieke achtergrond had, 'al zal de socialistische jeugd wel hebben meegedaan'. Hij hoopte dat de arrestanten strenger zou worden gestraft dan voorheen en pleitte voor krachtig optreden van politie, al zag hij in dat de regering afhankelijk was van de lokale overheid. De discussie eindigde met het besluit dat De Jong de rellen publiekelijk zou afkeuren en dat 240 politiemannen in Amsterdam op Bevrijdingsdag zouden worden ingezet.[23] De maatregelen konden echter niet voorkomen dat het die dag opnieuw uit de hand liep.[24]

Vietnam herontdekt

De oorlog in Vietnam speelde in de maatschappelijke onrust in 1969 nauwelijks een rol. Sinds Johnson in maart 1968 had besloten de bombardementen op Noord-Vietnam stop te zetten, was het protest in Nederland ingezakt. In januari 1969 schreef activist Boetes bijvoorbeeld aan 'sympathisanten' van zijn Aktiegroep Vietnam dat hij besloten had de boel op te doeken, omdat de acties tegen de Amerikaanse aanwezigheid in Vietnam 'in het slop' waren geraakt. 'De vredesbesprekingen in Parijs brachten velen ertoe te denken dat het Vietnamprobleem bijna opgelost zou zijn,' schreef Boetes. Bovendien wees hij erop dat tal van andere thema's, zowel binnenlandse als buitenlandse, de aandacht verdienden, zoals de onafhankelijkheidsstrijd van de deelstaat Biafra tegen Nigeria of het neerslaan van de studentenprotesten in Mexico.[25]

Een bijkomende verklaring voor de teloorgang van de bestaande Vietnamcomités was het neerslaan van de 'Praagse lente' door de Sovjet-Unie. Veel activisten waren

teleurgesteld, omdat zij de communistische dreiging jarenlang hadden gerelativeerd. Anderen waarschuwden echter dat de inval kon leiden tot een heropleving van het anticommunisme en meenden dat de acties moesten worden voortgezet. Binnen het Nijmeegse Vietnamcomité brak onenigheid uit en het Fries Vietnamcomité viel als gevolg van het sovjetoptreden zelfs uit elkaar. 'De gebeurtenissen werkten verwarrend en ontbindend,' aldus Co Dankaart van het Nationale Comité Vietnam, dat in het najaar van 1968 ophield te bestaan.[26]

Toch bleef er belangstelling voor de oorlog in Vietnam, zij het op een andere manier. In de eerste plaats groeiden Noord-Vietnam en de Zuid-Vietnamese revolutionairen uit tot een symbool van geslaagd verzet tegen het westerse imperialisme. Jongeren identificeerden zich daarmee en projecteerden het succes van de Vietnamese 'bevrijdingsstrijders' op de eigen, binnenlandse omgeving. Zo noemden de studenten die het Maagdenhuis bezetten de brug waarover zij door CPN-bouwvakkers werden bevoorraad de 'Ho Chi Minhbrug' en vergeleek een van hen, Regtien, de nachtelijke gevechten om de brug met de Amsterdamse politie met de strijd in Vietnam.[27]

De bewondering werd versterkt door de bezoeken die leden van de onderhandelingsdelegatie van de Zuid-Vietnamese Voorlopige Revolutionaire Regering (VRR) aan Nederland bracht. De VRR was in juni 1969 op aangeven van Hanoi als tegenhanger van de Zuid-Vietnamese regering opgericht. Hoewel de Vietnamezen niet voldeden aan het romantische beeld dat velen van hen hadden (ze verschenen in driedelig pak en niet in zwarte 'pyjama's'), versterkten de bezoeken het gevoel van solidariteit met de Vietnamese strijd tegen de Verenigde Staten. 'Ik kreeg een enorm respect voor hun levenshouding van zekere rust en vertrouwen dat het goed ging komen,' zei een activiste bijvoorbeeld.[28] Volgens het *Vietnam Bulletin* hadden de twee Vietnamese delegatieleden die in februari 1970 Amsterdam bezochten, 'een warm hart en een koel hoofd'. Instemmend tekende het tijdschrift op dat de strijd tegen de Verenigde Staten volgens de delegatieleden 'niet alleen [werd] gevoerd om onafhankelijkheid te krijgen, maar ook een bijdrage [was] aan de gemeenschappelijke strijd van recht en onrecht, van beschaving tegen barbaarsheid'.[29]

In de tweede plaats verschenen tussen 1968 en 1970 vaak uit het Engels vertaalde publicaties over Vietnam.[30] Na een periode waarin het protest tegen de Amerikaanse Vietnampolitiek vooropstond, brak door de onderhandelingen – en de verwachting dat een vredesakkoord dichtbij was – een periode van verdieping aan. De vragen die daarbij hoorden, waren bijvoorbeeld: wie waren de Vietnamezen eigenlijk? Wat had het Amerikaanse leger de afgelopen jaren aangericht? En hoe zat het met de Amerikaanse militaire betrokkenheid bij de omringende landen Laos en Cambodja?[31] De 'herontdekking' van Vietnam was een onderdeel van de al eerder begonnen, maar rond 1970 snel toenemende betrokkenheid bij de derde wereld in het algemeen. Illustratief hiervoor was dat het *Vietnam Bulletin* in 1969 de samenwerking aanging met het Komité Indonesië en aldus ook aandacht ging besteden aan dit land.[32] Hoewel de samenwerking uit nood was geboren vanwege de stilte rond Vietnam, wees de redactie erop dat de problemen in Indo-China niet op zichzelf stonden. Voorbeelden van overeenkomsten tussen

Indo-China en Indonesië waren volgens haar de positie van de arme boeren en de revolutionaire bewegingen op het platteland.[33]

Ook de oprichting van het Medisch Comité Nederland-Vietnam in november 1968 door de Leidse hoogleraar en kinderarts Jaap de Haas, de chirurg Nick van Rhijn en de internist Fred Groenink, is een voorbeeld van de groeiende betrokkenheid bij het lot van de Vietnamese bevolking. Was humanitaire hulpverlening voor eerdere Vietnamcomités bijzaak, het MCNV stelde zich primair ten doel directe medische hulp te verlenen aan de slachtoffers van de Amerikaanse bombardementen in Noord-Vietnam en de 'bevrijde gebieden' in Zuid-Vietnam. Daarin was het vanaf het begin succesvol, mede omdat andere, wegkwijnende Vietnamcomités het door hen ingezamelde geld overmaakten aan het MCNV. Bovendien kreeg het comité vrijwel direct veel steun uit de medische wereld, zoals blijkt uit het comité van aanbeveling dat ruim zestig artsen telde.[34] Belangrijk was ook dat MCNV goede contacten wist te leggen in Vietnam, waardoor de hulpverlening efficiënter verliep dan voorheen (zie hoofdstuk 7).

Toen in het najaar duidelijk werd dat de onderhandelingen tussen de Verenigde Staten en Noord-Vietnam niet opschoten, nam het risico op nieuwe protestacties toe. Ook binnen het kabinet-De Jong was men zich daarvan bewust. Zo zei minister Polak, naar aanleiding van het bekend worden van de gebeurtenissen in My Lai, dat hij vreesde dat de 'Amerikaanse massamoorden' opnieuw aanleiding zouden zijn voor ongeregeldheden.[35] Zo ver kwam het echter niet. Wel verspreidden ASVA en andere studenten- en jongerenorganisaties in het najaar ansichtkaarten waarmee kon worden geprotesteerd tegen het standpunt van het kabinet-De Jong. In Groningen, Haarlem en andere steden werden daarnaast betogingen en voorlichtingsavonden georganiseerd.[36] Bovendien ontstond in deze periode uit kringen van het voormalige Nationaal Comité Vietnam een nieuw landelijk comité: het Moratoriumcomité. Onder het motto dat humanitaire hulp 'hoe goed bedoeld en noodzakelijk ook' geen einde aan de oorlog zou maken, wilde dit comité aandacht vragen voor de massale Amerikaanse betogingen en opnieuw ageren tegen de Nederlandse regering.[37] Op 14 november 1969 organiseerde het comité in Amsterdam een demonstratie, die enkele duizenden jongeren trok.[38]

Toch was het comité niet tevreden. Weliswaar ontving het comité adhesiebetuigingen van linkse politieke partijen, kerkelijke instanties en jongerengroeperingen, directe hulp bij het organiseren van de demonstratie was uitgebleven. Ook was de belangstelling van de media tegengevallen.[39] Het comité zocht de oorzaak in de onderhandelingen in Parijs. Als reactie op het gebrek aan succes deed secretaris en initiatiefnemer M. Poons begin 1970 dan ook een oproep aan de comitéleden mee te denken over toekomstige acties. 'Hoe krijgen wij meer binding met de politieke groeperingen, religieuze bewegingen en andere strijders voor de wereldvrede?' vroeg hij in een brief. Ook riep hij op 'het Nederlandse volk wakker te maken en te houden'.[40]

In een laatste poging belangstelling te verwerven, deed het Moratoriumcomité een poging de fracties in de Tweede Kamer te bewegen zich sterk te maken voor een onmiddellijke terugtrekking van de Amerikaanse troepen uit Zuid-Vietnam. Verwijzend naar eerdere Kamerdebatten vroeg het comité aan de Kamerleden zich niet meer te laten leiden door fractiediscipline, maar een eigen oordeel te vormen: 'U bent stuk voor

stuk vrije mensen, met een eigen verantwoordelijkheid.'[41] Het initiatief leverde echter niet veel op. Weliswaar dienden de linkse oppositiepartijen in februari 1970 een motie in waarin – mede verwijzend naar het Moratoriumcomité – werd gepleit voor een gefaseerde onvoorwaardelijke terugtrekking binnen anderhalf jaar, maar de motie werd zonder veel debat afgewezen. De regeringspartijen meenden dat eerst de uitkomst van de onderhandelingen moest worden afgewacht. 'Nu wij over het gevaarlijke punt heen zijn, kunnen er momenten komen waarop wij enige afstand moeten nemen van het probleem, hoe graag ook ik zou zien dat de ontwikkeling sneller verliep,' vatte het CHU-Kamerlid Bos het standpunt van de regeringsfracties samen.[42] Wegens gebrek aan succes viel het Moratoriumcomité in de loop van 1970 uit elkaar.

Kritiek op het kabinet-De Jong en Luns

Behalve het oplevende maatschappelijk protest werd het kabinet-De Jong in 1969 geconfronteerd met een zelfverzekerde en luidruchtige linkse oppositie. Dat kwam onder meer door de oprichting van de Politieke Partij Radicalen (PPR) door oud-KVP- en ARP-leden in april 1968. De oprichting stimuleerde de discussie binnen de oppositie over een progressief samenwerkingsverband met het oog op de komende verkiezingen. Herhaaldelijk overlegden de PPR, de PVDA, D66 en de PSP in 1969 met elkaar om de mogelijkheden daartoe te onderzoeken.[43] Tekenend voor de groeiende zelfverzekerdheid bij links was de zogenoemde anti-KVP-resolutie die het PVDA-congres in maart 1969 aannam. Met de resolutie, die regeringssamenwerking tussen de PVDA en de KVP uitsloot, wilde de partij de progressieven die de KVP trouw waren gebleven, aanmoedigen alsnog met hun partij te breken, zodat de KVP verder uiteen zou vallen.[44]

Hoewel het zo ver niet zou komen, zette de polariserende opstelling van links de confessionele regeringspartijen onder druk. Binnen de ARP en KVP werd stevig gedebatteerd over partijvernieuwing. Zo slaagden in november 1969 de AR-radicalen erin het overleg tussen de ARP, de CHU en de KVP over een gezamenlijk program voor een halfjaar te vertragen, onder meer omdat de mogelijkheden voor samenwerking met de PVDA nog eens goed zouden moeten worden bekeken.[45] In dezelfde maand vond in Tilburg de meest bewogen partijraadsvergadering in de geschiedenis van de KVP plaats.[46] Tijdens de partijraad drongen katholieke radicalen aan op vernieuwing en democratisering van de partij, de politiek en de samenleving.[47]

Een ander gevolg van de polariserende opstelling van links was dat de fracties van KVP en ARP afstand namen van het kabinet-De Jong vanwege zijn conservatieve en ouderwetse imago. Ook was er kritiek op de terughoudende en weinig kleurrijke presentatie van het kabinet.[48] Volgens oud-directeur van de Rijksvoorlichtingsdienst, Gijs van der Wiel, liet deze ontwikkeling de ministers niet onberoerd. 'Niemand deugde en niets deugde. Media namen afstand, onder de eigen geestverwanten sloeg men het hardst toe. (...) Het kabinet voelde zich verlaten,' schreef hij over deze periode.[49] In januari 1970 besloot het kabinet de strijd met de critici aan te gaan. Elke vrijdag na de ministerraad gaf De Jong een persconferentie, gevolgd door een televisie-interview.[50]

Het voornaamste mikpunt van kritiek was Luns. In 1969 en 1970 dienden linkse politici vele moties in en verscheen in progressieve media regelmatig een kritisch stuk over de minister.[51] In de kern werd Luns verweten dat hij te veel vasthield aan het binaire wereldbeeld van de Koude Oorlog, weinig oog had voor problemen in de derde wereld en zich nauwelijks iets aantrok van wat er in de samenleving speelde. Volgens journalist Joop van Tijn van *Vrij Nederland* kenmerkte het beleid van Luns zich door een 'onthutsende minachting voor wat fatsoenlijke mensen denken en schrijven'.[52]

Behalve de oorlog in Vietnam, was er kritiek op de houding van Luns ten aanzien de ondemocratische regimes in Griekenland, Portugal en Zuid-Afrika. Zo ontstond in juni 1968 ophef toen hij na een bezoek aan Portugal met vleiende woorden afscheidnam van de Portugese dictator Antonio de Oliveira Salazar.[53] Een jaar later lag Luns onder vuur toen hij een motie van het PVDA-Kamerlid Van der Stoel, waarin de regering werd opgeroepen mee te werken aan de pogingen om Griekenland te weren uit de Raad van Europa, naast zich neer dreigde te leggen.[54]

Ook binnen de KVP groeide het onbehagen over de minister. Na achttien jaar Luns bestond behoefte aan een nieuw gezicht op Buitenlandse Zaken. Volgens veel KVP'ers zou de opvolger van Luns iemand moeten zijn met een beter gevoel voor de toenemende verwevenheid van politiek en maatschappij. 'Luns ziet het probleem gewoon niet', 'is allerminst doordrongen van de ernst' en heeft 'alleen oog voor de geografische voordelen van het NAVO-lidmaatschap,' schreef buitenlanddeskundige van de KVP Huub Cloudt in februari 1970 in een notitie voor de fractie over het Nederlandse beleid ten aanzien van Portugal.[55] Een paar maanden later concludeerde K.J. Hahn, de invloedrijke buitenlandsecretaris van de partij, in een brief aan Schmelzer dat Luns zijn beste tijd nu toch wel had gehad: 'Het gaat heus niet meer.'[56] Hoewel Luns nog steeds een geducht stemmentrekker was,[57] wilde de partijtop liever vernieuwing en verjonging, zoals ook het andere symbool van de 'oude KVP', minister-president De Jong, zou ondervinden. Ook De Jong was volgens NIPO-enquêtes populair. Toch werd hij voor het lijsttrekkerschap van de verkiezingen van 1971 gepasseerd ten gunste van de 46-jarige minister van Onderwijs Veringa.[58]

Passend bij het pr-offensief van het kabinet, diende Luns zijn critici openlijk van repliek. Hij nam daarbij geen blad voor de mond. In interviews met *Het Parool* en *De Telegraaf* (samen met de *NRC* de enige kranten die volgens hem niet meededen aan de 'uiterst kritische en onbeheerste reacties') zei hij dat hij de kritiek kortzichtig en onredelijk vond. Volgens hem leken zijn critici niet te begrijpen, of wilden zij niet begrijpen dat openlijke kritiek op bondgenoten zoals Portugal, in strijd was met de internationale belangen van Nederland. 'Er is een these, die ook wel eens in de Kamer wordt gehoord, dat men scherper op moet treden tegen zijn vrienden dan zijn potentiële vijanden. (...). Ik heb wel eens gezegd: als men dit consequent dóórzet, dan eindigt men met alléén maar vijanden en dan kan men tegen iedereen vriendelijk zijn!' grapte hij in *De Telegraaf*.[59] Ook wees hij erop dat kritiek op bondgenoten de internationale orde zou kunnen ondermijnen. 'Als wij de pretentie hebben (...) in te grijpen, [dan] kan men ook de Russen niet verbieden hetzelfde te doen bij andere landen,' vond hij.[60]

Het meest storend vond hij echter dat linkse pressiegroepen, progressieve intellectuelen en 'sommige televisie-uitzendingen' steeds meer invloed leken te krijgen op het publieke debat over de buitenlandse politiek.[61] Daardoor ontstond onterecht het beeld dat deze critici spraken voor de hele Nederlandse bevolking. 'De overgrote meerderheid van de mensen denkt er heel anders over,' zei hij in 1971 tegen de journalist Michel van der Plas, die zijn memoires optekende.[62] Bovendien vond hij dat het parlement – inclusief de regeringsfracties – zich te veel liet leiden door kritiek vanuit de samenleving. Regelmatig klaagde hij in de media dat Kamerleden zich bemoeiden met zijn beleid, terwijl ze vaak niet op de hoogte waren van de *ins and outs* van een kwestie. 'De tendens van het parlement is om méé te willen regeren,' verzuchtte hij in 1970. 'Men wil van tevoren de minister voorschrijven wat hij moet doen en dat vind ik héél moeilijk te accepteren.'[63]

Ook achter de schermen sprak Luns zijn zorgen uit over de toenemende maatschappelijke bemoeienis met de buitenlandse politiek. Niet wetende dat de Amerikaanse regering Noord-Vietnam met geheime bombardementen onder druk zette, zei Luns in het najaar van 1969 bijvoorbeeld in een gesprek met de Amerikaanse ambassadeur Middendorf dat hij vreesde dat de Amerikaanse regering zich onder druk van de Amerikaanse publieke opinie zou terugtrekken in een internationaal isolement. Met bezorgdheid had hij kennisgenomen van de aangekondigde terugtrekking van Amerikaanse troepen, omdat dit volgens hem in het voordeel zouden werken van de leiders in Hanoi. Deze rekenden volgens Luns immers op 'the U.S. public to achieve victory for its cause'.[64] Ook verweet hij de Amerikaanse regering dat zij te coulant omging met onjuiste berichtgeving over de oorlog, een probleem waarvan hij in Nederland zelf ook de gevolgen ondervond. Waarom kregen fotografen, cameramannen en journalisten in Zuid-Vietnam alle vrijheid, terwijl bekend was dat hun reportages vaak onredelijk kritisch waren, vroeg Luns aan de minister van Buitenlandse Zaken, Rogers.[65]

De kritiek werd Luns niet aangerekend. Integendeel, de Amerikanen hoorden graag de mening van een man die al zo lang meeliep in het internationale verkeer, veel respect genoot in het buitenland en die ook nog eens een uitgesproken voorstander was van de Amerikaanse aanwezigheid in Vietnam. Wat dit betreft was Luns zo langzamerhand een uitzondering geworden in Europa. 'Among the political leaders of Europe, there have in the past years been few, if any, more understanding commentators on the U.S. efforts in Vietnam than the Foreign Minister of the Netherlands, Joseph Luns,' rapporteerde de Amerikaanse ambassade in februari 1970.[66] Soms bleek Luns op het gebied van Vietnam orthodoxer dan de Amerikaanse regering zelf. Zo berichtte Middendorf in mei 1970 aan Rogers dat Luns had geadviseerd om de Cambodjaanse opperbevelhebber Lon Nol te helpen met wapenleveranties via Thailand of Indonesië. Volgens Middendorf had Luns daarbij gezegd dat de Verenigde Staten af en toe – maar niet te vaak – 'the hell out of the Viet Cong' zouden moeten bombarderen.[67]

Reacties op de Amerikaanse inval in Cambodja

De Amerikaanse inval in Cambodja, die gepaard ging met een hervatting van de bombardementen op Noord-Vietnam, ontketende een golf van verontwaardiging over de hele wereld. Van Caracas tot Montreal en van Manilla tot Stockholm gingen jongeren de straat om te demonstreren. In Calcutta plunderden Indische jongeren een Amerikaanse bibliotheek, in Londen was de Amerikaanse ambassade doelwit van met brandbommen gooiende demonstranten en in West-Berlijn raakten honderden jongeren slaags met de politie.[68]

In de Verenigde Staten waren de reacties het felst. Hoewel Nixon in zijn tv-toespraak had verzekerd dat het om een beperkte militaire operatie ging, waren senatoren en congresleden woedend en reageerden media verbijsterd. In New York liepen duizenden mensen na het bekend worden van de inval de straat op om over het besluit van Nixon te discussiëren.[69] Het protest breidde zich verder uit toen leden van de National Guard tijdens een demonstratie op Kent State University in Ohio vier studenten doodschoten. Nieuwe rellen braken uit en uit protest gingen studenten op honderden universiteiten 'in staking'. In Washington demonstreerden een week lang meer dan 100.000 jongeren voor een onmiddellijke beëindiging van de oorlog.[70] Een paar dagen later volgde een omvangrijke tegendemonstratie van New Yorkse arbeiders en weer later van 60.000 vakbondsleden. Daarbij werden ook anti-Vietnamdemonstranten fysiek aangevallen. De demonstraties illustreerden de ernstige verdeeldheid die in de Verenigde Staten ontstond over de politiek van Nixon.[71]

Ook in Nederland stond de Vietnamoorlog door de inval in Cambodja weer in het brandpunt van de belangstelling. Kranten die al eerder kritisch waren over de Amerikaanse aanwezigheid in Zuid-Vietnam, zoals *de Volkskrant*, *Trouw* en *Het Vrije Volk*, reageerden zeer negatief. In navolging van Amerikaanse media schreven ze dat Nixon ('een gladde tacticus zonder scrupules', aldus *de Volkskrant*) de publieke opinie had bedrogen. *Het Vrije Volk* vond de inval een 'afgang' en *de Volkskrant* noemde haar 'de reactionairste en domste stap' die Nixon had kunnen maken.[72] *Trouw* bracht de moorden in Kent State University in verband met de moorden in My Lai en vreesde zelfs voor een rechtse 'dictatuur' in de Verenigde Staten.[73] De *NRC* was gereserveerder. De krant was kritisch over de inval, maar wilde eerst het militaire effect afwachten. Bovendien waarschuwde de *NRC* dat de inval geen excuus mocht zijn voor 'goedkoop' anti-Amerikanisme.[74]

De media die de Amerikaanse aanwezigheid in Zuid-Vietnam steunden, *Het Parool* en *De Telegraaf*, werden door de beslissing van Nixon in verlegenheid gebracht. De redacties van deze kranten twijfelden over het nut van de inval, vooral omdat zij het Amerikaanse prestige in de wereld vermoedelijk nog meer zou beschadigen.[75] Ook *Elseviers Magazine* vond de inval onverstandig, hoewel het tijdschrift daarbij opmerkte dat 'in de orkaan van emotionele reacties' uit het oog werd verloren dat Noord-Vietnam en de Vietcong, Cambodja al jaren als uitvalsbasis gebruikten.[76] Vaste buitenlandcommentator Hiltermann van *Elseviers Magazine* was verbaasd over de inval. Had Nixon niet voorzien dat een op zich beperkte militaire operatie tegenwoordig 'een enorm

kabaal' teweeg kon brengen? De tijden dat staatsmannen in stilte militaire beslissingen namen, was voorbij, schreef hij. 'Wat vroeger als een lokale militaire expeditie van beperkte omvang kon worden ondernomen zonder veel aandacht te trekken, brengt nu ogenblikkelijk de wereld in beweging'.[77]

De inval leidde tevens tot nieuwe protestacties. Er vonden betogingen plaats (waarvan die in Amsterdam 4000 jongeren trok), tientallen mensen en organisaties stuurden boze brieven aan het ministerie van Buitenlandse Zaken en het MCNV kreeg van de VPRO-televisie zendtijd om geld in te zamelen.[78] Nieuw was ook dat de christelijke organisatie Pax Christi, die zich tot dan toe op het gebied van Vietnam op de vlakte had gehouden, een afkeurende verklaring deed uitgaan, dat vakbondsjongeren demonstreerden en ook dat middelbare scholieren – vermoedelijk aangezet door hun leraren – hun verontwaardiging uitten.[79] Zo ontving de regering op 1 juni een petitie van ongeveer vijfhonderd Haarlemse docenten en scholieren. In de petitie werd de inval in Cambodja omschreven als een 'misdaad' en de steun van de Nederlandse regering aan de Amerikaanse Vietnampolitiek als 'criminele politiek'.[80]

De petitie was illustratief voor verbreding van de afkeer van de Vietnamoorlog, ondanks een jaar van relatieve stilte rond het thema. Dat kwam niet alleen door de inval, die in brede kring als een provocatie werd opgevat, maar ook doordat maatschappelijk protest een normaal verschijnsel was geworden. Twee jaar daarvoor was het nog ondenkbaar dat middelbare scholieren in een georganiseerde actie de Amerikaanse en de Nederlandse regeringen van misdadig optreden zouden beschuldigen. Het *Vietnam Bulletin* was opgetogen over deze ontwikkeling. Leek de Vietnambeweging begin 1970 zo goed als dood, nu bleek dat een verscheidenheid aan organisaties bereid was actie te voeren en kon de Vietnambeweging volgens de redactie een 'nieuwe start' maken.[81]

Een ander verschil met 1967 en 1968 was dat zowel de oppositiepartijen als de confessionele regeringspartijen zich in de pers afkeurend uitlieten over het Amerikaanse optreden. De voorzitters van de PSP, PVDA, D66 en de PPR poseerden voor de landelijke persfotografen met een verklaring gericht aan de Amerikaanse ambassadeur Middendorf, waarin zij pleitten voor een onmiddellijke terugtrekking uit Cambodja.[82] De confessionele regeringspartijen gingen niet zo ver, maar KVP-fractievoorzitter Schmelzer verklaarde aan de pers dat hij de argumenten van Nixon voor de inval 'niet voldoende overtuigend' vond. Schmelzer achtte de nadelen van de inval groter dan de voordelen. Bovendien had hij zich gestoord aan Nixons argument dat moest worden voorkomen dat de Verenigde Staten voor het eerst een nederlaag zouden leiden en een tweederangs land zouden worden. 'Deze argumenten moeten mijns inziens in een zaak als deze niet gebruikt worden,' aldus Schmelzer.[83]

Het begrip van De Jong

Dat Schmelzer zo kritisch was, kwam ook door de opstelling van het kabinet-De Jong. Nauwelijks één etmaal na de rede van Nixon had De Jong namelijk verklaard tijdens zijn wekelijkse persconferentie dat hij 'begrip' had voor de inval, ervan uitgaande dat de actie noodzakelijk was voor de vietnamisering en geen verdere escalatie inhield van

de oorlog in Zuidoost-Azië.[84] Het standpunt was voorpaginanieuws en werd veel bekritiseerd in de pers. Hoe kon De Jong zijn begrip uitspreken, terwijl hij tegelijkertijd had toegegeven dat hij de militaire situatie niet goed kende? Waarom had hij het oordeel van het parlement niet afgewacht? En was het niet merkwaardig of zelfs beschamend dat De Jong met zijn steunverklaring in de NAVO een uitzonderingspositie innam, waren veel gestelde vragen.[85] Daags na de verklaring werd bekend dat de Amerikaanse onderminister van Buitenlandse Zaken Elliot Richardson, op de Amerikaanse televisie had gezegd dat Nederland het enige NAVO-land was dat te kennen had gegeven de inval te steunen.[86]

De oppositiepartijen grepen het 'begrip' van De Jong aan om zich nog nadrukkelijker te profileren. Zij schreven de Amerikaanse ambassadeur in een open brief dat in Nederland kennelijk 'alleen de regering, soms de trouwste bondgenoot van uw land genoemd' nog begrip had voor de politiek van Nixon.[87] Maar ook de regeringspartijen namen afstand van het kabinet. Schmelzer noemde de verklaring van De Jong 'voorbarig' en Biesheuvel zei in besloten kring dat de verklaring kenmerkend was voor het 'gebrek aan psychologisch inzicht' van de minister-president. Ook zei hij dat De Jong zelf maar de moeilijkheden moest oplossen die hij had veroorzaakt.[88] Een paar dagen later deed Luns daartoe inderdaad een poging door te verklaren dat begrip niet hetzelfde was als goedkeuring en dat de regering de Amerikaanse regering geen steunbetuiging had gestuurd zoals Richardson had gezegd. Veel hielp het niet. Luns ontkwam er niet aan om de uitspraak van De Jong nader toe te lichten in een Kamerdebat.[89]

Zoals Biesheuvel suggereerde, had De Jong de impact van zijn steunverklaring vooraf inderdaad onderschat. Aanvankelijk was hij zelfs van plan om de argumentatie van Nixon over te nemen en dus te verklaren dat het verwijderen van Noord-Vietnamese bases een terechte voorwaarde was voor een verantwoorde terugtrekking van de Amerikaanse troepen. Ook Luns zei dat Nixon moest worden gesteund, 'omdat staat te gebeuren wat steeds is gezegd, namelijk dat zodra de Verenigde Staten zich zouden terugtrekken uit Vietnam ook Cambodja en Thailand in de communistische greep zullen komen'.[90] Alleen Klompé voorzag problemen. Op haar advies matigde De Jong zijn verklaring en zei hij dat de regering begrip had voor de inval in Cambodja, maar dat zij onvoldoende informatie had om te beoordelen of deze terecht was.[91] Deze nuance werd echter niet opgepakt door de pers. Alleen het woordje 'begrip' bleef hangen, ook bij *De Telegraaf*. Zo kopte de krant de dag na De Jongs verklaring groot op de voorpagina: 'Den Haag steunt Nixon.'[92]

Opnieuw een Kamerdebat en een vredesoproep

Het Kamerdebat over de inval in Cambodja, dat plaatsvond op 13 mei 1970, was het tweede debat dat *speciaal* voor de Vietnamoorlog werd belegd. Het verliep echter lang niet zo turbulent als het eerste debat in 1967. Dat kwam vooral door de veranderde politieke context. In augustus 1967 stond het debat hoofdzakelijk in het teken van de toegenomen politieke spanningen door de opmerkelijk verlopen Tweede Kamerverkiezingen in februari 1967. De confessionele regeringsfracties waren intern verdeeld en de

PVDA-fractie had geprobeerd deze verdeeldheid verder aan te wakkeren. In mei 1970 waren de confessionelen echter minder kwetsbaar voor de aanvallen van de PVDA, vooral vanwege het uittreden van de 'christen-radicalen' en de voortschrijdende polarisatie. Bovendien leefde – anders dan in 1967 – in alle politieke kringen de overtuiging dat het kabinet-De Jong de rit zou uitzitten.[93] Met het 'Cambodjadebat' wilde de oppositie vooral haar eigen standpunt naar voren brengen en de regeringspartijen in diskrediet brengen vanwege de opstelling van het kabinet.

Dat laatste lukte gedeeltelijk. De VVD- en de CHU-fracties steunden de Amerikaanse inval, maar de houding van de ARP- en de KVP-fracties was tijdens het debat dubbelzinnig.[94] Hoewel zij kritisch waren over het Amerikaanse optreden, verwierpen beide fracties de motie van de oppositie, waarin de regering werd verzocht het Amerikaanse optreden in Cambodja af te keuren. Op de vraag van Den Uyl of dat niet merkwaardig was, antwoordde Biesheuvel enigszins geïrriteerd dat hij de motie van de oppositie te eenzijdig vond. 'Wanneer men werkelijk een politieke oplossing wil (...), dan moet men zich ook richten tot de communistische landen,' zei hij. Ook weigerde Biesheuvel de motie van links serieus te nemen vanwege de deelname van de PSP.[95]

Dat de linkse oppositie er niet in slaagde de regeringsfracties in de problemen te brengen, kwam ook door Luns. Om de onrust in de Kamer weg te nemen, hanteerde hij dezelfde tactiek als in 1968; hij zegde toe een aantal landen te benaderen voor een nieuwe gezamenlijke vredesoproep.[96] De tactiek was om twee redenen succesvol. Met een vredesoproep gaf Luns de regeringspartijen de mogelijkheid enige afstand te nemen van het standpunt van het kabinet. Bovendien stelde de concessie van Luns hen in staat een constructieve bijdrage te leveren aan het debat. In de motie-Mommersteeg (KVP), die de regeringspartijen presenteerden, was het idee voor een nieuw vredesinitiatief opgenomen. Ook werd in de motie aangedrongen op het bevorderen van internationale hulpverlening aan de regio, voor welk doel onder meer een missie naar Hanoi zou worden uitgezonden.[97]

Toen Luns net zoals in 1968 al na enkele maanden zijn diplomatieke activiteiten staakte, werd duidelijk dat de toezegging een wassen neus was. Vrijwel alle landen die waren benaderd, twijfelden aan het nut of hadden bezwaar gemaakt tegen de te algemene tekst van de oproep of de samenstelling van de benaderde landen.[98] Volgens de Zweedse ambassadeur had de Nederlandse ambassadeur in Stockholm het initiatief van Luns zonder enige overtuiging, op een bijna 'apological way' naar voren gebracht.[99] Ook de Amerikaanse regering nam het initiatief van Luns niet serieus. Na het nieuws dat het plan was mislukt, schreef ambassadeur Middendorf aan Washington: 'This does not bother the Dutch government which has taken this course for domestic political reasons, rather than for any hope that it might be fruitful.'[100]

Goedhart en de zwijgende meerderheid

Het Kamerdebat over de inval kreeg veel aandacht in de pers. Dat kwam echter niet zozeer door de ingediende moties of de woordenwisselingen tussen oppositie en regeringspartijen. De meeste belangstelling ging uit naar het optreden van het PVDA-Kamerlid

Frans Goedhart. Hij gaf in de Kamer een toespraak waarin hij zich distantieerde van de kritiek op de Amerikaanse inval in Cambodja. De toespraak was aanleiding voor een breuk tussen Goedhart en de PVDA.

Al vanaf 1965 verzette de oud-verzetsman en medeoprichter van de PVDA en *Het Parool* zich samen met partijgenoten van het eerste uur zoals Jacques de Kadt, Van den Beugel, Sal Tas en Van der Goes van Naters tegen de kritiek op de Amerikaanse Vietnampolitiek binnen de PVDA. Zij vonden de kritiek niet alleen eenzijdig en onjuist, maar uit politiek oogpunt ook onwenselijk. Zo schreef Goedhart aan Den Uyl dat zijn kritiek op de Amerikaanse inval in Cambodja 'nieuwe brandstof [leverde] voor het vuurtje van het anti-amerikanisme dat communisten, pacifisten en dolgedraaide studenten en nieuwlinkers aan het stoken zijn.'[101] Het verzet van Goedhart stond niet op zichzelf. Ook op andere punten vonden veel PVDA'ers aan het eind van de jaren zestig dat hun partij te links en te intellectualistisch was geworden en zich te veel liet leiden door de waan van de dag. Een gedeelte daarvan splitste zich begin 1970 af in een nieuwe partij, Democratisch Socialisten '70. Ook Goedhart trad na het Kamerdebat over Cambodja toe tot deze partij.[102]

Met zijn rede in de Tweede Kamer wilde Goedhart nog één keer zijn bezwaren tegen de kritiek op de Verenigde Staten uiteenzetten. Voor een goedbezet parlement haalde hij uit naar de 'zedenpreken' in het parlement, naar de 'hysterische anti-Nixonvoorlichting die men tegenwoordig overal aantreft', maar ook naar het gedraai en de 'ingewikkelde, genuanceerde en subtiele formuleringen' van Luns. Hij vond het bedroevend dat Nederlandse parlementsleden elkaar de loef afstaken met moties en dat zij met 'de grote Hollandse schoolmeestersvinger' de Amerikaanse regering de les lazen, terwijl Zuid-Vietnam omsingeld werd door 'nietsontziende communistische agressie'. Ook zei hij dat hij 'ondubbelzinnig' achter de New Yorkse arbeiders stond die zich 'met vuisten en knuppels' hadden gekeerd tegen de 'herriemakende studenten'.[103]

Het probleem was volgens Goedhart dat de communistische dreiging veel te gemakkelijk werd gerelativeerd. Niet alleen zou een onverantwoorde terugtrekking van Amerikaanse troepen leiden tot een 'tragisch bloedbad' in Zuid-Vietnam, maar ook zou de hele wereld erdoor in gevaar kunnen worden gebracht. 'Degenen, die bepleiten dat Amerika de volkeren van Indo-China maar in de steek moet laten, schijnen niet helemaal te beseffen dat zij de Amerikaanse garanties ook voor Europa in opspraak brengen en op het spel zetten,' zei hij. Goedhart vond het daarnaast vreemd dat er nauwelijks nog kritiek was op Noord-Vietnam, hoewel Hanoi al jaren een vredesakkoord saboteerde en de onderhandelingen in Parijs alleen maar had gebruikt voor propagandadoeleinden. Vergeten leek ook, zo zei Goedhart, dat de oorlog in Vietnam zo lang duurde vanwege de hulp van China en de Sovjet-Unie aan Noord-Vietnam. 'Zonder die hulp was de vrede in Vietnam allang hersteld geweest,' meende hij. [104]

De toespraak van Goedhart werd niet goed ontvangen. De meeste media namen hem niet serieus. Goedhart werd omschreven als een tragische figuur die was blijven hangen in donkerste dagen van de Koude Oorlog. Zijn argumenten, die in 1965 nog volstrekt legitiem waren, werden afgedaan als 'achterhaald' en 'verouderd'. *Trouw* noemde het ironisch dat Goedhart, die vroeger een nogal rode student was geweest, een 'rechtse

dominee' was geworden. Robert Ammerlaan van de *Haagse Post* vond het betoog van Goedhart 'aandoenlijk' en *Het Vrije Volk* omschreef hem als een man die de Tweede Wereldoorlog 'heelhuids' was doorgekomen, maar de Koude Oorlog niet had 'overleefd'.[105] Volgens *Haagse Post*-columnist W.L. Brugsma hoorde de oud-verzetsman bij een generatie sociaaldemocraten die 'totaal getraumatiseerd' was door de Tweede Wereldoorlog en een 'panische angst' had voor 'een nieuwe totalitaire overrompeling'.[106] *De Volkskrant* meende ten slotte dat Goedhart zich met zijn steun voor Nixon niet alleen had verzet tegen zijn eigen partij, maar tegen 'de opvattingen van vele anderen'.[107]

Goedhart stond echter niet zo alleen in zijn opvatting over de Vietnamoorlog als in genoemde media werd gesuggereerd. Hoewel weinigen in politiek Den Haag het nog aandurfden zich zo expliciet achter de Verenigde Staten te stellen, kreeg hij na afloop van zijn betoog niet alleen complimenten van zijn toekomstige partijgenoten van DS'70, maar ook van een aantal Kamerleden van de confessionele regeringspartijen en de VVD.[108] Bovendien lagen de twee belangrijkste personen op het gebied van de buitenlandse politiek, Luns en De Jong, op dezelfde lijn als Goedhart, zij het dat ook zij zich in het openbaar gematigder uitdrukten.

De opvattingen van Goedhart vinden we ook terug in *Het Parool*, *De Telegraaf* en, minder uitgesproken, in *Elseviers Magazine*. Zo schreef *De Telegraaf* dat de Verenigde Staten 'de vrijheid' moesten blijven verdedigen en niet 'door de knieën' moesten gaan 'voor het geschreeuw van de linkse meute'.[109] Net zo expliciet was Arie Lunshof, oud-hoofdredacteur en columnist van *Elseviers Magazine*. Hij vergeleek Nixon met Churchill, omdat de voormalige Britse premier ook onder vuur had gelegen vanwege zijn compromisloze houding ten aanzien van nazi-Duitsland, maar altijd de steun van de bevolking zou hebben gehad. Volgens hem waren 'ontelbaren Richard Nixon dankbaar', ondanks de 'rumoerige vredesmarsen'.[110]

Hoewel dat voor wat betreft Nederland niet valt na te gaan (er is geen enquête georganiseerd naar de kwestie), herinneren ingezonden brieven in de media of in het archief van het ministerie van Buitenlandse Zaken eraan dat niet iedereen verontwaardigd was over het Amerikaanse militaire optreden in Cambodja. Zo sprak J.J van Sittert uit Hilversum in *De Gooi en Eemlander* zijn verbazing uit over de 'gifgolf' die over Nixon werd uitgestort. 'In de Nederlandse hysterie gaan sommigen zelfs zover dat men schrijft dat Amerika deze campagne militair zal verliezen. Laten de Nederlandse nieuwsmedia eens normaal worden.'[111] En 'een arbeider' die anoniem wilde blijven, schreef aan minister-president De Jong in gebrekkig taalgebruik dat de communisten zouden 'lachen' als de Verenigde Staten uit Zuid-Vietnam zouden verdwijnen. 'Binne 5 jaar is cinna zo ver dat ze net zo sterk zijn als america,' meende hij. Volgens hem zouden China en de Sovjet-Unie dan samen ten strijde trekken tegen de Verenigde Staten en West-Duitsland. De Jong beschouwde de brief als een verademing. In de kantlijn noteerde hij: 'Jammer dat deze brief anonym is. Deze man heeft meer inzicht dan menigeen.'[112]

Conclusies

Het begin van de onderhandelingen in 1969 had twee gevolgen voor de publieke betrokkenheid bij het conflict in Vietnam. Enerzijds nam de belangstelling voor het conflict af. Het conflict verscheen minder in het nieuws en politici en buitenparlementaire actiegroepen richtten hun aandacht op andere thema's. Anderzijds nam de belangstelling toe en ontstond zelfs bewondering voor de communistische Vietnamezen. Door de onderhandelingen waren Noord-Vietnam en de Voorlopige Revolutionaire Regering, de opvolger van het Bevrijdingsfront, de morele winnaars geworden. Dat bleek onder meer uit de publicaties die in deze periode over Vietnam verschenen en de oprichting van het Medisch Comité Nederland-Vietnam.

De oorlog in Vietnam werd opnieuw een politiek thema door de Amerikaanse inval in Cambodja in mei 1970. Dat kwam niet alleen door de inval, maar ook door het 'begrip' van De Jong. De kritiek op het kabinet was vooral afkomstig van de media en de linkse oppositiepartijen en D66 die voor de perscamera's een protestbrief overhandigden aan de Amerikaanse ambassadeur en oppositie voerden in de Tweede Kamer. Later kwamen daar ook protestacties bij. Opvallend was daarbij de diversiteit van de deelnemende organisaties. Dat kan worden verklaard door de vlucht die het buitenparlementaire protest op andere gebieden had genomen. In feite werd Vietnam in 1970 een thema van een bredere progressieve buitenparlementaire beweging die rond deze tijd aan kracht won. Typerend hiervoor was dat ook middelbare scholen en vakbonden hun stem lieten horen.

Zoals vaker werd het kabinet van linkerzijde opnieuw verweten dat het hopeloos ouderwets was en te zeer vasthield aan de zwart-wittegenstelling van de Koude Oorlog. Er was echter ook kritiek van de regeringsfracties en van notoire voorstanders van het Amerikaanse optreden. Een uit de laatste categorie, sociaaldemocraat Frans Goedhart, is in dit hoofdstuk nader toegelicht. Hij vond het kabinet juist weer te gereserveerd en te omzichtig in zijn steunbetuigingen aan de Verenigde Staten.

Ondanks de kritiek was het Kamerdebat minder spannend dan de debatten in 1967 of in 1968. Dat kwam vooral omdat de politieke verhoudingen te gepolariseerd waren sinds het uittreden van de christen-radicalen uit de confessionele fracties in 1968. De ophef over de inval in Cambodja dwong de regering en de regeringsfracties vooral tot nog meer behoedzaamheid. Het gevolg was dat Luns opnieuw toezegde aan de regeringsfracties dat hij op zoek zou gaan naar gelijkgezinde landen voor een internationale vredesoproep.

De zalvende woorden die Luns uitsprak in de Tweede Kamer stonden in contrast met zijn harde woorden achter de schermen. Terwijl hij het parlement uitlegde dat begrip niet hetzelfde was als goedkeuring, zei hij achter de schermen dat de Amerikaanse inval in Cambodja volledig te begrijpen was. Hij klaagde in het diplomatieke verkeer met de Verenigde Staten zelfs over de Amerikaanse terugtrekkingen, omdat deze volgens hem uiteindelijk zouden kunnen leiden tot een communistische overwinning, en zodoende voor een verstoring van de wereldorde. Zo bezien was het dan ook geen

verrassing dat Luns' vredesinitiatief van 1970 niet serieus werd genomen en door gebrek aan internationale steun al in een vroeg stadium werd afgebroken.

HOOFDSTUK 6

De zaak-Waver en de hulpverlening aan Amerikaanse deserteurs, 1966-1972

Inleiding

Op een zomeravond in juni 1970 deserteerde de Amerikaan Ralph Waver van het marineschip *USS Marias*. Omdat zwemmen in de petroleumhaven van Vlaardingen niet verstandig was, brachten zijn marinevrienden hem met een bootje aan wal. Nederlandse kennissen die hij tijdens een verlof had leren kennen, brachten hem de volgende ochtend met de auto naar de Amsterdamse hulporganisatie Release.

Waver was de eerste Amerikaanse deserteur die in Nederland politiek asiel aanvroeg. Hij was niet de eerste Amerikaanse deserteur die in Nederland onderdak zocht, maar geen van zijn voorgangers had het aangedurfd een verblijfsvergunning aan te vragen.[1] Het leek immers een kwestie van gezond verstand dat Amerikaanse deserteurs in het land van een bondgenoot van de Verenigde Staten geen schijn van kans zouden maken. Maar dat was ook juridisch zo geregeld door het zogenoemde NAVO-statusverdrag, dat voorschreef dat NAVO-bondgenoten verplicht waren elkaars deserteurs uit te leveren.[2] Toch was Waver bereid het risico te nemen. Hij wilde per se in Nederland blijven. Het gevolg was een uitputtende rechtszaak die pas na anderhalf jaar zou worden beslecht.

Afgezien van het feit dat er nooit een studie aan is gewijd, verdient de zaak-Waver in het kader van deze studie om de volgende redenen een nader onderzoek. In de eerste plaats voerde Waver met name zijn bezwaren tegen de escalerende oorlog in Vietnam aan om zijn asielaanvraag te motiveren. In de tweede plaats werd de Amerikaanse deserteur gesteund door een gemêleerd actiecomité van journalisten, juristen en activisten, van wie enkelen uit protest tegen de Vietnamoorlog al langer op zoek waren naar een proefproces met het doel de Nederlandse regering te dwingen verblijfsvergunningen aan Amerikaanse deserteurs te verstrekken. De zaak-Waver bood eindelijk die mogelijkheid. In de derde plaats vormde de zaak een probleem voor de Nederlandse regering. Toen de regering Waver op verzoek van de Amerikaanse regering wilde overleveren, stuitte zij op een aantal juridische problemen en veel maatschappelijke weerstand. De zaak werd voorpaginanieuws, verscheen op het NOS-Journaal en het ministerie van Justitie werd overspoeld door boze telegrammen en brieven.

In dit hoofdstuk wordt onderzocht hoe het mogelijk was dat de zaak-Waver zoveel ophef kon veroorzaken. Ook wordt bekeken hoe de Nederlandse regering is omgegaan met de maatschappelijke kritiek. Eerst wordt echter ingegaan op de voorgeschiedenis van de zaak-Waver. Hulpverlening aan Amerikaanse deserteurs was namelijk niet nieuw.

In de jaren zestig was er in Amsterdam al een groepering actief die Amerikaanse deserteurs opving en naar Frankrijk of Zweden bracht om hen daar onder te brengen.

Voorgeschiedenis: hulpverlening aan Amerikaanse deserteurs in de jaren zestig

Eind 1966 besloot een klein groepje Amsterdamse studenten hulp te verlenen aan Amerikaanse militairen die niet meer terugwilden naar hun bases in West-Duitsland. Zoals Hamburg, Kopenhagen en Parijs was Amsterdam, in het bijzonder de rosse buurt, een populaire bestemming voor Amerikaanse verlofgangers. Elk weekend kwam er op Amsterdam Centraal een nieuwe treinlading binnen. Het groepje studenten bestond uit de SJ'er Herman Hoeneveld, ASVA-voorzitter Jan Blok en oud-SVB-voorzitter Ton Regtien, drie twintigers die intensief betrokken waren bij de protestacties tegen de oorlog in Vietnam. Rond deze kerngroep waren nog enkele andere studenten actief, onder wie SJ-voorzitter Rob Lange.[3]

Het idee om hulp te verlenen aan Amerikaanse deserteurs, was voor een deel overgenomen van Franse en West-Duitse studenten. Vooral West-Duitse studenten van de SDS waren ermee bezig. In West-Duitsland bevonden zich drie grote Amerikaanse bases en de SDS'ers kwamen het meest in contact met Amerikaanse soldaten die na afloop van hun verlof om welke reden dan ook niet meer terugwilden naar hun basis.[4] Geobsedeerd door de oorlog in Vietnam, zagen de studenten in deze soldaten een nieuwe vorm van protest. Door de mogelijkheid hen onderdak te bieden, dachten zij het weglopen te kunnen aanmoedigen en zo het Amerikaanse leger en de Amerikaanse Vietnampolitiek te kunnen ondermijnen. 'During the Algerian War thousands of young French conscripts demonstrated against the war and helped in some measures to end it', zo stond hoopvol in een folder waarvan er duizenden in Amsterdam en andere 'GI-steden' werden verspreid.[5] Maar het verlenen van onderdak aan Amerikaanse soldaten leek ook zinvoller en veel spannender dan het eindeloze gedemonstreer dat eind 1966 over zijn hoogtepunt leek.[6]

De kerngroep Hoeneveld, Regtien en Blok pakte het vanaf het begin serieus aan. Dat was ook wel nodig, want bij de coördinatie van opvang van Amerikaanse deserteurs kwam veel kijken; zij zouden er bij tijd en wijle dag en nacht mee bezig zijn. Er moest geld, eten, kleding en een illegale verblijfplaats en vaak ook een reserveverblijfplaats worden geregeld, als een deserteur onverhoopt om wat voor reden dan ook moest worden verplaatst. Ook moesten paspoorten worden vervalst en de deserteurs per auto naar Parijs worden gebracht. Daar zouden Franse vrienden en kennissen hen verder onderbrengen.[7]

Frankrijk was het eindstation, omdat van dit land bekend was dat Amerikaanse deserteurs niet het risico liepen overgeleverd te worden aan de Verenigde Staten of West-Duitsland. De tolerantie van Frankrijk ten aanzien van Amerikaanse deserteurs, paste in de lange traditie die het land had op het gebied van de opvang van politieke vluchtelingen. Bovendien lagen De Gaulle en de Amerikaanse regering al enige tijd in de clinch, onder meer over de oorlog in Vietnam.[8] Formeel stelde Frankrijk zich op

het standpunt dat het in juni 1951 in Londen gesloten NAVO-statusverdrag, dat de NAVO-landen verplichtte elkaars deserteurs over te leveren, alleen van toepassing was op Amerikaanse deserteurs die van bases in Frankrijk waren gedeserteerd. Dit was echter een uitstervend soort sinds De Gaulle in maart 1966 had bekendgemaakt dat de militaire samenwerking met de NAVO zou worden gestaakt en de Amerikaanse bases in het land zouden worden ontmanteld.[9]

Over het Nederlandse standpunt ten aanzien van Amerikaanse deserteurs heerste onduidelijkheid. Er was in feite geen beleid. De hulpverleners namen niettemin het zekere voor het onzekere. Aangezien Nederland goede betrekkingen met de Verenigde Staten onderhield, mocht worden aangenomen dat de Nederlandse regering het NAVO-statusverdrag zo interpreteerde dat zij Amerikaanse verzoeken tot overlevering[10] van Amerikaanse deserteurs niet zou negeren, ook al waren de desbetreffende deserteurs afkomstig van bases in West-Duitsland.

Om het risico van aanhouding en overlevering tot een minimum te beperken, verliep de hulpverlening in het begin erg geheimzinnig en gedisciplineerd. Net zoals de 'ondergrondse' tijdens de Tweede Wereldoorlog gebruikte de groep het 'model van twee cellen', dat er onder meer op neerkwam dat er bij één deserteur nooit meer dan één of twee mensen betrokken waren en dat je als je een deserteur overdroeg, niet mocht weten wat er verder met hem zou gebeuren. De werking van dit model was de groep uitgelegd door twee oud-verzetsmensen, met wie Hoeneveld via de CPN'er Friedl Baruch een gesprek had geregeld.[11]

Een strikte naleving van het 'model van twee cellen' bleek echter al snel overbodig. Weliswaar controleerde de Amerikaanse militaire politie de op de Wallen verblijvende militairen voortdurend op hun verlofkaart, echt reden voor zorg was er niet. De vreemdelingenpolitie bleek niet geïnteresseerd in deserteurs en de Koninklijke Marechaussee, onder wiens verantwoordelijkheid de buitenlandse deserteurs officieel vielen, kwam in principe alleen in actie als een overleveringsverzoek was ingediend door de Amerikaanse regering.[12] Deze had in 1967 echter weinig aandacht voor deserteurs in West-Europa, omdat het om een relatief zeer laag aantal ging (enkele tientallen per maand op de 300.000 man die in het continent waren gelegerd) en de weggebleven militairen meestal op den duur vanzelf weer terugkwamen. Bovendien meldden zich in deze periode veel meer vrijwilligers aan voor uitzending naar Vietnam dan er militairen deserteerden.[13] Ook aan de grens ondervonden de studenten tot hun eigen verbazing nauwelijks problemen. De vervalste paspoorten, vaak tijdelijk geleend van bereidwillige studenten en 'bewerkt' door bevriende grafische vormgevers, bleken prima te werken.[14]

Mede door de desinteresse van de overheid kon vrij ongestoord een netwerk ontstaan van vrijwilligers die bereid waren deserteurs onderdak te verlenen. Naar eigen zeggen maakte de kerngroep tussen 1966 en 1968 gebruik van zo'n negentig opvangadressen waarvan er veertig buiten Amsterdam lagen.[15] Dat het netwerk zich vrij gemakkelijk kon uitbreiden, kwam ook doordat mensen uit allerlei lagen van de bevolking bereid waren mee te helpen. Onder hen bevonden zich hoogleraren, journalisten, artsen, maar ook lager opgeleiden. Volgens de hulpverleners werkten veel van deze mensen niet

zozeer mee omdat zij de Amerikaanse Vietnampolitiek wilden 'ondermijnen'. Zij wilden vooral een jonge jongen op de vlucht voor de autoriteiten helpen.[16]

Om de potentiële deserteur te bereiken, deelden groepjes jongeren van de SJ op de Wallen pamfletten uit of plakten zij op wc's van horecagelegenheden stickers, met daarop het adres en telefoonnummer van het pand van de jongerenorganisatie dat als een soort eerste opvangcentrum diende. In het verspreiden van de pamfletten kregen zij hulp van medewerkers van hotels en cafés – en enkele prostituees – die het geen probleem vonden een Amerikaanse militair af en toe een pamflet toe te schuiven.[17] Ook spraken de jongeren militairen aan om hen te wijzen op de verschrikking van de oorlog in Vietnam. Deze waren daar echter niet altijd van gediend.[18]

Het bekendste pamflet dat de SJ verspreidde, was gemaakt door de Engelse pacifistische groepering War Resisters' International en de Committee of 100. 'INADAMNLUGO2PROVO'[19] stond er groot op de voorkant, waarbij Provo meer werd gebruikt als een symbool voor jong en opstandig, want bij de hulpverlening zelf was Provo niet actief betrokken.[20] Volgens het pamflet zou desertie, het liefst in groepen, een 'powerful effect in building up pressure against the war' hebben. In alle ernst wees het pamflet bovendien op andere mogelijkheden van protest, zoals een gezamenlijke 'walk-out of the barracks'.[21] Overigens waren op de Wallen behalve bevlogen studenten ook enkele sjacheraars actief die voor vijftig of zeventig gulden bereid waren een potentiële deserteur op weg te helpen.[22]

In de eerste jaren vroegen enkele tientallen deserteurs om hulp; om de twee of drie weken vertrok er een auto vanuit Amsterdam naar Parijs.[23] Het kwam zelden voor dat de deserteurs een politiek motief hadden voor desertie. Volgens Hoeneveld waren het vaak laag opgeleide, eenvoudige en ook verwarde jongens, die geen weet hadden van politiek, maar een langer verblijf in het leger om welke reden dan ook niet meer zagen zitten. Het overgrote deel had zich vrijwillig ingeschreven voor het leger om op die manier een gevangenisstraf of uitzending naar de Vietnamoorlog te ontlopen.[24] Vrijwilligers moesten een jaar langer dienen, maar daar stond tegenover dat zij meer zeggenschap hadden over waar zij gestationeerd zouden worden. Dat wilde echter niet zeggen dat zij geen risico liepen om in een later stadium alsnog naar Vietnam te worden uitgezonden.[25] Voor de helpers maakte het niets uit dat de deserteurs vaak niet politiek geëngageerd waren. Tegen de *Haagse Post* zei Hoeneveld in juli 1967: 'Je merkt gewoon dat die jongens geen enkele politieke reden hebben om te deserteren. Ze zijn gewoon bang en toch allemaal wel een beetje labiel. Ze zien kans om via Vietnam te zeggen: we kappen ermee. Ik vind dat op zichzelf overigens al reden genoeg om ze te helpen'.[26]

Begin 1968 meldden zich enkele jongens die voor desertie hadden gekozen, omdat zij naar eigen zeggen naar Vietnam zouden worden uitgezonden, zoals de 20-jarige zwarte militair Clarence Montfort. Ook Montfort was vrijwillig in dienst gegaan met het doel de oorlog in Vietnam te ontlopen, maar tot zijn eigen verrassing hoorde hij na een tijd dat hij toch naar Vietnam zou worden overgeplaatst. Hij deserteerde, omdat hij – zo zei hij – niet wilde sterven in een oorlog waarin hij niet geloofde.[27] Het verhaal van Montfort voldeed zo goed aan het beeld dat de hulpverleners hadden toen zij begonnen met de hulpacties, dat zij hem vroegen of hij mee wilde werken aan een interview met *De Tijd*. Hij stemde ermee in.

Publiciteit en politiek

Binnen de kerngroep leefde vanaf het begin de overtuiging dat het wegbrengen van deserteurs naar Frankrijk een tijdelijk oplossing was. Niet alleen kostten de opvang en de reizen naar Parijs veel tijd, geld en energie, maar ook lag het in bedoeling van de hulpverleners de zaak op den duur politiek uit te buiten. Daartoe zou een militair moeten worden gevonden die bereid was én de capaciteiten had om te dienen als 'publieke testcase', met het doel legalisering van Amerikaanse deserteurs in Nederland af te dwingen. In 1966 en 1967 was dit echter nog een wild plan. Geen soldaat was bereid of in staat hieraan mee te werken en de studenten hadden geen idee hoe ze zoiets juridisch moesten aanpakken. Bovendien meenden ze dat het politieke klimaat er nog niet rijp voor was. 'We taxeerden de politieke kans dat het zou lukken, gezien de stemming toen in het Nederlandse parlement, als zeer klein,' schrijft Regtien over deze periode.[28] Het zou immers kunnen mislukken, hetgeen zou resulteren in de overlevering van de deserteur aan de Amerikaanse autoriteiten.

Een beter plan leek dan ook het bespelen van de media. In het voorjaar van 1967 besloten de Franse, Nederlandse en Belgische hulpverleningsgroepen in gezamenlijk overleg de publiciteit te zoeken.[29] In Nederland had de NCRV de primeur. Op de zaterdagavond van 27 mei 1967 zond actualiteitenrubriek *Attentie* een vijftien minuten durend fragment uit van een Franse documentaire. In de documentaire, gemaakt door de Franse filmer Paul Bourron, werd beweerd dat in een aantal westerse steden, waaronder Amsterdam, een 'American-European undergroundgroup' opereerde om de oorlog in Vietnam te 'dwarsbomen' door Amerikaanse soldaten tot desertie aan te zetten.[30] De film was gemaakt in opdracht van de hulpverleners in Parijs, waarschijnlijk het Second Front dat onder leiding stond van de 39-jarige Oostenrijker Tomi Schwaetzer.[31] Omdat de film vooral spectaculair en geruchtmakend moest zijn, nam Bourron het niet zo nauw met de waarheid. Achteraf zei de voorzitter Lange van de SJ over de uitzending: '[Het] was een opgeblazen vertoning. Ze beweerden er de gekste dingen in, dat er honderden zijn, allemaal aangedikt.'[32]

Desalniettemin had de Nederlandse hulpverleningsgroep veel baat bij de documentaire. De pers was wakker geschud. Dagen daarna berichtten de Nederlandse media er uitvoerig over en wilden zij van de politie weten of er inderdaad 'vier- à vijfhonderd' deserteurs verbleven in Amsterdam en in hoeverre er een illegaal netwerk bestond. De Amsterdamse politie en de Koninklijke Marechaussee waren sceptisch, maar de laatste, die verantwoordelijk was voor de opsporing van deserteurs, zegde toe een onderzoek in te stellen. Dit had echter weinig om het lijf.[33] Na een maand werd geconcludeerd wat vooraf al werd aangenomen, namelijk dat er 'onvoldoende aanwijzingen waren die het bestaan van een georganiseerde hulpverlening aannemelijk maken'.[34]

De conclusie kon de nieuwsgierigheid van de media echter niet wegnemen. Integendeel, de ontkenning van het bestaan van een organisatie maakte de zaak alleen maar interessanter en stimuleerde de media om uit te zoeken wat er dan wél waar was van de verhalen. Het omvangrijkste artikel verscheen in juli 1967 in de *Haagse Post*. Daarin werd geconcludeerd dat er inderdaad een hulpverleningsnetwerk bestond, hoewel dit

niet zo omvangrijk en goed georganiseerd was als in de NCRV-uitzending was gesuggereerd. Veel bleef echter nog onduidelijk en geheimzinnig. Journalist en sympathisant Eisenloeffel: 'Ondanks het feit dat de zaak zelf niets geheimzinnigs heeft, maar slechts om begrijpelijke redenen van security zo veel mogelijk in de anonimiteit gehouden wordt, spinnen zich rond de deserterende militairen allerlei fabels, geruchten en controverses. Misschien juist door die anonimiteit.'[35] Sommige van die controverses werden door de hulpverleners zelf de wereld in geholpen. In het artikel verklaarde Otto Boetes, die vanwege zijn ervaring met de pers functioneerde als een soort pr-man van de hulpverleners, dat de Nederlandse overheid al een aantal keer een deserteur aan de Amerikaanse autoriteiten had overgedragen.[36]

Daarmee legde Boetes de vinger op de zere plek. De houding van de Nederlandse overheid inzake Amerikaanse deserteurs was namelijk net zo ondoorzichtig als de hulpverlening zelf. In de *Haagse Post* gaf de waarnemend chef van de vreemdelingenpolitie in Amsterdam toe dat ook hij niet wist hoe het allemaal precies zat. Hoewel deserteurs volgens hem 'in principe' niet werden teruggestuurd naar hun land van herkomst of het land waar hun onderdeel gelegerd was, moest hij bekennen dat het in NAVO-verband wel 'enigszins anders' lag.[37] De onduidelijkheid was een gevolg van het NAVO-statusverdrag, dat niet helder was over de vraag of Amerikaanse deserteurs die in het buitenland waren gelegerd en tijdens hun verlof in Nederland waren gedeserteerd, moesten worden overgeleverd.

Naar aanleiding van de NCRV-uitzending vond overleg plaats tussen ambtenaren van het ministerie van Justitie en Defensie. Aan de ene kant werd daarin geconcludeerd dat het NAVO-statusverdrag *niet* van toepassing was op Amerikaanse deserteurs die gelegerd waren in West-Duitsland en met verlof waren in Nederland, en dat de Koninklijke Marechaussee dus *niet* bevoegd was om tegen hen op te treden. Aan de andere kant vonden de aanwezigen het 'ongewenst' dat Nederland een 'toevluchtsoord' zou worden van Amerikaanse deserteurs, zoals Frankrijk.[38] Een aantal weken later lichtte minister van Justitie Carel Polak de ministerraad in over dit dilemma.[39]

Voor de buitenwereld werd het dilemma echter verborgen gehouden. 'De nuancering welke militairen wel en welke niet onder het NAVO-statusverdrag vallen, zal de pers wel ontgaan,' meende een ambtenaar op het ministerie van Justitie.[40] Toch was het van belang om een standpunt in te nemen, omdat de kwestie herhaaldelijk in de media opdook. In augustus 1967 gaf minister van Defensie Den Toom daarom naar aanleiding van Kamervragen van het PSP-Eerste Kamerlid Hein van Wijk een toelichting op het NAVO-statusverdrag. Of dit verdrag ook van toepassing was op Amerikaanse deserteurs uit West-Duitsland die zich in Amsterdam bevonden, liet hij echter in het midden.[41] Voor Van Wijk, een advocaat die zich al enige tijd inzette voor Nederlandse deserteurs en inmiddels ook contacten onderhield met de hulpverlenersgroep uit Amsterdam, was dit reden de minister kritisch te blijven volgen. In februari 1968, toen het onderwerp weer even actueel was, vroeg hij opnieuw naar het standpunt van de regering.[42] Hij kreeg daarbij steun uit onverwachte hoek, namelijk van de VVD-senator Harm van Riel, die de houding van de Nederlandse regering ook onduidelijk vond.[43]

Dit keer draaide Den Toom er niet omheen. Hij liet er geen twijfel over bestaan dat Amerikaanse militairen die in Amsterdam tijdens hun verlof waren gedeserteerd, zouden worden uitgeleverd als zij in handen zouden vallen van de Koninklijke Marechaussee. Het kabinet vond het met andere woorden belangrijker dat Nederland geen vrijplaats zou worden voor deserteurs dan dat arrestatie en overlevering van deserteurs, in juridisch opzicht discutabel was. In de Eerste Kamer legde Den Toom uit dat het NAVO-statusverdrag van toepassing was op NAVO-militairen die zich 'voor de uitoefening van de dienst' in het buitenland bevonden. Volgens Den Toom was ook verlof een dienstreis en dus was de Nederlandse regering verplicht op grond van het NAVO-statusverdrag aan een Amerikaans overleveringsverzoek mee te werken.[44]

Het ironische was dat de uitlatingen van Den Toom in de Eerste Kamer de media volledig ontgingen.[45] De discussie over de vraag of de regering een Amerikaanse deserteur aan de Amerikaanse autoriteiten zou overleveren of niet, ging in de maanden daarna onverminderd door in geïnteresseerde tijdschriften en kranten als *Vrij Nederland*, *de Volkskrant*, *Algemeen Handelsblad* en *Trouw*. Behalve door de escalerende oorlog en de toenemende aandacht van de buitenlandse pers voor deserteurs, werd de discussie gevoed door de Amsterdamse hulpverlenersgroep, die in maart en later in juli 1968 een aantal deserteurs bereid vond hun verhaal en hun afkeer van de oorlog in Vietnam te vertellen aan de media.[46] De groep, die inmiddels bekendstond als de *Dutch American Committee for Peace in Vietnam*, had goede contacten met een aantal journalisten, onder wie Martin Ruyter van *de Volkskrant*, Joop van Tijn en Martin van Amerongen van *Vrij Nederland*, Frits Eisenloeffel van *Algemeen Handelsblad*, Fons van Westerloo van *De Tijd* en René Eijbersen van de actualiteitenrubriek *Attentie* van de NCRV en het hoofd van de radio- en tv-actualiteiten van deze omroep, Hans van Maanen.[47] In de eerste helft van 1968 namen genoemde journalisten interviews af met deserteurs, schreven zij lange reportages over de verbinding tussen groeperingen in Nederland en Frankrijk en hielden ze nauwlettend in de gaten of er misschien in het geheim arrestaties en overleveringen van Amerikaanse deserteurs plaatsvonden.[48]

Het was duidelijk dat het doel van de publicaties was om de Nederlandse regering net zoals de Franse te bewegen Amerikaanse deserteurs te erkennen en hun een verblijfsvergunning te verlenen. Voor dit doel werd er in de artikelen vaak onterecht van uitgegaan dat deserteurs vooral politieke motieven hadden. 'Wat zou de Nederlandse regering er eigenlijk bij verliezen als ze de politieke motieven erkende van de militairen die, vaak onder zeer moeilijke omstandigheden en volledig op de hoogte van de consequenties van hun daad, naar Nederland uitwijken?' schreef Van Tijn in *Vrij Nederland* bijvoorbeeld in maart 1968. 'Politieke asielverlening is een van onze roemrijke tradities. Ouder nog dan het bondgenootschap met de NAVO, en nóg ouder dan onze vriendschap met de Verenigde Staten. Waarvan het nog maar te bezien valt of die ernstig zou lijden onder een dergelijk beleid.'[49] Zolang nog geen Amerikaan officieel een verblijfsvergunning had aangevraagd, had Van Tijn echter geen poot om op te staan. Lastige vragen van journalisten beantwoordde een woordvoerder van het ministerie van Justitie steevast met antwoorden als: 'het is een volstrekt theoretische kwestie',

'we kunnen u er niets meer over zeggen, omdat wij er geen ervaringen mee hebben' en 'we staan in principe niet onwelwillend tegenover vreemdelingen'.[50]

De komst van Waver

Aan het eind van 1968 kwam er een einde aan de deserteursroute tussen Amsterdam en Parijs. Dat was in de eerste plaats een gevolg van de verzwakte positie van president De Gaulle na de meirevolte in 1968, waardoor het tolerante beleid ten aanzien van de Amerikaanse deserteurs onder druk kwam te staan. In 1969 besloot de nieuwe regering onder leiding van president Georges Pompidou vervolgens officieel dat Amerikaanse deserteurs niet welkom waren en dat de ongeveer 250 verleende verblijfsvergunningen niet meer verlengd zouden worden.[51] Het gevolg was dat de deserteurs van Frankrijk naar het neutrale Zweden moesten worden verhuisd. Daar konden deserteurs namelijk ook een verblijfsvergunning en – in tegenstelling tot Frankrijk – zelfs politiek asiel aanvragen. Volgens Hoeneveld, die betrokken was bij de verhuizing van deserteurs, zagen veel Amerikaanse deserteurs het vertrek naar Zweden wel zitten. 'Deserteurs waren vaak afkomstig uit eenvoudige milieus uit arme streken uit de Midwest van de Verenigde Staten,' vertelt hij achteraf. 'Die hadden niets te zoeken bij de Franse intellectuelen bij wie ze logeerden.'[52]

Hoewel de deserteursroute naar Stockholm (met hulp van Deense hulpverleners uit Kopenhagen) veel beter werkte dan die naar Parijs, zakte de hulpverlening aan deserteurs in 1969 in. Dat kwam in de eerste plaats omdat twee van de drie initiatiefnemers, Regtien en Blok, om persoonlijke redenen besloten hun activiteiten sterk te verminderen en uiteindelijk stop te zetten. Hoeneveld ging alleen door met enkele vrienden en bekenden.[53] In de tweede plaats verdween de romantiek en de ideologische drijfveer van de hulpverlening steeds verder naar de achtergrond. Zowel bij Nederlandse als buitenlandse hulpverleners drong het besef door, dat alle inspanningen van de afgelopen jaren politiek gezien niet het gewenste effect hadden gehad. Weliswaar waren tientallen deserteurs geholpen, maar tot een massale opstand onder Amerikaanse soldaten, waarop de studenten in hun naïviteit hadden gehoopt, was het niet gekomen. Volgens de radicale West-Duitse hulpverleners lag de verklaring voor het gebrek aan politiek succes vooral bij de deserteurs zelf, die niet de politieke bevlogenheid hadden die van hen werd verwacht. In 1968 besloot de SDS om deze reden met de hulpverlening te stoppen.[54] De overgebleven groeperingen in Frankrijk, Nederland, Zweden en Denemarken kwamen vervolgens overeen om desertie niet langer aan te moedigen. Zij vonden het beter om dit voortaan over te laten aan personen of groepjes in het Amerikaanse leger. Dit verzet stond bekend onder de noemer Resistance Inside the US Armed Forces.[55]

Ondanks het gedeeltelijk uit elkaar vallen van de hulpverlening, zag Hoeneveld genoeg redenen om zijn activiteiten door te zetten. Zijn motivatie haalde hij, naast het helpen van de jonge deserteurs, uit de starre houding van de West-Europese overheden. Niet de deserteurs, maar de houding van de politiek was volgens hem de hoofdreden van het gebrek aan politiek succes. 'Desertie op zeer grote schaal is niet of nauwelijks te verwezenlijken,' schreef hij in het *Vietnam Bulletin*, 'juist ook omdat behalve Zweden

geen enkel ander Europees land (en/of NAVO-lid!) ook maar de geringste neiging vertoont de motieven van Amerikanen die deserteren, serieus te nemen of te honoreren'.[56] In 1968 en 1969 bleef hij dan ook met enkele medestanders onverminderd plannen maken om de Nederlandse politiek verder uit te dagen. Zo bereidde hij in overleg met René Eijbersen van het NCRV-programma *Hier en Nu* een film voor om de mens achter de deserteur te laten zien. De film moest een tegengeluid bieden aan de volgens Hoeneveld eenzijdige berichtgeving in de meerderheid van de Nederlandse pers, die vooral geïnteresseerd was in de misdaden waarvoor sommige deserteurs waren opgepakt. De gunstige commentaren in een deel van de pers – vooral in *de Volkskrant* omdat deze krant het standpunt van de grootste regeringspartij, de KVP, zou kunnen beïnvloeden – gaven hem echter hoop.[57]

Intussen bleef Hoeneveld uitkijken naar een Amerikaanse deserteur die bereid was een verblijfsvergunning in Nederland aan te vragen. Hij wist dat een proefproces meer teweeg zou brengen dan tien films of krantenartikelen bij elkaar. Gunstig was bovendien dat steeds meer mensen geïnteresseerd waren geraakt in het idee.[58] Onder hen bevonden zich de vrijwilligers van de succesvolle maatschappelijke hulporganisatie Release. Release was in 1969 als onderdeel van de 'Bond voor Vrijheidsrechten' opgericht. Aanleiding waren de vele positieve reacties die Godfried van Benthem van den Bergh had gekregen op een artikel in *Vrij Nederland*, waarin hij zijn zorgen uitsprak dat Nederland net zoals de Verenigde Staten te maken zou krijgen met toenemende 'repressie' van de overheid. Release bestond uit een gemêleerd gezelschap van zo'n vijftien jonge progressieve en idealistische (en vaak ook onervaren) twintigers. Zij verleenden in principe hulp aan iedereen die slachtoffer dreigde te worden van 'het systeem'. De interesse van Release voor een proefproces had niet zozeer te maken met de oorlog in Vietnam, hoewel iedereen die voor de organisatie werkte, deze verafschuwde. Belangrijker motief was dat de juridische sectie (er waren ook een psychische en medische sectie) vaak te maken kreeg met buitenlanders die in Nederland wilden blijven. Daaronder zaten ook Portugese dienstweigeraars. Release wist niet welke rechten zij hadden en hoopte met een proefproces hierover meer helderheid te krijgen.[59]

De mogelijkheid van een proefproces deed zich vrij plotseling voor in het midden van 1970. Eind juni 1970 meldde zich bij Release een jonge Amerikaan die was gedeserteerd van het bevoorradingsschip de *USS Marias*, dat voor anker had gelegen in de petroleumhaven bij Vlaardingen. Zoals vele anderen was Ralph Waver vrijwillig in dienst gegaan om op die manier Vietnam te ontlopen. Daarnaast bood de marine hem de mogelijkheid ervaring op te doen in elektronica (Waver was bezig aan een studie 'computer engineering'). Al snel kreeg hij echter spijt van zijn vrijwillige indiensttreding. Hij kwam tot de conclusie dat de marine niets voor hem was en hij zocht toen naar mogelijkheden haar te verlaten. Aanvankelijk probeerde hij het via de legale manier op grond van gewetensbezwaren, maar toen de leidinggevenden op zijn schip daaraan niet wilden meewerken, besloot hij van boord te stappen.[60]

Hoewel hij met open armen werd ontvangen, wisten de juristen van Release niet wat ze voor hem konden doen. Frits Koers van Release belde met zijn vriend en dispuutgenoot Willem van Bennekom, die als advocaat werkte bij een kantoor in Alkmaar en Release

af en toe juridisch advies gaf. Van Bennekom gaf Waver onderdak en wilde hem graag helpen, maar wist niet hoe. Van Bennekom hield zich op dat moment overwegend bezig met civiele zaken. Van de in 1967 in werking getreden Vreemdelingenwet uit 1965 wist hij nog weinig. Het was niet duidelijk wanneer iemand als politieke vluchteling werd beschouwd en wanneer niet. Er was geen jurisprudentie.[61] Hij vond het daarom beter dat Waver naar Zweden zou vertrekken, omdat hij daar volgens hem meer kans op politiek asiel maakte dan in Nederland. Waver had er weinig zin in, maar hij zag in dat de advocaat gelijk had. Met hulp van de deserteursroute van Hoeneveld, die Van Bennekom overigens nooit had ontmoet, vertrok hij naar Zweden.

Maar Zweden was niet het 'deserteursparadijs' waarvoor het werd gehouden. Na een reeks van incidenten met deserteurs, vooral in de sfeer van drugsgebruik en -handel, was de Zweedse regering niet meer zo coulant tegenover deserteurs.[62] Al na twee maanden keerde Waver terug in Nederland. 'We werden in Zweden in een onbewoonbaar verklaard hotel geplaatst en gecontroleerd door de politie,' vertelt Waver achteraf. 'Er was geen douche of heet water en het eten was buitengewoon ongezond. Ik kan me niet herinneren dat we in de twee maanden dat ik er was, groente of fruit hebben gekregen.'[63] Bovendien merkte hij al snel dat het niet zeker was dat hij in Zweden mocht blijven. Toen twee deserteurs onverwacht werden uitgeleverd aan West-Duitsland, keerde Waver met hulp van twee Duitse meisjes terug naar Nederland. Hij deed dat ook omdat hij weigerde te geloven dat hij door de regering van een in zijn ogen zo tolerant land als Nederland, daadwerkelijk zou worden teruggestuurd naar de Verenigde Staten.[64]

Toen Waver zich weer meldde bij Van Bennekom, zag deze geen andere mogelijkheid dan een poging te wagen voor Waver een verblijfsvergunning te regelen. De terugkomst van Waver betekende dat de testcase na vier jaar hulpverlening kon beginnen.

Afgewezen

Waver was niet een ideaal 'proefkonijn'. In de eerste plaats had hij vrijwillig een contract voor vier jaar getekend. Hij had na een halfjaar zelfs voor twee jaar bijgetekend, omdat hij op die manier een 'combatfunctie' kon vermijden, zijn studie kon afmaken en meer kon verdienen. In de tweede plaats voer het schip waarop hij dienstdeed door Europese wateren en dreigde voor Waver geen uitzending naar de Vietnamoorlog. In de derde plaats was Waver rond de tijd van zijn desertie niet bijzonder politiek geëngageerd. Hoewel hij links georiënteerd was en de Vietnamoorlog en de recente politieke ontwikkelingen in zijn land stellig afwees, verborg hij niet voor zijn advocaat dat hij tevens persoonlijke motieven had voor zijn vlucht uit de marine. Zo was zijn werk (hij kreeg niet de door hem gewenste baan) en het racisme op het marineschip waarop hij verbleef hem steeds meer tegen gaan staan.

Belangrijker was dat Waver zich nooit in de Verenigde Staten had thuis gevoeld en dat hij zich van jongs af aan aangetrokken voelde tot Europa. Waver (geb. 1948) was een nakomer in een traditioneel conservatief blank gezin uit Queens (New York), latent homoseksueel (waar hij pas veel later voor uitkwam) en vanaf zijn achttiende getrouwd met de eveneens achttienjarige Barbara die afkomstig was uit een Indiaanse familie uit

Cincinnati (Ohio). In de eerste jaren van zijn huwelijk met Barbara, met wie hij twee dochters kreeg, woonde Waver in Old Fort (North Carolina) en Cincinnati. Hij vond de mensen daar veelal bekrompen en racistisch. De samenleving benauwde hem. Dit werd alleen maar erger toen hij tijdens een verlof in Nederland naar eigen zeggen onder de indruk was van de vriendelijke, behulpvaardige en 'buitengewoon tolerante' mensen. Nederland was voor Waver in alles het tegendeel van de Verenigde Staten. Dit was het land waarin hij wilde wonen.[65]

Na zijn terugkomst uit Zweden probeerde Van Bennekom alsnog een verblijfsvergunning voor Waver te regelen. De advocaat realiseerde zich dat Waver alleen kans zou maken als in de aanvraag zou worden benadrukt, dat hij op grond van politieke overtuiging was gedeserteerd. In artikel 15 van de Vreemdelingenwet van 1965 (die later verschillende keren ingrijpend is gewijzigd) stond namelijk dat vreemdelingen die afkomstig zijn uit een land waarin zij gegronde reden hebben te vrezen voor vervolging wegens hun politieke overtuiging, door de minister van Justitie als vluchteling in de zin van artikel 1 van het Verdrag van Genève van 1951 kunnen worden toegelaten.[66] De stelling van Van Bennekom was dat dit artikel van toepassing was op Waver, omdat hij wegens zijn politieke overtuiging was gedeserteerd en hij bij terugkomst in de Verenigde Staten daarvoor door de Amerikaanse militaire rechtbank zou worden vervolgd en heel waarschijnlijk zou worden bestraft met een gevangenisstraf of dwangarbeid.[67]

Maar voordat hij een aanvraag indiende, besloot Van Bennekom eerst na te gaan of het mogelijk was via informele weg een verblijfsvergunning te regelen, dat wil zeggen: in direct overleg met de minister van Justitie. Voor dit doel nam hij in overleg met Release contact op met twee PVDA-Kamerleden van de commissie vreemdelingenzaken (een onderdeel van de Kamercommissie van Jusititie), Nel Barendregt en Piet Dankert.[68] Bewust werd gekozen voor Kamerleden van de PVDA en niet van de PSP, omdat Release en Van Bennekom van mening waren dat de eerstgenoemde partij serieuzer werd genomen door het ministerie van Justitie. Bovendien waren zij bang dat het Kamerlid Van Wijk, de specialist op het gebied van deserteurs binnen de PSP, Waver voor eigen politiek gewin zou kunnen gebruiken.[69] Dankert en Barendregt hadden zich eerder, op verzoek van Amnesty International, ingezet voor Turkse, Griekse en Portugese vluchtelingen. Direct overleg met justitie was in alle gevallen noodzakelijk geweest. 'Het algemene beleid, daar krijg je geen vinger achter op het ogenblik,' zei Barendregt later in de partijkrant van de PVDA. 'Er is een redelijk contact met het ministerie, maar we moeten het wel met overleg spelen.'[70]

Ook in het geval-Waver was het ministerie bereid de Kamerleden te ontvangen. Op 22 oktober 1970 hadden Barendregt en Dankert, samen met Waver en Van Bennekom, een gesprek met A.J. Fonteijn, plaatsvervangend secretaris-generaal en voormalig hoofd van de afdeling Vreemdelingenzaken. Dit gesprek zou later aanleiding zijn voor misverstand en verontwaardiging. Volgens Dankert en Barendregt had Fonteijn, nadat Waver en Van Bennekom hun verhaal hadden gedaan en de kamer hadden verlaten, aan de Kamerleden de toezegging gedaan dat Waver in Nederland mocht blijven, mits hij zich aan een aantal voorwaarden zou houden. Fonteijn ontkende echter stellig dat

het ging om een bindende toezegging.[71] In het gesprek zou Fonteijn onder meer hebben gesteld dat Waver niet de publiciteit mocht zoeken, dat hij een baan moest vinden en dat hij zich niet mocht vestigen in de gemeente Amsterdam. De laatste bepaling deed de Kamerleden wat vreemd aan, maar ze stelden geen vragen omdat ze naar eigen zeggen al opgelucht waren dat de zaak beklonken was.[72]

Dat bleek echter niet het geval. Hoewel Waver een kamer regelde bij een hospita in Haarlem, publiciteit vermeed, een baan kreeg als computerprogrammeur bij Hoogovens, werd zijn verzoek tot een verblijfsvergunning op 9 maart 1971 afgewezen. De reden van afwijzing was van een opmerkelijke eenvoud: verlening van een verblijfsvergunning aan Waver zou 'in strijd zijn met het algemene belang' omdat hij 'geen enkele band met Nederland' had.[73] De standaardformulering wekte de indruk dat Fonteijn na zijn gesprek met Waver geen extra aandacht aan de zaak had besteed. Terwijl Waver het ministerie verliet in de veronderstelling dat hij een speciale behandeling kreeg, kwam zijn aanvraag op de 'gewone stapel' terecht.[74] Toen Barendregt om opheldering vroeg aan Fonteijn, zei deze dat hij zich het gesprek niet meer goed kon herinneren, laat staan dat hij toezeggingen had gedaan. Dankert probeerde het daarna bij minister Polak, maar ook hij zag geen reden om op de beslissing terug te komen.[75] Voor Van Bennekom was de afwijzing een eyeopener. 'Je gaat er toch vanuit dat mensen die gezag dragen behoorlijke mensen zijn, maar daar ga je wel aan twijfelen na zo'n geval. Drie maanden geleden zou ik dat nog niet gezegd hebben, ik meende dat zoiets echt niet kon,' zei hij een maand na de afwijzing in een interview met *Utrechtsch Nieuwsblad*.[76]

De grond voor de afwijzing – 'het niet hebben van banden met Nederland' – bood echter aanknopingspunten voor oppositie, zowel in juridisch als in publicitair opzicht. Twee weken nadat Waver de afwijzing had ontvangen, organiseerden Dankert en Barendregt een persconferentie waar zij de opstelling van justitie verontwaardigd met de pers deelden. Dankert beschuldigde de minister van 'woordbreuk'. Hij zei dat hij de gang van zaken typerend vond voor de onduidelijke wijze waarop in Nederland verblijvende vreemdelingen werden behandeld. Op papier was de Vreemdelingwet volgens hem heel behoorlijk, maar in de praktijk was er geen touw aan vast te knopen. 'Dat de betrokkene geen band met Nederland heeft, is toch een krankzinnig argument. Dan zouden alle Portugezen of Tsjecho-Slowaken eerst een band met Nederland moeten hebben. Daar komen ze toch niet voor!' Ook vond Dankert het vreemd dat mensen uit Oost-Europa vrij eenvoudig een verblijfsvergunning konden krijgen, terwijl Waver, 'die zowel goed overdachte politieke als gewetensbezwaren' had en bij terugkomst in de Verenigde Staten een fikse straf stond te wachten, geen kans maakte. Volgens Dankert dacht de regering alleen aan het bondgenootschap met de Verenigde Staten. 'Dat vind ik het misselijke punt in deze hele zaak. Dat geeft gedonder met de Amerikaanse regering,' zei hij tegen *De Groene Amsterdammer*.[77]

De persconferentie was een succes. Alle dagbladen en tijdschriften besteedden ruim aandacht aan de zaak. Sommige kranten hielden het bij een zakelijk verslag, andere schreven – zoals Dankert en Barendregt het hadden bedoeld – dat het onverantwoord zou zijn een 22-jarige Amerikaanse militair met gewetensbezwaren tegen de oorlog in Vietnam naar huis te sturen.[78] De kleurigste verhalen verschenen in *Het Vrije Volk* en

Vrij Nederland. Volgens *Vrij Nederland*-redacteur Igor Cornelissen was de kwestie niet alleen een voorbeeld van de ouderwetse Koude Oorlogmentaliteit van de regering, maar liet zij ook zien dat de Nederlandse reputatie van een gastvrij land een mythe was. 'Het kost niet zo verschrikkelijk veel moeite,' schreef hij, 'om het verhaal, dat op internationale congressen nog wel eens wordt rondgestrooid, dat Nederland door de loop der eeuwen heen, zo'n magnifieke uitwijkplaats was en is voor politieke refugees, de grond in te boren. Zijn er op dat gebied al ergerlijke feiten te melden over de jaren dertig toen joden en politieke emigranten – als ze al binnenkwamen – het hier bijzonder moeilijk hadden, na 1945 valt er evenmin veel vrolijks over te vertellen. Behalve wanneer het gaat over vluchtelingen uit Oost-Europa. Toen vertoonde het algemene belang behalve een menselijk gezicht, vooral een Amerikaans accent. Het geval-Waver laat opnieuw zien hoe medeschuldig de Nederlandse regering is aan de Vietnamese oorlog'.[79]

Dat Waver zich tijdens de persconferentie nauwelijks uitsprak over de oorlog in Vietnam – het belangrijkste motief voor zijn desertie – werd door de aanwezige journalisten niet opgemerkt of genegeerd. Zij schreven liever over Wavers kritiek op de Amerikaanse samenleving en zijn complimenten voor de Nederlandse samenleving. Waver zei dat hij heel graag met zijn gezin een nieuw leven wilde opbouwen in Nederland.[80] 'De houding tegenover mij is hier altijd hulpvaardig geweest. Allemaal wilden ze helpen. Als ze al van mijn desertie afwisten, varieerde hun houding van tolerant en begrijpend tot toejuichend. Er is hier een groep die dit soort dingen begrijpt. Die groep is er in Amerika niet, mijn ouders veroordelen me scherp'.[81] De persoonlijke presentatie – en de waardering die Waver had voor Nederland – sloeg aan. De *Haagsche Courant* schreef: 'Waver maakt niet de indruk van een opportunist of van een felle hervormer. Hij is rustig en vastbesloten. In Nederland wil hij wonen, met zijn gezin.'[82] En Cornelissen vond Waver een 'buitengewoon aardige jongen'.

Na de geslaagde persconferentie zakte de belangstelling voor Waver in. Eerst moest de heroverweging van de staatssecretaris van Justitie Klaas Wiersma, voormalig hoogleraar Rechtsgeschiedenis in Leiden, worden afgewacht. De staatssecretaris liet zich hierbij adviseren door de (onafhankelijke) Adviescommissie voor Vreemdelingenzaken. In het herzieningsverzoek dat Van Bennekom bij de staatsecretaris van Justitie indiende, betoogde hij dat Waver aan de voorwaarden van Fonteijn had voldaan en dat de laatstgenoemde 'het hebben van banden met Nederland' niet als voorwaarde voor een verblijfsvergunning had genoemd. Bovendien had Waver de Nederlandse samenleving inmiddels 'grondig leren kennen en waarderen'. Ook voerde Van Bennekom aan dat er geen enkel land was waar Waver naartoe kon, afgezien van Verenigde Staten, 'een land waarin verzoeker gegronde reden heeft te vrezen voor vervolging wegens zijn politieke overtuiging'.[83]

De stilte rond Waver zou een stilte voor de storm blijken. Nog voordat de Adviescommissie voor Vreemdelingenzaken advies had uitgebracht, kwam de zaak begin juni plotseling in een stroomverstelling. Op 5 mei had de Nederlandse regering namelijk een overleveringsverzoek op grond van het NAVO-statusverdrag ontvangen van de Amerikaanse ambassade. Dit verzoek werd de weken daarna diverse malen herhaald.[84] Het overleveringsverzoek was de keerzijde van de persconferentie, omdat de Amerikaanse

ambassade door de media-aandacht attent was gemaakt op het verblijf van Waver in Nederland. Door het overleveringsverzoek veranderde de zaak compleet. Het verzoek maakte een eind aan de passieve houding van justitie. Hoewel verantwoordelijke ambtenaren zich ergerden aan de haast die Amerikaanse ambassade opeens achter de zaak zette,[85] kreeg de Koninklijke Marechaussee opdracht tot de aanhouding van Waver. De arrestatie vond plaats in de vroege morgen van 1 juni 1971. Vanaf dat moment moesten Waver en Van Bennekom niet meer alleen voor een verblijfsvergunning strijden, maar moest ook worden voorkomen dat Waver aan de Verenigde Staten werd overgeleverd. Waver was verbouwereerd en Van Bennekom vooral boos. 'Ik werd met de neus op de feiten gedrukt en besefte dat lastige juridische problemen voor een groot deel ook politiek zijn,' zei hij achteraf in *Vrij Nederland*.[86]

Voor staatssecretaris Wiersma was het evident dat Waver moest worden overgeleverd. Op 10 juni verklaarde hij het beroep van Waver ongegrond.[87] In de ministerraad legde Wiersma uit dat overlevering weliswaar 'geen populaire maatregel' was, maar dat er geen twijfel was dat het NAVO-statusverdrag betrekking had op Waver, omdat het marineschip waarop Waver dienstdeed op het moment van desertie op doortocht was in Nederland. Bovendien was Wiersma van oordeel dat Waver niet kon worden beschouwd als politieke vluchteling, omdat hij in de Verenigde Staten niet op grond van zijn ras, godsdienst of politieke overtuiging zou worden vervolgd, maar op grond van desertie.[88] Door het besluit van Wiersma kon Van Bennekom overlevering alleen nog voorkomen door een kort geding aan te spannen tegen de staat. Dit kort geding diende op vrijdagmiddag 11 juni.

Protest

Toen bekend werd dat Waver was gearresteerd en zou worden overgeleverd aan de Verenigde Staten, kwam er een golf van protest op gang. Van Bennekom herinnert zich dat de 'actiebereidheid' enorm was. Hij was erdoor verrast – ook omdat er zoveel verschillende mensen en organisaties bij betrokken waren.[89] De acties waren grofweg te verdelen in twee categorieën: geregisseerde en spontane acties. Wat de eerste categorie betreft, vond er een dag na de arrestatie een soort crisisoverleg plaats tussen een aantal jonge juristen en mensen uit 'het actiemilieu'. De coalitie werd gecoördineerd door Hoeneveld en Eisenloeffel.[90] De juristen regelden binnen een aantal dagen een protestbrief aan de minister van Justitie, ondertekend door twintig bekende en minder bekende juristen op het gebied van internationaal recht, en een telegram ondertekend door 'procureurs en advocaten in de arrondisementsrechtbank van Amsterdam, Rotterdam, Den Haag en Utrecht'. Hoeneveld en enkele anderen verzorgden een petitie, die ondertekend werd door een paar honderd mensen – onder wie veel bekende Nederlanders – en die op 9 juni paginagroot in *NRC Handelsblad* verscheen. De advertentie werd voor de helft gefinancierd door het *Vietnam Bulletin* en voor de andere helft door de personen die haar hadden ondertekend.[91]

Geregisseerd waren ook de betogingen die plaatsvonden voor het huis van bewaring in Haarlem, waar Waver zat, en later voor de rechtbank in Den Haag. 'Ik heb een nacht

voor de koepelgevangenis gestaan', vertelde Koos van der Woude, een vrijwilliger van Release, terugkijkend in *Vrij Nederland*. 'Ik werd opgebeld dat dat moest, dus deed ik dat. Ik deed alles wat me gevraagd werd, follow de massa'.[92] Hoewel de betogingen bestonden uit slechts enkele tientallen jongeren, kregen zij veel aandacht van de pers, onder andere van het NOS-Journaal.[93] Daarnaast vroeg de linkse oppositie in de Tweede Kamer aandacht voor de zaak. Door middel van Kamervragen drongen de fractievoorzitters van de PVDA en D66, Den Uyl en Van Mierlo bij de minister van Justitie aan om niet tot overlevering over te gaan, voordat de rechtsgang in Nederland volledig was voltooid. Anders zou Waver 'onherstelbaar nadeel' kunnen worden toegebracht.[94]

Tot de 'spontane acties' behoorden de tientallen protestbrieven en telegrammen die het ministerie van Justitie in de eerste week (en weken) na de arrestatie ontving. Deze waren afkomstig van een bonte verzameling van maatschappelijke, religieuze en politieke organisaties. Ook tientallen individuen uitten hun verontwaardiging per brief of briefkaart. Typerend voor de diversiteit was dat zowel de jongerenafdelingen van de PVDA, de PPR, de PSP en D66 als die van de ARP, de KVP, de VVD en de CHU hun afkeuring lieten blijken.[95] Behalve de organisaties die eerder al – op welke manier dan ook – hadden geprotesteerd tegen de oorlog in Vietnam, zoals Pax Christi of de Quakers, zaten er ook heel andere soorten organisaties en groeperingen bij, zoals Amnesty International, het COC, Dolle Mina en natuurlijk Release. Ook de Nederlandse Hervormde Kerk stuurde een telegram met een dringende oproep Waver om humanitaire redenen een verblijfsvergunning te verlenen.[96]

Om de minister van Justitie te overtuigen dat overlevering ontoelaatbaar was, voerden de briefschrijvers allerlei soorten argumenten aan; argumenten van juridische, humanitaire en politieke aard. Een van de brieven was opgesteld door een groep van twintig juristen die onder meer betoogden dat het NAVO-statusverdrag niet van toepassing was op Waver, omdat hij na zijn desertie naar Zweden was vertrokken en dat zijn terugkeer naar Nederland geen enkel verband hield met de uitoefening van een verplichting die hij in Nederland als militair moest vervullen. De opstellers en ondertekenaars van de petitie voerden aan dat justitie woordbreuk had gepleegd en dat het Nederlandse asielrecht 'dat voor vluchtelingen uit landen als Tsjecho-Slowakije en Hongarije altijd zo humaan pleegt te worden toegepast' door het uitleveren van Waver 'ernstige devaluatie' zou ondergaan. Een medewerker van Amnesty International, die Waver mocht opzoeken in de Koepelgevangenis, schreef dat hij 'écht morele bezwaren' had en dat hij weliswaar geen politiek activist was, maar wel 'vredessymbolen in diensttijd' had gedragen. De Vereniging van Vrijzinnige Hervormden uit Haarlem drong aan op een 'christelijke' opstelling van de regering en het COC wees op het 'onmenselijke Amerikaanse gevangeniswezen' en was tegen uitleveren, omdat de Verenigde Staten 'de poorten sluit voor Nederlanders, uitsluitend alleen vanwege het feit dat deze homoseksueel zijn'. De Unie van Studenten Nijmegen was tegen 'overeenkomstig de beste tradities van ons land als vrijplaats voor politieke ontrechten' en een individuele briefschrijver schreef: 'Mijn kennis van de Nederlandse wetten en de afspraken met NAVO-vriendjes is zeer beperkt, maar voor mijn gevoel dienen wetten en afspraken zo veel mogelijk menselijk te zijn.' En een ander: 'Ik hoop dat jullie niet de weg opgaan van de Griekse kolonels!'

Ook het standpunt van de Nederlandse regering ten aanzien van de Vietnamoorlog werd regelmatig genoemd. Zo vond het 'Jeugdcentrum' te IJmuiden de beoogde overlevering 'opnieuw een bewijs van de uitermate laffe Nederlandse politiek ten aanzien van het mensonterende Amerikaanse Vietnambeleid'.[97]

De golf van protest verraste niet alleen Van Bennekom, maar ook het kabinet-De Jong (dat overigens sinds april 1971 demissionair was). In de ministerraad zei Polak dat het kabinet ten aanzien van Waver toch 'de uiterste voorzichtigheid betracht'. Wiersma, die pas een jaar staatssecretaris was, had een wat oppervlakkige (maar daarom niet onjuiste) verklaring voor de onrust; volgens hem werd deze vooral veroorzaakt door het feit dat de Amerikaanse regering zo laat was met haar overleveringsverzoek. Polak en De Jong meenden echter dat de protesten vooral het werk waren van de mensen om Waver heen. 'Bevriende relaties' maakten misbruik van zijn situatie om hun 'eigen doeleinden' na te jagen. De Jong was het explicietst. Geërgerd zei hij dat hij vond dat van 'deze betrekkelijk eenvoudige zaak misbruik [werd] gemaakt in verband met de Amerikaanse politiek in Vietnam'.[98]

Polak en De Jong hadden daarmee een punt. Toen de arrestatie bekend was, stonden Vietnamactivisten, onder wie een aantal die bij de hulpverlening aan deserteurs betrokken waren, vooraan om actie te voeren.[99] Uit de stukken over Waver in het *Vietnam Bulletin*, gemaakt voor en door de trouwste en felste critici van de Amerikaanse Vietnampolitiek, blijkt bovendien dat de zaak-Waver als een goede gelegenheid werd gezien om het protest tegen de regering te heropenen. Waver werd afgeschilderd als iemand die slachtoffer dreigde te worden van het systeem. 'De martelgang van Waver', heette het artikel waarin de achtergronden van de zaak werden beschreven. Zijn 'enige misdaad' was dat hij niet langer deel wilde uitmaken van de 'misdadige Amerikaanse oorlogsmachine' en dat hij bovendien 'de naïviteit had te denken dat Nederland een gastvrij en liberaal land was', schreef het *Vietnam Bulletin*.[100] De redactie riep haar lezers op brieven, telegrammen en briefkaarten te sturen naar justitie, 'of beter nog: bel het ministerie en vraag naar minister Polak en staatssecretaris Wiersma'.

Hoewel zij er dag en nacht mee bezig waren, gaat het echter te ver om het protest alleen toe te schrijven aan de inzet van 'bevriende relaties'. Zover reikte hun invloed niet. Er was meer aan de hand. De zaak-Waver was ook geen 'eenvoudige zaak', zoals De Jong zei. Integendeel, zoals al blijkt uit de reeks argumenten die werd aangevoerd om Waver vrij te krijgen, bevatte de zaak een aantal elementen die er gezamenlijk voor zorgden dat allerlei soorten organisaties en mensen met uiteenlopende achtergronden zich aangesproken voelden en in beweging kwamen. Voorop stond dat Waver sympathie opwekte, omdat hij was gedeserteerd wegens gewetensbezwaren tegen de Vietnamoorlog, althans zo stond hij bekend. Zoals de reactie op de Amerikaanse inval in Cambodja al had laten zien, was de onvrede over deze oorlog in Nederland verder uitgebreid. Er bestond een onderhuidse afkeuring van de oorlog en deze kon op elk moment en met een goede aanleiding weer oplaaien. De overlevering van Waver was zo'n aanleiding, zoals Cambodja dat was in 1970.

Daar kwam bij dat Waver de kritiek op de Vietnamoorlog een gezicht gaf. Na talrijke moties, demonstraties, petities, publicaties en dergelijke, waarvan het altijd de vraag

was in hoeverre ze effect hadden, bood de zaak-Waver de mogelijkheid om op *concrete* manier oppositie te voeren. Het effect was duidelijk meetbaar; of hij mocht blijven, of hij werd uitgeleverd. Ongetwijfeld speelde hierbij mee dat Waver in de pers overkwam als een vriendelijke en rustige, maar ook moedige jongen met maar één wens: in Nederland in alle rust een nieuw leven opbouwen. Daarbij werd vaak vergeten of genegeerd dat uitzending naar Vietnam Waver niet direct boven het hoofd hing. Dat hij niets moest hebben van de Amerikaanse aanwezigheid in Vietnam of de Amerikaanse samenleving, die in de brieven aan Jusititie vaak gelijk werden gesteld, was genoeg.

In de derde plaats appelleerden de arrestatie en overleveringsplannen aan de anti-autoritaire stemming in Nederland en het imago van het kabinet-De Jong als een star en ouderwets kabinet met een overdreven loyaliteit ten opzichte van de Verenigde Staten en de NAVO. Ook al lagen de zaken feitelijk genuanceerder, het kabinet kon aan het eind van zijn termijn niet ontkomen aan de beeldvorming dat het Waver aan het lijntje had gehouden om vervolgens zonder vragen te gehoorzamen aan een overleveringsverzoek van de grote bondgenoot, ofwel mee te werken aan zijn veroordeling in de Verenigde Staten. Het leek erop alsof Waver door het kabinet werd verraden, zoals ook veel kranten schreven.[101] Dit beeld is treffend geïllustreerd door Opland in *de Volkskrant*. Op de spotprent, getiteld 'De horigen', is te zien hoe De Jong, Polak en Luns (hoewel hij feitelijk niets met de zaak te maken had) op hun knieën zittend Waver gehaast onder de deur van de Amerikaanse ambassade doorduwen. 'Anders wordt mijnheer Nixon misschien boos', luidt het onderschrift.[102]

In de vierde plaats stelde de plotselinge arrestatie van Waver de Nederlandse omgang met vreemdelingen ter discussie. De arrestatie wekte de indruk dat dit beleid willekeurig, onbehoorlijk, onrechtvaardig en in strijd was met de mensenrechten en dus op gespannen voet stond met de Nederlandse identiteit van tolerante en gastvrije natie. 'Ons land niet zó gastvrij,' kopte de *Haagsche Courant* bijvoorbeeld in een artikel over Waver. Voor het PVDA-Kamerlid Nel Barendregt – en ook voor veel juristen – was het ondoorzichtige vreemdelingenbeleid de hoofdreden om zich sterk te maken voor Waver. Hoewel ze de gebeurtenissen in Vietnam verschrikkelijk vond, weigerde Barendregt om de Verenigde Staten daarvoor als enige verantwoordelijk te houden.[103]

Juridisch gevecht

Op maandag 14 juni deed de rechter uitspraak in het kort geding dat Van Bennekom namens Waver tegen de staat had aangespannen. Voor de jonge advocaat was dit een erg spannend moment, omdat zijn cliënt bij verlies binnen een paar dagen op het vliegtuig naar de Verenigde Staten zou worden gezet, waar hem een onzekere toekomst wachtte.[104] De rechter, mr. J.H.C. Slotemaker, besliste echter in het voordeel van Waver. Mede op basis van het oordeel van twee getuige-deskundigen, de Utrechtse hoogleraar P.J.G. Kapteyn (die ook de protestbrief had ondertekend) en wetenschappelijk medewerker Strafrecht aan de Universiteit van Amsterdam, C.F. Rüter, oordeelde Slotemaker dat overlevering van Waver op grond van het NAVO-statusverdrag onder de gegeven

omstandigheden onrechtmatig was en verbood hij de overlevering voor de duur van zes maanden. Slotemaker vond dat justitie te snel het overleveringsverzoek had ingewilligd, terwijl nog te veel onduidelijk was, zoals de vraag of Waver was onderworpen aan de Amerikaanse rechtsmacht. Bovendien achtte hij het niet uitgesloten dat de staatssecretaris na een nader onderzoek zou besluiten zijn beslissing in te trekken, of de Verenigde Staten zou verzoeken van de overlevering af te zien.[105]

De uitspraak was een enorm succes voor Waver, Van Bennekom en iedereen die zich voor Waver had ingezet. 'Als ooit het bewijs is geleverd dat actievoeren zin heeft, dan was het wel nu', schreef Maarten van Dullemen juichend in het *Vietnam Bulletin*.[106] Op de dag van de uitspraak werd Waver geïnterviewd door Harmen Siezen van het NOS-Journaal en de volgende ochtend stond hij breeduit op de voorpagina's met zijn dolgelukkige hospita.[107] Tegen de pers zei Waver dat hij altijd wel vertrouwen had gehad in een gunstige uitspraak en dat hij in Nederland zou blijven 'zolang ze me niet het land uitgooien'. In de weken na zijn vrijlating werd Waver in zijn vertrouwen gesterkt door de zakken post die de PTT regelmatig kwam bezorgen. In de Haarlemse Koepelgevangenis had hij weinig van de verontwaardiging meegekregen, maar nu bleek dat hij in een korte tijd was uitgegroeid tot een soort nationale held. Een Nederlandse vrouw woonachtig in Egypte deed hem per post een huwelijksaanzoek en de marechaussees, die hem in de ochtend van 1 juni van zijn bed hadden gelicht, kwamen hem feliciteren met een bloemetje. De overdonderende belangstelling was voor Waver een bevestiging dat Nederlanders inderdaad zo aardig waren als hij had gedacht.[108]

De vrijlating betekende echter niet dat Waver in Nederland mocht blijven. Integendeel, er stond Van Bennekom nog een uitputtend juridisch gevecht te wachten. In de eerste plaats had de staat beroep aangetekend tegen het vonnis dat de overlevering van Waver volgens het NAVO-statusverdrag onrechtmatig was. Daarnaast moest tegenover de Adviescommissie voor Vreemdelingenzaken aannemelijk worden gemaakt dat Waver een politieke vluchteling was en alsnog in aanmerking kwam voor een asielverlening. Dat lukte echter niet. Tijdens de zitting bleek dat sommige commissieleden openlijk twijfelden aan zijn oprechtheid. Zo werd Barendregt, die als getuige optrad, kwalijk genomen dat zij de politieke motieven van Waver niet beter tegen het licht had gehouden. Volgens het commissielid F.J.F.M. Duynstee, hoogleraar Staatsrecht te Nijmegen, waren de gewetensbezwaren die Waver had aangevoerd namelijk volstrekt onvoldoende voor legaal ontslag uit de marine. 'De commissie is werkelijk niet ontgaan dat Waver heeft getracht ontslag uit de dienst te krijgen, maar de ontslagaanvrage lijkt naar niets,' zei hij tegen Barendregt.[109]

In augustus 1971 werd bekend dat ook de nieuwe staatssecretaris van Justitie van het in juli aangetreden kabinet-Biesheuvel, de ARP'er Hans Grosheide, op basis van het oordeel van de Adviescommissie had besloten Waver geen verblijfsvergunning te verlenen.[110] Dat betekende dat Van Bennekom niets anders restte dan Wavers zaak te bepleiten bij de (toen nog bestaande) Afdeling Geschillen van Bestuur van het hoogste adviesorgaan van de regering, de Raad van State. De Afdeling was belast met de behandeling van verzoeken om nadere voorziening tegen beslissingen van de staatssecretaris van Justitie.[111] Het standpunt van Grosheide was een fikse tegenvaller voor de

actiegroep rond Waver (het 'actiecomité Ralph Waver'). Gestimuleerd door de vrijlating van Waver, had het comité enthousiast allerlei plannen gemaakt om alle fractievoorzitters, Kamerleden – en zelfs de informateur – over te halen het NAVO-statusverdrag of het vreemdelingenbeleid ter discussie te stellen, maar nu was duidelijk geworden dat er veel meer nodig was om de politiek in beweging te krijgen.[112] Vanaf augustus fungeerde de raadskelder onder het stadhuis van Utrecht als permanent actiecentrum, waar onder meer een uitvoerige folder over de zaak te verkrijgen was. Daarin klonk het strijdlustig: 'Het zal nog een langdurige en harde strijd worden om Waver hier te houden, een strijd die grote verantwoordelijkheid voor Vietnamgroepen en Vietnamactivisten, ja voor de hele Nederlandse oppositie met zich meebrengt. Of hij zal kunnen blijven, hangt van ons af.'[113]

Uit de folder bleek nogmaals dat er naast humanitaire motieven ook politieke motieven waren om de strijd door te zetten. 'In Nederland is de afgelopen jaren langzamerhand een Communis Opinio gegroeid dat de Amerikaanse oorlog in Vietnam verwerpelijk is. (...) Waar het nu om gaat, is dat de Nederlandse regering gedwongen wordt tot een stap (toegegeven een klein stapje) waaruit blijkt dat we niet helemaal satellietstaat zijn.'[114] Het actiecomité wilde vooral het lokaal protest stimuleren. Daarom stond achter in de folder een lange lijst van sprekers die op verzoek over uiteenlopende aspecten van de zaak een verhaal konden houden, zoals over de NAVO, het vreemdelingenbeleid, maar ook over 'het tolerantieklimaat' in Nederland.[115]

Behalve het 'actiecomité Ralph Waver' zorgden de krantendiscussies tussen juristen ervoor dat de zaak redelijk actueel bleef. Naar aanleiding van de behandeling van de zaak voor de Adviescommissie was er bijvoorbeeld een polemiek ontstaan tussen de juristen A.H.J. Swart (Universiteit van Amsterdam) en F. Kalshoven (Universiteit Leiden). Kalshoven, die ook adviseur van het ministerie van Justitie was, vond het verbazingwekkend dat het NAVO-statusverdrag, waarover nooit iemand had geklaagd, ineens ervan werd beticht 'gekleurd door een Koude Oorlogmentaliteit' te zijn. Volgens Kalshoven was 'het geval-Waver' niet meer dan 'een storm in een glas water'.[116] In politiek Den Haag was het vooral het PSP-Eerste Kamerlid Van Wijk die de kwestie levend hield. Van juni tot en met september stelde hij vijfmaal Kamervragen over de zaak of over aanverwante onderwerpen zoals de toestand in de Amerikaanse gevangenissen.[117] De ambtenaren op Justitie werden er gek van. 'De heer Van Wijk is kennelijk bezig met een psychologische uitputtingsslag', merkte er een op. 'Ik vraag mij af of het zin zou hebben indien de heer minister hem eens ontving voor een gesprek.'[118]

Intussen ging Van Bennekom koortsachtig op zoek naar materiaal waaruit zou kunnen blijken dat politiek gemotiveerde deserteurs door de militaire rechters in de Verenigde Staten onevenredig zwaar werden gestraft. Hij liet zich bovendien uitvoerig informeren door de gezaghebbende Noorse rechtsgeleerde Atle Grahl-Madsen, schrijver van het in 1966 verschenen standaardwerk *The status of refugees in International Law*.[119] Nauwelijks een week voor de zitting van de Afdeling Geschillen van Bestuur van de Raad van State, die op 1 november plaatsvond, kwam hij een boek op het spoor dat de stellingen van Waver ondersteunde. Het boek droeg de prikkelende titel *Military justice is to justice as military music is to music* en was geschreven door de Amerikaanse onderzoeksjournalist

Robert Sherill. Het bevatte een opsomming van tientallen militaire rechtszaken, waaruit Sherill de conclusie trok dat de strafbepalingen vaag waren, de krijgsraad partijdig werd samengesteld en de mogelijkheden tot verdediging te wensen overlieten.[120]

Tijdens de zitting plaatste landsadvocaat E. Droogleever Fortuijn, vertegenwoordiger van de staat, echter vraagtekens bij de objectiviteit van Sherill. Erg relevant vond hij het boek ook niet. Volgens Droogleever Fortuijn kon Waver namelijk onmogelijk worden beschouwd als een politieke vluchteling in de zin van het Verdrag van Genève, omdat hij op het moment van desertie geen vervolging op grond van zijn politieke overtuiging te vrezen had. Hij werd niet naar Vietnam gestuurd, was geen slachtoffer van rassendiscriminatie en dat hij was vervreemd van de Amerikaanse samenleving, betekende niet dat hij zou worden vervolgd, aldus Droogleever Fortuijn.[121]

De zitting van de Raad van State rakelde de publieke belangstelling voor Waver op, hoewel die niet meer zo massaal was als in de zomer. In november 1971 ontving het ministerie van Justitie onder meer een aantal petities, waarin werd gepleit voor een 'menselijke' behandeling van Waver en een afwijzing van de Amerikaanse Vietnampolitiek, twee eisen die kennelijk in elkaars verlengde lagen.[122] Ook was de zitting aanleiding voor de heropening van het debat op de opiniepagina's tussen voor- en tegenstanders van een verblijfsvergunning voor Waver.[123]

Intrekking van het verzoek

Na de zitting restte Waver weinig anders dan het besluit van de regering over zijn verzoek om nadere voorziening af te wachten. Het was onduidelijk wanneer dit besluit zou worden genomen. Ook was het nog niet bekend wanneer het hoger beroep zou dienen dat de staat had aangetekend tegen de uitspraak van 14 juni die overlevering van Waver op grond van het NAVO-statusverdrag verbood. Intussen probeerde Waver zijn leven weer op te pakken door met een vriend een cafeetje aan de Amsterdamse Prinsengracht te beginnen.[124]

De betrekkelijke rust werd op 11 januari 1972 verstoord. Op deze dag maakte het ministerie van Justitie onverwachts bekend dat de Amerikaanse regering haar overleveringsverzoek had ingetrokken. Ook meldde de persverklaring dat het aanhangige hoger beroep tegen het vonnis in het kort geding was ingetrokken. Waver en Van Bennekom waren blij verrast, maar ook verbaasd. Tegen de pers zei Van Bennekom dat hij slechts kon gissen naar de reden. Volgens de officiële verklaring van justitie was tot de intrekking besloten vanwege 'het lange tijdsverloop dat met de aanhangige procedures [was] gemoeid'. Misschien was er 'van bepaalde zijde' politieke druk uitgeoefend of had justitie op grond van humanitaire redenen om intrekking van het overleveringsverzoek verzocht, vroeg Van Bennekom zich hardop af.[125]

Het PVDA-Kamerlid Dankert vermoedde een 'deal' tussen de Nederlandse en Amerikaanse regering. Op de televisie zei hij dat beide landen waarschijnlijk hadden afgesproken dat Waver niet zou worden erkend als vluchteling, maar dat hij ook niet naar de Verenigde Staten zou worden overgeleverd.[126] Het actiecomité rond Waver deelde deze mening. 'Erkenning van Wavers vluchtelingschap zou voor de Verenigde

Staten een blamage zijn die de Nederlandse regering haar grote bondgenoot ten koste van zeer veel tracht te besparen.' Het actiecomité benadrukte dat de zaak pas gesloten was op het moment dat de regering aan Waver de vluchtelingenstatus zou verlenen.[127]

De theorie van een Nederlands-Amerikaanse 'deal' impliceerde dat de Afdeling Geschillen van Bestuur van de Raad van State de regering had geadviseerd dat Waver wel als politieke vluchteling moest worden erkend. *NRC Handelsblad* vond het een sterk verhaal, omdat het niet alleen 'hoogst ongebruikelijk' maar ook 'verwerpelijk' was als de regering het advies van het hoogste adviesorgaan terzijde zou schuiven.[128] Een halfjaar later, in augustus 1972, bleek echter dat dat toch was gebeurd. Op de achttiende van deze maand werd in het *Staatsblad* bekendgemaakt dat Wavers verzoek om nadere voorziening ongegrond was verklaard en dat hij dus niet zou worden erkend als vluchteling. Daarbij werd tevens, zoals wettelijk vastgelegd, het advies van de Afdeling Geschillen van Bestuur en de reactie daarop van staatssecretaris Grosheide gepubliceerd.[129]

Uit de correspondentie bleek dat de Afdeling in november 1971 inderdaad tot het oordeel was gekomen dat Waver wel als politieke vluchteling moest worden erkend. Grosheide had dit echter geweigerd, onder andere omdat hij meende dat de Afdeling het Geneefse Vluchtelingenverdrag en de Vreemdelingenwet niet juist had geïnterpreteerd. Volgens Grosheide ging het er niet om of er 'gegronde reden' was 'om aan te nemen' dat Waver vervolging vreest, zoals de Afdeling had geschreven, maar moest op basis van 'feitelijke omstandigheden' sprake zijn van 'gegronde vrees' dat de Amerikaan bij overlevering aan zijn land van herkomst zou worden vervolgd wegens zijn politieke overtuiging.[130] Ook stelde hij dat het advies niet aanvaardbaar was, omdat Nederland een vrijhaven zou kunnen worden voor andere buitenlandse deserteurs die op grond van politieke overtuiging waren gedeserteerd. Ook wees hij erop dat de consequentie van het besluit van de Afdeling zou kunnen zijn dat in de toekomst ook bankovervallers, terroristen of belastingfraudeurs, die beweerden uit politieke overtuiging te hebben gehandeld, de toelating als vluchteling kunnen verlangen.[131]

Wat voor het publiek echter verborgen bleef, was dat de Amerikaanse regering het overleveringsverzoek niet had ingetrokken om te voorkomen dat Waver in de toekomst alsnog als politieke vluchteling zou worden erkend, zoals Dankert en het actiecomité meenden. Het was de Nederlandse regering geweest die uitdrukkelijk om de intrekking van het overleveringsverzoek had gevraagd, omdat zij vreesde dat er een golf van protest zou opsteken als bekend zou worden dat Grosheide het advies van de Raad van State naast zich neer had gelegd en het Amerikaanse overleveringsverzoek nog steeds van kracht was.[132] Al langer maakte men zich binnen Justitie en Buitenlandse Zaken zorgen over de publieke opinie. Ambtenaren meenden dat de zaak-Waver al zoveel negatieve belangstelling had geoogst – en dat zou blijven oogsten zolang de zaak in procedure was (volgens Justitie nog minimaal drie jaar) – dat het de vraag was of de voordelen van een intrekking van het overleveringsverzoek niet groter waren geworden dan de nadelen. 'Als voordeel ziet de Nederlandse regering dat een voedingsbodem voor anti-Amerikaanse gevoelens wegvalt, indien Waver niet langer de gelegenheid wordt

geboden zich als martelaar voor te doen', zo stond het verwoord in een door het ministerie van Justitie gemaakt conceptmemorandum voor de Amerikaanse regering.[133]

Na de ontvangst van het advies van de Raad van State kreeg de Nederlandse ambassadeur in Washington, R.B. van Lynden, de opdracht de zaak 'onverwijld op hoog niveau' ter sprake te brengen en aan te dringen op intrekking van het overleveringsverzoek. Zolang Waver gevaar liep overgeleverd te worden, zou de publicatie van de correspondentie met de Raad van State namelijk kunnen leiden tot 'onlustgevoelens die zowel de bondgenootschappelijke politiek der Nederlandse regering als in het algemeen de verhouding tot de Verenigde Staten zullen belasten en die in het bijzonder kunnen leiden tot nieuwe aanvallen in en buiten het parlement op het NAVO statusverdrag, de NAVO, de Nederlandse en Amerikaanse regering, waarvan de gevolgen niet kunnen worden overzien', telegrafeerde minister van Buitenlandse Zaken Norbert Schmelzer, de opvolger van Joseph Luns.[134] Hij voegde daaraan toe dat als bij de Amerikaanse gesprekspartners ook maar 'enige aarzeling' viel te 'bespeuren', Van Lynden kon meedelen dat een vertegenwoordiger van de Nederlandse regering naar Washington zou afreizen. Dat bleek echter niet nodig. Hoewel de Amerikaanse regering aanvankelijk afwijzend reageerde, ging zij na een aantal gesprekken, onder meer tussen de Amerikaanse ambassadeur in Nederland Middendorf en Grosheide, overstag en besloot zij het overleveringsverzoek in te trekken.[135]

De demarche was in diplomatiek opzicht pijnlijk, maar sorteerde in maatschappelijk opzicht het beoogde effect. De publieke belangstelling voor de zaak-Waver zakte in en het actiecomité viel langzaam uit elkaar. Het proefproces waar alles om was begonnen, was mislukt. Toen in augustus 1972 bekend werd dat Grosheide tegen het advies van de Raad van State in had geweigerd Waver te erkennen als vluchteling en buitenlandse deserteurs in de toekomst dus geen kans maakten op een verblijfsvergunning in Nederland, vielen de reacties bovendien mee. Er verschenen slechts enkele krantenartikelen waarin werd aangedrongen op de hervorming van het vreemdelingenbeleid.[136] Om de rust te garanderen, besloot justitie Waver een zogenoemde verblijfsvergunning op humanitaire gronden te verlenen. Dat betekende dat hij op termijn kans zou maken zich definitief in Nederland te vestigen.[137]

Conclusies

Van 1966 tot 1968 was er een groep jongeren actief die Amerikaanse deserteurs onderdak verleende en hen naar Frankrijk of Zweden bracht. Na verloop van tijd streefden deze jongeren (veelal gesteund door progressieve journalisten) naar een proefproces met het doel de Nederlandse regering te dwingen verblijfsvergunningen aan Amerikaanse deserteurs te verstrekken. Dit plan werd echter toen nog onuitvoerbaar geacht. De betrokkenen bij de hulpverlening hadden het gevoel dat zij moesten opboksen tegen een brede pro-Amerikaanse consensus (ook al begon deze in 1967 scheuren te vertonen).

Begin jaren zeventig was het klimaat in Nederland echter veranderd. Niet alleen was de kritiek op de Amerikaanse Vietnampolitiek verder toegenomen, ook werd vanaf 1969 door allerlei progressieve groeperingen actiegevoerd voor uiteenlopende thema's. Anders

dan de groep SJ'ers, die in de jaren zestig deserteurs hielp, vond de actiegroep rond Waver aansluiting bij een reeks van maatschappelijke, religieuze of humanitaire belangengroeperingen, zoals Amnesty International. Ook kon zij een beroep doen op een tamelijk omvangrijk 'links' netwerk van beroepsactivisten, studenten, juristen, journalisten, PVDA-Kamerleden en andere sympathisanten.

Dat de groep rond Waver erin slaagde van de zaak-Waver een landelijke kwestie te maken, kwam omdat de zaak enkele elementen bevatte die een breed publiek interesseerden. Belangrijk was dat Waver zich erop beriep dat hij uit gewetensbezwaren tegen de Vietnamoorlog was gedeserteerd. Waver gaf de oorlog daarmee een gezicht en bood de mogelijkheid – hoe bescheiden ook – voor het eerst op concrete wijze oppositie te voeren tegen de Amerikaanse regering. Daarbij werd over het algemeen geen rekening gehouden met het feit dat Waver geen directe uitzending naar Vietnam boven het hoofd hing. Zijn afkeer van de oorlog en zijn geboorteland was voor veel mensen genoeg reden om de asielaanvraag te steunen. Belangrijk was daarbij dat Waver het goed deed in de media: hij kwam over als een oprechte, rustige jongeman die in Nederland een nieuw bestaan wilde opbouwen.

Het protest tegen de overlevering was ook een protest tegen de Nederlandse regering. De overlevering werd door velen gezien als een bevestiging van de te loyale opstelling van het kabinet-De Jong jegens de Verenigde Staten. Met name het besluit van de regering om Waver over te leveren, terwijl er nog geen definitief besluit was genomen over zijn asielverzoek, zette kwaad bloed. Ook werd het moreel verwerpelijk bevonden om een jongeman die beweerde mede op grond van gewetensbezwaren de Amerikaanse marine te hebben verlaten, over te leveren aan de Verenigde Staten, een land dat bekendstond om zijn hoge straffen en zware gevangenissen. Bovendien was er verzet omdat de zaak het vreemdelingenbeleid ter discussie stelde. Dat beleid werd begin jaren zeventig in progressieve kring beschouwd als ondoorzichtig, willekeurig en onrechtvaardig. Om deze reden was bijvoorbeeld het PVDA-Kamerlid Barendregt bij de zaak betrokken.

Het kabinet-De Jong beschouwde de zaak-Waver aanvankelijk als een eenvoudige zaak. Volgens staatssecretaris Wiersma was er geen twijfel over mogelijk dat het NAVO-statusverdrag van toepassing was op Waver en dat hij dus aan de Verenigde Staten moest worden overgedragen. Wiersma was zich ervan bewust dat zijn maatregel tot protest zou kunnen leiden, maar dat nam hij op de koop toe. Het kabinet-De Jong steunde hem. Niet geheel ten onrechte meende De Jong en Polak dat Waver door sommige groeperingen gebruikt werd met het doel actie te voeren tegen het kabinet en de Amerikaanse Vietnampolitiek.

Het besluit van Wiersma had echter een averechts effect en bracht de opvolger van het kabinet-De Jong, het kabinet-Biesheuvel, in problemen. Niet alleen nam de belangstelling voor Waver aanzienlijk toe, ook verbood de rechter overlevering voor de termijn van zes maanden. Het zag er bovendien naar uit dat het nog lang zou duren voordat de zaak definitief kon worden afgerond. Toen de Raad van State, het hoogste adviesorgaan van de regering, de asielaanvraag van Waver onverwacht steunde, gooide het kabinet de handdoek in de ring en drong het bij de Amerikaanse regering aan op

intrekking van het overleveringsverzoek. Waver kreeg een verblijfsvergunning, maar werd niet erkend als vluchteling. Vrees dat de zaak zou kunnen leiden tot nog meer maatschappelijke en parlementaire kritiek op de Nederlandse regering, de Verenigde Staten en de NAVO, was hierbij van groot belang.

Ralph Waver woont nog steeds in Nederland. Zijn vrouw en twee kinderen heeft hij sinds zijn desertie niet meer gezien.

HOOFDSTUK 7

Een algemeen gevoel van onbehagen

'Men leeft ontzettend mee via de publiciteitsmedia – vooral de tv – met de wereld, en dan vooral met het onrecht in de wereld. Men wil er iets aan doen, maar men kan niets doen. En dan wordt er meteen geroepen: de regering moet wat doen. Vooral de intellectuelen en de jongeren zijn zeer geëngageerd, maar zij zien niet wat er in de geheime diplomatie gebeurt.'
Norbert Schmelzer, januari 1973[1]

Inleiding

In de laatste weken van december 1972 en de eerste weken van januari 1973 ging er een golf van verontwaardiging door Nederland. 'Highly emotional' en 'increasingly anti-American', zo omschreef de Amerikaanse ambassadeur Middendorf de stemming.[2] Aanleiding voor de protestgolf was een nieuwe Amerikaanse bombardementencampagne op Noord-Vietnam die ook wel bekendstaat als de 'kerstbombardementen'. Op 6 januari 1973 liepen 50.000 tot 100.000 mensen mee in een nationale demonstratie. Bijzonder was dat deze demonstratie werd ondersteund door alle grote politieke partijen, behalve de VVD. Bijzonder was ook dat de in 1971 aangetreden minister van Buitenlandse Zaken Norbert Schmelzer bij de Amerikaanse regering aandrong de bombardementen op Noord-Vietnam stop te zetten. Het was de eerste keer dat de Nederlandse regering dit deed.

Dit hoofdstuk gaat over de toenemende maatschappelijke afkeer van het Amerikaanse militaire optreden vanaf de inval in Cambodja in 1970 tot aan het begin van 1973. Hoe ontwikkelde de Vietnambeweging zich in deze periode? Hoe verliep het politieke debat en hoe reageerde het kabinet-Biesheuvel op de maatschappelijke en parlementaire kritiek? En waarom deed de landelijke politiek mee aan de nationale demonstratie en besloot Schmelzer een officieel protest in te dienen bij de Amerikaanse regering? Deed hij dit onder druk van de publieke opinie of zijn daar ook andere redenen voor aan te geven?

Tussen Cambodja en de kerstbombardementen

Na de beëindiging van de militaire operatie in Cambodja op 30 juni 1970, zette Nixon de in 1969 ingezette vietnamiseringspolitiek voort. Dat betekende dat duizenden Amerikaanse militairen huiswaarts keerden, terwijl het Zuid-Vietnamese leger met Amerikaans geld werd uitgebouwd.[3] Een vredesakkoord was in 1970 echter nog ver weg. De

onderhandelingen tussen de Verenigde Staten en Noord-Vietnam verliepen uiterst moeizaam en in Zuid-Vietnam werd vrijwel elke dag gevochten.[4] Ook liet Nixon regelmatig bombardementen uitvoeren op doelen in Noord-Vietnam.[5]

Met het doel de Ho Chi Minh-route te onderbreken, vielen in februari 1971 bovendien 20.000 Zuid-Vietnamese troepen Laos binnen. De inval, die logistiek en vanuit de lucht werd ondersteund door de Verenigde Staten, leidde in de hele wereld tot een reeks van demonstraties, in de Verenigde Staten onder meer van de zijde van Vietnam-veteranen. Op 23 april 1971 gooiden ongeveer zeshonderd Vietnamveteranen uit protest tegen de oorlog hun eremedailles over het hek op het grasveld van het Capitool.[6] De Zuid-Vietnamese inval in Laos was toen overigens inmiddels geëindigd in een fiasco. Op de televisie waren beelden te zien geweest van vluchtende Zuid-Vietnamese soldaten, die zich vastklampten aan helikopters om Zuid-Vietnam te bereiken. De pijnlijke terugtocht van de Zuid-Vietnamese troepen was koren op de molen van de critici, die twijfelden aan het nut van het vietnamiseringsprogramma.[7]

Schadelijker voor Nixons politiek waren de publicaties in de *New York Times* van de *Pentagon Papers* vanaf juni 1971. Uit het 7000 tellende geheime regeringsrapport, dat was gelekt door een defensiemedewerker, bleek onder andere dat de regering-Johnson – in tegenstelling tot wat Johnson altijd had beweerd – al aan het begin van 1964 een uitbreiding van de militaire betrokkenheid in Vietnam had overwogen. Bovendien kwam aan het licht dat het Amerikaanse publiek niet of te laat was geïnformeerd over de oorlogvoering, zoals de bombardementen boven Noord-Vietnam.[8] Nixon was woedend over de publicaties, ook al had het rapport alleen betrekking op het beleid tot 1968. Hij was ervan overtuigd dat critici de publicaties zouden aangrijpen om zijn Vietnampolitiek verder te ondermijnen. Opinieonderzoek na het publiek worden van het rapport wees uit dat 71 procent van de Amerikaanse bevolking het eens was met de stelling dat het zenden van troepen naar Zuid-Vietnam een vergissing was.[9]

Nog een probleem voor Nixon waren de negatieve publicaties over het Amerikaanse leger. Er verschenen artikelen over massaal drugsgebruik en andere wantoestanden, zoals desertie en raciale conflicten.[10] Een nieuw fenomeen uit deze periode was het zogenoemde 'fragging', dat wil zeggen: aanslagen op impopulaire en overijverige officieren.[11] De tanende discipline in het leger had alles te maken met de vietnamiseringspolitiek. Tot halverwege 1968 had het leger een duidelijk doel gehad, namelijk het bereiken van een militaire overwinning. Als gevolg van de vietnamiseringspolitiek begonnen Amerikaanse soldaten echter te twijfelen aan het nut van hun verblijf in Zuid-Vietnam en waren zij veel minder bereid hun leven te riskeren.[12]

In 1971 deden Washington en Hanoi pogingen de (geheime) onderhandelingen nieuw leven in te blazen. Anders dan in 1970 deden beide partijen voorzichtige concessies, maar de onderhandelingen liepen met name stuk op de positie van Zuid-Vietnam. Hanoi bleef op het standpunt staan dat president Thieu verwijderd moest worden, maar Nixon en Kissinger weigerden dit. Hieruit blijkt dat zowel Noord-Vietnam als de Verenigde Staten nog steeds niet bereid waren de concessies te doen die nodig waren om vrede te bereiken en dat zij ervan overtuigd bleven dat een voor hen gunstiger akkoord mogelijk was. In dit verband moet worden gewezen op de aankondiging door

Nixon in juli 1971, dat Kissinger in Peking was geweest om een bezoek van Nixon aan China voor te bereiden. Al in de jaren zestig had Nixon in een artikel in het tijdschrift *Foreign Affairs* naar voren gebracht dat een toenadering tot China in strategisch opzicht nuttig zou kunnen zijn voor de Verenigde Staten, vanwege de ernstige verdeeldheid tussen China en de Sovjet-Unie. Inderdaad bleek de Sovjet-Unie na de Amerikaans-Chinese toenadering bereid tot nieuwe concessies in de SALT-onderhandelingen, waardoor deze in mei 1972 konden worden afgerond. Bovendien dacht Nixon dat zowel China als de Sovjet-Unie door de Amerikaanse ontspanningspolitiek de steunverlening aan Hanoi zou stopzetten.[13]

De ontspanningspolitiek van Nixon veranderde de wereldpolitiek, maar kon niet verhinderen dat het conflict in Vietnam in het voorjaar van 1972 opnieuw escaleerde. In maart 1972 begonnen Noord-Vietnam en het Bevrijdingsfront een massale verrassingsaanval op Zuid-Vietnam die te vergelijken was met het Tet-offensief in februari 1968. Nixon gaf direct opdracht tot intensieve bombardementen met B-52's op de gedemilitariseerde zone en op opslagplaatsen in Hanoi en Haiphong.[14] Later, toen Hanoi een compromisvoorstel van Kissinger afwees, kreeg de Amerikaanse marine opdracht Noord-Vietnam te blokkeren door alle havens met mijnen af te sluiten.[15]

Na enkele maanden werden de onderhandelingen tussen Kissinger en de Noord-Vietnamese diplomaat Le Duc Tho in het geheim hervat. Al snel bleek dat een akkoord deze keer daadwerkelijk in het verschiet lag. Anders dan tijdens eerdere onderhandelingen eiste Kissinger niet meer dat Noord-Vietnam zijn troepen uit Zuid-Vietnam zou verwijderen. Bovendien hield Le Duc Tho niet langer vast aan het standpunt dat de Amerikaanse regering de steun aan Thieu moest laten vallen. In oktober 1972 bereikten de twee een compromis. Binnen zestig dagen na een staakt-het-vuren zouden de laatste Amerikaanse troepen Zuid-Vietnam verlaten en zouden alle Amerikaanse krijgsgevangenen, ongeveer zeshonderd man, worden uitgeleverd. Verder mocht Noord-Vietnam zijn troepen in het zuiden houden, op voorwaarde dat het aantal troepen niet zou worden verhoogd. Daar stond tegenover dat president Thieu mocht blijven zitten. Deze moest dan echter wel de legitimiteit van het Bevrijdingsfront erkennen en toestaan dat de mogelijkheden van een coalitieregering zouden worden onderzocht.[16]

Toch zouden de onderhandelingen alsnog mislukken. Probleem was dat Kissinger in zijn streven om vóór de presidentsverkiezingen in november een akkoord te bereiken, geen ruggespraak had gehouden met Nixon en Thieu. Toen de laatstgenoemde op de hoogte werd gesteld van het bereikte compromis, weigerde hij akkoord te gaan omdat de aanwezigheid van Noord-Vietnamese troepen in Zuid-Vietnam en de politieke erkenning van het Bevrijdingsfront volgens hem de ondergang van Zuid-Vietnam zouden betekenen. Kissinger probeerde Zuid-Vietnam nog onder druk te zetten door het akkoord wereldkundig te maken, maar dat had geen effect omdat Nixon achter Thieu bleef staan.[17]

De opstelling van Nixon liet Kissinger geen andere keuze dan nogmaals teruggaan naar de onderhandelingstafel en Noord-Vietnam te dwingen tot het doen van meer concessies, onder andere op het gebied van de politieke status van het Bevrijdingsfront. Le Duc Tho weigerde daar echter op in te gaan en op 13 december 1972 brak hij de

onderhandelingen af. Nixon, die inmiddels was herkozen, besloot direct tot harde actie. Met het doel Noord-Vietnam snel weer aan de onderhandelingstafel te krijgen, gaf hij de volgende dag opdracht tot een hervatting van de bombardementen. Deze bombardementen, die op 18 december begonnen en bekendstaan als de kerstbombardementen, worden beschouwd als de hevigste bombardementen van de oorlog.[18]

Normalisering van de kritiek

Na de Amerikaanse inval in Cambodja groeide in Nederland een consensus dat de Verenigde Staten zo spoedig mogelijk uit Zuid-Vietnam moesten vertrekken. Dat blijkt bijvoorbeeld uit de commentaren in de landelijke kranten. Alleen *De Telegraaf* en de *NRC* (vanaf 1970 *NRC Handelsblad*) steunden in de jaren zeventig de Amerikaanse aanwezigheid in Zuid-Vietnam in principe nog, hoewel de *NRC* vond dat snelle terugtrekking beter was, omdat langer blijven ten koste zou gaan van het aanzien van de Verenigde Staten en de machtsverhoudingen in de wereld zou verstoren.[19] *Het Parool* liet eind 1970 zijn expliciete pro-Amerikaanse opstelling varen toen vaste buitenlandcommentator Paul van 't Veer zijn afkeer uitsprak over een nieuwe hervatting van de bombardementen.[20] Andere kranten hadden zich op het punt van Vietnam al eerder gekeerd tegen de Amerikaanse Vietnampolitiek en konden niet meer doen dan hun kritiek in nog scherpere bewoordingen herhalen. Zo schreef *Trouw* naar aanleiding van de publicaties van de *Pentagon Papers* dat 'de tijd dat Europa hen [de Amerikanen, RM] bejubelde (...) voorgoed verleden tijd' was.[21]

Op de televisie werd openlijke kritiek op het Amerikaanse militaire optreden na 1970 een normaal verschijnsel. Regelmatig zonden actualiteitenrubrieken achtergrondreportages of interviews met deskundigen uit over de gevolgen van de Amerikaanse bombardementen en de chemische strijdmiddelen voor de bevolking en het milieu van Indo-China.[22] Voor de Amerikaanse ambassadeur Middendorf waren de kritische reportages een doorn in het oog. Niet alleen de inhoud van de programma's stond hem tegen, maar ook dat niemand er meer van leek op te kijken. In april 1971 klaagde hij in een boze brief aan de regering, dat hij niet begreep waarom de publieke omroep niet harder werd aangepakt vanwege het uitzenden van 'unfriendly, and at times even mendacious material'. 'Several of these organizations, which enjoy governmental subsidies and free access to broadcasting time, maintain attitudes towards the U.S. which can be best describe as hostile,' schreef de ambassadeur.[23] Het kabinet stelde zich echter op het standpunt dat alleen zou kunnen worden ingegrepen als de veiligheid van de staat, de openbare orde of de goede zeden in het geding waren. Bovendien werd gemeend dat bemoeienis met televisie-uitzendingen averechts zou werken.[24]

Een gevolg van de toenemende consensus betekende dat het politieke belang van het conflict afnam. De aandacht verschoof naar andere onderwerpen die wel controversieel waren en discussie veroorzaakten, met name binnenlandse, maar ook thema's uit de buitenlandse politiek.[25] Zo werd er in deze periode gedebatteerd over de vraag of, en zo ja, onder welke voorwaarden en wanneer de DDR moest worden erkend.[26] Ook stond de hoogte van de Nederlandse defensie-uitgaven ter discussie en drong de linkse oppositie

er bij de Nederlandse regering op aan dat zij stelling zou nemen tegen het NAVO-lidmaatschap van de ondemocratisch bestuurde landen Griekenland en Portugal.[27] Binnen de PPR en PVDA meende een groeiend aantal leden zelfs dat Nederland op termijn de NAVO zou moeten verlaten en dat de kernwapens van Nederlandse bodem moesten verdwijnen.[28]

De Kamerdebatten die over de Vietnamoorlog werden gehouden, kenmerkten zich door een herhaling van zetten. Zo vond in maart 1971 een Kamerdebat plaats naar aanleiding van de Zuid-Vietnamese inval in Laos. Terwijl de linkse oppositiepartijen spraken van een 'zeer gevaarlijke escalatie', ontkende Luns het gevaar voor escalatie en wees hij erop dat de troepen werden teruggetrokken en dat *ook* de regering voor een politieke oplossing was. De regeringsfracties zwegen, waardoor de oppositie niets anders restte dan Luns als vanouds aan te vallen op zijn interpretatie van de aard en het verloop van het conflict. Luns hield zich echter makkelijk staande.[29]

De toenemende consensus in Nederland ging ten koste van de Vietnambeweging. Omdat protestacties steeds minder belangstelling oogstten, versnipperde de beweging in kleine lokale comités, die zich bezighielden met het organiseren van filmvoorstellingen, tentoonstellingen of lezingen.[30] Typerend voor de impasse was dat het *Vietnam Bulletin* in november 1970 een themanummer uitgaf, waarin het wees op de 'medeplichtigheid' van Nederland aan de oorlog in Vietnam. Volgens de redactie bestond in Nederland 'de schijn' dat de oorlog 'unaniem' werd afgekeurd. Hierdoor konden de Nederlandse regering, de Tweede Kamer én het bedrijfsleven ongestoord steun verlenen aan de Amerikaanse misdaden. 'Op talloze manieren zijn wij praktisch bij de oorlog betrokken,' waarschuwde de redactie, waarna artikelen volgden over de ontwikkelingshulp die de regering verleende aan Zuid-Vietnam en de Nederlandse export van militair materieel naar de Verenigde Staten.[31]

In het voorjaar van 1971 leefde het protest enige tijd op naar aanleiding van de Zuid-Vietnamese inval in Laos. In een demonstratie voor het consulaat eisten 500 tot 1000 jongeren dat de Nederlandse regering de diplomatieke betrekkingen met het Zuid-Vietnamese regime zou verbreken.[32] Ook werden na de dodenherdenking in Amsterdam, in Tilburg, in Groningen en in Den Haag betogingen gehouden. De betogingen waren een reactie op een oproep van een ad-hoccomité van middelbareschooldocenten en -scholieren die uit solidariteit met een Amerikaanse demonstratie een petitie aanboden aan de Amerikaanse ambassadeur.[33] 'De dodenherdenking heeft alleen zin als (...) men zich ook realiseert dat nu – 26 jaar na 1945 – in Zuidoost-Azië vernietiging en uitroeiing stelselmatig plaatsvinden door Amerikanen en hun bondgenoten', stond in de aankondiging van de demonstratie.[34]

Tevens ontving het ministerie van Buitenlandse Zaken na de inval in Laos opnieuw protestbrieven. De meest uitvoerige was van Pax Christi. Met het doel de 'angstige stilte en de berusting rond deze zaak te doorbreken' riep de katholieke vredesorganisatie de Nederlandse regering en politieke partijen op zich actief te verzetten tegen een eventuele invasie van Noord-Vietnam, die zij door Laos zeer waarschijnlijk achtte. Kenmerkend voor de onmacht die in activistische kring werd gevoeld, was de suggestie voor maatschappelijk protest die de vredesorganisatie aandroeg, namelijk het zoeken van contact

met Amerikaanse toeristen in Nederland om hen te wijzen op de bezorgdheid die in Europa leefde.[35]

Veel belangstelling kregen de Laosacties echter niet. Voor de media waren protestacties tegen de oorlog in Vietnam geen nieuws meer.[36] Alleen *Het Parool* vond de demonstraties van 4 mei 1971 de moeite van een redactioneel commentaar waard, zij het een negatief commentaar. Met tevredenheid stelde de krant vast dat de Vietnambeweging ten einde liep en volgens de krant nog maar bestond uit 'een verzameling gedesillusioneerde dwalende groepjes zonder voldoende publieke steun om iets dat waakzamer is dan een universiteit lam te leggen'.[37] Dezelfde toon vinden we in de verslagen van de Amerikaanse ambassade. Anders dan in de jaren zestig, toen elke vorm van protest tegen de Verenigde Staten uitvoerig werd besproken en geanalyseerd, schreven de Amerikanen in 1971 plichtmatig en zelfs met enig dedain over Vietnamdemonstraties, omdat het duidelijk was dat er toch geen politiek gevaar uit sprak.[38]

Medische hulpverlening

Maar de Vietnambeweging was nog niet ten einde, zoals *Het Parool* schreef. Want terwijl het thema in politiek opzicht aan kracht verloor, nam de belangstelling voor het leed van de bevolking verder toe en nam de hulpverlening voor Noord-Vietnam en het Bevrijdingsfront grote vormen aan. Begin 1972 had het Medisch Comité Nederland-Vietnam 11.000 donateurs en eind 1972 had het volgens eigen opgave 4,5 miljoen gulden aan medische hulp naar Noord-Vietnam en de 'bevrijde gebieden' van Zuid-Vietnam verstuurd.[39] In navolging van het MCNV ontstond in 1971 het Comité Wetenschap en Techniek voor Vietnam, Laos en Cambodja, dat probeerde de hulpacties op technische scholen en universiteiten te coördineren en uit te breiden.[40]

Het succes van de medische hulpverlening aan Noord-Vietnam kan door een aantal factoren worden verklaard. In de eerste plaats appelleerde het comité aan de toenemende verontwaardiging en onmacht die veel mensen voelden over de regelmatige Amerikaanse bombardementen. Hoewel Nixon verzekerde dat de bombardementen nodig waren om een politieke oplossing te bereiken, vonden veel mensen dat zij niet te rijmen waren met zijn streven om de oorlog te beëindigen. Steeds vaker was er in de media te horen of te lezen dat de terugtrekking van Amerikaanse troepen bedoeld was om de publieke opinie tevreden te stemmen en intussen de oorlog voort te zetten vanuit de lucht. Zo verklaarde PVDA-Kamerlid Dankert in 1971 dat Nixon met de terugtrekking van de Amerikaanse grondtroepen niet een einde aan de oorlog wilde maken, maar alleen maar 'de verliescijfers van de Verenigde Staten [wilde] drukken'.[41] Maar ook mensen met een minder uitgesproken politieke mening hadden bezwaren tegen de bombardementen, waarvan de gevolgen – zoals gezegd – regelmatig op de televisie te zien waren. In een nota uit 1972 schreef MCNV-bestuurslid Groenink dat volgens hem veel mensen wel aanvoelden dat er 'iets niet goed [zat] in Indo-China', maar niet goed wisten wat zij met deze gevoelens aanmoesten.[42] Of zoals iemand opgetogen schreef aan *Het Parool*: 'Iedereen is blij met deze kans om nu eens daadwerkelijk iets te doen voor de Vietnamezen. Je voelt je iets minder machteloos.'[43] Hierbij speelde ook mee dat het voor het

brede publiek, vanwege de Amerikaanse terugtrekkingen en de ontspanning in de wereldpolitiek, minder omstreden was om hulp te verlenen aan Noord-Vietnam dan in de jaren zestig.

In de tweede plaats trok het MCNV een breed publiek omdat het een deskundige en onafhankelijke indruk maakte. Was het bij de comités in de jaren zestig nooit helemaal duidelijk wat er met het geld gebeurde, het MCNV streefde ernaar zo inzichtelijk en effectief mogelijk hulp te verlenen. De deskundigheid van het MCNV bleek uit het aanbevelingscomité dat in 1971 al 330 Nederlandse artsen telde. Bovendien benadrukte het comité voortdurend dat het in goed contact stond met gezondheidsdiensten in Noord-Vietnam en de 'bevrijde gebieden', waardoor zo effectief mogelijk hulp kon worden verleend.[44] Regelmatig publiceerde het comité, behalve de inkomsten en de uitgaven, de telegrammen die het bij wijze van dank vanuit Vietnam, Laos en Cambodja ontving wanneer een nieuwe lading kinine of antibiotica was aangekomen.[45]

De onafhankelijkheid van het MCNV moest ook blijken uit het behouden van een nadrukkelijke afstand tot de Nederlandse partijpolitiek. Deze opstelling paste bij de deskundige en het medische imago van het comité en zorgde ervoor dat mensen van verschillende politieke kleur zich tot het comité voelden aangetrokken. Voor oprichters De Haas en Van Rhijn was de afstand tot de partijpolitiek erg belangrijk. Toen medeoprichter en penningmeester Groenink bekendmaakte dat hij opnieuw lid was geworden van de CPN, leidde dat tot ruzie. De Haas en Van Rhijn voelden zich verraden en dachten dat Groenink het MCNV vanaf het begin voor de CPN had willen winnen. Groenink ontkende dat echter heftig.[46] In de jaren daarna zouden De Haas en Van Rhijn voortdurend bevreesd zijn voor infiltratie van de CPN, die begin jaren zeventig nauw betrokken zou raken bij Vietnamacties en veel collectes deed voor het MCNV.[47]

Het succes kan in de derde plaats worden verklaard door de publiciteit die het MCNV kreeg. In 1970 organiseerde de VPRO bijvoorbeeld een televisieactie rond het MCNV: er kwam 140.000 gulden binnen en dat was meer dan in heel 1969.[48] Later genereerden de inzamelingsacties door verschillende beroepsgroepen de aandacht van de media. Aanvankelijk organiseerde een kunstenaarscollectief onder de naam 'Kunstenaars voor Vietnam' tentoonstellingen, kunstmarkten en veilingen, waarvan de opbrengst naar het MCNV ging. Dit voorbeeld kreeg navolging van andere beroepsgroepen zoals 'Schrijvers voor Vietnam', 'Musici voor Vietnam', 'Dichters voor Vietnam', 'Fotografen voor Vietnam', 'Biologen voor Vietnam' en 'Cabaretiers voor Vietnam'.[49] Hoe populair het concept 'voor Vietnam' was bleek uit de oprichting van 'Kerken voor Vietnam' door een werkgroep van circa 75 geestelijken. Vanaf 1971 hielden zowel katholieke als protestantse kerken collectes voor het MCNV.[50]

In de vierde plaats waren de bestuursleden van het MCNV zelf bedreven in het voeren van campagne. Vanaf het prille begin verzorgden de oprichters De Haas, Van Rhijn en Groenink in het land lezingen, waarbij uiteenlopend publiek werd bediend. Later organiseerde het MCNV eenvoudige en aansprekende (en soms bijna ludiek aandoende) inzamelingsacties, zoals 'Naaimachines voor Vietnam', 'Brillen voor Vietnam', 'Medische literatuur voor Vietnam', 'Babyvoeding voor Vietnam' en 'Boten voor Vietnam'.[51] Het meest opzienbarend was de actie 'Breien voor Vietnam'. De actie was opgezet

omdat de voortdurende bombardementen de bevolking dwongen om 'soms dagenlang te schuilen in vochtige, kille schuilplaatsen onder de grond, in tunnels en grotten', waardoor 'zelfs in tropische streken warme kleding nodig [was], speciaal voor baby's, kinderen, zwangere vrouwen, zieken en bejaarden'.[52] Het MCNV deed vooral een beroep op bejaardencentra en verpleeg- en zorgcentra, omdat de mensen in deze centra over 'een redelijke mate van vrije tijd' beschikten en 'de kunst van het breien' meestal wel onder de knie hadden.[53]

Humanitaire of politieke organisatie?

Een vraag die altijd verbonden is geweest aan het MCNV is of het beschouwd moest worden als een humanitaire of als een politieke organisatie. Zo ontving het ministerie van Buitenlandse Zaken regelmatig brieven van mensen die klaagden dat de eenzijdige hulpverlening aan Noord-Vietnam en de 'bevrijde gebieden' bijdroeg aan 'de uitbreiding van het communisme in Zuidoost-Azië en in heel de wereld'.[54] Het hoofd van het Bureau Zuid-Azië was het echter niet eens met de briefschrijvers. Hoewel hij het teleurstellend vond dat het MCNV alleen hulp verleende aan Noord-Vietnam, beschouwde hij het toch als een strikt humanitaire organisatie. 'Ik blijf van mening dat medische hulp aan mensen in nood nooit veroordeeld mag worden, ook niet als het communisten betreft,' noteerde hij in de krantlijn van een brief.[55]

Toch was dat te gemakkelijk. Het MCNV was geen strikt humanitaire organisatie, omdat daarvoor het standpunt dat het alleen hulp wenste te verlenen aan Noord-Vietnam en de 'bevrijde gebieden' *te* politiek geladen was. Dat wisten de oprichters zelf ook. Aanvankelijk gingen zij in hun lezingen en het voorlichtingsmateriaal vooringenomenheid zo veel mogelijk uit de weg, omdat zij potentiële geldgevers niet wilden afschrikken.[56] Officieel verleende het geen hulp aan Zuid-Vietnam, omdat door het 'corrupte regime van Saigon' en de slecht verzorgde gezondheidsdienst in Zuid-Vietnam, niet kon worden gegarandeerd dat de medische hulp ook daadwerkelijk bij de bevolking zou komen.[57] Soms konden de oprichters hun sympathie voor Noord-Vietnam en het Bevrijdingsfront echter niet verbergen. Zo was het MCNV in september 1969 betrokken bij de organisatie van een rouwbijeenkomst voor Ho Chi Minh in hotel Krasnapolsky in Amsterdam.[58] Later, toen het comité eenmaal succes had en de strijd in Vietnam verder escaleerde, nam het openlijker stelling tegen de Verenigde Staten. 'Wanneer men medische hulp aan een arm en relatief klein volk, dat door de technologisch machtigste staat ter wereld met biocide wordt bedreigd, omdat het de zonde begaat voor zijn bestaan en onafhankelijkheid te strijden, een politieke stellingname noemt, dan neemt het MCNV inderdaad een politiek standpunt in,' zo stond bijvoorbeeld in een brochure uit mei 1972.[59] Ook nam het MCNV zich voor de protestacties die op gang kwamen, nadrukkelijk te steunen.[60]

De vraag dringt zich dan ook op of het MCNV, ondanks de afstand die het behield tot politieke partijen, pressie uitoefende op de Nederlandse politiek. Sommige activisten vonden aanvankelijk van niet. 'Humanitaire hulp, hoe goed bedoeld en noodzakelijk ook, maakt geen einde aan deze oorlog,' schreef het Moratoriumcomité in 1969.[61] En in 1970 schreef Ton Regtien in een korte geschiedenis van het Nederlandse Vietnam-

protest voor de Parijse delegatie van de Voorlopige Revolutionaire Regering: 'Wij hebben diep respect en grote bewondering voor de ongelooflijke hoeveelheid werk die tot nu toe door dit medies comité is verricht. Maar het medies comité zou in onze ogen de bakermat moeten worden van een aantal nauw omschreven *politieke* initiatieven, die invloed zouden moeten hebben op de binnenlands politieke kant van het Vietnamese conflict in Nederland'.[62]

In 1972 keerde het MCNV zich echter zo expliciet tegen de Verenigde Staten en was het zo nauw betrokken bij nieuwe protestacties, dat het moeilijk alleen nog als humanitaire hulporganisatie kon worden gezien. De meer politiek gerichte activisten zagen dat ook in. Medische hulpverlening bleek juist een heel geschikte manier om de solidariteit voor de Vietnamese strijd – en indirect de afkeer van de Amerikaanse Vietnampolitiek – onder de Nederlandse bevolking te bevorderen. 'Humanitaire hulp *is* politieke hulp', zo meenden bijvoorbeeld de activisten van de nog te bespreken Brede Vietnam Beweging, die zich in 1973 veel zou inzetten voor het MCNV.[63]

Het aantreden van Schmelzer

De Tweede Kamerverkiezingen van april 1971 verliepen slecht voor de regeringspartijen, de KVP, de ARP, de CHU en de VVD. In totaal verloren zij twaalf zetels, waarvan de KVP er zeven voor zijn rekening moest nemen. Een deel van dit verlies ging naar de PVDA, D66 en de PPR, maar de echte winnaar van de verkiezingen was nieuwkomer DS'70 die in één keer acht zetels behaalde. De uitslag gaf aanvankelijk onduidelijkheid over het te formeren kabinet. De progressieve partijen eisten nieuwe verkiezingen, maar de confessionele partijen wezen dit af en besloten nogmaals een centrumrechtse coalitie in te stappen met de VVD, dit keer aangevuld met DS'70.[64]

Al vrij snel werd duidelijk dat het kabinet-Biesheuvel kwetsbaar was, omdat het alleen een Kamermeerderheid had vanwege de deelname van DS'70. De samenwerking tussen deze partij en de andere coalitiegenoten verliep echter moeizaam. Al in juni 1972 trad DS'70 uit de coalitie, na een ruzie over het loon- en prijsbeleid en bezuinigingen. Daar kwam bij dat het kabinet moest opboksen tegen een strijdlustige progressieve linkse oppositie. Een week voor de verkiezingen hadden de PVDA, D66 en de PPR een voltallig 'schaduwkabinet' gepresenteerd, met Den Uyl als minister-president.[65]

De komst van een nieuw kabinet betekende dat er een nieuwe minister van Buitenlandse Zaken aantrad. Dat was oud-KVP-fractievoorzitter Norbert Schmelzer. Na negentien jaar ministerschap nam Luns afscheid en verruilde hij Den Haag voor Brussel, waar hij secretaris-generaal van de NAVO werd. Hoewel het beleid op hoofdpunten hetzelfde zou blijven, ambieerde Schmelzer een aantal koerswijzigingen. Zo wilde hij een meer eigen koers varen binnen het Atlantische bondgenootschap door een actieve bijdrage te leveren aan de verbetering van de betrekkingen tussen Oost en West, door te streven naar een Europese veiligheidsconferentie en door al te nauwe banden met de niet-democratische NAVO-bondgenoten te vermijden.[66]

Schmelzer kon zich dit ook permitteren, omdat hij in een periode aantrad waarin de betrekkingen tussen de Verenigde Staten, de Sovjet-Unie en China in het teken stonden

van ontspanning. Bovendien verliepen de Atlantische betrekkingen in deze periode stroef door handelsproblemen, monetaire kwesties en de Amerikaanse toenadering tot de Sovjet-Unie en China, waarover Europese regeringsleiders tot hun ergernis van tevoren niet waren ingelicht.[67] Ook de Vietnamoorlog was aanleiding voor verdeeldheid binnen de NAVO. Terwijl de Europese NAVO-lidstaten de Verenigde Staten waarschuwden dat de Vietnamoorlog ten koste zou kunnen gaan van de Amerikaanse militaire taak in Europa, verweet de Amerikaanse regering de West-Europese landen dat zij financieel te weinig bijdroegen aan de NAVO.[68] Intussen verliep de Europese integratie voorspoedig. In 1973 werd het ledental uitgebreid met de leden Groot-Brittannië, Ierland en Denemarken.[69]

Nieuw was dat Schmelzer tijdens zijn eerste persconferentie bekendmaakte dat hij vond, dat de buitenlandse politiek beter moest aansluiten bij de binnenlandse opvattingen daarover. Daarmee zette hij zich duidelijk af tegen zijn voorganger die immers de reputatie had dat hij weinig moest hebben van parlementaire, laat staan buitenparlementaire bemoeienissen met de buitenlandse politiek. Schmelzer nam zich voor meer te overleggen met de vaste Kamercommissie en maatschappelijke groeperingen. ‘Als je je die moeite getroost, wordt je beleid in het binnenland geloofwaardiger en wordt de overtuigingskracht ervan in het buitenland groter’, meende hij.[70] Velen beschouwden de persconferentie als een verademing.[71]

Schmelzer voegde snel daad bij het woord. Dat bleek uit zijn opstelling ten aanzien van het al dan niet toelaten van de Volksrepubliek China tot de Verenigde Naties. In de zomer van 1971 speelde deze kwestie opnieuw op na de bekendwording van de Amerikaans-Chinese toenadering. In het verleden had de Nederlandse regering zich altijd van stemming onthouden, maar Schmelzer weigerde zich neutraal op te stellen. Integendeel, in het najaar stemde hij tegen een Amerikaans voorstel om nationalistisch China, Taiwan, te handhaven in de Veiligheidsraad naast communistisch China. Later stemde hij voor een motie om Taiwan te verwijderen.[72] Ook zette Schmelzer zich actiever in voor de mensenrechten. Zo stelde hij op verzoek van de Tweede Kamer tijdens een bezoek aan Indonesië het lot van de politieke gevangenen in dit land aan de kaak. In de begroting van Buitenlandse Zaken voor 1972 werd bovendien voor het eerst de apartheid in Zuid-Afrika beschouwd als strijdig met de rechten van de mens.[73]

Schmelzer en de Vietnamoorlog

Schmelzers houding ten aanzien van de Vietnamoorlog was minder eenduidig. In het openbaar toonde Schmelzer begrip voor maatschappelijke kritiek en behield hij een zekere afstand tot de Verenigde Staten. Zo uitte hij bezwaren tegen de Amerikaanse bombardementen op Noord-Vietnam. Ook erkende hij dat het op zijn minst discutabel was of de Verenigde Staten er in de jaren zestig goed aan hadden gedaan om te interveniëren ten behoeve van Zuid-Vietnam.[74] Achter de schermen bleek echter dat zijn visie niet wezenlijk verschilde van die van Luns. Ook Schmelzer vreesde dat de Verenigde Staten zich na een gedwongen terugtrekking en nederlaag in Vietnam zouden onttrekken aan hun verantwoordelijkheden elders in de wereld. Schmelzer vond dit

een 'rampzalig' vooruitzicht. 'Als de Nederlandse regering zich niettemin geroepen voelt te handelen als de vriend van de VS die hun feilen toont,' schreef hij aan de Nederlandse ambassadeur te Washington Van Lynden, 'dan zal zij voor alles moeten zorgen dat aan die vriendschap geen twijfel gaat rijzen.'[75]

Een consequentie van deze taakopvatting was dat Schmelzer schipperde tussen het tegemoetkomen aan de maatschappelijke en parlementaire kritiek op de Amerikaanse Vietnampolitiek en het behouden van een goede verstandhouding met de Verenigde Staten. Dat dat niet eenvoudig was, bleek een halfjaar na zijn aantreden. Aanleiding was de vraag of Nederland Noord-Vietnam diplomatiek moest erkennen. Het politieke debat over deze kwestie was begonnen in januari 1969, toen de Zweedse regering besloot de diplomatieke betrekkingen met Noord-Vietnam aan te knopen. Met deze stap wilde de Zweedse regering, die al jaren openlijk kritiek had op de Amerikaanse aanwezigheid in Zuid-Vietnam, enerzijds het internationaal isolement van Noord-Vietnam doorbreken en anderzijds de weg vrijmaken voor het verlenen van financiële hulp voor de oorlogsschade in dit land.[76] In Nederland stelde de CPN de kwestie aan de orde door in februari 1969 een motie in te dienen. De motie kreeg echter alleen steun van de PSP. De andere partijen vonden erkenning van Noord-Vietnam een onnodige provocatie van de Verenigde Staten en niet passen bij het NAVO-lidmaatschap.[77]

Door de internationale ontspanning en door het debat over de diplomatieke erkenning van de DDR, ontstond in de loop van 1969 en 1970 echter een breder draagvlak voor de erkenning van Noord-Vietnam.[78] Kamerleden van D66 en de PVDA – en later de PPR – meenden dat Nederland met het opheffen van het internationale isolement van Noord-Vietnam een (bescheiden) bijdrage zou kunnen leveren aan een oplossing van het conflict in Vietnam. Toen de NAVO-landen Noorwegen en Denemarken in november 1971 bekendmaakten tot erkenning van Noord-Vietnam over te gaan, dienden de PVDA en D66 een motie in waarin opnieuw op erkenning werd aangedrongen. In de toelichting verdedigde het PVDA-Kamerlid Dankert de motie onder andere met de opmerking dat hij erkenning een logische stap vond na de beslissing van Schmelzer om de diplomatieke betrekkingen met China uit te breiden.[79]

Schmelzer reageerde echter afwijzend. Hij vond het principieel onjuist om tot erkenning over te gaan, omdat Noord-Vietnam in tegenstelling tot de Verenigde Staten onlangs had verklaard niet bereid te zijn tot een wapenstilstand zolang niet aan een aantal voorwaarden was voldaan. Erkenning zou de Noord-Vietnamese leiders in hun halsstarrige opstelling kunnen sterken.[80] Wel zegde hij toe de mogelijkheden voor erkenning op termijn te onderzoeken door een zogenoemde 'factfinding'-missie naar Hanoi te sturen. Daarmee kwam hij de fracties van de KVP en de ARP tegemoet. Deze fracties vonden de motie van de oppositie te ver gaan, maar waren het ook niet eens met het afwijzende antwoord van Schmelzer. De regeringspartijen beriepen zich op de in mei 1970 aangenomen motie-Mommersteeg, waarin het plan voor een diplomatieke missie naar Noord-Vietnam was opgenomen.[81]

De opdracht van de Kamer bracht Schmelzer in een lastig parket. In maart 1972 liet de Amerikaanse regering namelijk weten dat zij tegen een Nederlandse missie naar Hanoi was. Volgens het State Department zou Hanoi zo'n bezoek alleen maar zien als

een steun in de rug, waardoor het bereiken van een akkoord nog verder zou worden bemoeilijkt. Schmelzer wilde echter doorzetten, omdat hij nu eenmaal een opdracht had van het parlement en de missie bovendien nog niet moest worden gezien als een eerste stap in de richting van erkenning van Noord-Vietnam. Het State Department hield echter voet bij stuk en verzocht Schmelzer met klem de missie uit te stellen. Toen zelfs Nixon en Kissinger zich ermee bemoeiden, ging Schmelzer overstag en besloot hij het Amerikaanse verzoek in te willigen.[82] Het incident leidde tot onenigheid tussen Schmelzer en minister van Defensie De Koster, die niet op de hoogte was van de plannen voor het zenden van een missie en door de Amerikaanse regering tot zijn verbazing 'nogal [was] aangevallen'. Het kabinet besloot daarop dat Schmelzer de raad moest inlichten als het zenden van een Nederlandse missie naar Noord-Vietnam opnieuw aan de orde zou komen.[83]

Een ander probleem voor Schmelzer vormde de intensivering van de Amerikaanse (en Zuid-Vietnamese) bombardementen vanaf maart 1972, na het begin van het Noord-Vietnamese voorjaarsoffensief. Kenmerkend voor deze periode was een stroom aan beeldmateriaal in de media over de gevolgen van de bombardementen: beelden van kraters, verwoeste bossen, gebombardeerde dijken en dakloze, vluchtende en door napalm verbrande kinderen. De oorlogsbeelden motiveerden veel mensen om hun verontwaardiging schriftelijk te uiten aan Schmelzer. Zo had ene H. Wierenga uit Zwolle een ruime selectie foto's (en spotprenten) uit recente kranten voor de minister uitgeknipt. 'Bekijk de foto van het vijftal op de bromfiets eens. Misschien kunt u zich de beelden van de Tweede Wereldoorlog nog herinneren: mensen op oude fietsen, met handkarren etc.,' schreef hij.[84] Een andere foto toonde een rennend, naakt meisje na een napalmbombardement, uitgevoerd door de Zuid-Vietnamese luchtmacht. Deze foto zou later de Pulitzerprijs winnen en uitgroeien tot een van de bekendste symbolen van de Vietnamoorlog.[85]

De geruchten dat de Amerikaanse luchtmacht ook Noord-Vietnamese dijken bombardeerde, versterkte de verontwaardiging. Blijkens de brieven die de regering ontving, grepen de berichten aan omdat ze bij velen de herinnering aan de watersnoodramp van 1953 in Zeeland naar boven brachten.[86] Wekenlang verschenen in de media artikelen, waarin internationale deskundigen beweerden (of ontkenden) dat in Noord-Vietnam door de bombardementen een watersnoodramp dreigde.[87] Het MCNV organiseerde 'Boten voor Vietnam', Nijmeegse activisten maakten een uitvoerige brochure en de PVDA en D66 stelden Kamervragen, waarin de partijen bij Schmelzer aandrongen op een diplomatiek protest.[88] Schmelzer vond dat echter niet nodig, omdat de berichten volgens hem niet op onafhankelijk onderzoek waren gebaseerd en de Amerikaanse regering ze stellig had ontkend.[89]

Door de verontwaardiging over de bombardementen moest Schmelzer zich voor het eerst verantwoorden voor de Nederlandse steun aan de Amerikaanse Vietnampolitiek. In de maanden mei, juni en augustus 1972 verscheen hij in de Eerste en Tweede Kamer en trad hij regelmatig op in de media, waaronder in het NOS-Journaal.[90] Zijn vuurproef was het vier uur durende Kamerdebat op 9 mei 1972, dat na een interpellatieverzoek

van de PSP plaatsvond. Vooraf had buitenlandwoordvoerder van de PVDA Van der Stoel goede hoop dat het deze keer mogelijk was de regering tot een veroordeling van de bombardementen te dwingen.[91] Hij was ervan overtuigd dat de strijd in Vietnam zo uit de hand was gelopen (hij sprak binnenskamers van 'een misdadige vernietiging' door de Verenigde Staten), dat de confessionele fracties haast wel moesten meegaan met een motie, waarin eenzijdig een beroep werd gedaan op de Amerikaanse regering.[92]

Maar Van der Stoel maakte een inschattingsfout. Zoals de mensen die hun verontwaardiging schriftelijk uitten aan Schmelzer dat ook deden, ging hij voorbij aan de betekenis van het Noord-Vietnamese voorjaarsoffensief.[93] Terwijl de oppositie het offensief zag als een begrijpelijke reactie van Hanoi op de Amerikaanse bombardementen, meenden de regeringspartijen dat het Noord-Vietnamese offensief juist reden was om de Verenigde Staten te blijven steunen. Zij dienden een motie in, waarin een beroep werd gedaan op *beide* zijden om de gevechtshandelingen te staken.[94] De motie gaf Schmelzer enige bewegingsruimte. Ook hij was niet van plan om in deze 'kritieke situatie' mee te werken 'aan pogingen de Verenigde Staten in diskrediet te brengen'.[95]

Schmelzers optreden tijdens het Kamerdebat en daarna onthulde echter dat hij onder druk stond. Aan de ene kant sprak hij van 'meedogenloze agressie' van Noord-Vietnam en verklaarde hij in het NOS-Journaal dat hij bleef vertrouwen in de 'oprechte bedoelingen en doeleinden van president Nixon'.[96] Aan de andere kant zei hij op humanitaire gronden bezwaren te hebben tegen de Amerikaanse bombardementen en vroeg hij aan de Kamer – bijna verontschuldigend – om begrip voor zijn standpunt.[97] Impliciet verwijzend naar de kritiek die Luns had gekregen, zei hij dat dit standpunt niets te maken had met volgzaamheid ('ik wil mij niet tot pleitbezorger maken van de VS'), maar was gebaseerd op een 'eerlijk', 'evenwichtig' en 'zo billijk mogelijke beoordeling' van de 'gehele situatie'.[98] Ook hield hij de Kamer voor dat de mogelijkheden van de Nederlandse regering in het diplomatieke verkeer niet moesten worden overschat. 'Integendeel, ik meen dat zij uitermate beperkt zijn,' zei hij.[99]

Nieuwe protestacties in 1972

In 1972 werden zowel op landelijk als op lokaal niveau nieuwe Vietnamgroeperingen opgericht.[100] De opleving kan enerzijds worden verklaard door het uitblijven van een vredesakkoord en de intensivering van de Amerikaanse bombardementen. Anderzijds was zij een gevolg van de politieke situatie in Nederland en het aantreden van een nieuw kabinet. Vooral door het vertrek van Luns meenden actiegroepen dat er nieuwe kansen waren om de landelijke politiek, en misschien wel het regeringsstandpunt, te beïnvloeden. Zij werden hierin gesteund door de PVDA, D66 en de PPR die het conflict in Vietnam, vooral na de opleving in maart 1972, weer aangrepen om oppositie te voeren tegen 'rechts' en het kabinet-Biesheuvel.

Een van die nieuwe comités was het Comité Informatiebureau Vietnam. Dit comité bestond uit (overwegend Groningse) academici, journalisten en intellectuelen, waarvan het merendeel gelieerd was aan de PVDA, zoals Max van den Berg, Bart Tromp en ook Wim Kok, minister-president van 1994 tot 2002.[101] Moe van demonstraties zette dit

comité zich in voor de oprichting van een informatiebureau van de in 1969 opgerichte Voorlopige Revolutionaire Regering van Zuid-Vietnam, zoals die in Nederland al bestond van de regering in Saigon. Volgens het comité werd het hoog tijd voor een informatiebureau, omdat de voorlichting in Nederland nog steeds gebrekkig zou zijn. Bovendien was volgens het comité inmiddels gebleken dat veel van wat in het verleden was afgedaan als 'communistische propaganda' achteraf op waarheid bleek te berusten.[102] Nieuw was dat het comité informele gesprekken voerde met de vaste Kamercommissie voor Buitenlandse Zaken en staatssecretaris van Buitenlandse Zaken Tjerk Westerterp (KVP) om zijn doel te bereiken. De oprichting van een informatiebureau had namelijk weinig zin als de regering vertegenwoordigers van de VRR de toegang tot Nederland zou ontzeggen.[103]

De informele benadering leek aanvankelijk vruchten af te werpen. In de ministerraad veroorzaakte het verzoek van het Comité Informatiebureau Vietnam een pittige discussie. Minister van Defensie De Koster was tegen, omdat buitenlanders in Nederland geen politiek mochten bedrijven. Minister van Justitie Van Agt vond het echter onzin om het informatiebureau op die grond af te wijzen, omdat buitenlandse sprekers eerder wel – met toestemming van de regering – hadden gesproken op bijeenkomsten van het Angolacomité. Ook vroeg hij zich af of de Nederlandse regering er goed aan deed om zich te bemoeien met de verspreiding van informatie over de Vietnamoorlog. 'Onder het begrip zakelijke informatie vallen ook mededelingen over de wijze van oorlogvoering die door de Verenigde Staten wordt toegepast,' zei hij. Ook Schmelzer en Westerterp neigden naar goedkeuring. De opvatting van Biesheuvel gaf echter de doorslag. Hij was tegen omdat Nederland nu eenmaal betrekkingen had met de regering van Zuid-Vietnam en vertegenwoordigers van de Zuid-Vietnamese Voorlopige Revolutionaire Regering ook een normale visumaanvraag konden indienen als zij in Nederland zouden willen spreken. De mening van Biesheuvel gaf de doorslag en het kabinet wees het verzoek van het comité af.[104]

Na de afwijzing verliet het Comité Informatiebureau de tactiek van informeel overleg met politici en zocht het volop de publiciteit. Er verschenen artikelen in tijdschriften en in november publiceerde het *Vietnam Bulletin* een heel nummer over het comité onder het motto: 'hoe de Nederlandse regering niet alleen de Amerikanen steunt, maar ons ook nog informatie wil onthouden'.[105] Ook deze aanpak bracht geen succes. Uiteindelijk zou het comité in 1974 zijn activiteiten staken toen bleek dat de opvolger van Schmelzer in het kabinet-Den Uyl, Van der Stoel, niet warmliep voor de toelating van een Informatiebureau van de VRR in Nederland wegens de betrekkingen met Zuid-Vietnam.

Een ander comité dat in 1972 actief was, was de Brede Vietnam Beweging Nijmegen. De belangrijkste initiatiefnemers, Maarten van Dullemen, Jan Boonstra en Anton Claassen, schreven al jaren voor het *Vietnam Bulletin* of waren actief voor het in 1966 opgerichte Vietnam Komité in Nijmegen. Naar eigen zeggen besloot het drietal de actie op te voeren en vooral de verbreding te zoeken na een oproep van de minister van Buitenlandse Zaken van de VRR, Nguyen Thi Binh, waarin zij de wereld aanspoorde door middel van acties een eind te maken aan de bombardementen.[106] De oprichters

zetten hoog in. Anders dan het Comité Informatiebureau, voerden zij geen overleg met de vertegenwoordigers van de regering, maar hoopten zij het lokale protest te stimuleren en uiteindelijk onder te brengen in één grote Brede Vietnam Beweging Nederland om op die manier van onderaf druk te kunnen uitoefenen op het kabinet-Biesheuvel.[107] Volgens betrokkene Claassen moest dat mogelijk zijn, omdat het 'klimaat' voor een grote beweging sinds 1968 'sterk verbeterd' zou zijn.[108] In Nijmegen wist de beweging verschillende kerkelijke en maatschappelijke groeperingen en de plaatselijke afdelingen van de PVDA, de PSP, de PPR, D'66 en de CPN aan zich te binden.

Met het doel zo veel mogelijk mensen, politieke partijen en organisaties te bereiken, hanteerde de Brede Vietnam Beweging Nijmegen een aantal eenvoudige en niet al te controversiële leuzen, namelijk de stopzetting van de bombardementen en de volledige terugtrekking van de Amerikaanse troepen, inclusief de luchtmacht en de marine, uit Zuidoost-Azië.[109] Verder hield zij zich bezig met het verspreiden van informatie, met name over de gevolgen van de bombardementen. Volgens Claassen was 'zakelijke' voorlichting, samen met het inzamelen van geld via het Medisch Comité Nederland-Vietnam, de beste manier om mensen voor de oorlog in Vietnam te interesseren en pressie uit te oefenen op politiek Den Haag, zodat deze het Amerikaanse optreden zou afkeuren of diplomatieke betrekkingen zou aangaan met Noord-Vietnam of de VRR.[110]

Om nog meer mensen voor Vietnam te interesseren wees de Brede Vietnam Beweging op de gevolgen van de Amerikaanse bombardementen voor het milieu van Indo-China. Sinds het begin van de jaren zeventig was 'het milieu' een populair thema geworden.[111] Volgens de Brede Vietnam Beweging dreigde een ecologische ramp in Indo-China. In het najaar van 1972 organiseerde de beweging in Nijmegen een congres, waar tientallen deskundigen op het gebied van sociale geografie, waterhuishouding en civiele techniek hun verontrusting uitten over de gevolgen van de Amerikaanse bombardementen voor het dijkenstelsel, de landbouw, het vee, de vis- en vogelstand, kortom 'het biologisch evenwicht' van Indo-China.[112]

Van het idee van één grote maatschappelijke georganiseerde Vietnambeweging is echter niet veel terechtgekomen, laat staan dat de Brede Vietnam Beweging erin is geslaagd pressie uit te oefenen op de landelijke politiek. Daarvoor was de Vietnambeweging te versnipperd en was het organisatorisch te moeilijk om de lokale comités te verenigen. Bovendien boycotte de CPN, die in lokale comités in deze periode vaak een rol speelde, de Brede Vietnam Beweging Nijmegen vanwege de PSP-achtergrond van de initiatiefnemers.[113] In januari 1973 riep het bestuur van de Brede Vietnam Beweging wel een landelijke beweging uit, maar moest het bestuur tevens erkennen dat nog maar 'weinigen' op de hoogte waren van het bestaan van de beweging.[114] Door de afnemende belangstelling voor het Vietnamconflict als gevolg van de akkoorden van Parijs van 27 januari 1973, kwam daar in 1973 en 1974 geen verandering in. Met thema's als de politieke gevangenen in Zuid-Vietnam, deed de actiegroep pogingen om de aandacht te trekken, maar zij slaagde er slechts in een beperkt publiek van bovenmatig geïnteresseerden te bereiken.[115]

Het derde initiatief dat erop was gericht de landelijke politiek te beïnvloeden, was het Komité Jongeren voor Vietnam. Anders dan in de jaren zestig representeerde dit

comité een breed scala aan (politieke) jongerenorganisaties, van de communistische ANJV tot de ARJOS en zelfs de jongeren van de VVD, de JOVD. Het comité stuurde protestbrieven aan het kabinet, werd ontvangen op het ministerie van Buitenlandse Zaken, maar had vooral succes met het groots opgezette jongerenfestival in het Amsterdamse Bos op 29 en 30 april 1972. Onder het motto 'Stop Nederlandse steun aan Nixonpolitiek, nu!' traden tientallen bandjes en cabaretgroepjes op en gaven de partijvoorzitters van de PVDA, de PPR en de CPN, Van der Louw, Coppes en Hoekstra, een toespraak.[116] In het najaar viel het comité bovendien op door de inzamelingsactie 'Beurzen op en dijken dicht'.[117]

Hoewel het jongerencomité aansluiting vond bij jongeren van verschillende politieke kleur, werd het gedomineerd door de aan de CPN gelieerde ANJV. Daarom moet het jongerencomité ook worden gezien als onderdeel van het communistische streven om een brug te slaan naar de PVDA.[118] De toenemende betrokkenheid van de CPN bij Vietnamacties was enerzijds een gevolg van het besluit van een partijcongres in 1970, dat luidde dat niet meer het West-Duitse revanchisme, maar het Amerikaanse imperialisme het grootste gevaar voor de wereldvrede was.[119] Anderzijds was het een gevolg van de toetreding van veel (Amsterdamse) studenten en oud-studenten tot de CPN.[120] Sowieso had de CPN de wind mee. In april 1971 was de partij gestegen van vijf naar zes zetels in de Tweede Kamer, terwijl rivaal PSP was gedaald van vier naar twee.

De prominente rol van de ANJV leidde al snel tot ruzie. Sociaaldemocratische jongeren stapten uit het comité, omdat zij vonden dat het ANJV 'Vietnam' en het comité misbruikte voor partijpolitiek gewin. Het ANJV verweet de jongeren van de PVDA hetzelfde.[121] Ook tussen het jongerencomité en de Brede Vietnam Beweging ontstond onenigheid. Omgekeerd beschuldigden de mensen van de Brede Vietnam Beweging de communistische jongeren ervan dat zij het Vietnamprotest wilden 'monopoliseren'.[122] Het geruzie, dat deed denken aan het protest in de jaren zestig, liet zien dat het Vietnamprotest nog steeds onlosmakelijk verbonden was met linkse partijpolitiek, maar ook dat het thema 'Vietnam' weer prominent in de belangstelling stond.

Net zoals in de jaren zestig slaagden buitenparlementaire groeperingen er in 1971 en 1972 dus niet in de regering te beïnvloeden. Weliswaar stond het kabinet-Biesheuvel meer open voor hun kritiek en activiteiten dan het kabinet-De Jong, het Vietnamstandpunt van de regering bleef gehandhaafd. In december 1972 zou daar voor het eerst verandering in komen.

De kerstbombardementen

'Bomtapijten overtreffen Hiroshima', 'Honderden burgers gedood in Hanoi', 'Bommen op ziekenhuis' en 'In één week 20.000 ton bommen op Noord-Vietnam'.[123] Deze krantenkoppen dateren uit de laatste twee weken van december 1972. De redactionele commentaren waren niet minder alarmerend. Alle media keurden de op 18 december begonnen bombardementen op Noord-Vietnam met krachtige bewoordingen af. Niet alleen omdat de bombardementen alle eerdere leken te overtreffen, maar ook omdat niet duidelijk was waarom ze plaatsvonden. Sinds 24 oktober had de Amerikaanse

luchtmacht geen bombardementen op Noord-Vietnam uitgevoerd. Bovendien hadden zowel Kissinger als de Noord-Vietnamese regering op 26 oktober publiekelijk verklaard dat een vredesakkoord dichtbij was.[124] Daar kwam bij dat Nixon deze keer ervoor had gekozen de toedracht van de hervatting op 18 december niet in een verklaring toe te lichten. De persverklaring waarin het besluit werd bekendgemaakt, was zakelijk en beperkte zich tot de mededeling dat de bombardementen zouden doorgaan totdat er een akkoord op tafel lag.[125] Van invloed op de negatieve meningsvorming was ook dat de bombardementen aan de vooravond van de kerstdagen plaatsvonden en dat Nixon recentelijk was herkozen, waardoor het leek alsof hij bewust met de bombardementen had gewacht tot na zijn herverkiezing.

In haar redactionele commentaar noemde *de Volkskrant* Nixon een 'oudtijdse tiran', *Trouw* schreef dat de Verenigde Staten een 'ontwikkelingsland afslachtte', *Het Parool* vond de bombardementen onjuist en onrechtvaardig en het *NRC Handelsblad* sprak van een 'cynische escalatie' en concludeerde dat 'het laatste restje moreel gezag' waarover de Amerikaanse regering in haar Vietnambeleid nog beschikte, 'verloren was gegaan'. Ook *De Telegraaf* had bezwaren. Onder de kop 'Waarom?' vroeg de redactie om opheldering, omdat behalve 'anti-Amerikagroepen' nu ook 'Amerika's vrienden' zeer bezorgd hadden gereageerd en daardoor 'Amerika's naam en reputatie en daarmee ook het Atlantische bondgenootschap in het geding' was.[126]

Inderdaad was de maatschappelijke verontwaardiging aanzienlijk. Overal in Nederland zochten mensen en instellingen naar mogelijkheden om hun verontwaardiging te uiten.[127] De Raad van Kerken verspreidde een petitie in de kerken, de PVDA overlegde met de vakbeweging over een (uiteindelijk niet gehouden) boycotactie tegen Amerikaanse producten, bekende Nederlanders en intellectuelen riepen de regering op de Nederlandse ambassadeur uit de Verenigde Staten terug te halen en in Utrecht vond op 6 januari 1973 een massale demonstratie plaats. In januari was er bovendien veel aandacht voor de paar uur durende bezetting van het Amerikaanse consulaat door een tiental jongeren, de proteststaking van een paar duizend Amsterdamse en Rotterdamse middelbare scholieren en de afkeurende moties die gemeenteraden aannamen.[128] In de moties drongen de gemeenteraden bij Schmelzer aan om aan de Amerikaanse regering hun verontwaardiging over de bombardementen over te brengen.[129] De minister antwoordde echter dat de gemeenteraden hun bevoegdheden ver te buiten gingen.[130]

De veelzijdigheid van de acties liet zien dat de afkeer van de Amerikaanse militaire optreden in Vietnam, tot diep in de samenleving was doorgedrongen. 'Voor het eerst in de recente geschiedenis sprak een deel van de zwijgende meerderheid zich uit. De generatie van vaste zekerheden is geschokt,' schreef het *NRC Handelsblad* naar aanleiding van de nationale demonstratie op 6 januari.[131] Dat bleek ook uit de honderden afkeurende telegrammen, brieven en petities die de Amerikaanse ambassadeur en de consul-generaal in deze periode ontvingen. De brieven waren volgens de ambassadeur, ondanks de kritiek, 'thoughtful' en de afzenders noemden zich vaak 'friends' of 'former friends' van de Verenigde Staen.[132] Uit een in januari gehouden opiniepeiling, uitgevoerd door het partijorgaan van de VVD, *Vrijheid en Democratie*, kwam naar voren dat 68 procent van

de ondervraagden (niet alleen VVD-leden) de Amerikaanse bombardementen op Noord-Vietnam afwees.[133]

Het meest opzienbarende telegram dat de Amerikaanse regering ontving, was dat van kardinaal Alfrink, voorzitter van Pax Christi. In het telegram, dat voorpaginanieuws werd, betuigde Alfrink zijn 'verbondenheid met het geteisterde volk van Vietnam' en drong hij aan de bombardementen stop te zetten, 'zowel om humanitaire redenen als om betere vooruitzichten te openen voor vrede'.[134] Hoewel Pax Christi al sinds 1970 kritisch was over Nixon en zijn Vietnampolitiek, had de christelijke vredesorganisatie nog niet zo duidelijk stelling genomen.[135] Een week later lichtte Alfrink op de televisie zijn bezorgdheid toe in KRO's *Brandpunt*. Hij zei dat hij 'verbijsterd, ontgoocheld, gekwetst en gegriefd' was. 'Elke oorlogshandeling die zonder onderscheid gericht is op de verwoesting van hele steden of grote gebieden met hun inwoners, is een misdaad tegen God en de mens zelf,' zo citeerde hij het Tweede Vaticaanse concilie.[136]

Het optreden van Alfrink was exemplarisch voor de verontwaardiging en actiebereidheid binnen de Kerk. De ophef naar aanleiding van de bombardementen was voor een groot deel georganiseerd en geïnitieerd door kerken. Dit kwam niet uit het niets. Al eerder hadden kerken in heel Nederland impliciet stelling genomen tegen de Amerikaanse Vietnampolitiek door tijdens zogenoemde 'Vietnamzondagen' geld in te zamelen voor het MCNV. Door de nieuwste, onverwachte bombardementenreeks, die bovendien doorging tijdens de kerstdagen, kwamen de kerken openlijk uit voor hun afkeer van de manier hoe Nixon de oorlog tot een einde wilde brengen. 'Het is een voor ons volkomen onbegrijpelijke en ontoelaatbare zaak dat, enerzijds naar een voor beide partijen aanvaardbare oplossing wordt gezocht, anderzijds verwoestingen worden aangericht als nooit tevoren' en 'niemand gelooft dat Amerika zó bedreigd wordt dat dit enorme geweld nodig is,' zo schreven de gereformeerde, de hervormde en de rooms-katholieke kerken van Nieuwerkerk aan den IJssel bijvoorbeeld in een gezamenlijke verklaring.[137]

Toch moet bij de verklaringen die kerken lieten uitgaan, inclusief die van Alfrink, worden opgemerkt dat deze primair gericht waren tegen de Amerikaanse bombardementen, niet zozeer tegen de Amerikaanse aanwezigheid in Zuid-Vietnam. Over de onmiddellijke terugtrekking van de Amerikaanse troepen lieten de kerken zich niet uit. Daarvoor was deze kwestie nog te controversieel en te politiek getint. Typerend hiervoor was dat Alfrink in het interview met *Brandpunt* ontwijkend antwoordde op de vraag van de interviewer of hij zich niet te politiek uitsprak voor een kardinaal. Aan de ene kant zei Alfrink zich niet alleen te willen richten op de Verenigde Staten, maar aan de andere kant noemde hij Noord-Vietnam niet bij naam. Ook zei hij: 'Onder politiek versta ik: meehelpen vrede te bereiken, daar is juist een taak voor de Kerk weggelegd.'[138] In de hierboven genoemde verklaring van de kerken uit Nieuwerkerk aan den IJssel was ook een nuancering te vinden. De kerken schreven dat zij militair geweld niet principieel afwezen, als die maar in 'redelijke verhouding' stond 'tot de doelen' die 'bereikt moeten worden'.[139]

Anti- en pro-Amerikaanse brieven

Behalve de brieven die de Amerikaanse ambassade en het ministerie van Buitenlandse Zaken ontvingen, geven de vele ingezonden brieven in de dagbladen en de tijdschriften een beeld van de emoties die de kerstbombardementen losmaakten. Twee soorten van emoties overheersten: woede en schuldgevoel. Briefschrijvers waren vooral woedend omdat Nixon op het laatste moment, zonder scrupules en zonder duidelijke reden, de oorlog alsnog in zijn voordeel wilde beslechten. Een man sprak van 'dat tuig in het Witte Huis en het Pentagon' dat volgens hem 'miljarden maal erger was dan de communisten'. Een ander vond Amerikanen 'barbaren die onder het zingen van *Stille Nacht*, op kerstnacht, burgers van een klein land massaal vermoorden' en weer iemand anders schreef: 'Er was al een overeenkomst voor 99 procent gereed, voor één procent krijgt Nixon niet zijn zin en prompt begint meneer met zijn slachtpartij. Walgelijk!'[140]

Briefschrijvers voelden zich ook schuldig, omdat ze niet eerder hun protest hadden laten horen. Dat de kerstbombardementen plaatsvonden, was een bewijs van falen van de hele wereld, en dus ook van Nederland. Daarbij drong de vergelijking met de houding van Nederlanders tijdens de Duitse bezetting zich op. 'Wij, de generatie geboren in de veertiger jaren, hebben onze ouders vaak verwijten gemaakt dat zij zo passief waren tijdens het optreden van Hitler. Nu zijn wij degenen die passief blijven bij het gadeslaan van de massamoordenaar Nixon,' schreef iemand.[141] Volgens een ander werd het tijd dat de zwijgende meerderheid in Nederland zelfbewuster optrad in plaats van zich bij de situatie neer te leggen, omdat er toch niets aan te doen zou zijn. 'De meesten van ons voelen zich niet competent om iets te menen. Maar wij moeten onze politieke schuchterheid leren overwinnen en inzien dat politici van deze aarde maar gewone mensen zijn, met gewone gedachten en vooroordelen.'[142] Opmerkelijk was ook een brief waarin iemand een verhaal vertelde over een mishandeling in de straten van Amsterdam. 'Een forse kerel, keurig in het pak, was bezig een schamel uitziend ventje systematisch in elkaar te beuken,' vertelde de schrijver. Toen hij samen met een stel anderen 'de bruut' vroegen wat dit in vredesnaam te betekenen had, stamelde deze 'met bloeddoorlopen ogen': '"Ik USA"', en wijzend op het ventje, '"Dit Vietnamees"'. De omstanders, 'de zwijgende meerderheid', reageerden opgelucht. 'Met een "god is goed"-glimlach om de lippen vervolgden we onze weg.'[143]

Maar de ingezonden brieven waren niet alleen kritisch over de Verenigde Staten. De protestgolf die de bombardementen hadden veroorzaakt, was voor veel mensen reden voor een tegengeluid. Deze mensen, die met name een podium kregen in *Het Parool* en *Elsevier*, stoorden zich aan de demonstraties en andere acties en wilden duidelijk maken dat niet iedere Nederlander er zo over dacht. 'Het zit mij tot hier!' schreef een vrouw bijvoorbeeld. 'Dat eeuwig demonstreren en protesteren tegen het Amerikaanse optreden in Vietnam. Beseffen die mensen niet wat diezelfde Amerikanen voor ons – en de hele vrij wereld – doen?'[144] En een ander: 'Wat mij met een aan stomheid grenzende verbazing slaat, is het feit dat doorgaans intelligente mensen zich bij dergelijke gelegenheden op zulk een simpele wijze voor het politieke karretje laten spannen.' Volgens de

schrijver werd het tijd dat men in Nederland zijn 'tijd, financiën en betweterigheid' weer gewoon ging besteden aan de misstanden in eigen land.[145]

De pro-Amerikaanse (maar vooral anticommunistische) briefschrijvers vonden de verontwaardiging over de bombardementen vooral hypocriet, omdat Nederland zonder de Amerikaanse bevrijding in 1944 en 1945 vermoedelijk niet eens meer in de huidige vorm had bestaan. Zij vonden dat de situatie in Zuid-Vietnam volstrekt vergelijkbaar was met het Nederland in de Tweede Wereldoorlog. 'Ik zie als enige verschil dat toen een rechtse onderdrukking en nu een linkse onderdrukking bestreden wordt,' schreef een man.[146] Verwijzend naar de geallieerde bombardementen op nazi-Duitsland, schreef iemand anders: 'Natuurlijk vielen er ook veel slachtoffers onder de Duitse burgerbevolking, maar er was geen alternatief, wilde men van de Hitlerbenden, die niet voor rede vatbaar waren, verlost worden.' Verontwaardigd vroeg deze schrijver zich af waarom de Verenigde Staten de schuld kregen, terwijl Hanoi alleen maar zijn troepen uit Zuid-Vietnam hoefde terug te trekken voor een vredesakkoord. 'En zover gaan de Amerikaanse eisen niet eens.'[147]

Nationale demonstratie

Behalve de omvang van het maatschappelijke protest was de eensgezindheid in politiek Den Haag bijzonder. Tijdens het Kamerdebat op 20 december 1972, dat op verzoek van het CPN-Kamerlid Bakker plaatsvond, bleek dat alleen de in juni 1972 uit het kabinet-Biesheuvel getreden DS'70-fractie de Amerikaanse regering nog steunde, omdat zij meende dat alleen de Amerikaanse regering had getoond daadwerkelijk te streven naar een vredesakkoord. De andere fracties spraken zich in felle of minder felle bewoordingen uit tegen de bombardementen. Hoewel de regeringsfracties zich – in tegenstelling tot DS'70 en de linkse oppositie – niet wilden uitspreken over de schuldvraag van het mislukken van de onderhandelingen, wezen zij de bombardementen af, omdat deze in hun optiek onmogelijk een bijdrage konden leveren aan het beëindigen van het conflict.[148]

De politieke eensgezindheid in de Tweede Kamer kreeg een vervolg tijdens de nationale demonstratie op zaterdag 6 januari 1973 in Utrecht. De demonstratie was voorafgegaan door een aantal kleinere demonstraties in het hele land, waarvan die in Amsterdam op 23 december de grootste was (circa 15.000 mensen). Na deze demonstratie, die was georganiseerd door vertegenwoordigers van de Amsterdamse afdelingen van de PSP, de PVDA, de PPR, de CPN en diverse buitenparlementaire groeperingen, zocht PVDA-voorzitter André van der Louw namens dit gezelschap contact met alle politieke partijen om hen uit te nodigen gezamenlijk een landelijke demonstratie op te zetten. Allemaal reageerden ze positief, met uitzondering van de VVD, DS'70 en de rechtse splinterpartijen. Kort daarna vond een vergadering plaats waar de betrokken partijen (en Pax Christi, het IKV en het Komité Jongeren voor Vietnam) moeizaam overlegden over de te voeren leuzen en andere organisatorische zaken. De discussies lieten zien dat de confessionelen nog steeds terugschrokken voor al te anti-Amerikaanse leuzen. Omdat de ARP, de KVP en Pax Christi 'Amerika weg uit Vietnam' te ver vonden gaan, werd besloten deze leuze

te veranderen in de subtielere leuze 'Vietnam voor de Vietnamezen'. De andere leuzen waren 'Stop de bombardementen op heel Vietnam' en 'Nixon teken vrede nu'.[149]

Activisten van het eerste uur keken met gemengde gevoelens naar deze ontwikkelingen. Aan de ene kant was het gunstig dat de politieke partijen hadden besloten tot een demonstratie, omdat op die manier een zo breed mogelijk publiek kon worden bereikt. 'Zij hadden de faciliteiten, de contacten en geld,' aldus activist van de Brede Vietnam Beweging Nederland Claassen die de organisatie van de nationale demonstratie van nabij meemaakte. Zo had de gemeenteraad in Utrecht volgens hem in *no time* toestemming gegeven voor de demonstratie en was er in de laatste dagen voor 6 januari ongekend veel publiciteit.[150] Aan de andere kant stak het hen dat zij op het *moment suprême* overschaduwd werden. 'Zo werken politici altijd,' zei de Nijmeegse activist Tom Küsters achteraf niet zonder cynisme, 'die oogsten alleen op het juiste moment het werk van anderen.'[151] En op de dag van de nationale demonstratie interviewde *Brandpunt* een man van een jaar of 65 die al zes jaar lang elke zaterdag en woensdag in zijn eentje tegen de Vietnamoorlog had gedemonstreerd op de markt van Hilversum. 'Voor mij blijft het voor het gros een sentimenteel gedoe,' was zijn commentaar. 'Ze willen er niet werkelijk wat voor doen als alleen dat demonstreren op die ene dag.'[152]

Om de eensgezindheid te benadrukken, liepen politici van verschillende kleur vooraan tijdens de demonstratie. Onder hen waren Marga Klompé, die op verzoek van Pax Christi aanwezig was, PVDA-voorzitter Van der Louw, CPN-Kamerlid Bakker en PPR-voorzitter Dolf Coppes. Tussen de demonstranten bevonden zich diverse Kamerleden en partijbestuurders zoals ARP'ers Jan de Koning en Hans de Boer, KVP-voorzitter Dick de Zeeuw en de D66-Kamerleden Hans van Mierlo en Hans Gruijters en PVDA-fractievoorzitter Den Uyl. 'Een politiek unicum,' noemde *de Volkskrant* de deelname van zoveel verschillende politici.[153] Voor de meesten van hen vroeg de situatie enige aanpassing. In de *Haagse Post* schreef Gruijters dat hij niet eerder had gedemonstreerd, omdat hij altijd van mening was geweest 'dat er meer genuanceerde methoden bestonden' om je mening uit te dragen. Deze keer had Nixon hem echter alle argumenten 'uit handen geslagen'.[154] En tegen een verslaggever van *Het Parool* zei KVP-voorzitter De Zeeuw: 'Als je zoiets doet, moet je natuurlijk wel iets wegslikken wanneer je met de Rode Jeugd samenloopt.'[155]

Zoals te doen gebruikelijk, werd de demonstratie afgesloten met een aantal toespraken, dit keer in de Irenehal. Sprekers waren oud-minister Klompé, Kamervoorzitter (en tevens oud-minister) Vondeling en Han de Leeuw van het Komité Jongeren voor Vietnam, die de stem van 'de jeugd' moest verkondigen. Zijn benoeming had nog wel tot enige discussie geleid, omdat hij verbonden was aan het communistische ANJV.[156]

De toespraken van Klompé en Vondeling waren exemplarisch voor plotselinge openheid waarmee politiek Den Haag stelling nam tegen de Amerikaanse bombardementen. Zo zei Klompé aan de hand van veel cijfers dat er 'onvoorstelbare hoeveelheden verwoestend materiaal [was] neergestort op de hoofden van onschuldige en weerloze burgers en zelfs op zieken' en dat 'een land en een volk systematisch [werd] vernietigd'. Toch wilde ze niet alleen de Verenigde Staten de schuld geven van de huidige impasse. 'Het geweld is niet eenzijdig' en 'niemand weet precies wat er achter de schermen

gebeurt', zei ze ook.[157] Deze nuances en ook de verwijzingen naar uitspraken van de Paus en de Wereldraad van Kerken werden door een deel van het publiek in de Irenehal niet gewaardeerd en Klompé moest haar toespraak een aantal keer afbreken vanwege luid boegeroep of een – volgens de pers – 'oorverdovend Nixon moordenaar!'. Het kon haar weinig schelen. Vooraf had zij bij de schrijver van haar toespraak, de secretaris van Pax Christi, C. ter Maat, op de passages aangedrongen, omdat ze niet al te zeer geassocieerd wilde worden met links.[158] Achteraf zei ze over het gejoel: 'Ik had dit wel verwacht. De meeste ouderen waren al naar huis.'[159]

De toespraak van Vondeling lag meer in de lijn van de toehoorders. Als minister van Financiën in het kabinet-Cals had Vondeling in 1966 achter de schermen al herhaaldelijk bezwaren gehad tegen het Amerikaanse optreden in Vietnam. Nu de kritiek daarop zo algemeen was geworden, deelde hij zijn mening met de wereld. Vondeling verweet Nixon dat hij alleen maar aan het Amerikaanse belang dacht en niet leek in te zien dat hij ook sprak voor de rest van de westerse wereld en het NAVO-bondgenootschap in gevaar bracht. 'Wij, Nederlanders, worden op Nixons politiek aangekeken door een groot deel van de wereldbevolking, alleen al door het simpele feit dat het noch blank, noch rijk, noch machtig is zoals wij'. Saillant was dat hij de Amerikanen vergeleek met nazi-Duitsland, in die zin dat de bombardementen hem deden denken aan het doorsteken van de dijken van het Wieringermeer door de Duitse bezetter vlak voor de capitulatie in 1945. Ook zei hij: 'Als de Kamer nu zou vergaderen, zou zij waarschijnlijk niet volstaan met te zeggen: ga naar huis Nixon (...) maar we zouden zeggen Go Moon Nixon, ga naar de maan, liever nog: lóóp naar de maan!'[160] Dat was iets te enthousiast, want in de dagen na de demonstratie kreeg Vondeling veel kritiek van collega-politici en moest hij zich tegenover de linkse en rechtse pers verantwoorden of hij zich voor een Kamervoorzitter niet te veel had laten meeslepen.[161] *Vrij Nederland*-redacteur Cornelissen noemde het optreden van Vondeling 'een mengeling van ijdelheid en geëngageerdheid van het laatste uur'.[162]

Het belang van de Tweede Kamerverkiezingen

Hoewel het te ver gaat om de deelnemende politici van krokodillentranen te betichten, moeten er enige kanttekeningen worden geplaatst bij de plotselinge politieke eensgezindheid in Den Haag. In de eerste plaats dient te worden opgemerkt dat de confessionele partijen (en Pax Christi) aan de demonstratie konden meedoen, omdat ook Schmelzer zich tegen de bombardementen had uitgesproken. Nadat CPN-Kamerlid Bakker in het Kamerdebat over de kerstbombardementen het standpunt van de CPN had verkondigd, had de minister het woord genomen en gezegd dat de Nederlandse regering de hervatting van de bombardementen stellig afwees en dat zij bij de Amerikaanse regering zou aandringen op een stopzetting.[163] Deze niet mis te verstane verklaring nam direct de angel uit het debat. De verbaasde oppositie onderschreef de woorden van Schmelzer en zag af van het indienen van moties. Voor de regeringspartijen betekende het protest van Schmelzer dat zij verlost waren van het eeuwige dilemma: óf de minister volgen en

de oppositie daarmee een stok in handen geven óf met de oppositie meegaan en in conflict komen met minister.

In de tweede plaats kan de politieke eensgezindheid ten aanzien van de kerstbombardementen niet los worden gezien van de verkiezingsuitslag van drie weken daarvoor.[164] De uitslag maakte een voorlopig eind aan de dominante positie van de confessionele partijen in de Nederlandse politiek. De KVP was opnieuw de grote verliezer (van 35 naar 27 zetels). Winnaars waren de VVD aan de rechterkant en de PVDA en de PPR aan de linkerkant. Deze laatste twee partijen waren samen met D'66 met het radicale program *Keerpunt '72* de verkiezingscampagne ingegaan.[165] Door het dramatische verlies van de KVP (de CHU verloor drie zetels en de ARP won er één) bevonden de confessionele partijen zich ten tijde van de kerstbombardementen in een crisis. Al jaren overlegden deze partijen over de noodzaak van een grote confessionele partij, maar het verlies had opnieuw aan het licht gebracht dat de partijen onderling en intern sterk verdeeld waren. Zo waren in de KVP en de ARP invloedrijke minderheidsgroeperingen actief die per se met de PVDA wilden samenwerken.[166]

In het politieke vacuüm van na de verkiezingen, namen de besturen van de ARP en de KVP (schoorvoetend gevolgd door de CHU) de vrijheid om gehoor te geven aan de oproep van de PVDA en de andere linkse partijen voor een demonstratie, ondanks bezwaren van de fracties. De bestuursleden vonden dat het gezien de politieke omstandigheden geen goede indruk zou maken als de partijen de bombardementen wel in de Kamer zouden afkeuren, maar de uitnodiging voor een nationale demonstratie zouden afslaan.[167] Tegenover de pers suggereerde KVP-partijvoorzitter De Zeeuw dat zijn partij niet meer in de positie was zo'n landelijke gebeurtenis aan zich voorbij te laten gaan. 'We hebben meegedaan omdat je hier voor het eerst een nationale demonstratie had en dan doe je dat met alle risico's die eraan vastzitten,' zei hij.[168]

In de week na de demonstratie begon echter in de media door te druppelen dat de deelname van de confessionele partijen niet zo vanzelfsprekend was geweest als De Zeeuw deed voorkomen. Binnen de KVP was er veel kritiek op de toespraak van Vondeling en de CHU wilde zich bij nader inzien toch van de demonstratie distantiëren.[169] *NRC Handelsblad* meldde bovendien dat in de ARP verdeeldheid was ontstaan sinds Tweede Kamerlid Tjebbe Walburg in het partijblad *Nederlandsche Gedachten* had geschreven dat hij 'mordicus tegen de eenzijdige demonstratie' was, omdat niet de Verenigde Staten maar de 'meedogenloze communisten' in Noord-Vietnam, die elke keer weer een aanbod voor vrede hadden afgeslagen, schuldig waren aan het zo lang voortslepen van het conflict.[170] Tevens ontving het partijbestuur brieven van provinciale en lokale afdelingen waarin werd geprotesteerd tegen de eenzijdige leuze 'Nixon teken nu' en de 'ondemocratische en onzorgvuldige wijze' waarop het besluit tot deelname was genomen.[171]

Het ARP-bestuur was onder de indruk van de negatieve reacties. Bestuurders vroegen zich af of de partij er wel goed aan had gedaan om mee te doen met de nationale demonstratie.[172] Geschrokken wezen zij erop dat demonstraties door veel partijgenoten nog steeds vooral werden geassocieerd met (extreem) links. Het beeld was zelfs ontstaan dat de ARP achter links aanliep of erger: door de CPN of ander 'links proletariaat' werd uitgebuit.[173]

De nasleep van de demonstratie maakte duidelijk dat het niet zonder reden was, dat de confessionele partijen in het verleden zo huiverig waren geweest de Amerikaanse Vietnampolitiek te veroordelen. Dat was niet alleen uit overtuiging of omdat de leiding van deze partijen tegenwicht wilde bieden aan de linkse oppositie, maar ook omdat de partijen nog steeds een niet onbelangrijke achterban hadden die de Verenigde Staten weigerden af te vallen. Nu de partij dreigde om te slaan naar een kritisch standpunt, liet dit deel van de achterban zich nadrukkelijk gelden. Zelfs de VVD kreeg hiermee te maken. Toen de hoofdredacteur van het partijblad *Vrijheid en Democratie*, Ph.C. La Chapelle de kritiek van de Tweede Kamerfractie op de Amerikaanse bombardementen verdedigde, werd hij met brieven bestookt van boze partijleden. Volgens La Chapelle was het nog nooit eerder gebeurd dat over één onderwerp in korte tijd zoveel brieven bij de redactie waren binnengekomen.[174]

Het protest van Schmelzer

Zoals gezegd verklaarde Schmelzer tijdens het Kamerdebat op 20 december dat de regering de hervatting van de bombardementen stellig afwees en dat hij bij de Amerikaanse regering zou aandringen op een stopzetting.[175] De verklaring was bijzonder, omdat het de eerste keer was dat de regering openlijk stelling nam tegen de Amerikaanse Vietnampolitiek. In diverse studies over de Nederlandse buitenlandse politiek wordt het protest beschouwd als het einde van een periode van nauwe Nederlands-Amerikaanse betrekkingen.[176]

De vraag is wat Schmelzer heeft bewogen. Was het wel nodig om de bombardementen zo stellig af te keuren? Al snel bleek namelijk dat hij binnen de NAVO een uitzonderingspositie innam; alleen de Deense regering had openlijk kritiek gehad op de bombardementen. Andere bondgenoten hadden het gelaten bij uitingen van 'ernstige bezorgdheid' en eventuele verdergaande kritiek bewaard voor de diplomatieke kanalen.[177] De opstelling van Schmelzer was reden voor *NRC Handelsblad*-commentator Heldring om fel van leer te gaan tegen de minister. In een aantal columns schreef hij dat het protest van Schmelzer onverantwoord, voorbarig en overhaast was ('op een achternamiddag' genomen). In plaats van onderzoek te doen naar de motieven van de Verenigde Staten en de gevolgen van een stellige afwijzing voor de Nederlands-Amerikaanse betrekkingen, had Schmelzer ervoor gekozen de pressie uit de Kamer en de 'anti-Amerikaanse gezindheid' in de samenleving tegemoet te komen.[178]

Heldring had voor een deel gelijk. Schmelzer was inderdaad verontrust over de toenemende kritiek op de Verenigde Staten en de NAVO in de Nederlandse samenleving. Verwijzend naar het protest binnen de Kerken en de demonstratie die op 23 december in Amsterdam was gehouden, benadrukte hij in een codebericht aan de Nederlandse ambassadeur in Washington, Van Lynden, 'hoe algemeen (...) de verontrusting en verontwaardiging [was] over de Amerikaanse bombardementen'.[179] Ook schreef hij dat de bombardementen 'juist in dit stadium' 'buiten proporties' voorkwamen en dat zij 'ernstige schade' konden toebrengen 'aan [het] Amerikaanse prestige hier te lande, doch tevens aan de morele basis van onze NAVO-overeenkomst'.[180]

Maar er was nog een motief. Schmelzer (die in zijn opstelling werd gesteund door Biesheuvel) protesteerde ook, omdat hij geen mogelijkheid meer zag de bombardementen geloofwaardig te verdedigen. Al in 1967 had hij als KVP-fractievoorzitter de motie-Schuijt ondersteund waarin op een stopzetting werd aangedrongen. Daarnaast had hij in interviews sinds zijn aantreden duidelijk vraagtekens geplaatst bij de bombardementen en maakte hij zich – in het algemeen – sterk voor de bevordering van de rechten van de mens. Hij had in mei 1972 de Amerikaanse bombardementen nog wel verdedigd, maar alleen omdat Noord-Vietnam het voorjaarsoffensief was gestart. Nu Nixon echter niets bekend had gemaakt over de toedracht van kerstbombardementen, meende hij geen andere keuze te hebben dan te protesteren. De stilte aan Amerikaanse zijde ergerde hem omdat de bombardementen ook gevolgen hadden voor het imago van de NAVO in Europa. Sowieso leek de Amerikaanse regering de laatste jaren geen rekening meer te houden met haar bondgenoten. Tot tweemaal toe instrueerde Schmelzer Van Lynden dat hij bij de Amerikaanse regering moest aandringen op meer voorlichting over de toedracht van de bombardementen. Ook schreef hij dat het 'voor de Nederlandse regering zeer moeilijk [was] begrip te blijven tonen voor het optreden van een bondgenoot, die overgaat tot de toepassing van militaire middelen om zijn doeleinden te bereiken'.[181]

Opnieuw stootte Schmelzer echter zijn neus (na de affaire rond de erkenning van Noord-Vietnam in maart 1972). Zijn verzoek om informatie bleef onbeantwoord. Het State Department liet weten dat de kritiek van Nederland alleen maar schadelijk was voor de onderhandelingen met Noord-Vietnam. Dat Schmelzer de bombardementen niet kon verantwoorden, was *zijn* probleem. 'If negotiations fail, then there will be plenty of time for criticism. On the other hand, if they succeed, then those allies who criticized us publicly will be looked upon with a jaundiced eye', zo verwoordde een medewerker het standpunt van het State Department.[182] Bovendien meende de minister van Buitenlandse Zaken Rogers dat niet de bombardementen op Noord-Vietnam, maar juist openlijke kritiek van NAVO-bondgenoten schadelijk was voor het Atlantische bondgenootschap. Over de demarche van Schmelzer was hij kritisch: 'We need greater understanding from our long time ally', schreef hij.[183]

Schmelzer leek onder de indruk van de harde opstelling van de Amerikaanse regering. De afwijzende reactie had hij niet verwacht, ook omdat hij eerder in interviews al zijn bedenkingen over de Amerikaanse bombardementen had geuit.[184] In de ministerraad zei hij dat het niet zijn bedoeling was geweest om de Amerikaans-Nederlandse betrekkingen te beschadigen. Volgens Schmelzer was het 'een belangrijk punt voor de toekomst dat enerzijds de goede verstandhouding met de Amerikaanse regering [moest] worden bewaard, maar anderzijds ook rekening [diende] worden gehouden met de emoties hier te lande'.[185] Tot nieuwe stappen, waarop de PVDA-fractie in een vergadering van de Tweede Kamercommissie voor Buitenlandse Zaken aandrong, was hij dan ook niet bereid.[186]

Oud-parlementariër Schmelzer vond dat hij als minister van Buitenlandse Zaken open moest staan voor parlementaire en buitenparlementaire kritiek. De snelle reactie van

Schmelzer, alsmede zijn instructies aan Van Lynden, laten zien dat Schmelzer de toenemende maatschappelijke kritiek op de Verenigde Staten en met name de NAVO zeer serieus nam. Hij meende dat het beter was daaraan tegemoet te komen, dan ertegenin te gaan. Ter verdediging zei Schmelzer achteraf dat hij niet onder druk van 'gepassioneerde minderheden' had gehandeld, maar dat zijn protest steunde op 'een algemeen gevoel van onbehagen dat toen alom aanwezig was'.[187] Maar toch was dat niet het hele verhaal. Schmelzer protesteerde ook omdat de Amerikaanse regering er volgens hem onvoldoende rekenschap van gaf dat haar Vietnampolitiek ook consequenties had voor haar bondgenoten, in die zin dat het imago van het hele bondgenootschap eronder had te leiden. Bovendien vond hij dat hij gezien zijn eerdere kritiek op de Amerikaanse bombardementen niet meer geloofwaardig zou zijn als hij de bombardementen had verdedigd. Wellicht liet Schmelzer zich ook leiden door geldingsdrang. Zo is bekend dat hij er veel moeite mee had dat hij al na twee jaar afscheid moest nemen van het ambt dat hem zo na aan het hart lag.[188]

De reactie van de Amerikaanse regering was zoals gezegd uiterst negatief en ook in Europa nam Schmelzer een minderheidspositie in. De affaire laat zien dat een 'democratisch' buitenlands beleid in het binnenland misschien wel geloofwaardiger overkwam, zoals Schmelzer meende, maar in het diplomatieke verkeer moeilijk lag. Een maand na de kerstbombardementen wees Schmelzer daar zelf ook op in een interview met *Het Vrije Volk*. Hij zei dat hij begrip had voor de maatschappelijke oppositie, maar dat er grenzen zaten aan wat een Nederlandse minister in het diplomatieke verkeer kon uitrichten. Volgens Schmelzer begrepen de mensen niet altijd dat er zekere 'spanning [was] tussen de behoefte aan getuigen en dat wat je internationaal gezien kan doen'.[189]

Sympathie voor Noord-Vietnam

De Amerikaanse bombardementen op Noord-Vietnam tijdens de kerstdagen van 1972 waren niet alleen aanleiding voor kritiek op de Verenigde Staten. Ook verklaarden velen zich in deze periode solidair met Noord-Vietnam. Dat bleek niet alleen uit de donaties die het MCNV vanaf december 1972 ontving, maar ook uit het protest tegen de nationale actie 'Heel Vietnam'.[190] Deze actie, waarbij acht bekende hulporganisaties waren betrokken, werd op 18 december 1972 aan de pers gepresenteerd door de directeur van het Nederlandse Rode Kruis, Alfred van Emden.[191] Het idee voor een grote inzamelingsactie voor zowel Zuid- als Noord-Vietnam was ontstaan in het najaar van 1972, toen een vredesbestand tussen de Verenigde Staten en Noord-Vietnam nog maar een kwestie van tijd had geleken. Hoewel vrede op het moment van de perspresentatie nog niet aan de orde was vanwege de hervatting van de Amerikaanse bombardementen, vond Van Emden dat niet langer kon worden gewacht. Hij hoopte dat Nederland alvast geld zou doneren zodat na het staakt-het-vuren direct met de hulpverlening kon worden begonnen. De actie 'Heel Vietnam' zou worden ingeluid met een grote televisieactie.[192]

Het initiatief kreeg in de weken na de perspresentatie veel belangstelling. De reacties waren echter overwegend negatief. De reden daarvoor was dat de deelnemende organisaties hadden besloten het MCNV buiten de actie te houden, omdat de eenzijdige

hulpverlening van dit comité niet viel te rijmen met het strikt neutrale karakter van het Rode Kruis. Er verschenen negatieve artikelen in dagbladen en tijdschriften, MCNV-bestuurders diskwalificeerden de actie in de media, de PSP-fractie klaagde bij de reclamecodecommissie over de advertentiecampagne, het IKOR weigerde zendtijd en het Nederlandse Rode Kruis werd overstelpt met boze brieven, ook van lokale afdelingen van het Nederlandse Rode Kruis.[193]

De initiatiefnemers, met name het Nederlandse Rode Kruis, werd enerzijds verweten dat ze veel te laat in actie waren gekomen, en anderzijds dat ze het MCNV de wind uit de zeilen wilden nemen nu een bestand dichtbij leek. Critici meenden bovendien dat het Rode Kruis niet in staat was hulp te verlenen aan Noord-Vietnam en dat het geld dus naar het als corrupt bekendstaande Zuid-Vietnamese regime zou gaan.[194] Ook viel niet goed dat de organisaties wilden wachten met hulpverlening totdat het bestand was getekend, omdat gezien de Amerikaanse bombardementen Noord-Vietnam direct hulp nodig had. Dat de actie 'Heel Vietnam' facilitair werd ondersteund door de Nederlandse regering en lokale overheden, was ook aanleiding voor kritiek. In het verleden had het MCNV het in veel steden moeilijk gehad om toestemming te krijgen voor een collecte. In februari 1973 stelden linkse Kamerleden, onder wie PVDA-parlementariër Jan Pronk, daarover Kamervragen aan minister van Binnenlandse Zaken, Willem Jacob Geertsema.[195]

De directeur van het Rode Kruis, Van Emden, was verrast en ontdaan over de nadelige publiciteit voor de actie 'Heel Vietnam'. Hij begreep niet waarom een strikt neutrale organisatie als het Rode Kruis zo negatief werd bejegend. Was het soms omdat een meerderheid van de media sympathie had voor Noord-Vietnam en 'Vietnam communistisch wilde zien', vroeg Van Emden zich in een vergadering af.[196] In interviews met verschillende media sprak hij met waardering voor het MCNV, maar wees hij er ook op dat een strikt neutrale organisatie als het Rode Kruis nu eenmaal niet kan samenwerken met 'mensen die Nixon een moordenaar en Thieu een oplichter noemen'. Dat zou namelijk de onderhandelingspositie van het Rode Kruis, bijvoorbeeld ten aanzien van krijgsgevangenen, kunnen schaden.[197] Ook zei hij dat het Internationale Rode Kruis via het Russische Rode Kruis prima in staat was hulp te verlenen. Sterker nog, in de afgelopen jaren had Noord-Vietnam volgens Van Emden al zeventig miljoen aan hulp van het Rode Kruis ontvangen en had het MCNV soms ook gebruik gemaakt van Rode Kruiskanalen. Over de ophef zei hij verontwaardigd tegen *De Telegraaf*, dat hij weigerde te geloven dat de critici een groot gedeelte van de bevolking vertegenwoordigden. 'Er is opeens een minderheid die zich, om welke redenen dan ook, luidkeels tegen ons verzet. Voelen deze mensen hun verantwoordelijkheid wel?' zei hij.[198]

De verdeeldheid tussen het Rode Kruis en het MCNV liep zo hoog op dat de Koningin in overleg met premier Biesheuvel ervan afzag de televisieactie waarmee 'Heel Vietnam' zou worden ingeluid, in te leiden met een oproep aan de Nederlandse bevolking.[199] Ook werd van diverse zijden aangedrongen op bemiddeling tussen beide partijen. Namens de organisatoren van de nationale demonstratie waagden de PVDA'ers André van der Louw en Harry van den Bergh een poging, maar dit leverde niets op. Het kwam niet eens tot een gesprek tussen de organisatoren van 'Heel Vietnam' en het MCNV.[200] Het gevolg was dus dat er na de Parijse Akkoorden in januari 1973 twee inzamelingsacties

naast elkaar bestonden en geldgevers gedwongen werden te kiezen, al besloten veel mensen aan beide acties geld te geven. Om dit te stimuleren, maakte de Rijksvoorlichtingsdienst bekend dat de Koningin aan beide acties een bedrag zou doneren.[201] Dat kon echter niet voorkomen dat de actie 'Heel Vietnam' aanzienlijk minder ontving dan het MCNV. Ondanks een extra landelijke actie in de zomer bleef de teller in september steken op 2,9 miljoen gulden. Het MCNV haalde in heel 1973 5,9 miljoen gulden op.[202]

De ophef verbaasde het kabinet-Biesheuvel. In de ministerraad werd met zorg gesproken over de sympathiebetuigingen voor Noord-Vietnam en het MCNV. 'Bij de publieke opinie in Nederland bestaat een vrij sterke neiging om reeds voor het tekenen van een bestand eenzijdig hulp aan Noord-Vietnam te verlenen,' zei minister van Ontwikkelingssamenwerking Boertien.[203] Bovendien keurde het kabinet het af dat gemeenteraden van diverse Nederlandse steden, onder andere Amsterdam en Utrecht, zich hadden voorgenomen hulp te verlenen aan een Noord-Vietnamese stad. Hoewel de regering voorstander was van hulpverlening aan Noord-Vietnam na een vredesakkoord en daarvoor ook al plannen maakte, vond zij het principieel onjuist dat gemeenteraden weigerden naast een Noord-Vietnamese stad een Zuid-Vietnamese stad te adopteren.[204] Het kabinet stond echter machteloos, aangezien gemeenten er vrij in waren welke stad zij wilden adopteren. Via een aantal burgemeesters probeerde Schmelzer wel een vinger aan de pols te houden.[205]

Net zoals de ophef over de kerstbombardementen, probeerde Schmelzer vervolgens deze ontwikkeling te kanaliseren. In maart 1973 besloot hij Noord-Vietnam diplomatiek te erkennen. De erkenning lag aan de ene kant voor de hand, omdat de Verenigde Staten en Noord-Vietnam op 27 januari 1973 in Parijs het langverwachte vredesakkoord tekenden en de Nederlandse zaakgelastigde in Peking inmiddels een oriënterend bezoek had gebracht aan Hanoi. Aan de andere kant had de Amerikaanse regering opnieuw bezwaren tegen de Nederlandse erkenning, dit keer vanwege berichten over nieuwe Noord-Vietnamese infiltraties in Zuid-Vietnam. Schmelzer besloot het protest van de Amerikaanse regering echter te negeren, omdat uit andere bronnen nog niets was gebleken van Noord-Vietnamese infiltraties. Ook zei hij dat uitstel uit binnenlandspolitiek oogpunt niet verstandig was. Al maanden werd in de media en in de Kamer aangedrongen op erkenning, zodat de hulpverlening aan Noord-Vietnam op gang zou kunnen komen. In de ministerraad zei Schmelzer dat hij tot erkenning wilde overgaan, omdat nog langer uitstel zou kunnen leiden tot 'nieuwe parlementaire discussies (...) die alleen maar weer de gelegenheid openen voor de tegenstanders van de Verenigde Staten om uiting te geven aan hun anti-Amerikaanse gevoelens, wat niet in het belang ligt van de Nederlands-Amerikaanse betrekkingen'.[206]

Conclusies

Na zijn diplomatieke protest tegen de Amerikaanse bombardementen ontving Schmelzer een reeks brieven van verontruste burgers. Een daarvan was van ene L. Verhagen uit Oosterbeek. In zijn brief schreef Verhagen verontwaardigd dat hij niets begreep van

het protest van de minister. Hij vertelde dat hij iedereen in zijn omgeving 'op de man af' had gevraagd wat zij van de bombardementen vonden. De conclusie was duidelijk. '*Niemand* heb ik gesproken die de bombardementen op de een of andere manier afkeurt,' schreef hij. De mensen vonden de bombardementen, zo voegde hij daaraan toe, 'jammer, maar noodzakelijk'.[207]

Gezien de protestgolf rond de kerstdagen van 1972 hebben de pro-Amerikaanse brieven die zich bevinden in de archieven van de ministeries een ontnuchterende werking. Ze laten zien dat er ook – en waarschijnlijk heel veel – mensen waren die de bombardementen niet afkeurden of er simpelweg niet over nadachten. Vier jaar eerder, in 1968, was al uit een uitvoerig landelijk enquêteonderzoek gebleken dat de meerderheid van de Nederlandse bevolking voor de Amerikaanse aanwezigheid in Zuid-Vietnam was. Dat had destijds tot verraste reacties geleid, omdat werd verwacht dat de dominante kritiek uit veelal linkse hoek representatiever voor de mening van de Nederlandse bevolking zou zijn dan zij in werkelijkheid was.

1972 was echter geen 1968. Ondanks de pro-Amerikaanse geluiden in de brieven aan de regering of de brievenrubrieken van *Elsevier* of *Het Parool* mag worden aangenomen dat een meerderheid van de Nederlandse bevolking de kerstbombardementen veroordeelden. Dat bleek niet alleen uit een opinieonderzoek, maar ook uit de reeks van lokale en landelijke acties die bovendien uit brede kring afkomstig waren. Verslagen van de Amerikaanse ambassade, de codeberichten van Schmelzer aan Washington of commentaren in de media geven ook weinig reden tot twijfel. In Nederland was er rond de kerst van 1972 sprake van een nog niet eerder vertoonde golf van maatschappelijk protest tegen de Verenigde Staten.

De periode 1970-1973 overziend dringt zich een aantal conclusies op. In de eerste plaats kan worden geconcludeerd dat deze jaren vooral in het teken stonden van een toenemend engagement met Noord-Vietnam. Dat was een direct gevolg van de verandering van het conflict. Sinds de Amerikaanse regering onderhandelde met Noord-Vietnam over een politieke oplossing, was een hoop spanning van het conflict weggenomen. Het conflict stond niet meer of veel minder symbool voor een *clash* tussen het Westen en het communisme. Dat kwam ook doordat de Amerikaanse troepen geleidelijk werden teruggetrokken en de Amerikaanse regering toenadering zocht tot de Sovjet-Unie en China. Het gevolg van deze ontwikkeling was enerzijds dat Noord-Vietnam steeds meer als een 'gewoon' derde wereldland werd beschouwd. Anderzijds was er nog minder begrip voor de Amerikaanse bombardementen op Noord-Vietnam dan in de jaren zestig. Het engagement met Noord-Vietnam bleek uit het succes van het MCNV in deze periode, maar ook uit het debat over de erkenning van Noord-Vietnam.

Hierop aansluitend kan in de tweede plaats worden geconcludeerd, dat het in de jaren zeventig nauwelijks nog omstreden was om kritiek te uiten op de Verenigde Staten. De meeste kranten veroordeelden de bombardementen, de actualiteitenrubrieken zonden reportages uit over de gevolgen van deze bombardementen en in interviews toonde Schmelzer, zonder de Verenigde Staten af te vallen, begrip voor de maatschappelijke kritiek en stelde hij zelfs de grondslagen van de Amerikaanse aanwezigheid in Zuid-

Vietnam ter discussie. Deze ontwikkeling ging ten koste van het politieke protest tegen het conflict. Want tegen wie of wat moesten de protestacties worden gericht? Het gevolg was dat de beweging in 1970 en 1971 versnipperde en het Medisch Comité Nederland-Vietnam het nieuwe gezicht werd van de beweging. Toen bleek dat de praktische hulpverlening een succes was en het comité met zijn inzamelingsacties de betrokkenheid onder de bevolking met het conflict versterkte, gingen ook meer politiek gerichte activisten zich daarvoor inzetten.

De derde conclusie is dat het kabinet-Biesheuvel meer dan het kabinet-De Jong openstond voor de maatschappelijke kritiek op de Verenigde Staten. Na negentien jaar Luns en vier jaar het kabinet-De Jong meende Schmelzer, maar ook de meeste andere ministers, dat er naar deze kritiek geluisterd moest worden om een verdere uitbreiding daarvan te voorkomen. Het ministerie van Buitenlandse Zaken ontving actiegroepen, het kabinet overwoog serieus een informatiebureau voor de Voorlopige Revolutionaire Regering toe te staan en Schmelzer toonde in de Kamer begrip voor de verontwaardiging over het voortduren van de Amerikaanse aanwezigheid in Zuid-Vietnam. Toch veranderde het regeringsstandpunt niet. Tot december 1972 bleef Schmelzer van mening dat het onjuist zou zijn om de Amerikaanse regering te bekritiseren zonder ook kritisch te zijn over Noord-Vietnam. Met andere woorden: de boodschap bleef hetzelfde, maar deze werd anders verpakt.

In de vierde plaats blijkt uit dit hoofdstuk dat de ophef rond de kerstbombardementen in december 1972 is versterkt door de bijzondere omstandigheden waaronder zij plaatsvonden (aan de vooravond van kerst, onverwachts en zonder toelichting) en het onrustige en instabiele politieke klimaat in Nederland. De uitslag van de Tweede Kamerverkiezingen van november 1972 had een nog niet eerder vertoond gepolariseerd electoraat laten zien. Zowel de PVDA als de VVD had gewonnen, terwijl de christelijke partijen, met name de KVP, opnieuw veel verlies hadden moeten incasseren. De uitslag werd algemeen beschouwd als historisch, omdat de confessionelen hun dominante positie kwijt waren. Een tijdperk was afgesloten. Exemplarisch voor de politieke onrust was dat diverse gemeenten het demissionaire kabinet-Biesheuvel moties stuurden, waarin zij de hervatting van de bombardementen veroordeelden en de regering opdroegen de motie over te brengen aan de Amerikaanse regering. Exemplarisch was ook dat de confessionele partijen gehoor gaven aan een oproep voor een nationale demonstratie, waardoor deze betoging ongetwijfeld nog meer mensen trok. In een andere politieke context was de deelname van de confessionele politici niet erg waarschijnlijk geweest.

Ten slotte kan worden geconcludeerd dat Schmelzer vond dat de kritiek in de Nederlandse samenleving op de Verenigde Staten en de NAVO in december 1972 zo was toegenomen, dat hij daaraan wel tegemoet moest komen. Hoewel zijn diplomatieke protest mede ten doel had de negatieve kritiek op de Verenigde Staten te temperen, had de Amerikaanse regering geen begrip voor zijn opstelling. Terwijl Schmelzer van mening was dat de bombardementen schadelijk waren voor de beeldvorming van de NAVO, reageerde de Amerikaanse regering dat Schmelzers kritiek onverantwoord was en op termijn meer schade kon berokkenen aan het Atlantische bondgenootschap dan de bombardementen.

Slotbeschouwing

De steun van de Nederlandse regering voor het Amerikaanse militaire optreden in Vietnam in 1965 en 1973 heeft menigeen tot wanhoop gedreven. 'De verdienste van Luns is dat hij door de gewekte verontwaardiging de energie losslaat die je nodig hebt om zo'n loodzwaar project op langere termijn vol te houden,' schreef oud-studentenleider en Vietnamactivist Ton Regtien in zijn herinneringen aan de jaren zestig.[1] En in de televisiedocumentaire *Vietnam: echo in Nederland* uit 1986 zei de christelijke activist Laurens Hogebrink terugkijkend: 'Het kostte de grootst mogelijke moeite om het parlement tot uitspraken te dwingen en dan nog de minister van Buitenlandse Zaken, dat was Luns in die tijd (...) die interesseerde dat geen fluit.'[2]

De teleurstelling die het officiële Nederlandse standpunt destijds heeft veroorzaakt, klinkt door in het onderzoek naar de maatschappelijke effecten van de Vietnamoorlog op Nederland. Daarin wordt het politieke debat over de oorlog over het algemeen beschouwd als een tweestrijd tussen de Vietnambeweging en een pro-Amerikaanse en conservatieve regering, gepersonifieerd in minister Luns. In deze studie is getracht dit zwart-witbeeld te nuanceren. De belangrijkste vragen die daarbij als uitgangspunt hebben gediend zijn: hoe is het politieke debat over de steun van de Nederlandse regering aan de Amerikaanse militaire optreden in Vietnam verlopen? Welke plaats namen de actiegroepen in in het debat en hoe lagen de verhoudingen tussen actiegroepen, de media, het parlement en de regering? Hoe zijn de kabinetten omgegaan met de maatschappelijke en parlementaire kritiek? En in hoeverre stond de Nederlandse regering onder druk van de Amerikaanse bondgenoot om loyaal te blijven? Hieronder volgt eerst een aantal conclusies. Deze worden daarna per kabinetsperiode verder uitgewerkt. Aansluitend wordt kort stilgestaan bij de reactie van het kabinet-Den Uyl op de oorlog in Vietnam.

Om te beginnen kan worden geconcludeerd dat de regering altijd achter de Amerikaanse Vietnampolitiek heeft gestaan. Hoewel sommige ministers achter de schermen kritiek hadden op de voortdurende bombardementen, was het Amerikaanse optreden geen aanleiding om de steun aan het Amerikaanse optreden in Vietnam te heroverwegen. De verdeeldheid die de oorlog veroorzaakte binnen de NAVO was voor de regering juist reden het belang van de Atlantische betrekkingen voor de Nederlandse buitenlandse politiek te blijven benadrukken. Het protest dat minister van Buitenlandse Zaken Schmelzer in december 1972 indiende bij de Amerikaanse regering naar aanleiding van de kerstbombardementen vormde daarop geen uitzondering. Met dit protest wilde hij

voorkomen dat de toenemende maatschappelijke en politieke kritiek op de Verenigde Staten en de NAVO zich in Nederland nog verder zou uitbreiden.

Hierop aansluitend moet tevens worden geconcludeerd dat de Nederlandse regering zich – bij vlagen – wel degelijk zorgen heeft gemaakt over de maatschappelijke kritiek op de Vietnamoorlog. Zowel het kabinet-Cals, als het kabinet-De Jong en het kabinet-Biesheuvel was onzeker over wat zij aanmoest met de afkeurende reacties op de Nederlandse ondersteuning van het Amerikaanse optreden. Was de kwestie-Vietnam begin 1965 nog primair het domein van de minister van Buitenlandse Zaken, slechts een jaar later was zij onderwerp van publiek debat. Om de kritiek op te vangen en de steun aan de Amerikaanse Vietnampolitiek te kunnen handhaven, heeft de regering regelmatig concessies moeten doen. Zo kan worden gewezen op de toezeggingen die Luns deed aan het parlement naar aanleiding van de motie-Schuijt, waarin de Kamer aandrong op een stopzetting van de Amerikaanse bombardementen. Om deze motie niet te hoeven uitvoeren, kwam Luns de Kamer op verschillende manieren tegemoet. In 1968, en later nog een keer in 1970, benaderde hij onder druk van het parlement zelfs een aantal landen om tot een internationale vredesoproep te komen. En in december 1972 diende de opvolger van Luns, Schmelzer, zoals gezegd onder maatschappelijke en politieke druk een protest in bij de Amerikaanse regering tegen hernieuwde bombardementen op Noord-Vietnam.

Het waren niet alleen activisten of linkse intellectuelen, journalisten en politici die meenden dat de Nederlandse regering een actiever en op vrede gericht Vietnambeleid moest gaan voeren. Vanaf 1966 ongeveer drong een meerderheid van de Tweede Kamer daar op aan. De reeds genoemde motie-Schuijt vormt daarvoor het beste bewijs. Anders dan in sommige onderzoeken wordt beweerd, was deze motie geen onschuldig verzoek. Met uitzondering van de Franse regering had namelijk nog geen NAVO-bondgenoot tot dan toe openlijk opgeroepen de bombardementen op Noord-Vietnam te staken. Vanuit internationaal perspectief bezien was de Tweede Kamer in 1967 zijn tijd dus vooruit. De snel toenemende betrokkenheid van de Tweede Kamer bij het conflict in Vietnam vanaf 1966 kan voor een belangrijk deel worden verklaard door electorale verschuivingen en de teloorgang van het confessionele politieke midden. We zien dat de regering vooral na verloren verkiezingen onder druk stond vanwege haar pro-Amerikaanse standpunt. Dat was het geval in maart 1966, in februari 1967 en in november 1972. Het was met name de PVDA die de binnenlandspolitieke onrust aangreep om de verdeeldheid en onzekerheid in de confessionele regeringspartijen verder aan te wakkeren. De druk op de regering werd versterkt door de kritiek in de steeds progressiever wordende media. Parlementsleden waren gevoelig voor het veelgehoorde verwijt dat zij te weinig tegenwicht boden aan de regering of nog te veel achter de Verenigde Staten aan liepen.

Uit deze studie komt naar voren dat de Vietnambeweging bestond uit activisten en groepen met uiteenlopende motieven, achtergronden en doelstellingen. Ook blijkt dat deze actiegroepen elkaar vaak tegenwerkten en dat er lange periodes waren dat ze nauwelijks zichtbaar waren in het publieke debat. Achteraf gezien kan de periode 1967 en 1968 worden beschouwd als een bloeiperiode van de protestacties tegen de Vietnamoorlog en het standpunt van de Nederlandse regering. Toch slaagde de actiegroepen

er ook in deze periode niet in directe politieke invloed uit te oefenen. Politiek Den Haag – ook de PVDA – behield altijd een zekere afstand tot het buitenparlementair protest tegen de oorlog; de meeste doelstellingen van de Vietnambeweging zijn dan ook niet bereikt. Hieraan moet worden toegevoegd dat de mensen die protestacties organiseerden of daaraan deelnamen vaak te hoge verwachtingen hadden van hun acties. Met veel goede moed en idealisme trokken zij ten strijde om vervolgens hevig teleurgesteld te raken als hun ideeën niet werden gehoord door de landelijke politiek of de media. Dat was de tragiek van de Vietnambeweging. Hoewel activisten streefden naar zo veel mogelijk politieke en publieke steun, waren hun eisen daar doorgaans te radicaal voor.

Toch blijkt ook dat de regering op enkele punten gehoor heeft gegeven aan maatschappelijk protestacties. In deze studie is zowel een hoofdstuk gewijd aan de protesten tegen het verbod op de leuze 'Johnson oorlogsmisdadiger' als aan de protesten tegen de plannen van de regering om een Amerikaanse deserteur aan de Verenigde Staten over te dragen. De kwesties maken duidelijk dat de Vietnamoorlog een uitermate geschikt thema was om mensen, organisaties en media in korte tijd te mobiliseren en dat pressiegroepen direct effect op de regering konden hebben. De twee casussen ondersteunen de theorie van de historicus James Kennedy dat Nederlandse 'elites' in de jaren zestig gevoelig waren voor maatschappelijke oppositie en dat zij geneigd waren daaraan deels toe te geven als het protest te omvangrijk dreigde te worden. Deze wat toegevende houding zien we begin jaren zeventig ook terug bij minister van Buitenlandse Zaken Schmelzer.

Zoals we hieronder nog zullen zien, kan worden gesteld dat de Nederlands-Amerikaanse betrekkingen ten tijde van het Amerikaanse optreden in Vietnam lange tijd goed waren. Luns en de Amerikaanse regering lagen op één lijn en overlegden regelmatig over de Amerikaanse Vietnampolitiek en de maatschappelijke reacties die deze in Nederland teweegbracht. In 1972 ondergingen de betrekkingen mede onder invloed van de Vietnamoorlog echter een verzakelijking. Schmelzer verweet de Amerikaanse regering vooral dat zij er geen rekening mee hield dat de voortdurende bombardementen ook een negatief effect hadden op het imago van de NAVO in West-Europa. De Amerikaanse regering was echter niet gediend van de kritiek van de Nederlandse bewindsman, en meende juist dat zijn openlijke protest in december 1972 ten koste ging van het aanzien van de NAVO.

Ten slotte is in deze studie aandacht besteed aan de mening van de zwijgende meerderheid over de Vietnamoorlog. Dat is relevant omdat in het debat over de Vietnamoorlog voortdurend de vraag opspeelde of activisten en linkse critici van het Amerikaanse ingrijpen representatief waren voor de Nederlandse bevolking of dat zij slechts een 'luidruchtige minderheid' vertegenwoordigden. Geconcludeerd kan worden dat Nederlandse bevolking de kritiek op de grondslagen van de Amerikaanse militaire interventie zeker tot 1968 niet onderschreef. Terwijl de juistheid van de Amerikaanse Vietnampolitiek ter discussie stond in media en in het parlement, bleek uit een landelijke enquête in april 1968 dat de meerderheid van de Nederlanders meende dat de Amerikaanse interventie in Zuid-Vietnam terecht was. De opiniepeiling liet zien dat tussen

1965 en 1968 een discrepantie was ontstaan tussen de openbare meningsvorming en de opinie van de meerderheid van de Nederlandse bevolking over de oorlog in Vietnam. Toch ging de veelgehoorde kritiek op de Amerikaanse Vietnampolitiek niet helemaal voorbij aan het brede publiek. Want uit dezelfde opiniepeiling bleek ook dat een meerderheid het eens was met de stelling dat de Verenigde Staten de bombardementen op Noord-Vietnam moesten stopzetten om op die manier onderhandelingen mogelijk te maken. Hieruit kan worden afgeleid dat ook het regeringsstandpunt niet werd onderschreven door de meerderheid van de Nederlandse bevolking.

Aan het begin van de jaren zeventig werd de kloof tussen critici van het Amerikaanse optreden en het grote publiek kleiner. Dit kan voor een belangrijk deel worden verklaard door de toenemende weerzin die de Amerikaanse aanwezigheid in Zuid-Vietnam opriep. Maar inmiddels was ook duidelijk dat de Verenigde Staten hun troepen geleidelijk terugtrokken en de internationale verhoudingen in het teken stonden van ontspanning. Hierdoor was het voor velen gemakkelijker om kritiek te uiten op de Verenigde Staten dan in de jaren zestig, toen de Vietnamoorlog nog in brede kring werd beschouwd als een confrontatie tussen het Westen en het communisme.

Het kabinet-Cals, 1965-1966

Het kabinet-Cals, dat een coalitie was tussen de KVP, de ARP en de PVDA, regeerde in een periode dat de Amerikaanse militaire betrokkenheid bij Zuid-Vietnam veranderde van een sluimerend conflict in het verre Zuidoost-Azië tot een oorlog waarover dagelijks in de media werd bericht. Het begin van de permanente bombardementen in maart 1965 was aanleiding voor kleine protestacties van pacifisten, communisten en linkse jongeren, maar deze kregen niet veel aandacht van de media. In de Tweede Kamer deden de buitenlandvertegenwoordigers van de grote partijen de waarschuwingen van PSP-Kamerleden af als onrealistisch en anti-Amerikaans. Naar de CPN werd al helemaal niet geluisterd. In de eerste maanden van 1965 bestond met andere woorden een brede consensus dat het Amerikaanse militaire ingrijpen gerechtvaardigd was met het oog op een opmars van communistisch China in Zuidoost-Azië.

Toch begon deze consensus al vroeg – nog voor 1966 – scheurtjes te vertonen. Naarmate de bombardementen langer aanhielden en meer en meer Amerikaanse grondtroepen naar Zuid-Vietnam vetrokken, kwam ook kritiek uit andere dan pacifistische en communistische kringen. In *Trouw* verschenen kritische stukken, intellectuelen en geestelijken ondertekenden petities of lieten zich horen in de media, het PVDA-bestuur gaf verklaringen uit waarin de Amerikaanse uitleg van de strijd werd genuanceerd en in de ARP boog een commissie zich over de achtergronden van het conflict. In oktober 1965 organiseerden twee Amsterdamse studentenorganisaties bovendien een teach-in in Amsterdam die door circa 2000 personen, voornamelijk studenten, werd bezocht en voorpaginanieuws was.

Hoe verschillend de achtergrond van de critici in de beginfase ook was, zij deelden de overtuiging dat de Amerikaanse interventie de ontwikkeling van een jonge gedekoloniseerde Zuidoost-Aziatische staat tegenhield. Zij zagen het conflict niet als een

voorbode van een communistische expansie, maar als een binnenlands conflict tussen een opstandige beweging en een autoritair en slecht functionerend (en corrupt) Zuid-Vietnamees regime. Zij verweten de Amerikaanse regering met andere woorden te interveniëren in een binnenlands sociaal proces. Bovendien achtten zij het niet mogelijk dat van Zuid-Vietnam een soort anticommunistisch bolwerk kon worden gemaakt. Dat het conflict door de Amerikanen werd uitgevochten met de meest moderne militaire middelen, waarvan de gevolgen ongeveer vanaf het begin van 1966 op de televisie te zien waren, versterkte de verontwaardiging. Met name de bombardementen werden immoreel bevonden.

Over een mogelijke oplossing van het conflict liepen de meningen meer uiteen. Sommigen pleitten voor een interventie van de Verenigde Naties, anderen wezen naar de Akkoorden van Genève van 1954, waarin verkiezingen in heel Vietnam waren overeengekomen en weer anderen zagen een alternatief in de omvangrijke (maar machteloze) boeddhistische beweging in Zuid-Vietnam. Opvallend was dat veel critici ervoor terugdeinsden een algehele terugtrekking van de Amerikaanse troepen te eisen, omdat dat mogelijk een verkeerd signaal aan de communistische wereld zou geven. Tot 1973 zou deze eis omstreden blijven.

In 1965 vormde de kwestie-Vietnam voor het kabinet nog geen groot probleem. Dat kwam omdat de Tweede Kamer en het merendeel van de media het Amerikaanse optreden en de steun die Luns hiervoor had uitgesproken, onderschreven. Met Luns waren de meeste politici er in de beginfase van overtuigd dat Noord-Vietnam een 'vazal' was van China, dat Noord-Vietnam het conflict was begonnen en dat het niet juist was om de Amerikaanse bondgenoot, waaraan Nederland bovendien zijn bevrijding had te danken, te bekritiseren. Opvallend was dat Kamerleden zich in deze periode vaak op de vlakte hielden met het argument dat de mogelijkheden van de Nederlandse regering in het buitenland niet moesten worden overschat, en dat het vanuit Nederland onmogelijk was om de militaire situatie in Vietnam te beoordelen. Dat is opvallend omdat nauwelijks anderhalf jaar later het gebrek aan kennis van de oorlog in Vietnam voor Kamerleden geen belemmering meer zou zijn om een oordeel over het conflict uit te spreken.

Toch was al vrij snel duidelijk dat het Amerikaanse militaire optreden op termijn een probleem kon opleveren voor het kabinet-Cals. Niet alleen bestond binnen de PVDA-fractie twijfel en verdeeldheid, ook de PVDA-ministers Den Uyl en Vondeling spraken hun bedenkingen uit in de ministerraad. Zij zeiden te twijfelen of het Amerikaanse militaire optreden, met name de bombardementen, wel zo onvermijdelijk en gerechtvaardigd waren als de regering in Washington deed voorkomen. Bovendien vonden zij het niet prettig dat Luns in het openbaar zo expliciet zijn steun uitsprak voor het Amerikaanse militaire optreden. Terwijl Luns meende dat Nederland achter de Verenigde Staten moest staan om (verdere) verdeeldheid in het Atlantische bondgenootschap tegen te gaan, vonden de PVDA-ministers dat de Nederlandse regering juist een poging moest wagen de Amerikaanse bondgenoot ('van vriend tot vriend' zoals Den Uyl zei) tot redelijkheid te manen. De kritiek vanuit de PVDA op Luns dateerde al van voor het aantreden van het kabinet-Cals. Al jaren vond men in PVDA-kringen

dat Luns een starre kijk had op het Oost-Westconflict en weinig oog had voor de vorming van nieuwe naties in de derde wereld.

In 1966 werd de Vietnamoorlog een groter probleem voor het kabinet-Cals. Dat kwam omdat kritiek op het Amerikaanse optreden steeds nadrukkelijker gebruikt werd als een pressiemiddel tegen het establishment. 1966 staat bekend als het jaar waarin de al eerder ingezette maatschappelijke onvrede over het politieke bestel tot een uitbarsting kwam. Gestimuleerd door het omstreden huwelijk van Beatrix en Claus in maart 1966 ontstond in dit jaar een progressieve maatschappelijke beweging tegen de zogenoemde regentenmentaliteit van Nederlandse gezagsdragers. Dat uitte zich ook in Vietnamdemonstraties, waarbij jongeren de politie provoceerden door massaal de leuze 'Johnson moordenaar!' te roepen. Deze leuze was in de jaren zestig verboden, omdat die beledigend was voor een bevriend staatshoofd. Anders dan de kleine demonstraties in 1965 kregen deze betogingen veel aandacht van de media.

Bovendien kwam de maatschappelijke onvrede kort na het huwelijk tot uiting in de uitslag van de verkiezingen voor de Provinciale Staten; de regeringspartijen KVP en PVDA leden voor het eerst een forse nederlaag, terwijl de oppositiepartijen PSP en de Boerenpartij wonnen. Het directe gevolg was dat het PVDA-bestuur, dat ook intern te maken had met een radicale stroming (het latere Nieuw Links) en al jaren op zoek was naar een duidelijker profiel, de oorlog in Vietnam aangreep om zich nadrukkelijker als een linkse partij neer te zetten. In mei 1966 veroorzaakte het bestuur opschudding toen het een open brief overhandigde aan de Amerikaanse ambassadeur, waarin het pleitte voor een stopzetting van de Amerikaanse bombardementen. Het was de eerste keer dat de PVDA het conflict om politieke redenen bekritiseerde.

De brief zette het kabinet-Cals korte tijd onder druk, omdat de inhoud bepaald niet correspondeerde met het regeringsbeleid. Hoewel de PVDA-ministers en de confessionele ministers de zaak snel oplosten, maakt de affaire duidelijk dat het kabinet-Cals kwetsbaar was. In dit verband is het interessant om op te merken dat het Amerikaanse militaire optreden in Vietnam serieuze problemen had kunnen opleveren, als het kabinet in oktober 1966 niet voortijdig ten val was gekomen over een begrotingskwestie. In 1967 escaleerde de Vietnamoorlog namelijk zo ernstig dat de kloof tussen de KVP-minister Luns en minister van Defensie De Jong aan de ene kant en PVDA-ministers Vondeling en Den Uyl aan de andere kant vermoedelijk onoverbrugbaar was geworden.

De toenemende maatschappelijke verontrusting en kritiek ging niet voorbij aan het parlement en de regering. In de zomer van 1966 waren de vele brieven die de regering ontving van verontruste Nederlanders voor Cals reden om een vredesinitiatief te overwegen. In oktober 1966 zeiden zowel linkse als rechtse Kamerleden in het parlement dat de Nederlandse regering zich actiever moest gaan opstellen door de strijdende partijen op te roepen de strijd te staken. Daarbij werd ook verwezen naar de toenemende verontrusting in het land. Voor actiegroepen was echter minder begrip. Protestacties werden genegeerd of gewantrouwd vanwege de deelname van de PSP of, erger, de CPN. Bovendien vonden Kamerleden buitenparlementair protest veelal ondemocratisch en onbehoorlijk. In het najaar van 1966 ging de Kamer dan ook niet in op de eerste landelijk opgezette Vietnampetitie, die werd ondertekend door 60.000 mensen.

Het kabinet-De Jong, 1967-1971

Het kabinet-De Jong, dat bestond uit de KVP, de ARP, de CHU en de VVD, heeft vooral in het eerste jaar van zijn ambtstermijn onder druk gestaan vanwege zijn pro-Amerikaanse standpunt ten aanzien van de Vietnamoorlog. Dat kwam in de eerste plaats door de escalatie in Vietnam zelf. In 1967 nam de kritiek in zowel de Verenigde Staten als de rest van de wereld in snel tempo toe. De Amerikaanse media beoordeelden het conflict in toenemende mate als uitzichtloos, in grote Amerikaanse steden vonden massademonstraties plaats en prominenten, zoals Martin Luther King, keerden zich openlijk tegen de oorlog. Ook in de Nederlandse media werd gedebatteerd over de vraag of de Amerikaanse regering de bombardementen moest stoppen om onderhandelingen naderbij te brengen.

Bovendien organiseerde het comité rond de oud-verzetsstrijder Piet Nak, mede geïnspireerd door de gebeurtenissen in de Verenigde Staten, in mei en oktober 1967 omvangrijke demonstraties, waaraan respectievelijk 10.000 en 15.000 mensen deelnamen. Deze betogingen verschilden niet alleen van de demonstraties in 1966 vanwege de omvang, maar ook vanwege de gematigde toon en het gemengde publiek. Dat de opkomst zo hoog en het publiek zo gemêleerd was, was mede een gevolg van de belangstelling van de media voorafgaand aan de demonstraties. Piet Nak en de zijnen waren de eersten die nadrukkelijk contact zochten met de media, waaronder de televisie, en daarin ook succesvol waren.

In de tweede plaats stond het kabinet-De Jong onder druk door de politieke onrust in Nederland. Het kabinet-De Jong trad aan na een revolutionair gelopen Tweede Kamerverkiezing. Grote verliezers waren de KVP en de PVDA, terwijl de partijen die hadden geageerd tegen het politieke bestel, nieuwkomer D66 en de Boerenpartij, als winnaars uit de bus kwamen. De uitslag liet zien dat de kiezer op drift was en dat het proces van ontzuiling tot in politiek Den Haag was doorgedrongen. Het gevolg was dat de reeds aanwezige tegenstelling tussen de PVDA en de confessionele partijen, met name de KVP, werd versterkt. Naast het thema ontwikkelingssamenwerking greep de PVDA de Vietnamoorlog aan om de verdeeldheid in de confessionele partijen, waarbinnen een progressieve stroming actief was, te versterken.

Maar het kabinet had het ook aan zichzelf te wijten dat het zo werd bekritiseerd. Meer dan het kabinet-Cals nam dit kabinet stelling voor de Verenigde Staten en tegen Noord-Vietnam. Daarmee verwijderde het zich van een groot deel van de publieke opinie, die ook de Amerikaanse regering verantwoordelijk hield voor het voortduren van het conflict. Opvallend was vooral de stelligheid waarmee De Jong achter het Amerikaanse optreden stond. De andere ministers sloten zich hierbij aan. Van de ministers in het kabinet-De Jong plaatste alleen de ARP-minister van Verkeer en Waterstaat, Bakker, in de ministerraad kritische kanttekeningen bij de Amerikaanse Vietnampolitiek.

Vrij snel na het aantreden van het kabinet-De Jong, in augustus 1967, kwam het kabinet in botsing met het parlement over de Vietnamoorlog. Aanleiding was de motie-Schuijt die de grote partijen gezamenlijk overeen waren gekomen. Daarin werd

de regering opgedragen bij de Amerikaanse regering aan te dringen op een stopzetting van de Amerikaanse bombardementen om onderhandelingen mogelijk te maken. Hoewel de motie onmiskenbaar een reactie was op de toenemende verontrusting in de publieke opinie, moet zij ook worden gezien als een product van de toenemende tegenstelling tussen de PVDA en de confessionele partijen. De laatstgenoemde partijen wilden voorkomen dat de PVDA-fractie een scherpere motie zou indienen, omdat de kans aanwezig was dat in dat geval een deel van de KVP- of ARP-fracties (de zogenoemde 'christen-radicalen') daarvoor zou stemmen. Maar hieraan moest worden toegevoegd dat binnen alle partijen, met name in de ARP, de behoefte bestond om een eigen geluid te laten horen op het gebied van de buitenlandse politiek. Dat kwam ook omdat Luns, die al vanaf 1952 minister van Buitenlandse Zaken was en bekend stond als een zeer conservatieve minister, opnieuw was aangetreden.

Binnen het kabinet werden de ontwikkelingen met zorg gevolgd. Luns probeerde het overleg te beïnvloeden en lichtte zelfs president Johnson in over de kritiek die mogelijk van het Nederlandse parlement te verwachten was. Na een verwarrend Kamerdebat, dat veel belangstelling trok, besloot het kabinet – op initiatief van De Jong – de motie niet uit te voeren, maar de mening van de Kamer over te brengen aan de Amerikaanse regering. De weigering laat zien hoe belangrijk oud-minister van Defensie De Jong het vond dat de eenheid in het Atlantische bondgenootschap naar buiten toe werd gehandhaafd. Tegen de Amerikaanse ambassadeur zei hij zelfs dat hij liever zijn werk neer zou leggen, dan dat hij de kritiek van de Kamer zou overnemen.

De Tweede Kamer liet zich niet afschepen door de weigering van het kabinet. Mede onder druk van de media en van de PVDA en D66, die de motie-Schuijt vanwege meningsverschil met de regeringspartijen niet hadden ondertekend, drongen de regeringspartijen in het najaar van 1967 voortdurend bij Luns aan om de motie alsnog uit te voeren. Luns bleef weigeren, maar zag ook in dat hij het parlement tegemoet moest komen. Hij besprak de motie in een vertrouwelijk gesprek met Rusk en maakte er melding van in een speech voor de Verenigde Naties. Intussen zocht hij achter de schermen steun bij de confessionele regeringsfracties. Luns deed dit alles met het doel het parlement van zich af te schudden, niet omdat hij de kritiek serieus nam. Net zoals De Jong meende hij dat de buitenlandse politiek een regeringsaangelegenheid was en dat de Atlantische eenheid niet mocht worden verstoord door de volgens hem emotionele, morele en ondeskundige benadering van het parlement, laat staan van intellectuelen en pressiegroepen. Toch besefte hij ook dat hij niet meer om het parlement heen kon. In februari 1968 kwam hij de Tweede Kamer tegemoet door een initiatief te nemen tot een internationale vredesoproep. Dit initiatief strandde echter al in een vroeg stadium.

Het politieke spel in Den Haag ging voorbij aan de Vietnambeweging. In 1967 en 1968 organiseerde het Piet Nak-comité twee petities waarin werd aangedrongen op de stopzetting van de Amerikaanse bombardementen. Hoewel de meerderheid van de Kamer zich in deze eis kon vinden, was het voor veel activisten onbegrijpelijk dat de regering de motie zonder directe politieke consequenties naast zich neer kon leggen. Veel activisten raakten in deze periode teleurgesteld in het politieke bedrijf, waarvan zij aanvankelijk zoveel hadden verwacht. Dat kwam ook omdat zij er nauwelijks in

slaagden aansluiting te vinden bij andere politieke partijen dan de PSP. Het comité rond Nak, dat inmiddels het Nationaal Comité Vietnam heette, stelde zijn doelen bij en ging zich meer richten op de PVDA, in plaats van op het hele parlement en de regering. Later stimuleerde dit comité de oprichting van lokale Vietnamcomités en hield het zich bezig met medische hulpverlening aan Noord-Vietnam.

Gedurende de controverse met het parlement over de motie-Schuijt stond de regering niet onder druk van de Amerikaanse regering. Integendeel, de Amerikaanse regering hielp Luns het parlement weer in het gareel te krijgen. De Amerikaanse ambassadeur Tyler liet de Zuid-Vietnamese zaakgelastigde te Londen overkomen naar Den Haag, Rusk ontving een Kamerdelegatie en tijdens het Kamerdebat in februari 1968 haalde Luns een brief van de Amerikaanse minister uit zijn zak, waarin deze verzekerde dat de Verenigde Staten er alles aan deden om vrede te bereiken. Dat de Amerikaanse regering zo betrokken was bij de situatie in Nederland, laat zien hoe belangrijk zij het vond dat voorkomen zou worden Nederland, dat bekendstond als een loyaal bondgenoot, openlijk kritiek zou uiten op de Amerikaanse oorlogvoering.

Overigens klaagde Luns in deze periode wel over de volgens hem lankmoedige opstelling van de Amerikaanse regering ten aanzien van de persvrijheid in Zuid-Vietnam. Zo zei hij tegen de Amerikaanse vice-president Humphrey tijdens diens bezoek aan Nederland in maart 1967, dat de eenzijdige informatie die er uit de Verenigde Staten kwam een van de oorzaken was van de toenemende kritiek in het Nederlandse parlement, in de media en van intellectuelen.

In het voorjaar van 1968 ontstond enige irritatie binnen de Amerikaanse regering toen Luns – in opdracht van de Kamer – op zoek ging naar een reeks gelijkgezinde landen voor een internationale vredesoproep. Luns wilde de Kameropdracht naar behoren uitvoeren, aangezien de regeringsfracties hem het afgelopen halfjaar de hand boven het hoofd hadden gehouden. Binnen het State Department vond men het plan van Luns echter onduidelijk en slecht getimed. De Amerikaanse regering hoefde dat Luns echter niet mee te delen, omdat het Nederlandse diplomatieke offensief werd afgebroken toen Johnson eind maart 1968 bekendmaakte dat de Amerikaanse bombardementen gedeeltelijk zouden worden stopgezet en vredesonderhandelingen in zicht waren.

De controverse over de leuze 'Johnson oorlogsmisdadiger' in maart 1968 was een nieuw element in het protest tegen de pro-Amerikaanse opstelling van het kabinet. Omdat de petities, demonstraties en andere meer traditionele vormen van actie weinig concreets hadden opgeleverd, probeerde de Groningse hoogleraar Delfgaauw de regering op een andere manier onder druk te zetten. Hij noemde de Amerikaanse president een oorlogsmisdadiger en droeg volkenrechtelijke argumenten aan voor deze stelling. De aanpak was effectief, omdat niet duidelijk was of Delfgaauw zich strafbaar had uitgelaten, net zoals studenten die eerder 'Johnson moordenaar!' tijdens demonstraties hadden geroepen. Toen minister van Justitie Polak besloot Delfgaauw niet, maar studenten die de uitspraak van Delfgaauw op een affiche met zich meedroegen of achter hun ramen hingen wél werden gearresteerd, kwamen studenten in heel Nederland in opstand. Zij

verweten de overheid klassenjustitie, maar protesteerden ook tegen de passieve opstelling van de regering ten aanzien van het conflict in Vietnam.

Anders dan de protestacties tegen het Nederlandse standpunt met betrekking tot de Vietnamoorlog, hebben deze acties de regering direct beïnvloed. Weliswaar bestond in politiek Den Haag al een redelijke eensgezindheid dat het bewuste wetsartikel 117 op termijn moest worden aangepast of geschrapt, door de protesten werd justitie gedwongen haast te maken met een onderzoek naar de herziening van het wetsartikel. In afwachting daarvan trad de politie niet meer op tegen demonstranten die in 1970 en later 'Nixon moordenaar' riepen. Dat de acties succesvol waren, kwam voor een belangrijk deel doordat er in academische, journalistieke maar ook in justitiële, politieke en overheidskringen begrip bestond voor dit protest. Niet alleen vanwege het absurd en ouderwets bevonden wetsartikel, maar ook omdat zij begrip hadden voor de morele verontwaardiging onder jongeren over de gebeurtenissen in Vietnam. Vanaf begin jaren zeventig waren beledigingen tegen een bevriend staatshoofd alleen nog strafbaar als het betreffende staatshoofd via de diplomatieke kanalen een klacht had ingediend.

Hierbij moet wel worden aangetekend dat er ook veel mensen waren die zich juist ergerden aan de protesten. In maart 1968 organiseerde een pro-Amerikaanse groepering een demonstratie tegen de toenemende kritiek op de Verenigde Staten in de media en 'op straat'. De demonstratie, die net zoals de anti-Amerikaanse Vietnamdemonstraties veel mediabelangstelling kreeg, werd bezocht door ongeveer 5000 mensen. Een maand later bleek uit de eerste landelijke enquête bovendien dat de meerderheid van de Nederlandse bevolking de stelling van Delfgaauw afwees, en belangrijker, de Amerikaanse aanwezigheid in Vietnam goedkeurde. Bovendien moet niet worden vergeten dat er ook media waren, zoals *De Telegraaf*, *Het Parool* en de *NRC*, die achter de Amerikaanse Vietnampolitiek bleven staan en zeer kritisch waren over de toenemende kritiek op de Verenigde Staten op straat, in de media en onder politici.

De consternatie over de leuze 'Johnson oorlogsmisdiger' was een voorlopig hoogtepunt van het maatschappelijke engagement met de oorlog in Vietnam. Vanaf de zomer van 1968 nam de belangstelling voor het conflict sterk af wegens het begin van de langverwachte onderhandelingen tussen Verenigde Staten en Noord-Vietnam in Parijs. In 1969 kondigde de nieuwe president Nixon aan dat hij een einde aan de oorlog zou maken en dat de Amerikaanse troepen in fasen zouden worden teruggetrokken. Deze terugtrekkingen zouden gepaard gaan met een opbouw van het leger van Zuid-Vietnam, zodat deze de strijd in de toekomst zelf zou kunnen voortzetten. Hoewel de grondoorlog doorging, waren deze ontwikkelingen voor veel mensen reden om aan te nemen dat de oorlog op zijn eind liep en dat het nu wachten was op een politiek akkoord.

In mei 1970 werd de betrekkelijke rust echter verstoord door de Amerikaanse inval in Cambodja die was gericht op Noord-Vietnamese bases in dit land. Deze inval leidde tot nieuwe protestacties en verontwaardigde reacties in de media en van politici. De ophef werd versterkt door het optreden van De Jong: tijdens zijn wekelijkse persconferentie zei hij dat hij begrip had voor de operatie. Al snel bleek dat De Jong de enige regeringsleider was binnen de NAVO die nog bereid was de Amerikanen openlijk te steunen. Ook de regeringspartijen keurden het begrip van De Jong af. Hoewel de

minister-president zijn woorden later weer nuanceerde, was zijn optreden voor velen een bevestiging dat Nederland werd geregeerd door een oubollig en conservatief kabinet met een starre kijk op de internationale verhoudingen.

Toch was het Kamerdebat over deze kwestie met minder spanning omgeven dan de debatten in 1967 en 1968. Dat kwam omdat de politieke verhoudingen in Nederland verder gepolariseerd waren sinds het uittreden van de progressieve 'christen-radicalen' uit de confessionele fracties in 1968 en het begin van de progressieve samenwerking tussen de PPR, de PVDA en D66. Hieruit kan worden afgeleid dat de druk op de regering in 1967 en 1968 vooral werd veroorzaakt door de politieke spanningen die er toen in Nederland waren. Toch voelde Luns zich wederom genoodzaakt een diplomatiek vredesinitiatief te starten om de onrust in de Kamer weg te nemen. Net zoals de poging in 1968 strandde ook deze echter al in een vroeg stadium, omdat geen enkel land het initiatief serieus wilde nemen.

Kort samengevat kan worden gesteld dat het kabinet-De Jong bij vlagen, maar met name in 1967 en 1968, onder druk heeft gestaan door zijn pro-Amerikaanse Vietnam-politiek. Dat het kabinet erin slaagde vier jaar lang te blijven vasthouden aan zijn standpunt, kan worden verklaard door een combinatie van factoren: de harde opstelling van De Jong, het geraffineerde politieke optreden van Luns, maar ook de houding van de regeringsfracties. Hoewel deze fracties het Luns erg lastig hebben gemaakt, waren zij niet bereid hem te laten vallen en namen zij steeds weer genoegen met een compromis.

Het kabinet-Biesheuvel, 1971-1972

Het kabinet-Biesheuvel trad aan in 1971. Het bestond uit de KVP, de ARP, de VVD, de CHU en DS'70. De laatste partij verliet het kabinet echter in de zomer van 1972. Het kabinet-Biesheuvel, waarin voormalig fractievoorzitter van de KVP Norbert Schmelzer minister van Buitenlandse Zaken was, ging heel anders om met maatschappelijke en parlementaire kritiek dan zijn voorganger. In tegenstelling tot Luns, die er primair op was gericht de Kamer tevreden te houden, toonde Schmelzer begrip voor de verontrusting en kritiek in de samenleving en in het parlement. Schmelzer was er als oud-parlementslid van overtuigd dat de buitenlandse politiek, die de laatste jaren op vele aspecten was bekritiseerd, aan geloofwaardigheid zou winnen als hij meer in contact zou treden met actiegroepen en de vaste Kamercommissie voor Buitenlandse Zaken.

Ongetwijfeld was hij mede tot dit inzicht gekomen door de laatste twee ambtsjaren van Luns. Tussen 1969 en 1971 was Luns mikpunt geweest van kritiek en spot van actiegroepen, linkse journalisten en politici, omdat hij bleef vasthouden aan zijn oude Koude Oorlogdenkbeelden. Belangrijk was ook dat de confessionele partijen bij de Tweede Kamerverkiezingen van 1971 opnieuw terrein hadden verloren en de progressieve partijen, de PPR, D66 en de PVDA, in de lift zaten. Binnen de PPR en PVDA nam de kritiek op de NAVO snel toe. Een groeiend aantal leden van deze partijen meende zelfs dat Nederland op termijn het Atlantische bondgenootschap zou moeten verlaten.

Hoewel de buitenlandse politiek in essentie hetzelfde bleef, voerde Schmelzer een aantal vernieuwingen door. Zo nam hij zich voor zich in te zetten voor mensenrechten,

vermeed hij al te nauwe banden met de niet-democratische NAVO-bondgenoten Portugal en Griekenland en wilde hij een actieve bijdrage leveren aan de verbetering van de betrekkingen tussen Oost en West. Hierbij moet worden opgemerkt dat Schmelzer zich ook een meer van de Verenigde Staten onafhankelijke koers kon permitteren, omdat hij minister was in een periode van internationale ontspanning. Bovendien waren de betrekkingen tussen de Verenigde Staten en de Europese NAVO-bondgenoten minder hecht dan in de jaren zestig, door onder meer handelsproblemen en de Amerikaanse toenadering tot de Sovjet-Unie en China, waarover de Atlantische bondgenoten vooraf niet op de hoogte waren gesteld.

Schmelzer stelde zich flexibeler op ten aanzien van de kwestie-Vietnam dan zijn voorganger. In interviews toonde Schmelzer begrip voor de kritiek op de Verenigde Staten en plaatste hij zelfs kanttekeningen bij de Amerikaanse bombardementen. Tegelijkertijd verdedigde hij diezelfde bombardementen in het voorjaar van 1972 in de Tweede Kamer als een logische reactie op het Noord-Vietnamees voorjaarsoffensief. Achter de schermen bleek dat Schmelzers visie op de oorlog niet wezenlijk verschilde met die van Luns. Ook Schmelzer steunde de Amerikaanse aanwezigheid in Zuid-Vietnam, omdat hij vreesde dat de Verenigde Staten zich na een gedwongen terugtrekking en nederlaag in Vietnam zouden terugtrekken in een isolement. Het kwam er dus op neer dat Schmelzer voortdurend schipperde tussen het tegemoetkomen aan de maatschappelijke en parlementaire kritiek op de Amerikaanse Vietnampolitiek en het behouden van een goede verstandhouding met de Verenigde Staten.

Dat bracht hem een aantal keer in de problemen. Net zoals Luns werd Schmelzer onder druk gezet om het Amerikaanse optreden in Vietnam te veroordelen. De politieke druk viel op zich mee, omdat Schmelzer meer steun genoot in de regeringsfracties dan Luns. De maatschappelijke druk was echter groter. Sinds Noord-Vietnam met de Verenigde Staten onderhandelde over een politieke oplossing, was de belangstelling en sympathie voor Noord-Vietnam en het Nationale Bevrijdingsfront sterk toegenomen. Noord-Vietnam werd in toenemende mate beschouwd als een 'gewoon' derde wereldland in plaats van een vijand van het Westen. Dat de vietnamiseringspolitiek van Nixon gepaard ging met intensieve bombardementen op Noord-Vietnam (en delen van Zuid-Vietnam), versterkte dit engagement. De kritiek op de Verenigde Staten werd nog eens versterkt door persberichten over misstanden in het Amerikaanse leger, televisiebeelden van de gevolgen van de bombardementen voor de Vietnamese bevolking en het verschijnen van de *Pentagon Papers* in 1971.

Door de toenemende maatschappelijke kritiek op de Amerikaanse Vietnampolitiek slaagden de meeste actiegroepen er in de jaren zeventig niet meer in veel aandacht te genereren. Een uitzondering vormt het Medisch Comité Nederland-Vietnam. Dit comité heeft het maatschappelijke engagement met Noord-Vietnam in de jaren zeventig ongetwijfeld versterkt. Na het Piet Nak-comité in 1967 was dit het tweede Vietnamcomité dat erin slaagde een breed publiek te bereiken. De kracht van het MCNV, dat alleen hulp wilde verlenen aan Noord-Vietnam en de 'bevrijde gebieden', was dat het een deskundige en betrouwbare indruk maakte en zich niet inliet met partijpolitiek. Toch was het MCNV niet een puur humanitaire organisatie. Door de eenzijdige hulp-

verlening heeft het ook bijgedragen aan de maatschappelijke afkeer van de Amerikaanse politiek. Dat bleek vooral ten tijde van de kerstbombardementen in december 1972 toen een donatie aan het comité ook een manier was om stelling te nemen tegen de Verenigde Staten.

In maart 1972 besloot Schmelzer gehoor te geven aan de toenemende maatschappelijke sympathie voor Noord-Vietnam. Hij besloot in opdracht van de Kamer de mogelijkheden van een eventuele toekomstige diplomatieke erkenning van het land te onderzoeken. De meerderheid van de Tweede Kamer drong daar op aan, omdat de erkenning van Noord-Vietnam een klein bijdrage zou kunnen leveren aan een verdere ontspanning tussen Oost en West en mogelijk zelfs aan een politieke oplossing voor het conflict in Vietnam. Schmelzer werd echter teruggefloten door de Amerikaanse regering. Een jaar later speelde dezelfde kwestie opnieuw, maar dit keer zette Schmelzer door en besloot hij Noord-Vietnam te erkennen, ondanks bezwaren van de Amerikaanse regering. Volgens Schmelzer zou uitstel niet verstandig zijn, omdat dat alleen maar de maatschappelijk kritiek op de NAVO en de Verenigde Staten zou versterken. Maar hier moet wel bij worden opgemerkt dat hij zich kon veroorloven tegen de Amerikaanse regering in te gaan, omdat de Verenigde Staten en Noord-Vietnam in januari 1973 een vredesakkoord hadden gesloten.

In december 1972 zat Schmelzer opnieuw klem tussen de publieke afkeer van de oorlog en de Amerikaanse regering. Aanleiding was een nieuwe hervatting van de bombardementen op Noord-Vietnam aan de vooravond van Kerstmis 1972. De hervatting veroorzaakte een landelijke protestgolf. Alle grote kranten keurden de bombardementen af, overal in Nederland vonden protestacties plaats en op 6 januari 1973 vond in Utrecht een nationale demonstratie plaats, die door 50.000 tot 100.000 mensen werd bezocht en door alle grote partijen behalve de VVD werd gesteund. De ophef kan worden verklaard door het medeleven met de Noord-Vietnamese bevolking, maar ook doordat een bestand erg dichtbij had geleken en de hervatting van de bombardementen een week voor kerst werd ingezet. De ophef werd nog eens versterkt door het onrustige en instabiele politieke klimaat in Nederland ten tijde van de bombardementen. De uitslag van de Tweede Kamerverkiezingen van november 1972 hadden een nog niet eerder vertoond gepolariseerd electoraat laten zien. Zowel de PVDA als de VVD had gewonnen, terwijl de christelijke partijen, met name de KVP, opnieuw veel verlies hadden moeten incasseren. De uitslag werd alom beschouwd als historisch, omdat de confessionele partijen voor het eerst hun dominante positie kwijt waren.

Voor Schmelzer was de ophef over de kerstbombardementen reden een protest in te dienen bij de Amerikaanse regering. Dit was een opmerkelijke beslissing, omdat het de eerste keer was dat de Nederlandse regering dit deed. Uit de berichten die Schmelzer verstuurde aan Washington blijkt dat hij zich zorgen maakte over het toenemende anti-Amerikanisme in de Nederlandse samenleving en de schade die de bombardementen zouden kunnen aanrichten aan de reputatie van de NAVO. Bovendien vond hij dat hij ze niet meer kon verdedigen vanwege de eerdere kritiek die hij zelf in het openbaar had geuit. Maar hij wilde de bombardementen ook niet verdedigen, omdat de Amerikaanse regering zich in stilzwijgen hulde over de toedracht en zij er volgens hem

onvoldoende rekenschap van gaf dat de bombardementen ook de regeringen in West-Europa in het nauw brachten. De Amerikaanse regering had daar echter geen boodschap aan en deelde Schmelzer mee dat niet de bombardementen maar zijn protest schadelijk was voor het Atlantische bondgenootschap.

Hoezeer de regering zich in deze periode zorgen maakte over het toenemende anti-Amerikanisme in de Nederlandse samenleving blijkt ook uit de kwestie rond de Amerikaanse deserteur Waver. Waver was in Vlaardingen uit de Amerikaanse marine gedeserteerd en had in Nederland asiel aangevraagd. Hij werd juridisch bijgestaan en opgevangen door een progressieve groepering, die steun zocht voor de zaak van Waver bij de media en linkse politici. Dit had effect omdat er een storm van kritiek opstak toen het kabinet-De Jong op verzoek van de Verenigde Staten Waver wilde uitleveren. Het kabinet werd verweten dat het de Amerikaans-Nederlandse betrekkingen belangrijker vond dan het lot van een jongeman die beweerde mede op grond van gewetensbezwaren tegen de Vietnamoorlog de Amerikaanse marine te hebben verlaten. De beslissing van de rechter dat overlevering van Waver onder de gegeven omstandigheden onrechtmatig was en dat hij dit voor de tijdsduur van zes maanden verbood, werd dan ook met veel enthousiasme begroet.

Toen de Raad van State, het hoogte adviesorgaan van de regering, eind 1971 de asielaanvraag van Waver onverwachts steunde, besloot het kabinet-Biesheuvel dat het beter was toe te geven. Het vroeg de Amerikaanse regering uitdrukkelijk het verzoek tot overlevering van Waver in te trekken. De reden was dat het kabinet wilde voorkomen dat de zaak zich zou blijven voortslepen en op die manier de antiautoritaire, anti-Amerikaanse en anti-NAVO-gevoelens in de samenleving zou blijven aanwakkeren. De aanpak was effectief, omdat na intrekking van het Amerikaanse overleveringsverzoek de belangstelling voor de zaak snel wegebde.

De periode 1971-1972 overziend kunnen we concluderen dat het kabinet-Biesheuvel, met name Schmelzer, het toenemend anti-Amerikanisme in de Nederlandse samenleving zeer serieus nam en dat dit kabinet heeft geprobeerd dit te kanaliseren door er begrip voor te tonen en er deels aan tegemoet te komen. Of het kabinet daarmee een verdere uitbreiding heeft voorkomen, is de vraag. In de zaak-Waver werkte het goed en mogelijk heeft Schmelzer door zijn diplomatieke protest tegen de kerstbombardementen nog meer protestacties in Nederland voorkomen. Maar het protest dat Schmelzer indiende bij de Amerikaanse regering heeft op korte termijn ook een stimulerend effect gehad. Want door de opstelling van Schmelzer lag de drempel voor de confessionele partijen en Kerken om deel te nemen aan de nationale demonstratie tegen de kerstbombardementen in januari 1973 aanzienlijk lager. Als Schmelzer de Amerikaanse bombardementen had verdedigd was het voor de confessionele regeringspartijen lastiger geweest hun steun te verlenen aan de demonstratie.

De Amerikaanse regering ten slotte, zette Schmelzer regelmatig onder druk vanwege zijn eigenzinnige opstelling. Binnen het State Department had men er geen begrip voor dat Schmelzer de binnenlandse emoties liet meewegen in zijn beleid. Opvallend was de ergernis waarmee de Amerikaanse regering reageerde op het protest van Schmelzer in december 1972. De affaire laat zien dat Washington in deze fase niet openstond voor

kritiek en er bovendien niet voor terugschrok om een kleine bondgenoot tot de orde te roepen.

Het kabinet-Den Uyl en de Vietnamoorlog

Ter afsluiting van deze studie wordt kort stilgestaan bij de laatste fase van de Vietnamoorlog. Op 27 januari 1973 tekenden de Verenigde Staten en Noord-Vietnam in Parijs een bestand. De Parijse Vredesakkoorden hielden onder meer in dat de gevechten in Vietnam zouden worden gestaakt, de gemaakte krijgsgevangenen binnen zestig dagen zouden worden uitgewisseld en alle Amerikaanse militairen uit Zuid-Vietnam zouden worden teruggetrokken. De Noord-Vietnamese troepen die in Zuid-Vietnam gelegerd waren, mochten blijven op voorwaarde dat het aantal niet zou worden verhoogd. Ook werd overeengekomen dat de Zuid-Vietnamese regering voorlopig gehandhaafd zou blijven, maar dat een zogenoemde commissie van Nationale Verzoening verkiezingen in Zuid-Vietnam zou voorbereiden.

De Akkoorden waren erg broos. Weliswaar verdween het Amerikaanse leger uit Zuid-Vietnam en werden krijgsgevangenen uitgewisseld, maar van de andere bepalingen kwam weinig terecht. In de loop van 1973 laaiden de gevechten tussen Noord- en Zuid-Vietnam weer op. Bovendien weigerde de Zuid-Vietnamese regering, die de Akkoorden onder druk van Washington had geaccepteerd, mee te werken aan verkiezingen. De Vietnamoorlog werd vanaf 1973 uitgevochten zonder Amerikaanse troepen. Wel bleef Washington indirect betrokken bij de strijd door aanzienlijke financiële steun te verlenen aan Zuid-Vietnam.

Het kabinet-Den Uyl, dat een coalitie was tussen de PVDA, de PPR, D66, de KVP en de ARP, trad aan in mei 1973. Het maakte een (voorlopig) eind aan de dominantie positie van confessionelen in de Nederlandse politiek en staat bekend als het meest linkse kabinet dat Nederland heeft gekend. In linkse kringen werd het met groot enthousiasme begroet. Met het kabinet-Den Uyl zou 'de verbeelding' eindelijk 'aan de macht' zijn en de democratisering van de Nederlandse samenleving krachtig kunnen worden voortgezet.[3]

Het aantreden van het kabinet-Den Uyl schiep ook hoge verwachtingen over de te voeren buitenlandse politiek. Het verkiezingsprogramma *Keerpunt '72*, waarmee de drie progressieve partijen gezamenlijk de verkiezingen waren ingegaan, had de kiezer namelijk een aantal ingrijpende wijzingen beloofd. Zo streefden de drie naar een verlaging van de defensiebegroting met drie procent en de verwijdering van kernwapens van Nederlandse bodem. Ook de vanzelfsprekendheid van het NAVO-lidmaatschap werd in het program ter discussie gesteld.[4] Toen het kabinet zich in mei aan de pers presenteerde, werd echter duidelijk dat veel van de streefpunten van *Keerpunt '72* geen beleid waren geworden. Hoewel de ontwikkelingshulp werd uitgebreid en het opkomen voor mensenrechten een van de speerpunten werd van het kabinet, bleef de buitenlandse politiek in essentie hetzelfde. De nieuwe minister van Buitenlandse Zaken, Van der Stoel, stond bovendien bekend als een Atlanticus en behoorde tot de rechtervleugel van de PVDA.

Volgens Van der Stoel moest de Nederlandse opstelling ten aanzien van de NAVO 'kritisch *en* loyaal' zijn.[5]

Wat betreft de oorlog in Vietnam had het kabinet-Den Uyl het 'geluk' dat de Amerikaanse troepen uit Zuid-Vietnam waren teruggetrokken. Hierdoor bleef een pijnlijke confrontatie met de Verenigde Staten uit. Gezien de openlijke kritiek die de Progressieve Drie eerder hadden geuit op de Amerikaanse Vietnampolitiek, zou het namelijk nogal ongeloofwaardig zijn geweest als het kabinet een langer verblijf van de Verenigde Staten in Zuid-Vietnam niet categorisch zou hebben afgewezen. Maar door de Parijse Vredesakkoorden kon Van der Stoel zich na zijn aantreden richten op andere internationale problemen.[6] Deze lagen bijvoorbeeld op het terrein van Europese integratie, Atlantische samenwerking, het Arabisch-Israëlische conflict en de rechten van de mens.[7] Met name op dat laatste beleidsterrein was Van der Stoel erg actief.[8]

Het kabinet-Den Uyl stelde zich ambivalent op ten aanzien van de Vietnamoorlog. Aan de ene kant nam de jonge, progressieve minister van Ontwikkelingssamenwerking, Jan Pronk, duidelijk stelling tegen Zuid-Vietnam. Hij stak niet onder stoelen en banken dat zijn sympathie lag bij de VRR en Noord-Vietnam. In de pers en in de Kamer zei hij regelmatig dat hij 'op geen enkele manier' een bilaterale hulprelatie aan wilde gaan met Zuid-Vietnam, maar hij besloot wel vijftien miljoen gulden te schenken aan Noord-Vietnam. Deze hulp kwam echter pas in de loop van 1974 op gang, omdat Hanoi pas in mei 1974 bereid was de geloofsbrieven van de toekomstige Nederlandse ambassadeur in ontvangst te nemen.[9] Ook subsidieerde Pronk het MCNV in 1974 en 1975 met een bedrag van ruim 3,5 miljoen gulden en beloofde hij het comité 'Amsterdam helpt Hanoi', dat na de kerstbombardementen op initiatief van de Amsterdamse gemeenteraad was opgericht, 'van elk ingezameld dubbeltje een kwartje te zullen maken'.[10] Het comité 'Amsterdam helpt Hanoi' was niet het enige stadscomité dat actief was. Ook in Utrecht, Groningen, Rotterdam en Zwolle waren de gemeenteraden er na de kerstbombardementen toe overgegaan een Noord-Vietnamese stad te adopteren.

Aan de andere kant stelde Van der Stoel zich terughoudend op. Toen zijn eigen partij en een reeks organisaties in een advertentie aandrongen op de erkenning van de Voorlopige Revolutionaire Regering, weigerde hij daar op in te gaan. In de Kamer zei hij in november 1973 dat de VRR maar 1,2 miljoen mensen van de twintig miljoen Zuid-Vietnamezen vertegenwoordigde en hij er niets voor voelde om de regering-Thieu met een diplomatieke erkenning van de VRR onder druk te zetten. Bovendien was de VRR door geen enkel ander land erkend.[11] Daarmee kwam hij lijnrecht tegenover de linkervleugel van zijn eigen partij te staan. In de ministerraad leidde deze kwestie tot onenigheid met Pronk.[12]

Wel stond Van der Stoel open voor de protestacties die erop gericht waren aandacht te vragen voor de politieke gevangenen in Zuid-Vietnam. Vooral de Brede Vietnam Beweging Nederland, die na de Vredesakkoorden van Parijs en het vertrek van het Amerikaanse leger nieuwe thema's zocht, was hiermee bezig. Volgens de berichten zouden maar liefst 200.000 gevangenen onder erbarmelijke omstandigheden vast worden gehouden. De Brede Vietnam Beweging organiseerde een congres, een briefkaartenactie en een petitie over dit thema.[13]

Van der Stoel ontving een delegatie van de BVBN, maar ging niet op uitnodiging om op haar congres te spreken, dit vanwege het in de ogen van de minister politieke karakter van de bijeenkomst.[14] Wel was hij bereid de Nederlandse zaakambassadeur in Saigon, J.H.R.D. van Roijen, opdracht te geven bij de Zuid-Vietnamese regering zijn zorgen over te brengen.[15] Ook sprak hij regelmatig met de Zuid-Vietnamese zaakgelastigde in Nederland, Cao Xuan Van Tu, over deze kwestie.[16] De vertegenwoordigers van de Zuid-Vietnamese regering waren verbaasd en licht geërgerd over de demarches. Tegenover Van Roijen ontkenden zij het bestaan van politieke gevangenen en vroegen zij zich af waarom men zich in Nederland niet druk maakte over de gevangenen in Noord-Vietnam. Bovendien wezen zij erop dat Zuid-Vietnam niet de faciliteiten had om 200.000 mensen op te sluiten.[17]

In de eerste maanden van 1975 ging het snel bergafwaarts met Zuid-Vietnam. Dat kwam vooral doordat het Amerikaanse Congres – mede onder invloed van het Watergateschandaal rond Nixon – in 1974 had besloten de financiële bijstand aan Zuid-Vietnam aanzienlijk in te perken.[18] Al snel bleek dat Zuid-Vietnam zonder het Amerikaanse geld niet levensvatbaar was. Er brak een economische crisis uit en duizenden soldaten, die van hun soldij bijna niet meer rond konden komen, deserteerden uit het leger. In de aanloop naar de val van Saigon op 30 april 1975 werd in Nederland het debat over de relaties met de VRR weer actueel. Opnieuw drong de PVDA aan op erkenning en op verbreking van de diplomatieke betrekkingen met Zuid-Vietnam, maar Van der Stoel wilde daar niets van weten. De druk werd echter zo groot dat hij uiteindelijk als compromis voorstelde dat de betrekkingen met Saigon gehandhaafd zouden blijven, maar dat een speciale diplomatieke vertegenwoordiger maar Zuid-Vietnam zou worden gestuurd om een eventuele erkenning van de VRR te onderzoeken.[19]

Ook na de val van het Zuid-Vietnamese regime op 30 april wilde Van der Stoel nog niet direct tot erkenning van de VRR overgaan. Achteraf zei hij dat hij aarzelde omdat hij ervan overtuigd was dat er geen zelfstandige Zuid-Vietnamese communistische staat zou komen, maar dat Vietnam snel herenigd zou worden.[20] Onder druk van zijn partij en de ministerraad ging hij op 20 juni 1975 echter alsnog overstag. Den Uyl zei in de bewuste ministerraadsvergadering dat de VRR een kans moest krijgen en dat het kabinet niet langer kon wachten omdat de Nederlandse publieke opinie 'van links tot rechts' voor erkenning was.[21]

De communistische overwinning en de val van Saigon werd in Nederland met opluchting en in sommige kringen met enthousiasme begroet. De redactie van het *Vietnam Bulletin* stuurde een gelukstelegram naar de vertegenwoordigers van de VRR in Parijs. Het MCNV draaide in de dagen na de val overuren. In heel Nederland werden acties gevoerd ten bate van dit comité. Op een bijeenkomst van de stichting 'J'accuse' zei minister Pronk op 4 mei 1975 voor een juichend publiek dat hij van plan was grootscheepse hulp te verlenen aan Zuid-Vietnam, 'nu dat eindelijk bevrijd is'.[22] In het najaar van 1975 organiseerden de stadscomités van Amsterdam, Groningen, Utrecht en Zwolle een laatste grote Nationale Vietnam Actie. Pronk zegde toe dat het bedrag dat zou worden ingezameld, uiteindelijk ongeveer een miljoen gulden, door het kabinet zou worden verviervoudigd.[23]

Het nieuwe Zuid-Vietnamese regime zou echter niet lang bestaan. In 1976 werd Vietnam, zoals Van der Stoel al had verwacht, inderdaad herenigd onder leiding van Hanoi. Een negatieve invloed op het positieve imago van het land had dat in eerste instantie niet. Integendeel, in hetzelfde jaar zegde het kabinet-Den Uyl een bedrag van honderd miljoen gulden aan wederopbouwhulp toe. Korte tijd later zou het beeld van Vietnam echter veranderen. In 1977 drongen de eerste berichten over de communistische gelijkschakeling, onderdrukking van politieke tegenstanders en heropvoedingskampen in het Westen door. Op de televisie verschenen dramatische beelden van Vietnamese bootvluchtelingen. Ook in Nederland werden vluchtelingen opgenomen. Deze ontwikkeling leidde tot verwarring bij degenen die in het verleden zoveel sympathie hadden voor communistisch Noord-Vietnam. In kringen van de Vietnambeweging werden de berichten aanvankelijk ontkend of gebagatelliseerd. Volgens het *Vietnam Bulletin* waren de vluchtelingen 'collaborateurs' van de voormalige Zuid-Vietnamese regering. In *Socialisme en Democratie* schreef Godfried van Benthem van den Bergh in 1979 dat niet critici, zoals hijzelf, Zuid-Vietnam hadden overgeleverd aan het communistische bewind, 'maar juist de Amerikaanse regering'. Een jaar later schreef Wouter Gortzak onder de titel 'Links en Vietnam' in hetzelfde tijdschrift hoezeer de ontwikkelingen in Indo-China 'menigeen ter linkerzijde' in verwarring en problemen heeft gebracht.[24]

De berichten over mensenschendingen in Vietnam zette ook de ontwikkelingsrelatie tussen Nederland en Vietnam onder druk. De opvolger van het kabinet-Den Uyl, het liberaal-confessionele kabinet-Van Agt, stelde zich aanzienlijk gereserveerder op. Toen Vietnam in 1978 Cambodja binnenviel, besloot minister voor Ontwikkelingsrelatie Jan de Koning de hulp op termijn te beëindigen en enkele jaren later zou de hulp inderdaad vrijwel volledig worden gestaakt. De betrekkingen tussen Nederland en Vietnam zouden begin jaren tachtig een dieptepunt bereiken en de Nederlandse ambassade in Hanoi zou zelfs worden gesloten. In de Nederlandse samenleving en in de Tweede Kamer werd tegen deze beslissingen nauwelijks bezwaar gemaakt. De sympathie en solidariteit met Vietnam, zo sterk beleefd in het midden van de jaren zeventig, waren tien jaar later vrijwel geheel verdwenen.[25]

Noten

Inleiding

[1] De motie werd voorgesteld door de leden Koser Kaya, Koenders en Duyvendak, maar deze kwam niet in stemming, omdat zij door te weinig Kamerleden werd gesteund. Ongecorrigeerd stenogram van het debat in de Tweede Kamer, 106e vergadering, 13-9-2006. Geraadpleegd op: 18-09-06. www.tweedekamer.nl/documentatie/stenografische_verslagen/index.jsp.

[2] 'Bot: relatie met VS is beschadigd', in: *de Volkskrant*, 14-9-2006.

[3] K. Schuyt en E. Taverne, *1950. Welvaart in zwart-wit* (Den Haag 2000), 379-383. Zie voor Nederland en de jaren zestig: J. Kennedy, *Nieuw Babylon in aanbouw. Nederland in de jaren zestig* (Amsterdam 1995); H. Righart, *De eindeloze jaren zestig. Geschiedenis van een generatieconflict* (Amsterdam 1995).

[4] A. van Staden, 'De rol van Nederland in het Atlantisch bondgenootschap. Wat veranderde en wat uiteindelijk bleef', in: N.C.F. van Sas (red.), *De kracht van Nederland. Internationale positie en buitenlands beleid in historisch perspectief* (Haarlem 1991), 219-231, aldaar 224-228.

[5] Ook verscheen een geschiedenis van de Pacifistisch Socialistische Partij, waarin werd ingegaan op de betrokkenheid van deze partij bij het Vietnamprotest. Zie: P. Denekamp e.a., *Ontwapenend. Geschiedenis van 25 jaar PSP* (Amsterdam 1982), 103-114. De scripties zijn: R. Stapel, *De Vietnam-beweging in Nederland. De eerste aktieperiode, 1964-1968* (doctoraalscriptie Nijmegen 1982); R. van der Sanden, *De Vietnam beweging. Beeld van een samenwerkingsprobleem* (doctoraalscriptie Amsterdam 1984); J. Esker, G. Gommers, M. Kloppenburg en H. Zonneveld, *Nederland en de Verenigde Staten. De schaduw van Vietnam* (ongepubliceerde doctoraalscriptie Groningen 1982).

[6] J. Kleinen, 'Vietnam in Nederland: echo en gevolg', in: J. Kleinen en D. Dragstra, *Vietnam: echo in Nederland* (Hilversum 1986), 3-19, aldaar 18-19.

[7] D.A. Hellema, P. van Eekert en A. van Heteren, *Johnson moordenaar! De kwestie Vietnam in de Nederlandse politiek 1965-1975* (Amsterdam 1986), 168.

[8] Ibidem, 167.

[9] Ibidem, 170.

[10] Ibidem, 166-172.

[11] I.D. Verkuil, *De grote illusie. De Nederlandse vredesbeweging na 1945* (Utrecht 1988). Recentelijk is door Gjalt Zondergeld gepubliceerd over links protest in de jaren zestig en zeventig. Zie: G. Zondergeld, 'PSP, Provo en Vietnam', in: J. Hoffenaar, e.a. (red.), *Confrontatie en ontspanning: maatschappij en krijgsmacht in de Koude Oorlog 1966-1989* (Den Haag 2004), 81-99.

[12] M. Kuitenbrouwer, *De ontdekking van de Derde Wereld. Beeldvorming en beleid in Nederland, 1950-1990* (Den Haag 1994), 79. Kuitenbrouwer heeft in zijn studie voor het eerst archiefmateriaal van het ministerie van Buitenlandse Zaken verwerkt. H. Beerends, *De Derde Wereldbeweging. Geschiedenis en toekomst* (Utrecht 1994).

[13] H. Righart, 'Vietnam en de jaren zestig', in: *Sociologische Gids*, 1999 (3), 201-217.

[14] F. Zuijdam, 'Van stichtelijke fraseologie naar redelijkheid. De PvdA en de oorlog in Vietnam, 1964-1973' in: *Bijdragen en Mede-*

lingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden, 2002 afl. 2, 168-184.

[15] Recentelijk is verder in een doctoraalscriptie voor het eerst op basis van bronnen van het Nederlandse ministerie van Buitenlandse Zaken en zijn Amerikaanse tegenhanger, het State Department, de reactie van de Nederlandse regering op de oorlog in Vietnam en op de parlementaire kritiek bestudeerd. Zie: J. van Lammeren, *Atlanticisme beproefd: de Nederlands-Amerikaanse betrekkingen tijdens de oorlog in Vietnam, 1964-1973* (doctoraalscriptie Universiteit van Amsterdam 2000).

[16] J. Pekelder, *Nederland en de DDR. Beeldvorming en betrekkingen 1949-1999* (Amsterdam 1998), 414.

[17] De KVP verloor tussen 1963 en 1972 23 zetels (van 50 naar 27). De CHU ging in deze periode van 13 naar 7 zetels. De ARP won echter 1 zetel (van 13 naar 14). J.J. Woltjer, *Recent verleden. Nederland in de twintigste eeuw* (Amsterdam 2001), 710-711; zie verder bijvoorbeeld: R.A. Koole, *Politieke partijen in Nederland* (Utrecht 1995), 53 e.v.

[18] Zie: Jan-Jaap van den Berg, *Deining. Koers en karakter van de ARP ter discussie, 1956-1970* (Kampen 1999), 295-340.

[19] Zie: M. van der Plas, *Luns: 'Ik herinner mij…' Vrijmoedige herinneringen van Mr. J.M.A.H. Luns zoals verteld aan Michel van der Plas* (Leiden 1971), 248.

[20] Zie bijvoorbeeld: Ch. Chatfield, 'At the hands of historians: The antiwar movement of the Vietnam War era', in: *Peace and Change*, jg. 29, nr. 3/4, juli 2004, 483-526, aldaar 499; M. Small, 'The impact of the Antiwar movement', in: R.J. McMahon (red.), *Major problems of the history of the Vietnam War* (Lexington 1995), 487-494, M. Small, *Antiwarriors, The Vietnam War and the battle for America's hearts and minds* (Wilmington 2002), o.a. 159-163; zie bijvoorbeeld ook: Wells, T., *The War Within: America's Battle over Vietnam* (Berkeley CA 1994); R. Mann, *A grand delusion. America's descent into Vietnam* (New York 2001).

[21] Zie met name: L. Nuti, 'Transatlantic relations in the era of Vietnam: Western Europe and the escalation of the war, 1965-1968', paper presented at the International Conference 'NATO, the Warsaw Pact and the rise of détente, 1965-1972', Dobbiaco, 26/28-9-2002. Dit paper wordt nog gepubliceerd; zie ook de bundels: L.C. Gardner en T. Gittinger, *International perspectives on Vietnam* (z.p. 2000); A.W. Daum, L.C. Gardner, W. Mausbach, *America, the Vietnam War and the world. Comperative and international perspectives* (Washington 2003); Ch. Goscha en M. Vaïsse, *La Guerre du Vietnam et l'Europe 1963-1973* (Brussel 2003); zie ook: W. Mausbach, 'European perspectives on the war in Vietnam', in: *Bulletin of the German Historical Institute*, nr. 30 (Lente 2002), 71-86.

[22] Nuti, ' Transatlantic relations'.

[23] J. Young, 'Britain and LBJ's war', in: *Cold War History*, jg. 2, nr. 3, (2002), 80.

[24] L. Nuti, 'Transatlantic relations'; zie ook: Nuti, 'The center-left government in Italy and the escalation of the Vietnam war', in: Daum, *America*, 259-278.

[25] Daarbij moet worden opgemerkt dat er volgens deze onderzoeken nauwelijks sprake was van 'directe' invloed van pressiegroepen op het buitenlandse beleid. Zie: E.M. van den Berg, *The influence of domestic NGOs on Dutch human rights policy. Case studies on South Africa, Namibia, Indonesia and East Timor* (Antwerpen, Groningen en Oxford); S. de Boer, *Van Sharpeville tot Soweto. Nederlands regeringsbeleid ten aanzien van apartheid, 1960-1977* (Den Haag 1999); P.A.M. Malcontent, *Op kruistocht in de Derde Wereld. De reacties van de Nederlandse regering op ernstige en stelselmatige schendingen van fundamentele mensenrechten in ontwikkelingslanden, 1973-1981* (Hilversum 1998), 33-34; F. Baudet, *'Het heeft onze aandacht'. Nederland en de rechten van de mens in Oost-Europa en Joegoslavië, 1972-1989* (Amsterdam en Meppel 2001).

[26] In zijn onderzoeken naar de binnenlandse beïnvloeding van de buitenlandse politiek onderscheidt Ph. Everts een formele elite, bestaande uit ministers, ambtenaren en Kamerleden en een informele elite, bestaande uit vertegenwoordigers van onder meer politieke partijen, actiegroepen, de pers, de kerken en de vakbeweging; zie: Ph. Everts, 'Een onderzoek naar binnenlandse invloeden op het buitenlandse beleid – een theoretische verantwoording', in: P.R. Baehr e.a., *Elite en buitenlandse politiek:*

een onderzoek naar de structuur, houdingen en opvattingen van de Nederlandse buitenlands-politieke elite (Den Haag 1978), 1-24.

27 G. Kolko, 'A decisive turning point', in: R.J. MacMahon, *Major problems in the history of the Vietnam War* (Lexington 1995), 373-288.

28 Er bestaan verschillende definities van een sociale beweging. W. van Noort beschouwt een sociale beweging bijvoorbeeld als 'een samenstel van vele actoren en een verscheidenheid aan publieke activiteiten die gedurende langere tijd gericht is op het tot stand brengen van maatschappelijke veranderingen'. W. van Noort, *Bevlogen bewegingen. Een vergelijking van de anti-kernenergie-, kraak- en milieubeweging* (Amsterdam 1988), 18; zie verder bijvoorbeeld: J.W. Duyvendak (e.a)., *Tussen verbeelding en macht. 25 jaar nieuwe sociale bewegingen in Nederland* (Amsterdam 1992), 12-16; Ch. Tilly, 'From interactions to outcomes in social movements', in: M. Giugni, D. McAdam en Ch. Tilly (red.), *How social movements matter* (Londen 1990), 253-270.

29 Zie: Hellema e.a., *Johnson moordenaar!*, 137, 141; Kuitenbrouwer, *Ontdekking*, 77. Interessant is ook dat Kleinen meent dat de Vietnambeweging in de jaren zeventig aan kracht verloor, omdat het thema Vietnam niet meer symbool stond voor een strijd tegen een 'stagnerend en repressief' bestel. 'Met het vrijwel onvermijdelijk verzanden van de protestbewegingen van de jaren zestig in een verlammende discussiecultuur, raakte ook de Vietnambeweging in het slop', schrijft hij. Kleinen, 'Vietnam', 18.

30 Dit is gebaseerd op een onderzoek in de kaartenbakken van het NOS-Journaal (mediapark Hilversum). Geturfd zijn de items die gerubriceerd zijn onder 'Zuid-Vietnam'. Hierbij dient te worden aangetekend dat items soms zowel in het achtuur- als het halfelfjournaal werden behandeld.

31 T. Dams, T. Hoog Antink, C. Meijer en B. Vergunst, *De Nederlandse pers over de oorlog in Vietnam (1963-1973). Zes Nederlandse landelijke dagbladen onderzocht naar hun opvattingen over de Amerikaanse politiek en de rol van het communisme in de Vietnamoorlog* (ongepubliceerde doctoraalscriptie Utrecht 1978); M. Vlaskamp, *De tragiek van het gelijk: Vietnamverslaggeving in Het Parool, 1963-1975* (ongepubl. doctoraalscriptie Erasmus Universiteit Rotterdam 1993); R. Hartmans, *De Groene van 1877. Geschiedenis van een dwars weekblad* (Amsterdam 2002); G. Mulder en P. Koedijk, *Léés die krant! Geschiedenis van het naoorlogse Parool* (Amsterdam 1996); F. van Vree, *De metamorfose van een dagblad. Een journalistieke geschiedenis van de Volkskrant* (Amsterdam 1996); A. Karskens, *Pleisters op de ogen, pleister op de mond. De geschiedenis van de Nederlandse oorlogsverslaggeving van Heiligerlee tot Kosovo* (Amsterdam 2001); W. Nieuwenhuis, *Vietnam: de nooit verdwenen oorlog* (Amsterdam 2000).

32 Zie: H. Wijfjes (red.), *Omroep in Nederland. Vijfenzeventig jaar medium en maatschappij 1919-1994* (Zwolle 1994), 155-157; M. Prenger, 'Van familiemagazine naar actualiteitenrubriek', in: *Jaarboek Mediageschiedenis*, nr. 2, 1990, 157-186.

Hoofdstuk 1

1 'The American effort to draw European states into the War', in: Goscha, *La Guerre*, 3-16. Met name minister van Buitenlandse Zaken Dean Rusk legde de link tussen Zuid-Vietnam en de NAVO.

2 Ibidem, 7.

3 Voor deze paragraaf is gebruikgemaakt van de studies van George C. Herring en Robert D. Schulzinger. Waar nodig is het beeld dat daaruit naar voren komt aangevuld en aangepast met relevant recent werk, waaronder dat van Fredrik Logevall en Robert Mann. G.C. Herring, *America's longest War. The United States and Vietnam 1950-1975* (New York 1986); R.D. Schulzinger, *A time for war. The United States and Vietnam, 1941-1975* (New York 1997); F. Logevall, *Choosing war. The lost chance for peace and the escalation of war in Vietnam* (Los Angeles/Londen 1999); F. Logevall, *The origins of the Vietnam war* (Essex 2001); R. Mann, *A grand delusion. America's descent into Vietnam* (New York 2001).

4 Zie voor deze periode: P. Meulendijks, 'Van Frans Indo-China naar twee Vietnams', in: *Kleio* 45 (2004), 10-18. Ironisch genoeg citeerde Ho Chi Minh in zijn onafhankelijk-

heidsspeech uit de Amerikaanse onafhankelijkheidsverklaring van 1776. Zie voor de letterlijke verklaring: Logevall, *Origins*, 96-98.

[5] De Amerikaanse regering heeft minimaal acht verzoeken voor hulp van Ho Chi Minh afgeslagen. Logeval, *Origins*, 16-18; Herring, *Longest*, 10-11.

[6] Schulzinger, *Time*, 33-43; Logevall, *Origins*, 19-20.

[7] Schulzinger, *Time*, 71-77; Herring, *Longest*, 40-41; Logevall, *Origins*, 26-27; zie ook: P. Meulendijks, 'Shifting images of the Dien Bien Phu crisis of 1954', *SHAFR Newsletter* 32 (2001), 1-35.

[8] Zie: Meulendijks, 'Orthodoxen', 367-368; zie bijvoorbeeld: D. Anderson, *Trapped by succes: The Eisenhower administration and Vietnam, 1953-1961* (New York 1991); zie ook: P.A.J. Meulendijks, *Verschuivende beelden van de Dien Bien Phoe-crisis van 1954* (Nijmegen 2000), 20-26.

[9] Zie voor de letterlijke weergave van de persconferentie: Logevall, *Origins*, 101-102.

[10] Schulzinger, *Time*, 77-80; Herring, *Longest*, 72; Logevall, *Origins*, 29.

[11] Schulzinger, *Time*, 77-80, 94-95; Herring, *Longest*, 48 e.v.

[12] Dat deed hij door de Zuid-Vietnamese bevolking in een referendum de vraag voor te leggen of zij een monarchie onder Bao Dai of een republiek onder leiding van Diem wilden. Bij de verkiezingen werd gefraudeerd. Zo ontving Diem in Saigon 200.000 meer stemmen dan geregistreerd. Schulzinger, *Time*, 82-89; Herring, *Longest*, 50-54; Logevall, *Origins*, 30, 34.

[13] Schulzinger, *Time*, 88-89; Herring, *Longest*, 55.

[14] Van 1955 tot 1961 investeerde de Verenigde Staten ruim 1 miljard dollar in Zuid-Vietnam. Herring, *Longest*, 57.

[15] Herring, *Longest*, 57-63; Schulzinger, *Time*, 86-92.

[16] Logevall, *Origins*, 35; Schulzinger, *Time*, 94-95; Herring, *Longest*, 64-65.

[17] Er zijn studies waarin het vaak negatieve beeld van Diem wordt genuanceerd; zie bijvoorbeeld: Ph.E. Catton, *Diem's final failure. Prelude to America's war in Vietnam* (Lawrence 2002).

[18] Logevall, *Origins*, 35; Herring, *Longest*, 63-64.

[19] Zie hiervoor: E.E. Moïse, *Landreform in China and Vietnam* (Chapel Hill 1983).

[20] In 1957 zouden meer dan 2000 vermeende communisten door het Zuid-Vietnamese leger zijn gedood en 65.000 gearresteerd. Volgens een Noord-Vietnamese historicus was het de 'donkerste periode' van de Vietnamese revolutie; zie: Duiker, *The communist road*, 198.

[21] Zie voor de Noord-Vietnamese kant vooral: Duiker, *The communist road*, 179 e.v.

[22] Vietcong werd voor het eerst door Diem gebruikt om de beweging in diskrediet te brengen. Viet Nam Cong San betekent Vietnamese communisten. De gewapende tak van het NBF heette (in het Engels) het People's Liberation Armed Forces (PLAF).

[23] Zie: tabel 1.1 in: G. Lewy, *America in Vietnam* (New York 1978), 24.

[24] Dat zei Kennedy tegen de Amerikaanse ambassadeur in India, J.K. Galbraith. Zie: Logevall, *Origins*, 41; zie verder: Herring, *Longest*, 73 e.v.; Havenaar, *Koude Oorlog*, 156-159; zie voor de situatie in Laos: Logevall, *Choosing war*, 23-25.

[25] Een illustratie van het succes van het NBF was dat zijn gewapende tak in 1961 bestond uit 15.000 man tegenover 3000 bij de oprichting. Volgens Amerikaanse bronnen steeg de infiltratie van Noord-Vietnamese troepen van 2000 in 1959 naar meer dan 5000 in 1961. Duiker, *The communist road*, 228-229.

[26] Logevall, *Choosing war*, 32-33. Over het 'Zuid-Vietnam'-beleid van Kennedy bestaat onder historici veel verdeeldheid. Volgens een aantal historici, onder wie Logevall, is het waarschijnlijk dat Kennedy van plan was om na de verkiezingen van 1964 over te gaan tot een geleidelijke terugtrekking van Amerikaanse militairen uit het gebied; zie: ibidem, 395-400; vergelijk: Herring, *Longest*, 106. Herring wijst erop dat deze opvatting niet wordt ondersteund door archiefmateriaal; zie voor een recente bespreking van dit debat: Meulendijks, 'Orthodoxen', 371.

[27] Logevall, *Origins*, 50, 56; Schulzinger, *Time*, 120.

[28] Meulendijks, 'Orthodoxen', 370; Mann, *Delusion*, 277-300.

[29] Logevall, *Choosing war*, 72, met name noot 78.
[30] Mann, *Delusion*, 330.
[31] Meulendijks, 'Orthodoxen', 372-377.
[32] Logevall, *Choosing war*, onder meer 389-395.
[33] Dit was onderdeel van het door Johnson in januari 1964 goedgekeurde OPLAN 34-programma. Zie voor een gedetailleerd verslag van het Tonkinincident en de vraag of de Amerikaanse regering bewust op zoek was naar een confrontatie: Mann, *Delusion*, 342-355; zie voor het Tonkinincident verder: E.E. Moïsse, *Tunkin Gulf and the escalation of the Vietnam War* (Chapel Hill 1996).
[34] Mann, *Delusion*, 349-352. De aanval op 4 augustus heeft hoogstwaarschijnlijk niet plaatsgevonden.
[35] Ibidem, 353-370. Herring, *Longest*, 122.
[36] In het telegram schreef Johnson dat hij ervan overtuigd was dat luchtaanvallen alleen onvoldoende waren om de strijd te winnen. Logevall, *Origins*, 70; vergelijk: Herring, *Longest*, 124-128. Het telegram van Johnson aan Taylor is opgenomen in *FRUS*, 1964-1968 - Vietnam (Washington 1995), II, 309-313.
[37] Logevall, *Origins*, 72-73.
[38] Bowman, *World Almanac*, 104-105, 122; Schulzinger, *Time*, 170-180.
[39] G.C. Herring, 'Diplomacy', in: S.L. Kutler (red.), *Encyclopedia of the Vietnam War* (New York 1996), 161-174, aldaar 165; Herring, *Longest*, 164.
[40] Op 8 april 1965 gaf Hanoi een verklaring uit met daarop vier punten. Nadien zijn deze punten bij verschillende gelegenheden gepreciseerd; zie voor de letterlijke weergave van het standpunt van Noord-Vietnam: Logevall, *Origins*, 130.
[41] M. Vaïsse, 'De Gaulle et La Guerre du Vietnam: de la diffculté d'être Cassandre', in: Goscha, *La Guerre*, 169-178; vergelijk: Logevall, *Choosing*, 1-3.
[42] Ibidem; zie ook: F. Logevall, 'American effort', 6.
[43] Logevall, 'American effort', 5. Met name minister van Buitenlandse Zaken Dean Rusk legde de link tussen Zuid-Vietnam en de NAVO.
[44] Ibidem 9; zie voor Groot-Brittannië o.m. John Young, 'Britain and 'Lbj's war, 1964-1968', in: *Cold War History*, jg. 2, nr. 3 (2002), 63-92.
[45] Young, 'British governments and the Vietnam War', in: Goscha, *La Guerre*, 117-130, aldaar 122.
[46] Logevall, 'American effort', 4 en 9.
[47] H. Zimmerman, 'The Quiet German: The Vietnam War and the Federal Republic of Germany', in: Goscha, *Guerre*, 49-64, aldaar 53, noot 15.
[48] Logevall, 'American effort', 5; A. Daum, L.C. Gardner, W. Mausbach, 'Introduction: America's war and the world', in: A. Daum, L.C. Gardner, W. Mausbach, *America*, 18.
[49] J. van Lammeren, *Atlanticisme beproefd: de Nederlands-Amerikaanse betrekkingen tijdens de oorlog in Vietnam, 1964-1973* (Doctoraalscriptie Universiteit van Amsterdam 2000), 58. Ironisch genoeg zou Fulbright later een van de prominentste critici worden van de Amerikaanse Vietnampolitiek.
[50] Ibidem, 57.
[51] Dat de Amerikaanse regering tijdens de Nieuw-Guinea-crisis een 'anti-Nederlandse houding' zou hebben gehad, zei Luns in 1968 tegen de Amerikaanse ambassadeur W.R. Tyler; zie: ABZ, Code 9, 1965-1974, geheime stukken, inv. 1041, cb Luns aan de Nederlandse ambassade in Washington, 24-7-1968.
[52] Zie: Hellema, *Neutraliteit en vrijhandel*, 138-145, 180-185 en 205-210; A. van Staden, 'American-Dutch political relations. What has changed and why?', in: J.W. Schulte Nordholt en R.P. Swierenga, *A bilateral bicentennial. A History of Dutch-American relations, 1782-1982* (Amsterdam 1982), 85-86; Kennedy, *Nieuw Babylon*, 56.
[53] Zie bijvoorbeeld: Woltjer, *Recent verleden*, 179.
[54] D.U. Stikker, *Memoires* (Rotterdam en Den Haag 1966), 111; zie: Hellema, *Neutraliteit en Vrijhandel*, 123-130; Van Staden, 'What has changed', 83-84. Volgens historicus H. Meijer waren Nederlandse beleidsmakers en politici in de jaren vijftig niet in staat na de soevereiniteitsoverdracht in 1949 het verlies van Indonesië te verwerken en de koloniale mentaliteit te laten varen. H. Meijer, *Den Haag-Djakarta. De Nederlands-Indonesische betrekkingen 1950-1962* (Utrecht 1994), 644.

[55] A. Kersten, 'De langste', in: D.A. Hellema, B. Zeeman en B. van der Zwan (red.), *De Nederlandse ministers van Buitenlandse Zaken in de twintigste eeuw. Vijfde jaarboek voor de geschiedenis van de Nederlandse buitenlandse politiek in de twintigste eeuw* (Den Haag 1999), 217.
[56] 'Nederland moet geloofwaardig blijven', schreef hij al in het begin jaren vijftig aan zijn vriend en 'mentor' Carl Romme, de latere partijleider van de KVP. Kikkert, *Wereld*, 75-77.
[57] Kersten, 'De langste', 217.
[58] D.A. Hellema, *De Karel Doorman naar Nieuw-Guinea. Nederlands machtsvertoon in de Oost* (Amsterdam 2005), 30-32.
[59] Dulles kon geen toezeggingen doen, omdat daarvoor machtiging van het Amerikaanse congres nodig was. Zie: Kersten, 'De langste', 217-220; Hellema, *Karel Doorman*, 39-45; Meijer, *Den Haag-Djakarta*, 604-605.
[60] Kersten, 'De langste', 220; Kikkert, *Wereld*, 91, 96. Vooral het bruuske optreden en de 'zeer krasse taal' van de minister van Justitie Robert F. Kennedy had kwaad bloed gezet. Zijlstra, destijds minister van Financiën, sprak in 1986 in een interview met *Vrij Nederland* over de 'zeer krasse taal' van Robert Kennedy, die menigeen in verbijstering had achtergelaten. Zo verklaarde Kennedy tijdens een bezoek aan Nederland in februari 1962 dat Indonesië gelijk had, simpelweg omdat het meer inwoners had dan Nederland. Zie: Kikkert, *Wereld*, 94; M. van der Plas, *Luns: 'Ik herinner mij…' Vrijmoedige herinneringen van Mr. J.M.A.H. Luns zoals verteld aan Michel van der Plas* (Leiden 1971), 105.
[61] P. Verkooijen, *Goed en fout na de oorlog. De grote lijnen van de recente Nederlandse politieke geschiedenis* (Amsterdam 2000), 63.
[62] Volgens Luns stelde Kennedy zich defensief op toen Nieuw-Guinea ter sprake kwam, waarop hij de president zou hebben voorgesteld over dit onderwerp niet verder in discussie te treden, maar alleen 'to agree to disagree'. NA, not. mr. 7-6-1963.
[63] Dit onderdeel van het gesprek kwam niet ter sprake in de ministerraad toen Luns eenmaal terug was in Nederland. Een jaar later maakte hij er wel melding van. NA, not. mr. 15-5-1964. In het archief van het ministerie van Buitenlandse Zaken zijn geen documenten aangetroffen, waaruit blijkt wat Luns en Kennedy in mei 1963 precies hebben besproken.
[64] Kikkert, *De wereld*, 112
[65] NA, not. mr. 8-5-1964; zie ook: Lammeren, *Atlanticisme*, 58.
[66] J.W. Brouwer en J. van Merriënboer, *Van Buitengaats naar Binnenhof. P.J.S. de Jong, een biografie* (Den Haag 2001), 76; vergelijk NA, not. mr. 22-5-1964.
[67] HTK, 1964-1965, Aanhangsel, 7 (Kamervragen Slotemaker).
[68] De weerslag van de speech van Luns is niet aangetroffen in een dossier, maar kan op nummer (codebericht Van Roijen n 85) worden getraceerd. ABZ, Code 999.21, geheim cb Van Roijen aan ABZ, 13 mei 1965 (n 85); vergelijk: Kikkert, *Wereld*, p. 77 waarin Luns zegt dat hij Nieuw-Guinea mede uit handen wilde houden van Indonesië, omdat de Indonesische Communistische Partij (PKI) er steeds meer te vertellen kreeg. Vergelijk: Hellema, *Neutraliteit*, 238.
[69] Alleen de Griekse minister van Buitenlandse Zaken sprak zijn onvoorwaardelijke steun uit; zie: NA, KMP, inv. 3479, geheim cb Van Roijen aan ABZ, 13-5-1965 (n 84).
[70] Dat blijkt duidelijk uit een verslag van de NAVO-raadsvergadering op 12 mei 1965; zie: NA, KMP 3479, cb (geheim) Van Roijen aan MBZ, 13-5-1965; zie: Kaplan, 'The Vietnam War and Europe'.
[71] Zie: Scott-Smith, 'A serious business', 10; Van der Maar, 'Luns', 107-108.
[72] ABZ, code 9, 1965-1974, inv. 2314, memo De Ranitz aan Luns, 19-7-1967.
[73] Zie: NA, not. mr. 6-6-1969; R. Steenhorst en F. Huis, *Joseph Luns* (Amsterdam 1985), 57-59.
[74] Slechts een maand voor het Tonkinincident had Luns een bezoek gebracht aan Indonesië. Al vanaf maart 1963 was Luns openlijk op zoek geweest naar een normalisering van de betrekkingen tussen Nederland en Indonesië; zie: Abz, code 9 1955-1964, inv. nr. 3149, Luns aan staatssecretaris I.N.Th. Diepenhorst, 29-1-1964; zie ook: Meijer, *Den Haag-Djakarta*, 629.
[75] Het gesprek met de Amerikaanse afgezant, Jr. Henry Cabot Lodge, werd gevoerd door premier Marijnen, die Luns verving, omdat

deze een reis door Zuidoost-Azië maakte, waarbij hij ook voor de eerste keer Indonesië aandeed. Staatssecretaris van Buitenlandse Zaken Diepenhorst was ook aanwezig bij het gesprek; zie: ABZ, Code 9 1965-1974, inv. nr. 5253, memorandum I.N.Th. Diepenhorst aan L. de Block, 20-8-1964; zie voor de reis van Lodge: Logevall, *Choosing war*, 226-227.

76 Hellema e.a., *Johnson moordenaar!*, 67.

77 Abz, Code 9 1965-1974, inv. nr. 1809, cb Luns aan Schiff, 18-3-1965; Code 999.224 VN Noord-Vietnam-V.S deel 1, inv. nr. 1266, cb mbz aan de Beus (New York), 15-2-1965, met een cc aan 22 hoofdsteden.

78 ABZ, Code 9, 1965-1974, inv. nr. 1808, Luns aan Schürmann (Washington), 26-2-1965.

79 ABZ, Code 9 1965-1974, inv. nr. 1810, cb Van der Zwaal (Manilla) aan mbz, 26-4-1965.

80 ABZ, Code 9 1965-1974, inv. nr. 1811, cb Schürmann aan mbz, 12-6-1965; zie: Kuitenbrouwer, *Ontdekking*, p. 94.

81 Johnson presenteerde het programma op 7 april 1965 in een speech op de Johns Hopkins University in Baltimore. De speech was een reactie op de kritiek in de pers en van bondgenoten. Zie: Logevall, *Choosing*, 371-372.

82 Zie bijvoorbeeld: NA, not. mr. 18-2-1966; 9-12-1966; 31-3-1967; zie ook: 'Nederland helpt Vietnam', in: *de Volkskrant*, 16-2-1966. Ook criticus Anton Constandse stelde vraagtekens bij de houding van de regering ten aanzien van de hulpverlening aan Zuid-Vietnam in *De Gids*, nr. 2/3, 1966. Hij noemde de oprichting van het tbc-centrum 'weinig overtuigend'. 'Van enig elan in het beleid was geen sprake', aldus Constandse.

83 NARA, RG 59, Pol 7 Neth, memo Rusk aan Johnson, 12-2-1966.

84 Zie bijvoorbeeld: ABZ, code 999.224 VN Noord-Vietnam-VS, inv. nr. 1266, cb Luns aan de Beus, 3-8-1965; Ibidem, inv. nr. 1267, cb De Beus aan Den Haag, 2-2-1965; Ibidem, cb Luns aan De Beus, 1-2-1966. Al na twee weken liep de bemiddeling vast, omdat de helft van de leden van de Veiligheidsraad, waaronder de Sovjet-Unie en Frankrijk, niet wilde meewerken aan een debat over de oorlog in Vietnam.

85 Tijdens de vergadering hadden de Deense en Noorse minister kritiek op de Verenigde Staten. L.S. Kaplan, 'The Vietnam War and Europe: The view from NATO', in: Goscha, *La Guerre*, 89-102, aldaar 96-98. Kaplan interpreteert de interventie van Luns, vanwege zijn opmerking dat hij bezorgd was voor escalatie, als voorzichtige kritiek op de Amerikaanse Vietnampolitiek. Dat is niet waarschijnlijk, gezien de goede verstandhouding tussen Luns en de Amerikaanse regering op het punt van Vietnam. De oproep van Luns voor meer overleg in de NAVO was bovendien in overeenstemming met de wensen van de Amerikaanse regering, die ook meer betrokkenheid van de Europese bondgenoten wilden.

86 J.A. Bornewasser, *Katholieke Volkspartij 1945-1980 Band II Heroriëntatie en integratie* (1963-1980) (Nijmegen 2000), 141-149 en 163 e.v.; P.F. Maas, *Kabinetsformaties 1959-1973* (Den Haag 1982), 142-183; P. van der Steen, *Cals. Koopman in verwachtingen, 1914-1971* (Amsterdam 2004), 319-340.

87 In 1963 werd Luns in een NIPO-enquête gekozen tot de meest bewonderde Nederlanders, nog voor de populaire presentatrice Mies Bouwman. Luns zou deze titel tot aan het eind van zijn ministerschap behouden. J.W. Brouwer en I. Megens, 'De priemende vinger van Joseph Luns'.

88 Steen, *Cals*, 327-329.

89 P. de Rooij, *Republiek van rivaliteiten. Nederland sinds 1813* (Amsterdam 2002), 233-236; Bornewasser, *KVP*, 102-105. Van grote invloed op de toenemende tegenstelling tussen de sociaaldemocratische zuil en de katholieke zuil was het Bisschoppelijk Mandement van 1 mei 1954. Dit mandement had ten doel de eenheid van de katholieke zuil te behouden. Het al bestaande verbod voor katholieken om lid te zijn van een socialistische partij werd verder uitgebreid, zoals het niet mogen lezen van socialistische tijdschriften of het bijwonen van vergaderingen. Zie de bijdrage van D. Bosscher in: M. Brinkman, M. de Keizer en M. van Rossem (red.), *Honderd jaar sociaal-democratie in Nederland 1894-1994* (Amsterdam 1994), 183-189.

90 NA, KMP, inv. nr. 3476, Cals aan Johnson, 30-7-1965.

91 NA, not. mr. 21-5-1965; not. rmr 7-5-1965.

92 Het is niet duidelijk of hij doelt op de

Amerikaanse of de Nederlandse publieke opinie. Gezien de toenemende kritiek in de Verenigde Staten, bedoelde hij waarschijnlijk de Amerikaanse publieke opinie. NA, not. rmr, 7-5-65 en 16-7-1965.
[93] NA, not. rmr, 16-7-1965.
[94] Hellema e.a., *Johnson moordenaar!*, 77.
[95] NA, not. rmr 7-5-1965; vergelijk: not. mr 21-5-1965.
[96] NA, not. mr. 18-2-1966.
[97] Brouwer en Megens, 'Vingertje'.
[98] Interview F. van Dongen, 6-5-2004. Frans van Dongen was onder meer Nederlands zaakgelastigde in Saigon van 1968 tot 1971. Buitenlandspecialist van de CHU-fractie, C.A. Bos, omschreef Luns terugkijkend als volgt: 'Luns was Luns, conservatief, geliefd bij het volk, internationaal zeker met invloed, zeer vasthoudend maar op onderdelen niet moeilijk iets toe te geven. En met zijn charme, humor en kennis van zaken had hij drie sterke wapens in de debatten.' Schriftelijke mededeling C.A. Bos, 17-4-2005.
[99] HTK, 1964-1965, 39e verg. 18-5-1965, 1418.
[100] Ibidem.
[101] HTK 1965-1966, Vaste commissies, vergadering 2-12-1965, C 716-725.
[102] Dit argument was ook het belangrijkste argument in de antwoordbrieven die het ministerie van Buitenlandse Zaken stuurde aan bezorgde burgers en actiecomités. Zie bijvoorbeeld: ABZ, code 9 1965-1974, inv. nr. 1828, antwoord op een brief van het Comité 1961 voor de Vrede, 10-7-1965.
[103] Om precies te zijn gaf de motie-Ruygers de regering opdracht te bevorderen 1) dat er een wapenstilstand kwam die het gevaar van een uitbreiding van de oorlog kan doen afnemen 2) dat er, voortbouwend op de Akkoorden van Genève van 1954, een politieke oplossing werd gezocht en 3) dat na een beëindiging van de vijandelijkheden door zo veel mogelijk Europese landen werd deelgenomen aan het hulpprogramma van Johnson voor Zuidoost-Azië. HTK, 1964-1965, 39e verg. 18-5-1965, 1423.
[104] IISG, archief Ruygers, inv. nr. 4, Rede G.J.N.M. Ruygers op een conferentie op het Koos Vorrink Instituut, 27-3-1965.
[105] IISG, Archief PvdA, inv. nr 7, not. PB, 20-5-1965; ibidem, inv. nr. 3, not. DB, 28-4-1965.
[106] Ibidem, 1423-1424.
[107] IISG, Archief PvdA Tweede Kamerfractie, inv. nr. 10, not. fractievergadering 18-5-1965.
[108] ABZ, code 9, 1965-1974, inv. nr. 1811, cb Luns aan Schürmann, 14-6-1965.
[109] NA, not. mr. 17-9-1965.
[110] Zie bijvoorbeeld het overleg in het PvdA-bestuur rond het Kamerdebat waarin de motie-Ruygers werd aangenomen. IISG, Archief PvdA, inv. nr 7, not. PB, 20-5-1965; Ibidem, inv. nr. 3, not. DB, 28-4-1965.
[111] Zie: Dams, *Nederlandse pers*. Daarin is tevens de mening van zes landelijke dagbladen over het regime van Zuid-Vietnam bestudeerd. Geconfronteerd met verontwaardiging in de internationale pers, ontkende Ky aanvankelijk dat hij de uitspraak had gedaan. Later zei hij dat hij bedoelde dat hij bewondering had voor de manier waarop Hitler zijn bevolking wist te begeesteren. Zie: Bowman, *World Almanac*, 121.
[112] *De Volkskrant*, 16-7-1965.
[113] Deze petitie bevindt zich in: ABZ, Code 9, 1965-1974, inv. nr. 1828.
[114] HTK 1964-1965, 1865.
[115] NA, not. rmr, 16-7-1965.
[116] ABZ, Code 9, 1965-1974, Geheime stukken, inv. nr. 935, cb Luns aan Saigon, verzonden op 14-7-1965. 'In ieder geval is het zo,' zo schreef Luns ook aan Van der Stoel, 'dat ik niet uitsloot scherpe pressie uit de kamer te krijgen de diplomatieke relaties te verbreken indien ik niet in staat zou worden gesteld een behoorlijk antwoord te geven op de vragen ter zake van de heer Nederhorst.' ABZ, Code 9, 1965-1974, Geheime stukken, inv. nr. 935, memo Luns aan Van der Stoel, 16-7-1965.
[117] ABZ, code 9, 1965-1974, Geheime stukken, inv. nr. 937, cb Luns aan Washington, 20-10-1965.
[118] Zie voor een recente bespreking van het debat over de vraag of de Nederlandse regering een trouw bondgenoot was van de Verenigde Staten: Van Diepen, *Hollanditis*, 46-52.

Hoofdstuk 2

[1] NA, KMP, inv. nr. 3476, Th.J.N. Naastepad aan Cals, 5-9-1966.
[2] *De Volkskrant*, 24-12-1965.

[3] Zie voor een overzicht van de meningen van *De Telegraaf*, *de Volkskrant*, *Het Parool*, *NRC*, *De Waarheid* en *Trouw* zie: Dams, *Nederlandse pers*, 234-39 en 157-65. Zie voor een vroeg kritisch commentaar in *Het Vrije Volk* bijvoorbeeld het redactioneel commentaar op 25-3-1965 en 6-4-1965; Zie: *De Groene Amsterdammer*, 22-5-1965.

[4] Stichting Wetenschappelijk Bureau PSP, *Ontwapenend*, 38 e.v.

[5] Opschudding veroorzaakten ook de berichten over radioactieve besmetting als gevolg van kernproeven. Zie: J.D. Verkuil, *De grote illusie. De Nederlandse vredesbeweging na 1945* (Utrecht 1988), 42-44; D. Benschop, 'De Bande-bombeweging in Nederland, 1960-1969', in: D. Benschop e.a. (red.). *Vredesbeweging: strategie en effectiviteit. Vredesacties in de ogen van de wetenschap en beweging* (Nijmegen 1986), pp. 79-87, aldaar 81; zie ook: K. Huisman, *Ban de bom. De beweging tegen kernwapens, 1960-1969* (Amsterdam 1981).

[6] Stichting Wetenschappelijk Bureau PSP, *Ontwapenend*, 78-79.

[7] Deze actievorm had de PSP afgekeken van de Engelse 'ban-de-bom-beweging'. Ibidem, 75-76 en Huisman, *Ban de bom*, 11.

[8] 'Vanwege het anti-koloniale standpunt'. in: P. Denekamp (red.), *Onstuimig maar geduldig. Interviews en biografische schetsen uit de geschiedenis van de PSP* (Amsterdam 1987), 145-153, 148. Zie: N.G. Pas, 'La guerre d'Algérie vue des Pay-Bas (1954-1962)', in: *Vingtième Siècle Revue d'Histoire*, 86, 2005, 43-58.

[9] IISG, Archief PSP, inv. nr. 13, not. DB 2-4-1965.

[10] Zie voor de behandeling van de vele Kamervragen het archief van het ministerie van Buitenlandse Zaken, code 9 1965-1974, inventarisnummers 1828-1830 en 6859-6865.

[11] Een inspiratiebron was bijvoorbeeld het boekje *A manual for direct action* van Martin Oppenheimer en George Lakey, waarin 64 verschillende mogelijkheden voor geweldloze acties staan beschreven. Zie: 'Betogen volgens het boekje', in: *Het Parool*, 18-3-1965.

[12] Zie vooral de speciale Vietnam-editie in oktober 1965. Voor een artikel over de PvdA zie deze editie en *Bevrijding* 24-12-1965. Zie voor een bespreking van *Bevrijding*: R. van 't Oever, *Een "Eigen" politiek*, 66-68.

[13] Zie Stichting Wetenschappelijk Bureau PSP, *Ontwapenend*, 103-105. In het najaar van 1965 voerde de PSP de activiteiten op door een zogenoemde 'Vietnam-tournee' door Nederland te organiseren.

[14] IISG, PSP archief, inv. nr. 742, not. TK, 18-12-1965.

[15] De naam *Zwartboek* is een reactie op de uitgave van het Amerikaanse *Witboek* van 27 februari 1965, waarin de Amerikaanse regering haar standpunt in de kwestie-Vietnam probeerde uit te leggen en te rechtvaardigen.

[16] Stichting Wetenschappelijk Bureau PSP, *Ontwapenend*, 105; P. Denekamp, *Onstuimig maar geduldig*, 151.

[17] *Zwartboek over Vietnam*, tweede uitgave, juni 1965, 43-46.

[18] IISG, Archief PSP, inv. nr. 13, not. DB 2-4-1965. Zie voor het moreel verwerpelijke van de interventie bijvoorbeeld: B. van der Lek, 'Het andere Amerika', in: *Bevrijding*, 24-12-1965.

[19] *Zwartboek over Vietnam*, tweede uitgave, juni 1965, 1.

[20] Zie vooral B. van der Lek, 'Amerikaanse bases in Vietnam', in: *Bevrijding*, 31-7-1965.

[21] Zie onder meer: J. de Graaf, 'Een derde weg?', in: *Bevrijding*, 18-6-1966; R. van der Maar, 'Misdaad tegen God. Pax Christi en de oorlog in Vietnam, 1965-1973', in: *Transparant*, jg. 13, dec. 2004, nr. 4, 12-16, 14.

[22] Zie bijvoorbeeld: *Bevrijding*, 20-2-1965.

[23] Zie bijvoorbeeld de moties van Fred van der Spek in 1966 in de Eerste Kamer (HEK, 1965-1966, 872) en in 1967 in de Tweede Kamer (HTK, Buitengewone zitting 1967, 679).

[24] Dams, *Nederlandse pers*, 96. Zie voor een neutraler artikel over het pacifistische protest in deze krant: 'Betogen volgens het boekje', in: *Het Parool*, 18-3-1965. Ook *Het Vrije Volk* had soms meer aandacht voor de demonstraties dan alleen de vermelding ervan. Zie bijvoorbeeld: *Het Vrije Volk*, 8-3-1965.

[25] *NRC*, 9-6-1965; *De Nieuwe Linie*, 2-10-1965; *De Groene Amsterdammer*. 9-10-1965.

[26] *De Volkskrant*, 'Regeringspartijen en oppositie eensgezind over Zuid-Vietnam', 19-5-1965; zie bijv ook het commentaar in *Het Vrije Volk*, 19-5-1965.

[27] Oever, 'Eigen politiek, 44; zie: HEK, 1965-1966, 870.
[28] HTK, 1965-1965, 39e vergadering, 18-5-1965, 1424. In het partijorgaan *Bevrijding* klaagde de redactie veel over de verhouding tot de PvdA.
[29] Zie bijvoorbeeld een betoog van M. Bakker: HTK, 1964-1965, 39ste vergadering, 18-5-1965, 1425-1427.
[30] HTK, 1964-1965, 39ste verg. 18-5-1965, 1426; zie ook: HTK, 1965-1966, 28ste verg. 1-2-1966, 1159; zie verder A.A. de Jonge, *Het communisme in Nederland. De geschiedenis van een politieke partij* (Den Haag 1972), 157; vergelijk: F. Baruch, *Linksaf naar rechts. Portret van een politieke partij of de ommezwaai van de CPN in het conflict Moskou-Peking* (Den Haag 1967), 119. Vergelijk: Sanden, *Vietnam Beweging*, p. 58.
[31] ABZ, code 9, 1965-1974, inv. nr. 1810, Nederlandse Vrouwenbeweging aan J.G. de Beus, 8-4-1965.
[32] *De Waarheid*, 26-4-1965; zie: Zondergeld, 'PSP, Provo en Vietnam', 83-85.
[33] Hellema e.a., *Johnson moordenaar!*, 62-66; Zondergeld, 'PSP, Provo en Vietnam', 82-86.
[34] Sanden, *Vietnam beweging*, 82. Zie voor deze breuk en de gevolgen voor de CPN: Verrips, *Dwars, Duivels en dromend*, 384 e.v. De breuk was veroorzaakt door de Chinese Communistische Partij, die zowel de binnenlandse situatie als de buitenlandse politiek van de Sovjet-Unie in zijn geheel afwees.
[35] Boom, *Atoomgevaar*, 23-24. Vergelijk: Verrips, *Dwars*, 328-329
[36] Zie: Verrips, *Dwars*, 256.
[37] Pas, *Imaazje!*, 41; Kuitenbrouwer, *Ontdekking*, 73. Zie voor Bronkhorst: Pas, *Imaazje!*, 39-43. Hoewel onderling verschillend, waren de SJ en de PSJW voorbeelden van nieuwe jongerenorganisaties die zich afzetten tegen de bestaande linkse jongeren- of studentenorganisaties, zoals de sociaaldemocratische vereniging Politeia, die zij te weinig idealistisch en te weinig politiek actief vonden. Pas, *Imaazje!*, 37 e.v.; Jelle Zijlmans, *Een geschiedenis van de Socialistische Jeugd van Nederland afdeling Amsterdam, 1960-1972* (doctoraalscriptie 1977).
[38] *Panorama*, nr. 31, 29-5-1965. Met dank aan Edward Schenk.
[39] T. Küsters: 'Het Medisch Comité, dat zagen we als het neerdalen op het vrome a-politieke volk', in: *Vietnam. De toekomst van een volk*, 29-40, 32; vergelijk: Regtien, *Springtij*, 7-32, 143; A. Verbij, *Tien rode jaren. Links radicalisme in Nederland, 1970-1980* (Amsterdam 2005), 50.
[40] IISG, Archief Ton Regtien, inv. nr. 201, 'notulen vergadering Actiecomité inzake verklaring voor het Vietnamese volk, 30-6-1965'. Betrokken bij het Jongerenkomité waren de PSJW, de SJ, Politeia, de communistische ANJV en OPSJ, de kleine communistisch georiënteerde Vereniging voor Vooruitstrevende Studenten Perikles, de Socialistische Ontmoetingskernen (SOK), de Amsterdamse afdeling van PvdA-jongerenorganisatie de FJG, de pacifistische Jongerenwerkgroep 'Kerk en Vrede', de Sjaloomgroep, de SVB-afdeling Amsterdam, het radicaal-pacifistische Comité 29 november 1962, de Indonesische studentenvereniging Perhimpunum Peladjar Indonesia di Negera Belanda (PPI), de Vereniging van Surinaamse Studenten in Nederland (SSV) en de Studentensociëteit Olofspoort. Later kwam daar bij: de Algemene Studentenvereniging Amsterdam (ASVA), de Oecumenische Jeugdraad, de Nederlandse Christen Studenten Vereniging (NCSV), de Vrijzinnig Christelijke Studentenbond (VCSB), Demos en Provo. Zie: Stapel, *Vietnam-beweging*, 24-33.
[41] Begin 1966 prijkten de namen op een versgedrukt pamflet, dat in een oplage van vele duizenden werd verspreid. Dit pamflet is onder meer te vinden in de inventarisnummers van de archieven van het ANJV, de ASVA en Ton Regtien, waarin archiefmateriaal over het Vietnamprotest is te vinden.
[42] Stapel, *Vietnam-beweging*, 25; zie ook: de mededelingen van Riethof in: *Het Parool*, 27-9-1965.
[43] *Parool*, 27-9-1965.
[44] IISG, Archief ANJV, inv. nr. 103, H.G.J. Zonnenberg aan Paul Geerligs, 8-12-1965.
[45] Zie: Vlaskamp, *Tragiek*, bijvoorbeeld 86-89.
[46] 'Plastic voor Vietnam', in: *Het Parool*, 23-9-1966.
[47] Zie de BVD-rapporten in NA, KMP, inv. nr. 3476. Behalve in het archief van de minister-president zijn rapporten aangetroffen in

het archief van de ministeries van Buitenlandse Zaken en Justitie. Zie voor een compleet overzicht: ABZ, code 9, 1965-1974, inv. nr. 1829, rapport 'De agitatie inzake Vietnam h.t.l. en haar internationale achtergrond'. Het rapport dateert van eind 1966.

48 De petitie, die was afgekeken van de Amerikaanse christelijke vredesbeweging 'Fellowship of Reconciliation', verscheen op 16 oktober 1965 in de *NRC*. Het geld voor de advertentie was afkomstig van sympathisanten die middels een eerdere oproep in de *NRC* waren verzocht een donatie te doen. Zie: Stapel, *Vietnam-beweging*, p. 16.

49 Zo is dit debat aangetroffen in diverse archieven, waaronder die van Ton Regtien, van het ANJV en van de ASVA.

50 B.V.A. Röling, 'Actiegroep Vietnam', in: ibidem, 20-9-1965; zie ook:W.A. Verloren van Themaat, 'Vietnam en Oost-Europa' en A.A. Groot, 'Actiegroep-Vietnam', in: ibidem, 11-9-1965; R.W.F. Uhlenbeck, Actiegroep Vietnam', in: ibidem, 28-9-1965.

51 Andere critici naast Röling waren bijvoorbeeld hoogleraar Filosofie B. Delfgaauw, hoogleraar niet-Westerse Studies W.F. Wertheim, dominee A.A. Spijkerboer, hoogleraar Zendingswetenschap J. Verkuyl, publicist A. Constandse, rabbijn Soetendorp, journalist Laurens ten Cate, hoofdredacteur van *Trouw*, J.A.H.J.S. Bruins Slot en radiomaker Abram de Swaan.

52 J. Verkuyl, *Gedenken en verwachten. Memoires* (Kampen 1983), 278-280.

53 Ibidem, 280-281; zie ook zijn voorwoord in: R.R. Eijbersen e.a., *De kwestie-Vietnam. Feiten en achtergronden* (Amsterdam 1967), 7-14.

54 R. de Jong, 'Constandse, Anton Levien (1899-1985)', in: *Biografisch Woordenboek van Nederland*. www.inghist.nl/Onderzoek/Projecten/BWN/lemmata/bwn3/constandse.

55 Dat schreef hij in een van zijn columns in het literaire tijdschrift *De Gids*. Zie: *De Gids*, nr. 1, 1966, 73.

56 Zie behalve de krantenverslagen: H. Mulisch, *Bericht aan de rattenkoning* (Amsterdam 1966), 109.

57 Zie: Regtien, *Springtij*, 148; zie ook de persverslagen van de teach-in, bijvoorbeeld: I. Cornelissen, 'Teach-in! Zit er toch iets in?' in: *Vrij Nederland*, 6-11-1965.

58 Het progressieve radioprogramma voor jongeren *Uitlaat* wijdde er ruim een halfuur aan. NIBG, *Uitlaat. Programma voor twintigers* (VARA), vermoedelijke uitzenddatum 30-10-1965, dragernummer HA 5847; Televisiejournaal, 29-10-1965, dragernummer 88262 (film), 20103 II (bliknummer). Zie bijvoorbeeld de verslagen in *Trouw*, 30-10-1965; *Algemeen Handelsblad*, 30-10-1965; *Het Parool*, 30-10-1965; *NRC*, 30-10-1965; I. Cornelissen, 'Teach-in! Zit er toch iets in?' in: *Vrij Nederland*, 6-11-1965; R.R. Eybersen en H. van der Wusten, 'Informatie als protest', in: *De Groene Amsterdammer*, 6-11-1965, 3-4; 'Gewone jongens net als jullie', in: *Haagse Post*, 6-11-1965.

59 De teach-in op de Universiteit van Michigan bleek een doorslaand succes. Op 15 en 16 mei werd er bijvoorbeeld een teach-in over de Vietnamoorlog gehouden in Washington D.C., die via de televisie door meer dan 100 universiteiten en 100.000 studenten werd gevolgd. De teach-in is afkomstig van de zwarte burgerrechtbeweging. John. S. Bowman (red.), *The world almanac of the Vietnam War* (New York 1985), 115. Charles DeBenedetti, *An American ordeal. The anti-war movement of the Vietnam era* (New York 1990), 107-108 en 114-115. Vergelijk: M. Small, *Antiwarriors. The Vietnam War and the battle for America's hearts and minds* (Washington 2002), 22-23.

60 Stapel, *Vietnam-beweging*, 35-36. Sprekers waren onder anderen: G. Maas, K. Strijd, L. de Jong, P.R. Baehr, A Hofmann, R.E. Agger, G.B.J. Hiltermann, L. ten Cate, J. Mendelson, W.N. Warbey, M. Riffaud, Th. van Tijn. Zie vooral: R.R. Eybersen en H. van der Wusten, 'Informatie als protest', in: *De Groene Amsterdammer*, 6-11-1965, 3-4.

61 De teach-in in Amsterdam was niet de eerste in Nederland. Op 27 oktober was er al een teach-in georganiseerd in Utrecht. De belangstelling daarvoor was echter aanzienlijk minder. Zie: 'Gewone jongens net als jullie', in: *Haagse Post*, 6-11-1965. Gelijktijdig met de teach-in in Amsterdam werd er een in Leiden georganiseerd door het Leids debatgenootschap 'Pro en Contra'. Deze werd bezocht door 600 studenten.

[62] Als geciteerd in: I. Cornelissen, 'Teach-in! Zit er toch iets in?' in: *Vrij Nederland*, 6-11-1965; zie: Stapel, *Vietnam-beweging*, 37-38.
[63] Regtien, *Springtij*, 149.
[64] Mulisch, *Rattenkoning*, 108.
[65] B. van der Lek, 'Het andere Amerika', in: *Bevrijding*, 24-12-1965.
[66] In zijn wekelijkse columns voor *Vrij Nederland* had De Jong al laten blijken een krachtig voorstander te zijn van de Amerikaanse aanwezigheid in Zuid-Vietnam, met name vanwege het gevaar van China. Zijn columns zijn gebundeld in het boekje *Brand in Azië. De wereld in 1965* (Amsterdam 1965).
[67] Zie: *Het Vrije Volk*, 30-10-1965.
[68] Righart, *Eindeloze*, 211; Pas, *Imaazje!*, 75 e.v.
[69] Righart, *Eindeloze*, 213.
[70] Mulisch, *Rattenkoning*, 109-110.
[71] Regtien, *Springtij*, 149.
[72] Zo noemde partijcoryfee Patijn Dankert tijdens een fractievergadering 'volstrekt onbekwaam'. Zie: IISG, Archief PvdA-fractie, inv.nr. 11, 2-6-1966.
[73] G. Ruygers, 'De theologie van Vietnam', in: *Opinie*, 12-11-1965, 10.
[74] Zie: IISG, Archief ASVA, inv. nr. 727, brief aan de fracties van de PvdA, de ARP en de KVP, ondertekend door J.C. Meyer, 17-1-1966.
[75] Ook prees hij de ASVA, omdat deze zich had gedistantieerd van het als communistisch bekendstaande Jongerenkomité. Zie: ABZ, Code 9, 1965-1974, inv. nr. 1828, memorandum DOA/ZA aan DOA, 12-10-1965.
[76] De verklaring is te vinden in ABZ, Code 9, 1965-1974, inv. nr. 1828, M. van der Stoel aan T. P. Treumann (vz ASVA), 28 oktober 1965.
[77] HTK, 1965-1966, 2e verg. 2-12-1965, C 723.
[78] De felste critici waren (tot 1959) georganiseerd in het Sociaal-Democratisch Centrum. Zie bijvoorbeeld: Zuijdam, *Wens*, 12; vergelijk: Bleich, *Partij*, 97-98.
[79] Ibidem, 24; Rovers, *Recht en vrijheid*, 190-201.
[80] IISG, Archief PvdA, inv. nr. 3, not. DB, 28-4-1965; zie bijvoorbeeld ook: M. van der Stoel, 'Onderhandelen over Vietnam, maar de grote vraag is hoe?', in: *Opinie*, 5-3-1965.
[81] Ibidem; Archief Ton Regtien, inv. nr. 201, M. van der Stoel aan P.Ph. Milikowski (SVB), 25 mei 1965.
[82] HTK, 1964-1965, 1376.
[83] IISG, Archief PvdA, inv. nr. 3, not. DB, 28-4-1965.
[84] HTK, 1964-1965, 39e verg. 18-5-1965, 1427.
[85] 'Bestuur Partij van de Arbeid over Vietnam', in: *Opinie*, 28-5-1965.
[86] 'Verklaring betreffende Vietnam', in: *Opinie*, 15-10-1965, 11.
[87] Inne de Jong, 'Vietnam en de PvdA', in: *De Groene Amsterdammer*, 23 oktober 1965. Vergelijk: Zuijdam, *Wens*, 127.
[88] Zie: F. de Vries, 'Geert Ruygers en de oorlog in Vietnam', in: *Bevrijding*, 24-12-1965, 9.
[89] HTK, 1965-1966, Vaste Commissies, 2e vergadering 2-12-1965, C 716-718. Zie ook zijn toespraak op 1 februari 1966. HTK, 1965-1966, 28e verg. 1-2-1966, 1141-1142. Partijgenoot van Patijn Goedhart, een uitgesproken anticommunist, liet tijdens de genoemde commissievergadering een afwijkend geluid horen. Zie: HTK 1965-1966, Vaste Commissies, 2e vergadering 2-12-1965, C 720.
[90] NA, not. mr. 18-2-1966.
[91] *NRC*, 16-10-1965.
[92] Dams, *Nederlandse pers*, 160-161. Zie zijn commentaar in: *Trouw*, 31-12-1965; *Trouw*, 4-12-1965.
[93] Zie bijvoorbeeld: 'Vietnam en de maleisische federatie', in: *Nederlandsche Gedachten*, 14-8-1965, 1.
[94] ARP, *Vietnam. Nota aangeboden door de Buitenlandse Commissie van het College van Advies der Anti-Revolutionaire Partij* (Den Haag 1967), 7. De nota is ook verschenen in *Anti-revolutionaire Staatkunde*, (36) nr. 1, januari 1966. Zie: Van den Berg, *Deining*, 300-301.
[95] Berg, *Deining*, 296.
[96] Ibidem, 296 e.v.
[97] ARP, *Vietnam*, 36.
[98] Ibidem, 34-37.
[99] Ibidem, 41.
[100] Ibidem, 33. Zie bijvoorbeeld het betoog van de katholieke oud-premier en Eerste Kamerlid Jan de Quay op 24 mei 1966. HEK, 1965-1966, 814. Zie ook het artikel 'Hanoi wil geen neutraal Vietnam' in het partij-orgaan *Politiek*, juni 1966.
[101] ARP, *Vietnam*, 33.

[102] Zie: Berg, *Deining*, 300-301.
[103] A. Warnaar Jzn., 'Vietnam', in: *Anti-Revolutionaire Staatkunde*, (36) nr. 1, januari 1966, 100-102.
[104] G. Goossens, in: *Tot vrijheid geroepen*, april 1966.
[105] J. van Putten, 'Amerikanen uit Vietnam', in: *Op Wiek*, maart 1966. Zie voor nog een positieve reactie: *Gemeentetoerusting*, 12-3-1966.
[106] ARP, *Blijvend houvast. Redevoeringen, gehouden op het Partijconvent van 14 mei 1966 te Utrecht door dr. W.P. Berghuis en B. Roolvink* (Den Haag 1966).
[107] Zie: Berg, *Deining*, 304.
[108] Zie voor de visie van Roolvink op de oorlog in Vietnam en de kritiek op de Amerikaanse aanwezigheid ook zijn rede voor AR-vrouwen op 16-3-1966: *Nederlandsche Gedachten*, 26-3-1966, 6-7.
[109] Ook het ministerie van Buitenlandse Zaken besteedde uitgebreid aandacht aan de nota. Men nam de nota niet al te serieus. Het compromisvoorstel in de geest van Joegoslavië lag volledig in de lijn van Hanoi en zou alleen maar meer 'bevrijdingsoorlogen' in Azië in de hand werken, zo was het oordeel. ABZ, Code 9, 1965-1974, inv. nr. 1829, memorandum DOA/ZA aan DOA, 22- 3-66. In november 1966 besteedde J.L. Heldring nog aandacht aan het rapport in zijn column. Zie: *NRC*, 9-11-1966.
[110] S. Bosgra, 'Revolutie en Anti-Revolutionairen', in: *Bevrijding*, 23-3-1966, 6.
[111] *De Groene Amsterdammer*, 5-3-1966.
[112] Zie bijvoorbeeld: HEK, 1965-1966, vergadering 24-5-1966, 823. In 1967 werd wegens de grote belangstelling besloten tot een tweede druk van het rapport.
[113] Van der Maar, 'Pax Christi', 13.
[114] Verkuil, *Illusie*, 54-57; Van der Maar, 'Pax Christi', 13.
[115] Zie bijvoorbeeld: KDC, archief Unie van Katholieke Studenten in Nederland, inv. nr. 848, J.P. Huijg (praeses) aan K.F. Bouman, 13-9-1966.
[116] Uit een opinieonderzoek onder 7000 Amerikaanse katholieke geestelijken was naar voren gekomen dat 90% vóór de voortzetting van krachtige militaire politiek was. L.J. Hogebrink, *Kerkewerk* (IKV brosjure nr. 4), 72 en 76.
[117] HTK, 1965-1966, Vaste Commissies, 2e vergadering 2-12-1965, C 719.
[118] 'Ten geleide', in: *Elseviers Weekblad*, 8-10-1966.
[119] Mann, *Delusion*, 476, 479-80; Schulzinger, *Time*, 203-204; Bowman, *World almanac*, 134.
[120] Schulzinger, *Time*, 207-208; Small, *Antiwarriors*, 39. Het aantal Amerikaanse doden steeg van 1400 naar 5000.
[121] *Trouw*, 11-5-1966.
[122] 'In het vizier', in: *Vrij Nederland*, 29-1-1966.
[123] Zie: W. de Vries, *Veranderingen in het Amerika-beeld in de periode 1960-1974. Een onderzoek naar twee Nederlandse linksgerichte opinieweekbladen: De Groene Amsterdammer en Vrij Nederland* (doctoraalscriptie Utrecht 1978), 59.
[124] F. van Vree, *De metamorfose van een dagblad. Een journalistieke geschiedenis van de Volkskrant* (Amsterdam 1996), 100; vergelijk: Kennedy, *Babylon*, 154; Dams, *Nederlandse pers*, 198.
[125] Zie Huizinga's reportage in: *NRC*, 26-5-1966.
[126] *NRC*, 9-12-1966.
[127] Righart typeerde 1966 als 'het rampjaar'. Zie voor de toenemende polarisatie in 1966: Kennedy, *Babylon*, 146-155; Righart, *Eindeloze*, 211-216.
[128] Rooij, *Republiek*, 244-245.
[129] Ibidem, 244-247; Kennedy, *Babylon*, 155-158; Righart, *Eindeloze*, 211-216; Bosscher, 'Nederland en de jaren zestig'.
[130] Pas, *Imaazje!*, 183-202, 207 e.v.
[131] Kennedy, *Babylon*, 154.
[132] Righart, *Eindeloze*, 228. Vergelijk: Kennedy, *Babylon*, 160-161.
[133] Maas, *Kabinetsformaties*, 172-173. De PvdA ging bijvoorbeeld van 28 naar 23,4 procent van de stemmen. PSP steeg van 3 naar 5 procent van de stemmen.
[134] Maas, *Kabinetsformaties*, 172.
[135] Zie de introductie bij een artikel van de Engelse hoogleraar R. Lowenthal, in: *Vrij Nederland*, 5-2-1966, 11.
[136] R. Chapkis, 'Go maar home', in: *Holland Maandblad*, januari 1967, 5-6.
[137] HTK, 1965-1966, vergadering 1-2-1966, p. 1142.
[138] Dams, *Nederlandse pers*, 160-161, 171.
[139] Daarnaast verklaarde het bestuur een voor-

stander te zijn van een representatieve overgangsregering, met inbegrip van het Bevrijdingsfront, en vrije verkiezingen onder toezicht van de Verenigde Naties. Het was vervolgens aan de nieuwe regering om in alle vrijheid antwoord te geven op de vraag of de militaire aanwezigheid van de VS in Vietnam langer gewenst was. De brief is opgenomen in: *Keesings Historisch Archief* 1966, p. 295.

[140] Bleich, *Partij*, 109.

[141] Ibidem, 108.

[142] Als geciteerd in: Ch. van Esterik en J. van Tijn, *Jaap Burger Een leven lang dwaas* (Amsterdam 1984), p. 205.

[143] Bornewasser, *Katholieke Volkspartij*, 165-166; Bleich, *Partij*, 103-105.

[144] Zie: Zuijdam, 'Fraseologie', 173. Zo diende de PvdA-fractie in april 1966 een motie in waarin het kritiek had op de BVD omdat de veiligheidsdienst onrechtmatig onderzoek zou hebben gedaan naar de achtergrond van arrestanten die hadden gedemonstreerd tegen de komst van Claus. *Keesings Historisch Archief*, 1966, 295-296. De motie kreeg alleen steun van de PSP.

[145] 'PvdA niet naar links', in: *Elseviers Weekblad*, 14-5-1966. Opmerkelijk was dat partijvoorzitter Sjeng Tans achteraf ontkende - zowel in besloten kring als in het openbaar - dat er een verband was tussen de brief en de electorale nederlaag. Zie: IISG, Archief Tweede Kamerfractie, inv. nr. 11, not. verg. 2-6-1966, 17. Maar drie weken na de brief zei Patijn op een bijeenkomst van de studentenvereniging Politeia in Amsterdam dat er wel degelijk een verband bestond tussen de brief en de slechte verkiezingsuitslag van 23 maart. *Keesings Historisch Archief*, 1966, 374.

[146] Zuijdam, *Wens*, 176.

[147] *NRC*, 3-5-1966.

[148] IISG, Archief PvdA Tweede Kamerfractie, inv. nr. 11, not fractie, verg. 26-4-1966.

[149] *Het Parool*, 16-6-1966. Op deze brief werd weer gereageerd door Piet Dankert.

[150] 'Jongeren vragen PvdA opheldering', in: *Het Parool*, 10-5-1966. Zie de reactie van Piet Dankert in *Het Parool*, 17-5-1966.

[151] IISG, Archief PvdA-Tweede Kamerfractie, inv. nr. 11, not. verg. 2-6-1966.

[152] Ibidem, 19. Zie ook: ibidem, 4. Niet duidelijk is over welk opinieonderzoek Tans het heeft. Volgens Tans was uit het bewuste onderzoek gebleken dat 50% vóór de brief was tegenover 38% tegen en 12% geen mening.

[153] Ingezonden brief van S.M. Argelo, in:rubriek 'Uw mening', in: *NRC*, 21-5-1966.

[154] NA, not. mr. 29-4-1966.

[155] Ibidem.

[156] Ibidem.

[157] Ibidem.

[158] Zie het overzicht in *Keesings Historisch Archief*, 1966, 449-450.

[159] NARA RG 59, Pol 15-1 Neth, Secret telegram Tyler aan Rusk, 4-7-1966. Bovendien had Luns te maken met druk vanuit de Tweede Kamer, waar de PvdA-fractie had aangedrongen op een diplomatiek protest, en met zijn staatssecretaris Van der Stoel, die zijn zorgen al direct na de bombardementen had meegedeeld aan Tyler. NA, not. mr. 1-7-1966; HTK, 1965-1966, Aanhangsel, Kamervragen van Ruygers, ingezonden 30-6-1966 (nr. 584), 1117; ABZ, Code 9. 1965-1974, inv. nr. 1816, cb Luns aan Washington. 'Bombardementen Hanoi - Haiphong', 4-7-1966. Zie voor het protest van de Labour-regering: John W. Young, 'Britain and "LBJ's War" en Young, 'British governments and the Vietnam War', in: Goscha, *La Guerre*, 117-130, aldaar 124.

[160] NA, not. mr. 1-7-1966.

[161] Zie: N.G. Pas, 'Protest, public relations en politiek. Provo in de media 1965-1967', in: *Tijdschrift voor Mediageschiedenis*, jg. 9 (2006), nr. 1, 69-90.

[162] De transcriptie van dit gesprek is te lezen op www.lennaertnijgh.nl (laatst geraadpleegd op 19-7-2006). Het fragment is vermoedelijk bij het NIBG terug te vinden onder verwijzing: Televisiearchief, *Attentie* (NCRV), 28-5-1966, dragernr. 96296 (film) en 22294III (film).

[163] De single kwam op 9 april 1966 binnen in de top veertig en bereikte de negende positie. Op de ranglijst van de best verkochte singles van 1966 eindigde 'Welterusten mijnheer de president' op de 67ste positie. Zie: www.boudewijndegroot.nl.

[164] Zie de transcriptie van dit gesprek op www.lennaertnijgh.nl (laatst geraadpleegd op 19-7-2006).

[165] Zie: Stapel, *Vietnam-beweging*, 58-92; Pas, *Imaazje!*, 183-190; Sanden, *Vietnam beweging*, 33-36.

[166] Het pamflet is opgenomen in: *Slotrapport van de commissie van onderzoek Amsterdam. Onderzoek naar de achtergronden van de ordeverstoringen te Amsterdam september 1965-september 1966* (Den Haag 1967), bijlage 128a-5. Vergelijk: Stapel, *Vietnam-beweging*, 59-60. Vergelijk: Sanden, *Vietnam beweging*, 34.

[167] Zie het proces-verbaal van getuigenverhoor, O.M. Boetes, 30-6-1967 in: *Slotrapport van de commissie van onderzoek Amsterdam. Onderzoek naar de achtergronden van de ordeverstoringen te Amsterdam september 1965-september 1966*, bijlage 128-1, 11.

[168] Zie: getuigenverhoor, O.M. Boetes, 30-6-1967 in: *Slotrapport*, bijlage 128-1, 9.

[169] *Haagse Post*, 23-7-1966.

[170] Erg effectief was de actie niet, omdat de actievoerders terugliepen naar het centrum en een deel daarvan zich weer verzamelde voor het Amerikaanse consulaat. Zie bijvoorbeeld: 'Demonstranten in wagens naar rand van A'dam', in: *Trouw*, 18-7-1966; zie: Stapel, *Vietnam-beweging*, 70-72.

[171] Zie bijvoorbeeld: 'Klachten over optreden van politie tegen Vietnam-betogers', in: *Trouw*, 19-7-1966. Om de kritiek in de pers weg te nemen, gelaste de officier van Justitie Hartsuiker een onderzoek naar het optreden van Koppejan. In tegenstelling tot wat Hartsuiker aanvankelijk dacht, zou uit dit onderzoek blijken dat de actie binnen de bevoegdheden van de politie viel. Stapel, *Vietnam-beweging*, 77.

[172] Zo mocht Boetes voor de NCRV uitleggen waarom de Aktiegroep principieel tegen vergunningen voor demonstraties waren. Getuigenverhoor, O.M. Boetes, 30-6-1967 in: *Slotrapport van de commissie van onderzoek Amsterdam*, bijlage 128, 4-5.

[173] Zie bijvoorbeeld: '279 betogers bij optocht gearresteerd', in: *Het Parool*, 22-8-1966.

[174] Meer 'serieuze' Vietnamactivisten klaagden hierover. Zie de artikelen van T. Regtien in *Links*, 27-8-1966 en A.J. Bruggeman, in:*Bevrijding*, 4-6-1966. Zie: *De Groene Amsterdammer*, 27-8-1966. Zie verder Sanden, *Vietnam beweging*, 36-37 en 87.

[175] Zie: Sanden, *Vietnam beweging*, 36-37.

[176] Zie bijvoorbeeld het proces-verbaal van getuigenverhoor, O.M. Boetes, 30-6- 1967 in: *Slotrapport van de commissie van onderzoek Amsterdam*, bijlage 128-11. Stapel, *Vietnam-beweging*, 61; interview Boetes, 12-11-2003.

[177] *Slotrapport van de commissie van onderzoek Amsterdam*, 109-111.

[178] R.R. Eijbersen, AP.E. Korver, H. Amptmeyer, S.J. Bosgra, M.B.H. Visser en F. de Vries, *De kwestie-Vietnam. Feiten en achtergronden* (Amsterdam 1967), 15-19.

[179] HTK, 1965-1966, 2e verg. 2-12-1965, 719. En het KVP-Kamerlid Schuijt zei: 'Het is uitermate moeilijk enig inzicht te krijgen in de trieste situatie in Vietnam'. Zie ook de opmerkingen van het CHU-Kamerlid Bos.

[180] Redactioneel commentaar in *Trouw*, 11-5-1966.

[181] Regtien, *Springtij*, 145. Achteraf schreef oud-journalist Nieuwenhuis, die als correspondent vanuit Saigon verslag deed van de oorlog, dat de redacties inderdaad zwaar leunden op de berichten van de internationale, met name Amerikaanse persbureaus, en de journalisten ter plekke gingen af op wat het Amerikaanse leger hen voorschotelde of de Amerikaanse collega's hen toespeelden. Nieuwenhuis, *Nooit verdwenen oorlog*, 41-42. Zie voor oorlogsverslaggeving in Vietnam: A. Karskens, *Pleisters op de ogen, pleister op de mond. De geschiedenis van de Nederlandse oorlogsverslaggeving van Heiligerlee tot Kosovo* (Amsterdam 2001), 183-207.

[182] *Vietnam Bulletin*, jg. 2, nr. 17, 20-1-1968, 4.

[183] Zie de brieven in: ABZ, code 9, 1965-1974, inv. nr. 1828 en 1829. Zie ook: NA, KMP, inv. nr. 3476.

[184] Zie bijvoorbeeld: ABZ, code 9, 1965-1974, inv. nr. 1829, brief A.M.M. Paalvast, 12-10-1966; telegram, 2-7-1966, waarin 90 demonstranten de Nederlandse regering oproepen zich te distantiëren van de Amerikaanse bombardementen.

[185] ABZ, code 9, 1965-1974, inv. nr. 1828, brief aan de Koningin van G.G. Albers, zonder datum.

[186] Ibidem, inv. nr, 1829, brief aan de Koningin van M.J. de Jongh, 7-10-1966. Vergelijk: NA, KMP, inv. nr. 3476, Th.J.N. Naastepad aan Cals, 5-9-1966.

[187] ABZ, code 9, 1965-1974, inv. nr. 1828, Memorandum over 'Vredesvoorstel van de heer M.J. Bloemendaal, student te Leiden. Reactie zaakgelastigde communistisch China', zd.
[188] De Amerikaanse ambassadeur ontving ook veel van dit soort brieven. Zie: NARA, RG 59, Pol 23-8 Neth, Airgram Amerikaanse ambassade aan State Department, 4-1-1966, subject: 'Public reaction to American policy in Vietnam'. Geruchtmakend was de kwestie rond kapitein J.H.C. Ulrici, die een Nederlands vrijwilligerskorps wilde oprichten voor Vietnam. Ulrici kreeg veel aandacht van de media, waaronder van AVRO's *Televizier* op 6-8-1965. Zie ook: 'Nederlanders naar Vietnam?', in: *De Telegraaf*, 5-8-1965; J. van Tijn, ''t Is net een biefstuk, hoe harder je erop slaat, hoe malser ie wordt', in: *Vrij Nederland*, 14-8-1965.
[189] ABZ, code 9, 1965-1974, inv. nr. 1829, memo DOA/ZA aan DOA, 13-7-1966.
[190] ABZ, code 9, 1965-1974, inv. nr. 1829, DWH/NA aan DWH, 30-8-1966.
[191] Van der Steen, *Koopman in verwachtingen*, 366-367.
[192] NA, KMP, inv. nr. 3476, Cals aan Nastepad, 23-9-1966.
[193] NA, KMP, inv. nr. 3476, Jan de Ranitz (directeur-generaal Politieke Zaken) aan Cals, z.d., vermoedelijk geschreven tussen mei en juli 1966.
[194] ABZ, code 9, 1965-1974, inv. nr. 1829, dwh/na aan dwh, 30-8-1966.
[195] ABZ, code 9, 1965-1974, inv. nr. 1815, memo doa aan dgpz via poad, 25-3-1966. Zie: Kuitenbrouwer, *Ontdekking*, 95.
[196] NA, KMP, inv. nr. 3476, De Ranitz aan Cals, z.d., vermoedelijk geschreven tussen mei en juli 1966.
[197] IISG, archief ANJV, inv. nr. 104, 'verslag van vorderingen', 4-8-1966. Informatie over de petitie van Bouman is onder meer ook te vinden in: ABZ, code 9, 1965-1974, inv. nr. 1828; KDC, archief UKSN, inv. 848.
[198] 'We zijn gewoon bezorgd voor onze kinderen', in: *Trouw*, 26-8-1966.
[199] IISG, archief ANJV, inv. nr. 104, 'verslag van vorderingen', 4-8-1966.
[200] Volgens de BVD was het Zeeuwse vredescomité, een in 1964 opgerichte communistische organisatie, vanaf het begin betrokken. Zie: ABZ, code 9, 1965-1974, inv. nr. 1829, 'De agitatie inzake Vietnam h.t.l. en haar internationale achtergrond'. Volgens Bouman stonden de communistische groeperingen echter aarzelend tegenover het initiatief. Zie: KDC, UKSN, inv. nr. 848, 'Tussentijds bericht, II', Goes, 23-8-1966.
[201] KDC, UKSN, J.P. Huijg aan Bouman, 29-8-1966.
[202] KDC, UKSN, inv. nr. 848, 'Tussentijds bericht, II', Goes, 23-8-1966.
[203] Zie: KDC, UKSN, inv. nr. 848, 'Tussentijds bericht, 4-8-1966'.
[204] Bouman zei dat hij van de persberichten die hij naar de ANP had gestuurd, er nooit een in de kranten had teruggezien. Zie: 'Dag in Dag uit'. Zie: *de Volkskrant*, 20-8-1966 en 11-8-1966.
[205] 'We zijn gewoon bezorgd voor onze kinderen', in: *Trouw*, 26-8-1966; zie de brief van Bouman in *Vrij Nederland*, 16-7-1966 en een column van Tamar in *Vrij Nederland*, 37-8-1966.
[206] NIBG, Televisiearchief, *Attentie* (NCRV), 16-8-1966, dragernummer V93493.
[207] 'We zijn gewoon bezorgd voor onze kinderen', in: *Trouw*, 26-8-1966.
[208] IISG, archief ANJV, inv. nr. 104, 'verslag van vorderingen', 4-8-1966.
[209] *Haagsche Courant*, 27-8-1966.
[210] HDC, archief ARP, notulenboek, Moderamen, 2-9-1966. Hoewel de PSP en de CPN medewerking verleenden, bestond het comité volgens Bouman juist uit mensen die partijloos waren.
[211] HTK, 1966-1967, Algemene Beschouwingen, 5e verg. 11-10-1966, 147 en 7e verg. 13-10-1966, 236.
[212] HTK, 1966-1967, Algemene Beschouwingen, 5e verg. 11-10-1966, 119.
[213] Ibidem, 147.
[214] Ibidem, 138-139.
[215] IISG, Archief Pvda-fractie, inv. nr. 11, not. fractie 10-10-1966.
[216] Zie voor het standpunt van U Thant: U Thant, *View from the UN* (Londen 1978), 71-72. Zie voor de motie: HTK, 1966-1967, 7e verg. 13-10-1966, 236.
[217] Hellema e.a., *Johnson moordenaar!*, 71. Dat Luns en ook de Amerikaanse ambassadeur Ty-

ler geen problemen hadden met de motie-Nederhorst, laat zien dat zij geen schokkende passages bevatte. Luns had op zich geen problemen met de deelname van het Bevrijdingsfront. Hij was tegen het Bevrijdingsfront als *enige* vertegenwoordiger van de Zuid-Vietnamese bevolking, zoals Hanoi voorstond. Zie bijvoorbeeld: HTK, 1965-1966, 28e verg. 1-2-1966, 1164.

[218] HTK, 1966-1967, Algemene beschouwingen, 5e verg. 11-10-1966, 147 en 7e verg. 13-10-1966, 206.

[219] KDC, acrhief UKSN, inv. nr. 848, Openbaar bericht, Goes, 28-10-1966.

[220] Zie: Stapel, *Vietnam-beweging*, 82; vergelijk: NARA, RG 59, Pol 2-1 Neth, Airgram, 26-2-1967, onder punt 5.

Hoofdstuk 3

[1] NIBG, radioarchief, *Ochtendkrant* (NCRV), 28-8-1967, dragernummer HA 7990.

[2] W.J. Schuijt, *Levenslogboek van Willem J. Schuijt* (Helvoirt 1990), 218.

[3] Zie bijvoorbeeld: Hellema e.a., *Johnson moordenaar!*, 89-90; Kuitenbrouwer, *Ontdekking*, 96-97; Kleinen, 'Vietnam', 9; Beerends, *Derde Wereld-beweging*, 206; Schuyt en Taverne, *1950*, 398; Brouwer en Merriënboer, *Buitengaats*, 193; Staden, *Trouw bondgenoot*, 77; Hellema, *Neutraliteit*, 253. Zie ook: Van der Maar, 'Nederlandse regering', 350-352.

[4] Zo kwam de oppositie er in de Tweede Kamer voortdurend op terug. Zie bijvoorbeeld het commentaar van D66-Kamerlid Visser in 1970. HTK, 1970-1971, 31e verg. 9-12-1970, 1682. Het *Algemeen Handelsblad* verweet Luns bijvoorbeeld 'hondentrouw' aan de Verenigde Staten, omdat de Amerikaanse regering volgens de krant doorgaans maar weinig rekening hield met Nederland. Zie: 'Rede Luns', in: *Algemeen Handelsblad*, 4-10-1967.

[5] Hellema e.a., *Johnson moordenaar!*, 89-90; Staden, *Trouw bondgenoot*, 77, noot 129-130; Kuitenbrouwer, *Ontdekking*, 96-97.

[6] Als geciteerd in: Righart, *Eindeloze*, 209.

[7] Zie voor 'de nacht' onder meer: Bornewasser, *Katholieke Volkspartij*, 188-189; H. te Velde, *Stijlen van leiderschap: persoon en politiek van Thorbecke tot Den Uyl* (Amsterdam 2002), 202-203; Righart, *Eindeloze*, 205-210; Steen, *Cals*, 408 e.v.

[8] Bornewasser, *KVP*, 224; vergelijk: Righart, *Jaren zestig*, 203-205.

[9] De KVP ging van 50 naar 42, terwijl de PvdA van 43 naar 37 zetels zakte. Voor de PvdA was dit een electoraal dieptepunt. De ARP behaalde daarentegen een historische zege door van 13 naar 15 te stijgen. Dat was sinds Colijn niet meer voorgekomen. De VVD won ook een zetel (van 16 naar 17), maar de CHU verloor er een (van 13 naar 12). De PSP bleef gelijk (4 zetels), ondanks de winst van 2% tijdens de verkiezingen voor de Provinciale Staten in 1966. De CPN won een zetel (van 4 naar 5). De Boerenpartij ging van 3 naar 7 zetels en de SGP en GPV eindigden op respectievelijk drie en één zetel. Maas, *Kabinetsformaties*, 210-211.

[10] Een formatiepoging van de ARP'er Biesheuvel was voortijdig afgebroken. Bovendien was een coalitie tussen de confessionele partijen en de PvdA geen optie vanwege de weigering van de ARP om in te gaan op de eis van de nieuwe fractievoorzitter van de PvdA, Den Uyl, om de VVD van de formatiepogingen uit te sluiten. Formateur Zijlstra zag bovendien de financiële kritiek van de PvdA niet zitten. Van den Berg, *Deining*, 343. Zie voor de ontvangst van het kabinet-De Jong: Brouwer en Merriënboer, *Buitengaats*, 134-135. Zie voor de mening van Cals: Steen, *Cals*, 432-433.

[11] *Trouw*, 19-4-1967; zie ook: Brouwer en Merriënboer, *Buitengaats*, 134.

[12] In 1964 was 86 procent van de KVP-stemmers voorstander van een christelijke partij. Kennedy, *Babylon*, 186.

[13] Bornewasser, *KVP*, 235-241.

[14] In maart 1967 hadden elf jonge antirevolutionairen in de zogenoemde 'spijtstemmersbrief' hun teleurstelling uitgesproken over het feit dat de ARP geen serieuze toenadering had gezocht tot de PvdA, terwijl de evangelisch-radicale toon van de verkiezingscampagne daartoe volgens hen alle aanleiding had gegeven. Zie: Berg, *Deining*, 348 e.v.

[15] Bornewasser, *KVP*, 241 e.v.; Kennedy, *Babylon*, 186-187; Berg, *Deining*, 348 e.v.

[16] H. Waltmans, *Niet bij rood alleen. Vijftien jaar Nederlandse politiek en de geschiedenis van*

de PPR (Groningen 1983), 16-19; Bornewasser, *KVP*, 264 e.v.
17 Zuijdam, *Wens*, 133-140, 183-184; Bleich, *Partij*, 116-120.
18 Velde, *Stijlen*, 209; Bleich, *Partij*, 108; Bornewasser, *KVP*, 188-189.
19 Volgens Den Uyl was de beweging in de KVP zonder het bestaan van de PvdA niet eens mogelijk geweest. Zie: IISG, Archief PvdA, inv. nr. 12, not. PB, 17-8-1967; vergelijk: Zuijdam, *Wens*, 140; Bornewasser, *KVP*, 188-189; Kennedy, *Babylon*, 201.
20 Respectievelijk uit: *NRC*, 26-4-1967; *Het Parool*, 11-5-1967, *Het Parool*, 24-7-1967.
21 Schulzinger, *Time*, 247-252; Herring, *Longest war*, 164-170; Mann, *Delusion*, 528-529 en 548-549.
22 10 procent was echter voor een onmiddellijke terugtrekking van de Amerikaanse troepen. Zie: Herring, *Longest war*, 174; Small, *Antiwarriors*, 55.
23 Small, *Antiwarriors*, 57; Schulzinger, *Time*, 235-236.
24 Small, *Antiwarrior*, 58-59; Schulzinger, *Time*, 236-237; K. Evans-Pfeifer, 'Martin Luther King, Jr.' in: Kutler, *Encyclopedia*, 267-68.
25 Herring, *Longest war*, 176-180; Mann, *Delusion*, 540-; B. VanDeMark, 'Robert McNamara', in: Kutler, *Encyclopedia*, 297-298.
26 Herring, *Longest war*, 178.
27 Een zogenoemde 'Vietnam Information Group' kreeg bijvoorbeeld de opdracht critici snel van repliek te dienen en voor de regering gunstige berichten naar de media te lekken. Herring, *Longest war*, 182-183; Wells, *War within*, 149.
28 Zie: Dams, *Nederlandse pers*, 234-239 (algemene conclusie).
29 'Verkiezingen Zuid-Vietnam', in: *Algemeen Handelsblad*, 23-9-1967.
30 'Lippendienst aan de democratie', in: *de Volkskrant*, 6-9-1967; vergelijk: 'Verkiezingen niet in het belang van de Zuid-Vietnamezen', in: *Trouw*, 7-9-1967. Zie ook het verslag dat Neuman van de verkiezingen maakte: NIBG, Televisiearchief, *Brandpunt*, 7-9-1967, dragernummer V24872. Daarin sprak Neuman van 'bedrog en trucage' en 'manipulatie vooraf'.
31 NARA, RG 59, CFPF, Pol 1 Netherlands-US, 31-7-1967, Airgram Amerikaanse ambassade in Den Haag aan het State Department, onderwerp: 'Annual US policy assessment'.
32 In 1965 en 1966 is door NIPO wel onderzoek gedaan naar de vraag hoe de Nederlandse bevolking de toekomst van het conflict zag. Zie: *Buitenlandse politiek in de Nederlandse publieke opinie; inventaris van in Nederland in de periode 1 januari 1960 tot 1 januari 19745 gehouden onderzoek naar meningen en attituden t.a.v. de buitenlandse politiek* (Den Haag 1975), 77, nr. 1070 en 79, nr. 1123.
33 Ibidem, 217, vraag 57a.
34 Zie bijvoorbeeld: NIBG, televisiearchief, *Brandpunt*, 31-3-1967, dragernummer V93495 (VHS); *Brandpunt*, 6-1-1967, dragernummer 104012 (film) en 24561MI (film); *Kenmerk*, 30-1-1967, dragernummer 104864 (film) en 24770MI (film); *Kompas*, 17-4-1967, dragernummer M30118 (film); *Brandpunt*, 21-10-1967, dragernummer M27457 (film); *Achter het Nieuws*, 22-12-1967, dragernummer V24889 (VHS). Zie voor een schriftelijke reportage: R. Armstrong, 'In Vietnam zijn geen helden', in: *de Volkskrant*, 15, 19, 22, 26, 29 juli en 3 en 5 augustus 1967.
35 Dams e.a., *Nederlandse pers*, 147.
36 Ibidem, 148.
37 Ibidem, 82.
38 Ibidem, 235-236. Van de landelijke dagbladen hield alleen *De Telegraaf* vast aan het standpunt dat het Bevrijdingsfront een communistische beweging was die onder leiding stond van Hanoi, ibidem, 118.
39 'De Amerikanen vechten tegen het Vietnamese volk', in: *Vrij Nederland*, 26-8-1967, 3.
40 De redactie van *de Volkskrant* was verdeeld. Vergelijk bijvoorbeeld: 'Ten geleide', in: *de Volkskrant*, 16-8-1967 en 'Blunders van Thant', in: *de Volkskrant*, 3-8-1967.
41 Zie de rubriek: 'De toestand', in: *NRC* 25-4-1967 en 18-7-1967; 'Vietnam en de geschiedenis', in: *NRC* 21-9-1967. Zie ook de columns van J.L. Heldring, 'Dezer dagen', in: *NRC*, 31-5-1967; G.B.J. Hiltermann, 'Nog meer mensen en nog meer geld voor Vietnam', in: *Elseviers Weekblad*, 26-8-1967.
42 'Uitlaatklep', in: *Algemeen Handelsblad*, 22-8-1967.
43 Als geciteerd in: Dams, *Nederlandse pers*, 128-129.

44 Ibidem, 128. Zie voor *Het Parool* ibidem, 96-98. Anders dan *De Telegraaf* bleef *Het Parool* echter wel (Amerikaanse) artikelen plaatsen, waarin het tegendeel werd beweerd, al liet de redactie deze altijd vergezeld gaan van een begeleidend commentaar. Mulder en Koedijk, *Léés die krant!*, 482; vergelijk: Vlaskamp, *Tragiek*, 94.
45 H.A. Lunshof, 'Lichtvaardig geschrijf', in: *Elseviers Weekblad*, nr. 12, 25-3-1967, 66.
46 *NRC*, 29-4-1967; vergelijk de bundel H.J.M. Mennes, V*ietnam aspecten van een tragedie* (Alphen aan den Rijn 1967), waarin de directeur van het instituut (en oud-BVD'er), Cees van de Heuvel, schreef dat er dringend behoefte was aan een tegengeluid, omdat door de recente persberichten en de beschikbare voorlichting de indruk dreigde te ontstaan dat er alleen maar nadelen zaten aan de Amerikaanse interventie.
47 G. van Benthem van den Bergh, *Vietnam en de ideologie van het Westen*, vlugschrift van *De Gids*, nr. 6 (Amsterdam 1967), 19. Hij maakte een uitzondering voor *Trouw*; vergelijk het commentaar van Nak over de media. 'Weer op mars', in: *De Nieuwe Linie*, 21-10-1967.
48 Zie: A. Mooij, *De strijd om de Februaristaking* (Amsterdam 2006), 86-87; M. Arian, 'Verzetsman en dwarsligger', in: *De Groene Amsterdammer*, 13-5-2000, 23-24. Nak had zijn bekendheid mede te danken aan de televisieserie *De Bezetting* die van 1960 tot 1965 werd uitgezonden en waardoor de belangstelling voor de oorlogsjaren in Nederland sterk was toegenomen. L. de Jong, *De Bezetting. Tekst en beeldmateriaal van de uitzendingen van de Nederlandse Televisie Stichting over het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog, 1940-1945* (Amsterdam 1966), 159-161 en 171-172; F. Wielenga, *Van vijand tot bondgenoot. Nederland en Duitsland na 1945* (Amsterdam 1999), 306-307.
49 Zie: 'Compliment', in: *Het Parool*, 22-5-1967; 'Vietnambetoging verliep ordelijk', in: *De Telegraaf*, 22-7-1967.
50 De KVP'er moest echter vrij snel het comité verlaten nadat hij door andere comitéleden was beticht van een 'fout' oorlogsverleden. Interview Degenkamp, 19-8-2003 en Van Zoest, 9-12-2003; vergelijk: *Ontwapenend*, 109.
51 Zie: 'Lijst met contactpersonen, 17-5-1967'; 'Lijst van namen van hen die op dinsdagavond 11 april 1967 ten huize van Piet Nak bijeen waren om te komen tot een advertentieactie en een demonstratie op 20 mei 1967', in: privéarchief J.Th. Degenkamp. Contactpersonen waren onder anderen: A.J. van Zoest, D. Gevers, P.H. Kooijmans, Pater A.J. Bracké, T. Zeissink, S. Duursma, H. Kombrink, A.L. Mohr, J.R. van der Leeuw, N. Zonneveld, P. Bosch, H.J.N. Boskamp, C.M. Degenkamp, B. van Gendt, B. Lehman, P. Janssens, P. Moody, G. Harmsen, A. Prins, B. de Gaaij Fortman, W.J. Tieleman, Pater J. van Eupen, C. Jongejan, Peter Velterop. Andere betrokkenen van het eerste uur waren: J.Th. Degenkamp, S. Boerlage, J. Blans, A. Spijkerboer, P. Dankert, L. Schimmelpenninck.
52 NIBG, televisiearchief, *Televizier extra*, 20-5-1967, dragernummer V24748.
53 Nak doelde op het artikel 'De kinderen van Vietnam' in: *De Groene Amsterdammer*, nr. 11, 18-3-1967.
54 Zie: 'Ordelijke betoging tegen oorlog', in: *de Volkskrant*, 22-5-1967.
55 Zie bijvoorbeeld: 'Drie Vietnam-betogers', in: *De Nieuwe Linie*, 13-5-1967.
56 Zie bijvoorbeeld: D. Bosscher, *De dood van een metselaar en het begin van de jaren zestig in Nederland* (Groningen 1992), 26 e.v. Zie de reacties van de pers op Nak, bijvoorbeeld: 'Ordelijke betoging tegen oorlog', in: *de Volkskrant*, 22-5-1967; 'Piet Nak', in: *Het Parool*, 25-5-1967; 'Aan het einde van de week', in: *NRC*, 27-5-1967.
57 'Ordelijke betoging tegen oorlog', in: *de Volkskrant*, 22-5-1967; 'Piet Nak', in: *Het Parool*, 25-5-1967;'Aan het einde van de week', in: *NRC*, 27-5-1967.
58 Stapel, *Vietnam-beweging*, 100. De advertentie werd afgedrukt in *Trouw*, *Het Parool*, *de Volkskrant* en *Het Vrije Volk*.
59 Twee van de representanten van het 'andere Amerika' waren J.K. Galbraith (econoom en hoogleraar aan Harvard) en J.W. Fulbright (democratisch senator van Arkansas). Zie bijvoorbeeld: J.K. Galbraith, *Een uitweg uit Vietnam. Een alternatief van het andere Amerika* (Amsterdam 1968); J. William Fulbright, 'The two Americas', in: *Inter-*

nationale Spectator, jg. 21, nr. 4, 22-2-1967, 355-376.

60 Stapel, *Vietnam-beweging*, 101; 'Drie Vietnam-betogers', in: *De Nieuwe Linie*, 13-5-1967, 3.

61 *Slotrapport van de commissie van onderzoek Amsterdam*, bijlage 126-1-7, aldaar 6.

62 Zie de verslagen na afloop van de demonstratie. Over het groepje jongeren dat in de hal van de RAI de boel wilde ontregelen met wat zevenklappers en een rookbom, schreef *Trouw* bijvoorbeeld: 'Zij hebben zichzelf gediskwalificeerd als stijlvolle en relbeluste lieden die de kwestie-Vietnam misbruikten. Zij maken misbruik van het demonstratierecht en ze jagen de publieke opinie tegen zichzelf en daarmee tegen de zaak in het harnas.' 'Stille tocht', in: *Trouw*, 22-5-1967.

63 Zie bijvoorbeeld: NIBG Hilversum, Televisiearchief, *Mies-en-scène* (VARA), 5-5-1967, dragernummer V65672 (VHS); *Attentie* (NRCV), 19-5-1967, dragernummer V24949 (VHS); *Brandpunt* (KRO), 18-6-1967, Dragernummer 108499 (film) en 25804MI (film).

64 NARA, RG 59, POL 23-8 Neth, telegram Sohm aan Secretary of State, 20-5-1967, subject: 'Media buildup in support of anti-VS demonstrations'.

65 Zie: A. Mooij, *De strijd om de Februaristaking* (Amsterdam 2006), 86-87; M. Arian, 'Verzetsman en dwarsligger', in: *De Groene Amsterdammer*, 13-5-2000, 23-24.

66 IISG, CPN-archief, inv. nr. 287, map juni 1967, not PB (zonder datum).

67 'Weer Vietnam-actie', in: *Trouw*, 8-7-1967; 'Pietnam', in: *de Volkskrant*, 1-8-1967. Na afloop van de demonstratie had Nak al op de televisie de Tweede Kamer opgeroepen zich tegen het geweld in Vietnam uit te spreken. NIBG, televisiearchief, *Televizier extra*, 20-5-1967, dragernummer V24748.

68 Een van hen was Erik Jurgens, voorzitter van het KVP-partijbestuur in Amsterdam en een van de oprichters van de in 1968 opgerichte Politieke Partij Radicalen. Zie: 'Ordelijke betoging tegen oorlog', in: *de Volkskrant*, 22-5-1967; telefonisch gesprek E. Jurgens 19-11-2004.

69 Zuijdam, *Wens*, 178. Volgens Zuijdam was de nieuwe fractievoorzitter van de PvdA, Den Uyl, aanwezig, maar dat is niet waarschijnlijk, omdat de pers er anders zeker melding van zou hebben gemaakt. Behalve dat er geen melding van werd gemaakt in de pers, meent ook een van de organisatoren, J.Th. Degenkamp, dat Den Uyl die dag niet aanwezig was. Telefonisch gesprek Degenkamp, 9-7-2004. Zie ook: 'De Vietnamdemonstratie', in: *Links*, 27-5-1967. Bovendien stond Den Uyl zeer aarzelend tegenover buitenparlementaire acties. Zie: Velde, *Stijlen*, 211.

70 Privéarchief Degenkamp, 'Persbericht comité-Vietnam', 4-7-1967.

71 'Piet Nak niet met vakantie – door Vietnam', in: *Het Vrije Volk*, 5-8-1967; 'Pjet Nak over Viet-nam', in: *de Volkskrant*, 8-7-1967.

72 De actie leverde hem een paar interviews en wat kleine artikelen op. Zie bijvoorbeeld: 'Piet Nak niet met vakantie – door Vietnam', in: *Het Vrije Volk*, 5-8-1967; 'Weer Vietnam-actie', in: *Trouw*, 8-7-1967; NIBG, televisiearchief, *Kenmerk*, 18-8-1967, dragernummer 8-18-1967.

73 'Pjet Nak over Viet-nam', in: *de Volkskrant*, 8-7-1967; 'Pietnam', in: ibidem, 1-8-1967; 'Vietnak', in: *Vrij Nederland*, 15-7-1967. Zie ook: L. Bouwmeester, 'Piet Nak en de goden van de pers', in: *Radicaal*, 8.

74 Het conflict liep zo uit de hand dat Nak in het najaar van 1967 zijn lidmaatschap van de PSP opzegde. Zie bijvoorbeeld: 'Dingen die je niet in de hand hebt', in: *de Volkskrant*, 22-6-1967; 'Otto Meines Boetes. Betogingen in het slop', in: *Elseviers Weekblad*, 1-7-1967. Zie voor het conflict tussen Nak en Boetes: Stapel, *Vietnam-beweging*, 111-114; Denekamp, *Ontwapenend*, 112.

75 Stapel, *Vietnam-beweging*, 103.

76 HDC, ARP-archief, Notulenboek, Centraal Comité 27-5-1967; vergelijk: de opmerking van Vondeling in een vergadering van de Tweede Kamerfractie: 'De Vietnam politiek wordt steeds meer een binnenlands politieke aangelegenheid'. IISG, Archief Tweede Kamerfractie PvdA, inv. nr. 12, not. 30-5-1967.

77 Zie voor de motie-Ruygers: HTK, 1966-1967, 29e verg. 28-12-1966, 614 e.v.; zie voor de discussie hierover binnen de PvdA-fractie: IISG, Archief Tweede Kamerfractie PvdA, inv. nr. 12, not. 28-12-1966.

78 Zie bijvoorbeeld: HTK, 1966-1967, 654 en HDC, ARP-archief, Notulenboek, Centraal Comité 27-5-1967. Vergelijk: IISG, Archief Tweede Kamerfractie, inv. nr. 12, not. 29-8-1967.
79 Brouwer en Merriënboer, *Buitengaats*, 76.
80 NA, not. mr. 6-1-1967.
81 Volgens de nota waren er 'helaas enkele malen burgerslachtoffers' gevallen, maar deed de Amerikaanse luchtmacht er alles aan om dit te voorkomen. Bovendien, zo stond er verder, vielen onder de burgerbevolking in Zuid-Vietnam ook slachtoffers als gevolg van de terreur van de Vietcong. HTK, zitting 1967, 9126, Brief van de minister van Buitenlandse Zaken, 'De politieke en militaire ontwikkelingen in Vietnam', 12-5-1967.
82 IISG, Archief Ruygers, inv. nr. 3, map 'Vietnam', H.J. Diekerhof, 'Laat u niet verlakken', z.d.
83 De CPN-fractie vond een apart debat over de Vietnamoorlog niet nodig, omdat daarmee het einde van de oorlog volgens de partij geen stap dichterbij zou komen. Zie: Stapel, *Vietnam-beweging*, 104.
84 Schuijt, *Levenslogboek*, 217.
85 Zie: HDC, ARP-archief, Notulenboek, Centraal Comité 27-5-1967.
86 IISG, Archief Tweede Kamerfractie PvdA, inv. nr. 12, not. verg. 30-5-1967. Dat Den Uyl moeite had met kritiek op de VS, blijkt ook uit zijn reactie op de petitie van Piet Nak. Hij onderschreef weliswaar de punten van de petitie, maar was tevens van mening dat Noord-Vietnam moest stoppen met de infiltraties in Zuid-Vietnam en zich bereid moest verklaren te onderhandelen. IISG, Archief-Ruygers, inv. nr. 3, correspondentie 1946-1969, map Vietnam, Den Uyl aan Degenkamp, 21-7-1967.
87 Zie voor meer informatie over de opvatting van Vondeling: IISG, Archief-Ruygers, inv. nr. 3, Correspondentie 1946-1969, map Vietnam, Anne aan Geert Ruygers, z.d. Aan de inhoud is te zien dat het briefje vlak voor het Tweede Kamerdebat geschreven is.
88 Zie: HDC, Archief ARP, not. Centraal Comité, 27-5-1967; 'Gesprek met de fractie', in: *Op Wiek*, nr. 6, september 1967; KDC, KVP-archief, inv. nr. 6022, J. Stienen aan Smink, 17-3-1967; Schmelzer aan de Centrale Jongeren Groep der KVP, 23-1-1967; KDC, Archief KVP, inv. nr. 5808, brief J. Duindam (KVP-jongeren) aan Van Thiel (vz Tweede Kamer), 24-8-1967.
89 E. Jurgens, 'Vietnam en de KVP', in: *De Tijd*, 1-8-1967.
90 ARP, *Geen gezapige rust. Redevoeringen gehouden op het Partij Convent van 17 juni 1967 te Utrecht door mr. Roosjen en mr. W. Aantjes* (Den Haag z.j.).
91 HDC, ARP-archief, Notulenboek, not. vergadering Moderamen, 1-9-1967. Volgens C.A. Bos, buitenlandwoordvoerder van de CHU was binnen zijn partij de stroming *tegen* een stopzetting 'niet bijzonder groot'. Schriftelijk interview Bos, 17-4-2005.
92 HDC, ARP-archief, Notulenboek, not. vergadering Moderamen, 3-7-1967. Zie ook de kritiek die het KVP-Kamerlid Blaisse in december 1966 had op de bombardementen: HTK, 1966-1967, 19e verg. 28-12-1966, 616.
93 HDC, ARP-archief, Notulenboek, not. vergadering Moderamen, 3-7-1967.
94 Volgens ARP-fractievoorzitter Biesheuvel liet vooral KVP-fractievoorzitter Schmelzer zich door deze gedachte leiden. Zie: HDC, Archief ARP, Notulenboek, not. Moderamen, 1-9-1967; schriftelijk interview Bos, 17-4-2005.
95 Zie voor de onderhandelingen: Schuijt, *Levenslogboek*, 217-218; IISG, Archief Tweede Kamerfractie PvdA, not. verg. 21-8 en 29-8 1967; HDC, ARP-archief, Notulenboek, not. Moderamen, 1-9-1967. De onderhandelaars waren Schuijt namens de KVP, Ruygers namens de PvdA, Boertien namens de ARP, Bos namens de CHU, Visser namens D66.
96 Zie bijvoorbeeld: HTK, 1965-1966, 2e verg. 2-12-1965, C719-270; HTK, 1966-1967, 19e verg. 28-12-1966, 614-616. Zie voor de VVD ook: G.A. van der List, *De macht van het idee. De VVD en het Nederlandse buitenlandse beleid, 1948-1994* (Leiden 1995), 178-181; 'Gelijk en ongelijk in Vietnam', in: *Vrijheid en democratie*, 6-1-1967, 5.
97 HTK, Buitengewone zitting 1967, 21ste verg. 25-8-1967, 719-720.
98 HDC, ARP-archief, not. vergadering Moderamen, 1-9-1967. Zie ook: IISG, Archief Tweede Kamerfractie PvdA, inv. nr. 12, not. 29-8-1967.

[99] NA, not. mr. 2-6-1967.
[100] NA, not. mr. 24-8-1967.
[101] HTK, 1966-1967, 19e verg. 28-12-1966, 648; NA, not. mr. 6-1-1967.
[102] Dat zei Luns tegen de Amerikaanse ambassadeur Tyler. NA, KMP, inv. nr. 3476, memorandum Luns aan De Koster (staatssecretaris) met een cc aan De Jong, 5-1-1967.
[103] NA, not. mr. 31-3-1967 (zie het commentaar van Bot, die al eerder commentaar uitte op de vrijheid van Amerikaanse journalisten, zie: not. 6-1-1967); Lammeren, *Atlanticisme*, 67-68. Zie voor deze klacht vooral NARA, RG 59, Pol Neth-US, memorandum of conversation. 29-9-1969, onderwerp: 'The Secretary's Bilateral Talk with Foreign Minister Luns - Vietnam'.
[104] ABZ, code 9, 1965-1974, inv. nr. 1041, geheim, codebericht Luns aan mbz, 23-5-1967.
[105] NA, not. mr. 24-8-1967.
[106] Ibidem.
[107] Ibidem.
[108] Ibidem.
[109] Schuijt, *Levenslogboek*, 217.
[110] F.A. Hoogendijk, 'Het Vietnamdebat', in: *Elseviers Weekblad*, 2-9-1967.
[111] J. Arts, 'Vietnam-debat', in: *De Nieuwe Linie*, 26-8-1967. Zie verder bijvoorbeeld: P. 't Hoen, 'Vietnam in de Tweede Kamer', in: *Het Parool*, 23-8-1967; 'Vietnam en de Tweede Kamer', in: *NRC*, 21 en 23-8-1967; 'Uitlaatklep, in: *Algemeen Handelsblad*, 22-8-1967 en 'Klankbord', in: *Algemeen Handelsblad*, 23-8-1967.
[112] P. 't Hoen, 'Vietnam in de Tweede Kamer', in: *Het Parool*, 23-8-1967; 'Vietnam en de Tweede Kamer', in: *NRC*, 21 en 23-8-1967; 'Uitlaatklep, in: *Algemeen Handelsblad*, 22-8-1967 en 'Klankbord', in: *Algemeen Handelsblad*, 23-8-1967.
[113] 'In vroegte al rij voor publieke tribunes', in: *Het Parool*, 25-8-1967.
[114] NIBG, Televisiearchief, Journaal 25-8-1967, dragernummer, 112154 (film), 268061 (bliknr.).
[115] NIBG, Radioarchief, *Echo*, 25-8-1967, dragernummer, HA 1450.
[116] NIBG, Televisiearchief, *Attentie* (NCRV), 25-8-1967, dragernummer, V24730.
[117] Tyler volgde de politiek op de voet en onderhield nauwe contacten met politici. Zie: Scott-Smith, *Serious business*. Zie voor zijn toenemende zorgen over het mogelijke politieke effect van de oorlog: NARA, RG 59, Pol 12 Neth, 3-8-1967, Airgram Amerikaanse ambassade in Den Haag aan het State Department, onderwerp: 'Political party positions on Vietnam'; ABZ, Code 9 1965-1974, inv. nr. 2314, memo De Ranitz aan Luns, 19-7-1967.
[118] Zie bijvoorbeeld: NIBG, Televisiearchief, *Attentie* (NCRV), 25-8-1967, dragernummer, V24730; A.J. Sligting, 'Diplomaat van Saigon komt debat bijwonen', in: *Het Parool*, 23-8-1967.
[119] NARA, RG 59, Pol 27 South Vietnam, 12-9-1967, Airgram Amerikaanse ambassade in Den Haag aan het State Department, onderwerp: 'Vietnamese diplomat seeks to influence Dutch parliamentary debate'.
[120] Zie de bijdragen van Visser en Ruygers: HTK, Buitengewone zitting 1967, 690-699.
[121] Behalve de toevoeging 'zonder voorwaarden' in het eerste punt over de stopzetting van de bombardementen, hadden de opstellers het derde punt van de motie aangescherpt. In plaats van een dringend beroep op de regering van Noord-Vietnam en op het Nationale Bevrijdingsfront om een daadwerkelijke bereidheid tot onderhandelen te tonen en, zodra deze bombardementen zijn gestaakt, de militaire activiteiten te beperken en mee te werken aan het sluiten van een wapenstilstand, deed de motie-Ruygers dringend beroep op de regering van Noord-Vietnam en op het Nationale Bevrijdingsfront om, *zodra deze bombardementen zijn gestaakt*, een daadwerkelijke bereidheid tot onderhandelen te tonen en mee te werken aan het sluiten van een wapenstilstand. Een subtiel verschil, waarmee de ondertekenaars van de motie-Ruygers de verantwoordelijk voor de eerste stap naar vredesonderhandelingen nog explicieter bij de Verenigde Staten legden. Zie voor de motie-Schuijt: ibidem, 683-684 en voor de motie-Ruygers 699.
[122] Ibidem, 715.
[123] Schuijt, *Levenslogboek*, 218.
[124] NA, not. mr. 25-8-1967.
[125] Ibidem.
[126] HTK, Buitengewone zitting 1967, 711-722.
[127] Ibidem, 722.
[128] HTK, Buitengewone zitting 1967, 679-680.

[129] Zie het commentaar van Biesheuvel: HDC, ARP-archief, Notulenboek, not. vergadering Moderamen, 1-9-1967; vergelijk: NA. not. mr. 25-8-1967; Schuijt, *Levenslogboek*, 218.
[130] IISG, Archief Tweede Kamerfractie PvdA, inv. nr. 12, not. 29-8-1967.
[131] IISG, Archief Tweede Kamerfractie PvdA, inv. nr. 12, not. 29-8-1967; vergelijk: HDC, ARP-archief, Notulenboek, not. vergadering Moderamen, 1-9-1967; vergelijk: H. Lammers, 'De volksvertegenwoordiger is ongevaarlijk voor wie haar maar onserieus genoeg behandelt', in: *De Groene Amsterdammer*, 2-9-1967. Lammers was ervan overtuigd dat de woorden 'zonder voorwaarden' eruit waren gehaald onder druk van de VVD.
[132] 'Binnenhuisje met ruzie', in: *NRC*, 26-8-1967; 'Ten geleide', *Elseviers Weekblad*, 2-9-1967; 'Vrijmoedig commentaar', in: *De Tijd*, 26-8-1967.
[133] W.L. Brugsma, 'Druipend van steriliteit', in: *Haagse Post*, 2-9-1967. Zie voor nog een vernietigend commentaar: 'Ten geleide' in: *Elseviers Weekblad*, 2-9-1967.
[134] H. Lammers, 'De volksvertegenwoordiging is ongevaarlijk voor wie haar maar onserieus behandeld', in: *De Groene Amsterdammer*, 2-9-1967; 'Van de Prinsengracht', in: *De Nieuwe Linie*, 2-9-1967.
[135] NIBG, Radioarchief, *Echo*, 25-8-1967, dragernummer, HA 1450.
[136] 'Aan de leden van de Tweede Kamer der Staten-Generaal', 6-9-1967, in: Persoonlijk archief Degenkamp.
[137] J. van Tijn, 'Het Vietnam-debat toch niet waardeloos', in: *Vrij Nederland*, 2-9-1967. Zie ook: 'Niet vruchteloos', in: *Algemeen Dagblad*, 26-8-1967.
[138] Dat zei Luns ook in de ministerraad. Zie: NA. not. mr. 25-8-1967. Formeel had Luns gelijk. Wel heeft de Italiaanse minister van Buitenlandse Zaken Amintore Fanfani tijdens een parlementair debat in april 1967 gezegd dat hij voorstander was van een stopzetting van de Amerikaanse bombardementen. Hij nuanceerde deze uitspraak later echter weer. Zie: L. Nuti, 'L'Italie et l'escalade de la guerre du Vietnam', in: Goscha, *La Guerre*, 131-150, aldaar 145. De Belgische regering deed in het najaar van 1967 achter de schermen een beroep op de VS om een stopzetting van de bombardementen te overwegen. Zie: V. Dujardin, 'La Belgique et la Guerre du Vietnam', in: Goscha, *La Guerre*, 151-167, aldaar 160-161.
[139] Schuijt, *Levenslogboek*, 219. Zie voor dit programma: Scott-Smith, 'Serious business'.
[140] NA, not. mr. 25-8-1967.
[141] Mann, *Delusion*, 562.
[142] Dat maakte het Pentagon in december 1967 bekend. Wells, *War within*, 212.
[143] Ibidem, 198; Mann, *Delusion*, 565-566. McNamara ontkende achteraf dat hij op instorten stond. Hij was hoogstens 'tense as hell'. McNamara, *In retrospect*, 311. McNamara verruilde zijn ministerschap voor de functie van president van de Wereldbank en vertrok in maart 1968 officieel bij het ministerie van Defensie.
[144] In oktober bleek bijvoorbeeld dat 28 procent van de Amerikanen het eens was met Johnsons Vietnampolitiek. Mann, *Delusion*, 560.
[145] Mann, *Delusion*, 560; Schulzinger, *Time*, 240-242; Wells, *War within*, 203 e.v.; Small, *Antiwarriors*, 81. Volgens Small was de mars op het Pentagon een van de weinige keren dat de Amerikaanse Vietnambeweging het beleid van de Amerikaanse regering heeft beïnvloed. Small, 'The impact of the Antiwar movement', in: R. MacMahon (ed.), *Major problems in the history of the Vietnam War* (Lexington en Toronto 1995) 487-511, aldaar, 488.
[146] Andere plaatsen waren onder meer: Kopenhagen, Tel Aviv, Londen, Hongkong, Berlijn, Stockholm, Ottawa, Helsinki, Turijn en Hamburg werd gedemonstreerd 'Protesten in vier werelddelen', in: *Algemeen Dagblad*, 23-10-1967.
[147] Zie Stapel, *Vietnam-beweging*, 110; 'Politie slaat hard in op Amsterdamse jongeren', in: *De Tijd*, 23-101-1967; 'Harde lijn', in: *de Volkskrant*, 23-10-1967. Vergelijk: IISG, Archief PSP, not. PPB, 3-6-1967.
[148] Dams e.a., *Nederlandse pers*, 199; *de Volkskrant*, 25-11-1967.
[149] NARA, RG 59, Pol 2-1 Neth, Joint Weekas, 24-10-1967; Pol 2-1 Neth, Joint Weekas, 3-10-1967. Dat leidde zij ook af uit de vele kritische Amerikaanse artikelen die werden overgenomen. Zo publiceerde *Haagse Post* in novem-

ber 1967 een gezaghebbend artikel, getiteld 'Amerika, neem het risico. Stop de bombardementen in Vietnam' van de hand van de luchtmachtgeneraal Lauris Norstad, een voormalig bevelhebber van de NAVO; zie: L. Norstad, 'Amerika, neem het risico. Stop de bombardementen in Vietnam', in: *Haagse Post*, 25-11-1967; zie voor Norstad: Small, *Antiwarriors*, 72.

[150] Geïnterviewd werden Herman Sandberg en Paul van 't Veer van *Het Parool*, J.L. Heldring van de *NRC*, Lou de Jong van *Vrij Nederland*, Vietnamactivist en PSP-senator Boetes, internationaal secretaris van de PvdA Dankert, schrijfster en columnist van *Vrij Nederland* Renate Rubinstein en KRO-journalist Henk Neuman.

[151] NIBG, Televisiearchief, *Achter het Nieuws*, 4-12-1967, dragernummer V42604 (VHS).

[152] NIBG, Televisiearchief, *Monitor*, 26-11-1967, dragernummer V24949.

[153] De KVP-fractie besloot een analyse te maken van het verloop van het debat. Deze analyse is niet aangetroffen. Zie: KDC, Archief KVP, inv. nr. 4456, not. fractievergadering, 27-8-1967; vergelijk: HDC, ARP-archief, Notulenboek, not. vergadering Moderamen, 1-9-1967.

[154] HDC, ARP-archief, not. verg. Moderamen, 1-9-1967.

[155] IISG, Archief Tweede Kamerfractie PvdA, inv. nr. 12, not. 29-8-1967

[156] NA, not. mr., 25-8-1967.

[157] NA, not. mr., 5-1-1968.

[158] NA, not. mr., 9-10-1967.

[159] Luns sprak met tijdelijk zaakgelastigde Sohm. Zie: ABZ, code 9 1965-1974, inv. nr. 1830, memo Luns, 30-8-1967; vergelijk: NA, not. mr, 9-10-1967; zie ook: 'Gesprek Luns-Tyler', in: *Volkskrant*, 28-8-1967. Dat Luns de Amerikaanse regering had ingelicht wordt betwijfeld in: Hellema e.a., *Johnson moordenaar!*, 89-90.

[160] 'Mr. Luns: stopzetting van de bombardementen N.-Vietnam', in: *NRC*, 4-10-1967.

[161] NA, not. mr. 9-10-1967; 'Minister Luns in UNO', in: *De Telegraaf*, 5-10-1967; 'Luns en Vietnam', in: *Het Parool*, 6-10-1967.

[162] NA, not. mr. 9-10-1967; 'Een oordeel over minister Luns' rede in de VN', in: *de Volkskrant*, 5-10-1967; NARA, RG 59, Pol 15-1 Neth, Telegram Amerikaanse ambassade aan State Department, 4-10-1967, onderwerp: 'UN speech'.

[163] HTK 1967-1968, Algemene politieke en financiële beschouwingen over de Rijksbegroting 1968, 10-10-1967, 105-106; 'Drs. Den Uyl: vernieuwing parlementarie stelsel urgent', in: *NRC*, 10-10-1967.

[164] HTK 1967-1968, Algemene politieke en financiële beschouwingen over de Rijksbegroting 1968, 10-10-1967, 125.

[165] Zie bijvoorbeeld: HTK 1967-1968, Algemene politieke en financiële beschouwingen over de Rijksbegroting 1968, 11-10-1967, 175.

[166] HDC, archief ARP, moderamenverg. 20-10-1967.

[167] Zie: ABZ, Geheim, code 9, 1965-1974, inv. nr. 945, Geheim cb Luns aan MBZ, 29-9-1967 (dd. afzending).

[168] NA, not. mr. 27-10-1967. Rusk legde vaak een direct verband tussen de situatie in Vietnam en de veiligheid van West-Europa. Zo had Rusk de Deense premier Krag gevraagd hoe hij het zou vinden als de Verenigde Staten Denemarken niet zou helpen bij een aanval van de Sovjet-Unie. ABZ, Code 9, 1965-1974, inv. nr. 945, Geheim cb Luns aan MBZ, 29-9-1967 (dd. afzending). Zie: NA, KMP, inv. nr. 3479 waar dit bericht ook aanwezig is.

[169] Zie voor het besluit van het kabinet om de motie voorlopig naast zich neer te leggen: NA. not. mr. 10-11-1967.

[170] HTK, 1967-1968, Vaste Commissie voor Buitenlandse Zaken, 21-11-1967, B 60-67.

[171] 'Luns verdedigt Vietnambeleid van kabinet', in: *de Volkskrant*, 22-11-1967; NA, not. mr. 24-11-1967.

[172] Zie bijvoorbeeld: 'Regering in Hanoi bevestigt aanbod', in: *de Volkskrant*, 5-1-1968.

[173] NA, not. mr. 5-1-1968.

[174] ABZ, code 9, 1965-1974, inv. nr. 6859, memo De Koster aan Luns, 8-1-1968.

[175] Zie: Waltmans, *Niet bij rood alleen*, 19.

[176] ABZ, code 9, 1965-1974, inv. nr. 6859, memo De Koster aan Luns, 8-1-1968.

[177] Ibidem.

[178] NARA, RG 59, Pol 27 Viet S, Telegram Tyler aan Secretary of State, 26-1-1968, onderwerp: 'Netherlands govt debate on Vietnam kd demarche of january 5; Ibidem, Pol 27 Viet

S, telegram Tyler aan Secretary of State, 28-11-1967, onderwerp: 'Vietnam'.
[179] NARA, RG 59, Pol 27 Viet S, Telegram Tyler aan Secretary of State, 26-1-1968, onderwerp: Vietnam.
[180] Ibidem; NARA, RG 59, Pol 27 Viet S, Telegram Tyler aan Secretary of State, 26-1-1968, onderwerp: 'Netherlands govt debate on Vietnam kd demarche of january 5. In de notulen van de ministerraad of elders zijn geen aanwijzingen gevonden dat de motie-Schuijt inderdaad een bedreiging was voor het kabinet in deze fase.
[181] Zie bijvoorbeeld: HDC, ARP-archief, not. CC, 24-2-1968.
[182] Als geciteerd in: Lammeren, *Atlanticisme*, 74.
[183] 'Ruim vijfhonderd personen namen deel aan Haagse Vietnam-betoging', in: *Het Parool*, 7-2-1968; 'Ongeordende demonstraties rond het Binnenhof tegen oorlog Vietnam, in: *NRC*, 7-2-1967; 'Vietnam-betoging verliep rumoerig maar ordelijk', in: *Trouw*, 7-2-1967; 'Betogers snel weg van Binnenhof', in: *de Volkskrant*, 7-2-1968; NIBG, VARA-radio (titel onbekend), 7-2-1968, dragernummer HA 1511.
[184] NIBG, radioarchief, VARA-radio (titel onbekend), 6-2-1968, dragernummer HA 1511. Zie bijvoorbeeld ook de open brief van 314 Nederlanders, waarin bij de Tweede Kamer werd aangedrongen op 'een openhartige en verhelderende discussie over de uitgangspunten en doelstellingen van een aanvaardbare politiek inzake Vietnam (...)', 3-2-1968, ondertekend door A.J. Voortman. Aanwezig in persoonlijk archief Degenkamp.
[185] Zie: AJ, A68/83IV, verslag 'demonstratieve bijeenkomst tegen Amerikaanse optreden in Vietnam', 5-2-1968.
[186] Ibidem. 'Prof. Delfgaauw wil vervolging voor eigen uitlatingen', in: *Algemeen Handelsblad*, 3-2-1968. Zuijdam schrijft onterecht dat aan de verbintenis tussen de PvdA en het comité rond Piet Nak aan het einde van 1967 een eind kwam. Zie: Zuijdam, *Wens*, 211; vergelijk: IISG, PvdA-archief, not. DB, 10-1-1968. Dankaart, 'Naastenliefde?', 21-22.
[187] NARA, RG 59, Pol 27 Viet S en Pol 23-8 Neth, Telegram Tyler aan Secretary of State, 11-1-1968, onderwerp: 'Soviet bloc influence in Dutch Vietnam committee'. Dankert was een veel geziene gast op de ambassade.
[188] Dankaart, 'Naastenliefde?', in: *Vietnam. De toekomst van een volk*, 21-22.
[189] Stapel, *Vietnam-beweging*, 116; Dankaart, 'Naastenliefde?', 20. Begin 1968 waren er onder meer Vietnamcomités in Alkmaar, Friesland, Rotterdam, Den Haag-Voorburg, Nijmegen, Wageningen, Groningen-Drenthe, het Gooi en Amersfoort en werden er contacten onderhouden met mensen in Heerlen, Venlo, Maastricht, Limburg, Boxmeer, Mook, Twenthe, Deventer, Dordrecht, Tilburg, Haarlem en Hoorn, in: Stapel, *Vietnam-beweging*, 99.
[190] Brief Degenkamp aan Nak, 12-1-1968, in: privéarchief Degenkamp. De andere leden die uittraden waren Van Zoest en Noordzij. Het verschil van mening leidde tot veel ruzie, zowel in het comité als in de PSP. Zie: IISG, archief-PSP, inv. nr 841, not. Cie Buitenlands Beleid, 28-12-1967. Denekamp, *Ontwapend*, 112.
[191] Dat schreef het comitélid Co Dankaart achteraf. Dankaart, 'Naastenliefde?', 22; Stapel, *Vietnam-beweging*, 105.
[192] 'Is er nog wel een levende Zuid-Vietnamese gemeenschap, die bereid is zich in te zetten om de Amerikaanse hulp te behouden?' vroeg Schuijt zich bijvoorbeeld af. HTK, 1967-1968, 25e verg. 6-2-1968, 1075.
[193] Ibidem. Schuijt verwees onder meer naar de oproep van 5 januari 1968 van de regering bestemd voor de Amerikaanse regering om 'zo positief mogelijk' te reageren op Noord-Vietnamese toenaderingen.
[194] NA, not. mr. 2-2-1968. Enkele KVP-fractieleden bleven nog moeilijk doen, maar zij werden met krachttermen tot de orde geroepen. KDC, KVP-archief, inv. nr. 4457, not. fractie, 6-2-1968.
[195] De brief was door bemiddeling van Tyler tot stand gekomen. Zie: NARA, RG 59, Pol 27 Viet S, Telegram Tyler aan Secretary of State, 26-1-1968, onderwerp: 'Netherlands govt debate on Vietnam kd demarche of january 5'.
[196] HTK, 1967-1968, 25e verg. 6-2-1968, 1082 IISG, Archief PvdA Tweede Kamerfractie, fractienot. 6-2-1968 en 15-2-1968.
[197] Ibidem, 1097.

198 HTK, 1967-1968, 1090.
199 Ibidem, 1100.
200 Ibidem, 1097.
201 Ibidem, 1099; vergelijk: HDC, ARP-archief, not. CC 24-2-68.
202 Hellema, *Johnson moordenaar!*, 94; Dankaart, 'Naastenliefde?', 23.
203 Zuijdam, *Wens*, 213; IISG, PvdA-Archief, inv. nr. , not. PB, 19-2-1968.
204 'Minister Luns blijft vaag over motie-Schuijt', in: *NRC*, 7-2-1968.
205 NIBG, radioarchief, dragernr. HA-1511, AVRO/VARA-radio (titel onbekend), 6-2-1968.
206 Zie hiervoor: Van Staden, *Trouw bondgenoot*, 77, noot 129 en 130. Hellema, *Johnson moordenaar!*, 89-90.
207 Zie: NA, mr. 9-10-1967. ABZ, Code 9, 1965-1974 (geheim), inv. nr. 945, Geheim codebericht Luns aan MBZ, voor deze De Beus, 29-9-1967 (afzending). Zie: NA, KMP, inv. nr. 3479 waar dit bericht ook aanwezig is.
208 ABZ, Code 9, 1965-1974, inv. nr. 945, Geheim codebericht Luns aan MBZ, voor deze De Beus, 29-9-1967 (afzending). Zie: NA, KMP, inv. nr. 3479 waar dit bericht ook aanwezig is. Een Amerikaans verslag van dit gesprek is niet aangetroffen.
209 Gepolst waren België, Luxemburg, Hongarije, Roemenië, Zuid-Slavië, Ierland, Oostenrijk, Denemarken, Italië, Zweden, Noorwegen en Engeland. Zie voor het initiatief: ABZ, code 9, 1965-1974, inv. Nr. 6859 en 946 (geheim).
210 NARA, RG 59, Pol 1 Neth, Research Memorandum Th.L. Hughes aan Rusk, 29-4-1968, onderwerp: 'Recent surprising initiatives iin Dutch foreign policy', i-ii en zie bijgaand rapport, 2.
211 Ibidem, 5.
212 NA, not. mr. 1-3-1968; ibidem, 14-3-1968; not. rmr. 23-2-1968.
213 NA. not. mr. 19-4-1968.
214 NARA, RG 59, Pol 1 Neth, Research Memorandum Th.L. Hughes aan Rusk, 29-4-1968, onderwerp: 'Recent surprising initiatives in Dutch foreign policy', ii.
215 NA, not. mr. 19-4-1968.

Hoofdstuk 4

1 'Moordenaar', in de rubriek 'Maar meneer', in: *Het Parool*, 12-3-1968.
2 Zie voor een internationale beschouwing van 1968: M. Kurlansky, *1968. Het jaar waarin alles anders werd* (Amsterdam 2004).
3 'Terreur', in: *Het Vaderland*, 4-3-1968. Zie bijvoorbeeld ook: 'Bommen', in: *Algemeen Handelsblad*, 4-3-1968. Zie over '1968' en Nederland bijvoorbeeld: Righart, *Eindeloze*, 258 en Kennedy, *Babylon*, 169.
4 Zie: I. Gilcher-Holtey, *Die 68er bewegung: Deutschland -Westeuropa - USA* (München 2001), 72-80; Righart, 'Vietnam en de jaren zestig', 211. Zie voor het Tet-offensief bijvoorbeeld: Herring, *Longest*, 186-; G. Kolko, 'A decisive turning point', in: MacMahon, *Major problems*, 373-288; Zie voor de foto van de executie bijvoorbeeld: *Het Parool*, 2-2-1968. De beelden waren ook op de televisie te zien. Zie voor dit incident bijvoorbeeld: C.R. Wyatt, *Paper soldiers. The American press and the Vietnam War* (New York en Londen 1993), 165-168; Herring, *Longest*, 186-187.
5 W. Kraushaar, 'Decisionisme als denkfiguur. Over de theoretische basis van de escalatie naar geweld binnen de antiautoritaire beweging van de jaren zestig', in: J. Pekelder en F. Boterman, *Politiek geweld in Duitsland. Denkbeelden en debatten* (Amsterdam 2005), 218; J. Dülffer, 'The anti-Vietnam movement in West-Germany', in: Goscha, *La guerre*, 287-305.
6 Kraushaar, *Decisionisme*, 217-221.
7 Volgens de *New York Times* was de demonstratie de grootste anti-Amerikaanse demonstratie ooit gehouden. N. Thomas, *Protest movements in 1960s West Germany: a social history of dissent and democracy* (Oxford 2003), 156-158. Zie voor de conferentie: Kraushaar, *Decisionisme*, 220; M. Kurlansky, *1968. Het jaar waarin alles anders werd* (Amsterdam 2004), 171-178; Dülffer, *Anti-Vietnam war*, 298-299.
8 Thomas, *Protest movements*, 160.
9 Zie bijvoorbeeld: NIBG, Televisiearchief, *Achter het Nieuws*, 22-2-1968, dragernummer V 24921 (VHS). Zie ook: 'Een weekend Berlijn', in: *Haagse Post*, nr. 8, 24-2-1968.
10 Righart, *Vietnam en de jaren zestig*, 211; Gil-

cher-Holthey, *68er bewegung*, 75; Kurlanski, *1968*, 177-178.

[11] Beide brachten regelmatig bezoeken aan West-Duitse studenten. Kennedy, *Nieuw Babylon*, 169; G. Mak, *In Europa. Reizen door de twintigste eeuw* (Amsterdam en Antwerpen 2004), 875. Zie ook: Regtien, *Springtij*, 93-94.

[12] J. Dohmen en O. Steens, *Algemene Studenten Vereniging Amsterdam* (Amsterdam 1995), 158-166, 175-185.

[13] Zie het verslag: 'Het nieuwe terrorisme', in: *Haagse Post*, nr. 9, 2-3-1968.

[14] NIBG, televisiearchief, *Achter het Nieuws*, 22-2-1968, dragernummer V 24921 (VHS); 'Profeet' Rudi Dutschke kreeg twee waarschuwingen', in: *Trouw*, 22-2-1968; 'Het nieuwe terrorisme', in: *Haagse Post*, nr. 9, 2-3-1968.

[15] B. Delfgaauw, 'Autobiografie', in: R. Bakker en H.G. Hubbeling (ed.), *De filosofie van Bernard Delfgaauw* (Bussum 1982), 33-36; 'Dwaas superioriteitsgevoel in Amerika', in: *De Nieuwe Linie*, 10-2-1968.

[16] 'Dwaas superioriteitsgevoel in Amerika', in: *De Nieuwe Linie*, 10-2-1968. Het is waarschijnlijk dat zijn visie op de gebeurtenissen in Vietnam verband hield met zijn ervaringen tijdens de Bezetting. Drie jaar voor zijn dood in 1993 kwam hij in opspraak toen hij in een interview terloops opmerkte dat hij in de oorlog korte tijd lid was geweest van het fascistische Zwart Front van Arnold Meijer, in de hoop – zo zei hij zelf – om de invloed van de NSB te verkleinen. Later, in: de hongerwinter, raakte hij betrokken bij het verzet. 'Filosoof B. Delfgaauw vrijdag overleden', in: *NRC Handelsblad*, 24-8-1993; T. Crijnen, 'Slachtoffer van volksgericht B. Delfgaauw 1912-1993', in: *Trouw*, 25-8-1993; F. Haarsma, 'Delfgaauw', in: *Trouw*, 31-8-1993; J. IJsselstein, 'Delfgaauw' in: rubriek 'Brieven van lezers' in *Trouw*, 4-9-1993.

[17] 'Dwaas superioriteitsgevoel in Amerika', in: *De Nieuwe Linie*, 10-2-1968.

[18] B. Delfgaauw, 'Autobiografie', in: R. Bakker en H.G. Hubbeling (ed.), *De filosofie van Bernard Delfgaauw* (Bussum 1982), 36.

[19] 'Dwaas superioriteitsgevoel in Amerika', in: *De Nieuwe Linie*, 10-2-1968.

[20] T. Regtien en M. van Dullemen, *Het Vietnam-tribunaal Stockholm-Roskilde 1967 met een voorwoord van Jean-Paul Sartre* (Amsterdam 1968), 14; B. Russell, *Oorlogsmisdaden in Vietnam* (Amsterdam 1967), 30-43.

[21] Andere namen waren bijvoorbeeld de Franse schrijfster Simone de Beauvoir, de Britse historicus Isaac Deutscher en de Joegoslavische jurist en historicus Vladimir Dedijer. De leden waren afkomstig uit Italië, Turkije, de Filippijnen, Japan, Pakistan, de Verenigde Staten, West-Duitsland, Oostenrijk en Cuba. Regtien en Dullemen, *Vietnam-tribunaal*, 16-17.

[22] Zie de klachten hierover van de bij de zittingen van het Tribunaal aanwezige Nederlandse studenten. Regtien en Van Dullemen, *Vietnam-tribunaal*, 151-152; T. Regtien, 'Verslag. Het internationale tribunaal voor oorlogsmisdaden, Stockholm, 2-10 mei 1967', in: Russell, *Oorlogsmisdaden*, 209-210.

[23] *NRC*, 24-4-1967.

[24] J.P. Sartre, 'Mandaat voor een tribunaal', opgenomen in: Regtien en Dullemen, *Vietnamtribunaal*, 7-13.

[25] Onder andere de VPRO-radio, *Trouw, de Volkskrant*, *Vrij Nederland, de Groene Amsterdammer* en de *Friese Koerier;* zie ook: *Vietnam Bulletin*, jg. 2, nr. 15/16, 23-12-1967, 3; vergelijk: Regtien, *Springtij*, 153; zie verder Stapel, *Vietnam-beweging*, 47-55; IISG, Archief Ton Regtien, inv. nr. 201, handgeschreven stuk 'De Vietnamacties in Nederland', 8.

[26] Zie: Regtien, *Springtij*, 153. Zie voor de zittingen: B. Bagnato, 'Les États-Unis mis en accusation. Le tribunal Russell et la commission d'enquête sur les crimes Américains au Vietnam', in: Goscha (ed.), *La Guerre*, 223-239.

[27] Zie de slotverklaringen in: Regtien en Dullemen, *Vietnamtribunaal*, 163-184; vergelijk: *Vietnam Bulletin*, jg. 1, nr. 26, 27-5-1967 en jg. 2, nr. 1, 10-6-1967 en ibidem, jg. 2, nr. 15/16, 23-12-1967. Verhelderend is ook B. Delfgaauw, 'Gaat Neurenberg opnieuw ten onder?', in: *De Groene Amsterdammer*, nr. 45, 11-11-1967.

[28] Artikel 117 van het Wetboek van Strafrecht luidde: 'Opzettelijke belediging een regerend vorst of ander hoofd van een bevriende staat aangedaan, wordt gestraft met gevangenisstraf van ten hoogste vier jaren of geldboete van ten hoogste zeshonderd gulden'. Artikel 119 luidde: 'Hij, die een geschrift of afbeelding, waarin een belediging voorkomt voor een regerend

vorst of ander hoofd van een bevriende staat of een vertegenwoordiger van een van een buitenlandse mogendheid, verspreidt, openlijk tentoonstelt of aanslaat of, om verspreid openlijk tentoongesteld of aangeslagen te worden, in voorraad heeft, wordt, indien hij weet of ernstige reden heeft om te vermoeden, dat in het geschrift of de afbeelding zodanige belediging voorkomt, gestraft met gevangenisstraf van ten hoogste zes maanden of geldboete van ten hoogste zeshonderd gulden.'

[29] Hall, *Ervaringen*, 168-70; zie ook Van Halls commentaar in het tv-programma *Omzien in verwondering* (Van Hall was burgemeester van Amsterdam). NIBG, Televisiearchief, *Omzien in verwondering* (NOS), dragernr. V14601 (VHS); Hellema e.a., *Johnson moordenaar!*, 11-12; HTK, 1967-1968, Vaste Commissie voor Justitie, 1e vergadering, 19-10-1967, C20-21; Archief ministerie van Justitie (AJ), RA 1967/008, bijvoorbeeld chef geunif. politie A'dam H. Kessler aan M.H. Gelinck, procureur-generaal Amsterdam, 4-4-1967; H.E. van Renesse (off. van Justitie A'dam) aan Gelinck, 31-3-1967; pg vergadering 13-4-1967 en 30-8-1967.

[30] AJ, inv. nr. RA 1967/008, pg vergadering 30-8-1967. In de oude situatie stond een procureur-generaal aan het hoofd van een ressortparket en functioneerden de vijf procureurs-generaal naast elkaar. Een ressortparket is het deel van het Openbaar Ministerie dat in het gebied (ressort) van een gerechtshof werkt. Er waren en zijn vijf gerechtshoven in Nederland: in Amsterdam, Arnhem, Den Haag, Leeuwarden en Den Bosch. In 1999 heeft het college van procureurs-generaal de landelijke leiding gekregen over het Openbaar Ministerie en is zij verantwoordelijk voor het landelijke opsporing- en vervolgingbeleid.

[31] HTK, 1967-1968, Vaste Commissie voor Justitie, 1e vergadering, 19-10-1967, C20; zie voor een overzicht van de strafwetgeving van een aantal andere Europese landen m.b.t. de belediging van een vreemd staatshoofd en van dipl. vertegenwoordigers: HTK, 1970-1971, 11249, MvT nr. 3, bijlage, nr. 4, 17-19.

[32] Ibidem, C20-21; 'Artikel over belediging staatshoofd op helling', in: *de Volkskrant*, 20-10-1967.

[33] HTK 1967-1968, Aanhangsel, Kamervragen, 643, nr. 320, vragen van mevrouw Singer-Dekker (PvdA).

[34] Zie hiervoor: AJ, A68/83, dossier I en V.

[35] AJ, inv. nr. A68/83, IV, Polak aan De Jong, 6-2-1968; NA, not. mr. 9-2-1968.

[36] Zie voor de overwegingen van Polak: AJ, inv. nr. A68/83, IV, Polak aan De Jong, 6-2-1968; ibidem, nota mr. W. Duk (hfd. stafafd. wetgeving publiekrecht), 1-2-1968; mr. L. de Haas (afdeling Staats- en Strafrecht) aan mr. L. Oranje (hfd. afdeling Staats- en Strafrecht), 24-1-1968 met aansluitend een notitie van Oranje, 25-1-1968; HTK 1967-1968, Aanhangsel, Kamervagen, 643, nr. 320, vragen van mevrouw Singer-Dekker (PvdA).

[37] NA, not. mr. 9-2-1968.

[38] AJ, inv. nr. A68/83, IV, Polak aan A. Mulder (SG) en L. Oranje (hoofd afd. Staats- en Strafrecht), 7-2-1968; zie: NA, not. mr. 9-2-1968.

[39] NA, not. mr. 9-2-1968.

[40] Ibidem.

[41] Zie voor een chronologisch overzicht: 'Johnson na het tribunaal', in: *Trophonios*, 8-3-1968; 'Johnsons misdaden bewezen', in: *Algemeen Dagblad*, 4-3-1968. In: AJ, A68/83 V bevindt zich een overzicht met de plaatsen in Nederland waar proces-verbaal is opgemaakt.

[42] De ASVA zou er 50.000 hebben gedrukt. Dohmen en Steens, *Algemene Studenten Vereniging Amsterdam*, 179-181; Stapel, *Vietnam-beweging*, 134.

[43] Zie voor de zaak tegen de drie redactieleden van *Pharetra*, G.L. Mak, A.E. Pijpers, R.C. Boon en vaste medewerker F.H. Koers: AJ, inv. nr. A 68/102; A68/83 IV. De redactie van *Trophonios* werd niet vervolgd; zie: AJ, RA 1967/008.

[44] 'Johnson na het tribunaal', in: *Trophonios*, 8-3-1968.

[45] Zie bijvoorbeeld: 'Delfgaauw', in: *Vrij Nederland*, 24-2-1968; 'Brief' en 'Uit de hand gelopen', in: *De Telegraaf*, 8-3-1968, resp. 12-3-1968; 'Gepruts', in: *Het Vaderland*, 12-3-1968.

[46] Zie: NIBG, Televisieachief, *Achter het Nieuws*, 27-10-1967, dragernummer M27312 (de transcriptie van het interview bevindt zich in AJ, A68/83, map A; 'Wat wil minister Polak', in: *De Groene Amsterdammer*, 24-2-1968;

'Prof. Delfgaauw: Ik deed hetzelfde als de studenten', in: *Trouw*, 29-2-1968; 'V.S. beantwoorden aan criteria voor oorlogsmisdaden', in: *Nieuwsblad van het Noorden*, 2-3-1968.

[47] Zie: AJ, inv. nr. A68/83 IV, open brief van Delfgaauw aan Polak, 27-2-1968. Mede ondertekend door R. Bakker, H.G. Hubbeling, P.J. Roscam Abbing, L.W. Nauta, H. de Vos.

[48] Zie voor de brieven: AJ, A 68/83, VII en AJ, RA 1967/008; 'Brief 141 leden wetenschappelijke staf aan minister', in: *NRC*, 27-3-1968; 'Vervolg ook ons, vragen predikanten', in: Trouw, 9-3-1968; ABZ, code 9, 1965-1974, inv. nr. 6859, 'brief van Nederlandse beoefenaren van Sociologie', 9-1-1968. De brief is ondertekend door 139 personen.

[49] AJ, inv. nr. A68/83 IV, Polak aan Mulder (SG), 29-2-1968.

[50] 'Letterlijke tekst brief van minister dr. Delfgaauw', in:*Het Parool*, 6-3-1967.

[51] Ibidem.

[52] Zie bijvoorbeeld: NIBG, Televisiearchief, *Achter het Nieuws*, 9-3-1968, dragernummer M28946. Zie ook: 'Polak', *Vrij Nederland*, 9-3-1968; 'Misbruik der rechten', in: *Het Parool*, 6-3-1968; 'Een ministreel presentje', in: *Het Binnenhof*, 8-3-1968; 'Brief', in: *De Telegraaf*, 8-3-1968; 'Vrijmoedig commentaar', in: *De Tijd*, 7-3-1968; 'Schelden en redeneren', in: *NRC*, 11-3-1968; 'Uit de hand gelopen', in: *De Telegraaf*, 12-3-1968; 'Verouderd', in: *Algemeen Dagblad*, 6-2-1968; zie voor intellectuele bijdragen bijvoorbeeld het interview met hoogleraar B. Röling in: de *Volkskrant*, 8-3-1968 en J.W. Schneider, 'In Vietnam gebeuren oorlogsmisdaden. Breng de schuldigen voor de rechter', in: *De Tijd*, 23-3-1968.

[53] NIBG, Televisiearchief, journaal (NTS), 31-3-1968, dragernummer K29146 (geluid ontbreekt bij deze beelden).

[54] 'Vrijmoedig commentaar', in: *De Tijd*, 7-3-1968.

[55] H.L. Ruitenberg, 'Johnson een moordenaar?', in: *Hervormd Nederland*, 16-3-1968.

[56] AJ, RA 1967/008, C.L. Polak (geen familie) aan minister van Jusitie C.H.F. Polak, 6-3-1968.

[57] AJ, RA 1967/008, C.H.F. Polak aan C.L. Polak, 19-3-1968.

[58] IISG, Archief PSP, inv. nr. 841, 'P.B. verklaring: Johnson oorlogsmisdadiger', 4-3-1968.

[59] Zie bijvoorbeeld: C. Dankaart, 'Naastenliefde?', 19. De concurrentiestrijd is onder meer te volgen in de notulen van het PSP-bestuur. Zie: IISG, Archief PSP, inv. 15, not. PPB 3-6-1967; zie ook: Stapel, *Vietnam-beweging*, o.m. 109-114, 137-141; Sanden, *Vietnam beweging*, passim.

[60] Uitzondering is een drie maanden durende 24 uurswake voor het Amerikaanse consulaat in Amsterdam, georganiseerd door Tine Hofman van de Aktiegroep Vietnam. Zie: NIBG, Televisiearchief, *Monitor*, 12-11-1967, dragernummer V24897. Tine Hofman raakte na afloop van de actie gebrouilleerd met Boetes en splitste zich af in de Mobiele Eenheid Aktiegroep Vietnam. Zie Stapel, *Vietnam-beweging*, 137-141.

[61] IISG, Archief Ton Regtien, inv. nr. 201, handgeschreven stuk 'De Vietnamacties in Nederland', 5; *Vietnam Bulletin*, jg. 2, nr. 24, 27-4-1968, 20-22; vergelijk: de jaarverslagen van het Centraal Burau Fondsenweving, die zijn geraadpleegd vanaf 1968. Met dank aan Ad Heitzer. Andere groeperingen die actief waren op dit gebied waren onder andere: Vietnam Comité Leiden, Vietnam Steun Teams, Werkgroep Vietnam Wageningen en omliggende gemeenten. *Vietnam Bulletin*, jg. 2. nr. 23, 13-4-1968, 7-9.

[62] 'Johnsons misdaden bewezen', in: *Algemeen Dagblad*, 4-3-1967; 'Ruim 1000 demonstranten tegen Vietnam in Utrecht', in: *Trouw*, 4-3-1968; AJ A68/83, IV, Rapport politie Utrecht afd. Vreemdelingen- en inlichtingendienst, nr. 4871 U/ VID.

[63] Dit telegram is te vinden in: AJ, A68/83, VI.

[64] Zie: *Vietnam Bulletin*, jg. 2, nr. 21, 16-3-1968, 15; Dohmen en Steens, *Algemene Studenten Vereniging Amsterdam*, 179-181; Stapel, *Vietnam-beweging*, 134-135.

[65] Zie: 'George Cammelbeeck: 'Wat je ontzettend mist op de universiteit, is guts. De moed om te zeggen wat je denkt', in: *Vrij Nederland*, jg. 45, 29-9-1984.

[66] Ibidem, 134-135; *Vietnam Bulletin*, jg. 2, nr. 21, 16-3-1968, 15; Dohmen en Steens, *Algemene Studenten Vereniging Amsterdam*, 179-181.

[67] 'Johnson mikpunt in Amsterdam', in: *Trouw*, 18-3-1968. De demonstratie was een re-

actie op de pro-Amerikaanse demonstratie die op dezelfde dag in Den Haag plaatsvond.

[68] NIBG, Radioarchief, programma onbekend (KRO), 16-3-1968, dragernummer HA 1510. Na hevige kritiek van studenten van het Nederlandse Studenten Akkoord, nuanceerde Cohen zijn rede echter en verklaarde hij aan een journalist van *Het Parool* dat hij op persoonlijke titel had gesproken. 'Duizend mensen nemen deel aan tegenbetoging in Amsterdam', in: *Het Parool*, 18-3-1968.

[69] Zie bijvoorbeeld: 'Jan met Ho', in: *Het Vrije Volk*, 18-3-1968.

[70] 'Schuld voor Vietnam ligt niet bij Johnson alleen', in: *De Telegraaf*, 6-4-1968.

[71] 'Rechter verbiedt Johnsonkreet', in: *de Volkskrant*, 27-3-1968.

[72] L. ten Cate, 'Luns in onlust', in: *Friese Koerier*, 27-2-1968.

[73] 'Pro-Amerikaanse demonstratie in Den Haag aangekondigd', in: *NRC*, 5-2-1968.

[74] ABZ, code 9 1965-1974, inv. nr. 6859, ANP-bericht comité 'Nederland Vrij'.

[75] NIBG, Televisiearchief, *Brandpunt* (KRO), 10-2-1968, dragernummer M28514; zie: H. Schoots, *Een gevaarlijk leven. Een biografie van Joris Ivens* (Amsterdam 1995), 396-406.

[76] ABZ, code 9, 1965-1974, inv. nr. 1830. Zie de brief van Rotterdamse en Leidse studenten, die ook een demonstratie organiseerde in Den Haag op 19-4-1967; zie ook de brief van H. de Oude aan minister-president De Jong, 23-4-1967.

[77] 'Betogers IV', in: *Het Parool*, 13-3-1968; D.H. Koppel, 'ASVA', in: *Het Parool*, 15-3-1968; J. van Cortgene, 'Betogers I', in: *Het Parool*, 12-3-1968.

[78] 'Misbruik der rechten', in: *Het Parool*, 6-3-1968; 'Vietnam: geen uitzicht', in: *Het Parool*, 17-10-1967; zie: *De Telegraaf*, 10-2-1968.

[79] *De Telegraaf*, 19-3-1968.

[80] 'Mensen die voor VS-beleid in Vietnam zijn, moeten ook kunnen demonstreren', in: *Trouw*, 12-3-1968; interview Boers, 21-8-2003.

[81] *De Telegraaf*, 8-2-1968.

[82] Zie voor deze demonstratie, die door 150.000 mensen werd bezocht: Thomas, *Protest movement*, 160; zie voor de brieven die Hugo de Oude ontving: privéarchief W. Boers; zie ook: 'Hugo de Oude…de man die de moed had', in: *Wereldkroniek*, nr. 9, 1968.

[83] Zie: ABZ, code 9, 1965-1974, inv. nr. 6859, ANP-berichten over de oprichting van het comité 'Nederland Vrij'.

[84] In een interview met *Het Parool* zei De Oude dat hij zoekende was, maar dat hij een voorkeur had voor de VVD, de CDU en de Boerenpartij. Zie: 'Alweer een comité', in: *Het Parool*, 5-3-1968.

[85] 'Secretaris Oud-strijders lichtte verzoek toe', in: *Algemeen Handelsblad*, 4-4-1968.

[86] 'Mensen die voor VS-beleid in Vietnam zijn, moeten ook kunnen demonstreren', in: *Trouw*, 12-3-1968; 'Er werd iets rechtgetrokken', in: *Wereldkroniek*, nr. 14, 1968; interview Boers, 21-8-2003.

[87] Zie bijvoorbeeld: 'Mensen die voor VS-beleid in Vietnam zijn, moeten ook kunnen demonstreren', in: *Trouw*, 12-3-1968.

[88] Zie: 'Hugo de Oude...de man die de moed had', in: *Wereldkroniek*, nr. 9, 1968; 'Er werd iets rechtgetrokken', in: ibidem, nr. 14, 1968.

[89] 'Wij willen Nederland Vrij!', in: *Haagse Post*, jg. 55, nr. 12, 23-3-1968.

[90] De vrouwelijke bestuursleden hadden tijdens de oorlog naar eigen zeggen in Japanse gevangenkampen gezeten. Voorzitter Boers woonde tot zijn vijftiende in Nederlands-Indië. 'Alweer een comité', in: *Het Parool*, 5-3-1968; interview Boers, 21-8-2003.

[91] De kwalificatie 'fascistoïde' was van de leider van de Mobiele Eenheid Aktiegroep, Tine Hofman, in: IISG, archief Tine Hofman, inv. nr. 30, 'Concept brief aan beste vrienden', z.d.

[92] NARA, RG 59, Pol 23-8 Neth, Telegram Tyler aan Secretary of State, 16-3-1968. De demonstratie werd ook gebruikt door een woordvoerder van het State Department om de Amerikaanse pers een spiegel voor te houden. Waarom had hij wel over de anti-Amerikaanse demonstraties in Europa en niets over deze demonstratie teruggelezen, vroeg hij de journalisten tijdens de wekelijkse persconferentie; zie: NARA, RG 59, Pol 24-8 Neth, Telegram Rusk aan ambassade in Den Haag, 18-3-1968.

[93] NA, not. mr. 14-3-1968. Het comité 'Nederland Vrij' organiseerde begin april 1968 een debatbijeenkomst tussen Delfgaauw en hoogleraar Prins. Het was het laatste initiatief van het comité. Na de gedeeltelijke stopzetting van de Amerikaanse bombardementen op 31 maart

en de moord op Martin Luther King op 4 april, nam de belangstelling voor de Vietnamoorlog af en stierf het comité in de loop van 1968 een zachte dood. Het comité is echter nooit opgeheven. Interview W. Boers, 21-8-2003.

[94] AJ, R 68/4, pg vergadering, 28-3-1968; zie ook: 'Optreden van politie in kwestie-Johnson', in: *Het Parool*, 11-3-1968.

[95] Van Thijn werd aangehaald door Polak in: AJ, R 68/4, not. procureurs-generaal, 28-3-1968. Van de bijeenkomst van de Tweede Kamercommissie voor Justitie, die vertrouwelijk was, is geen verlag gemaakt. De SG, van het ministerie van Justitie Mulder, waarschuwde Polak voor een gezamenlijk protest van de CPN en 'Vietnambetogers'; zie ibidem.

[96] AJ, A68/83, VI, memo van F.R. Mijnlieff aan Beernink, 5-3-1968, tevens verstuurd aan Polak op 14-3-1968.

[97] AJ, R 68/4, pg vergadering, 28-3-1968.

[98] HEK, 1967-1968, 20e verg. 13-3-1968, 448-450, aldaar 449. Voorzitter van de commissie werd mr. G.E. Langemeijer, procureur-generaal bij de Hoge Raad.

[99] Zie bijvoorbeeld de gunstige reacties van de Eerste Kamerleden: HEK, 1967-1968, 20e verg. 13-3-1968, 450-456; zie voor een kort overzicht van de persreacties: A.W. Abspo, 'Eerste Kamer achter minister Polak', in: *Vrijheid en Democratie*, 22-3-1968, 3. Volgens het PvdA-partijblad *Opinie* maakte de rede van Polak 'diepe indruk'; H. van Hulst, 'Niemand weet precies wat een wijs en verstandig besluit is', in: *Opinie*, 30-3-1968, 4; zie ook: 'Letter en Geest', in: *Het Vrije Volk*, 15-3-1968.

[100] HEK, 1967-1968, 20e verg. 13-3-1968, 450.

[101] Ibidem.

[102] AJ, A 68/83, VI, Polak aan Mulder (SG), 8-3-1968.

[103] 'Rechter verbiedt Johnson-kreet', in: *de Volkskrant*, 27-3-1968; 'Studenten veroordeeld', in: *Algemeen Handelsblad*, 26-3-1968; 'Johnson oorlogsmisdadiger', in: *Democrater*, maart 1968.

[104] AJ, R 68/4, pg vergadering, 18-4-1968.

[105] AJ, R 68/4, pg vergadering, 27-6-1968.

[106] AJ, R 68/4, pg vergadering, 18-4-1968; 27-6-1968.

[107] Zie: TK, 1975-1976, 11249, MvA, nr. 6, 1. In 1968 werden 88 mensen vervolgd voor overtreding van artikel 117 Sr. Daarvan werden 45 mensen veroordeeld; 43 zaken werden geseponeerd; zie ook: AJ, A68/83, V, waarin aanwezig een overzicht van opgemaakte proces-verbalen wegens overtreding van artikel 117 Sr. in Nederland. Ook de leden van de redactie van het studentenblad *Pharetra* werden overigens veroordeeld tot 75 gulden boete.

[108] Ibidem.

[109] Zie: TK, 1970-1971, 11 249, MvT, nr. 3, 6.

[110] A.L.J.M. Janssens, *Strafbare belediging* (proefschrift rijksuniversiteit Groningen 1998), 62.

[111] Belediging van staatshoofden en regeringsleden van bevriende staten die niet ambtshalve in Nederland verbleven, werden geplaatst in artikel 267, sub. 3. Ibidem, 61-62; zie: TK, 1975-1976, 11249, nr. 6-8.

[112] Tegen waren de PvdA, D66 en PSP; zie Janssens, *Strafbare beledigingen*, 62.

[113] ABZ, code 9 1965-1974, inv. nr. 2314, J.W. Middendorf aan H.J. de Koster, 23-4-1971.

[114] AJ, A68/83, VII, brief Oranje (hfd. afdeling Staats- en Strafrecht) aan de staatssecretaris van Justitie K. Wiersma, 13-5-1971.

[115] *Vietnam. De oorlog die niet nodig was,* Uitgave omroepvereniging VARA (Hilversum mei 1968).

[116] Zie bijvoorbeeld: 'Misbruik der rechten', in: *Het Parool*, 6-3-1968; 'Vietnam: geen uitzicht', in: *Het Parool*, 17-10-1967; *De Telegraaf*, 10-2-1968. In *Elseviers Weekblad* was het vooral Lunshof die klaagde over de kritiek van progressief op de Verenigde Staten. Zie bijvoorbeeld: 'Laat vrijwilligers naar Vietnam gaan', in: *Elseviers Weekblad*, no. 52, 20-12-1967. Zie voor en brief waarin wordt geklaagd over de kritiek 'van links' op de Verenigde Staten bijvoorbeeld: J.C. van IJzendoorn, 'Vietnam', in: *Elseviers Weekblad*, nr. 1, 6-1-1968 (rubriek: Lezers spreken).

[117] IISG, PvdA-archief, inv. nr. 12, not. PB. 19-2-1968.

[118] Zie: *Vietnam. De oorlog die niet nodig was*, 23-30.

[119] De rest wist het niet of antwoordde helemaal niet.

[120] 12 procent vond haar juist of waarschijnlijk juist.

[121] De enquête werd gehouden door bureau

Intomart in de week van 30 maart tot 7 april, dus net na het nieuws dat Johnson had besloten de bombardementen voor het grootste gedeelte te stoppen. Dit nieuws is niet in de enquête verwerkt.
[122] 'Geen compliment', in: *Trouw*, 18-4-1968; 'In het vizier', in: *Vrij Nederland*, 20-4-1968; 'Hoe men in ons land over Vietnam denkt', in: *Vietnam Bulletin*, 2e jg, nr. 24, 27-4-1968, 20-21. *Vrij Nederland* en het *Vietnam Bulletin* had ook kritiek op de enquête, omdat deze misleidend zou zijn.
[123] *Vietnam. De oorlog die niet nodig was*, 30-31.
[124] 'Nuttige enquête over Vietnam', in: *Het Parool*, 17-4-1968; 'Kleine minderheid', in: *De Telegraaf*, 18-4-1968.
[125] E. Heldring, 'Dezer dagen', in: *NRC* 19-4-1968.
[126] NA, not. mr. 19-4-1968.

Hoofdstuk 5

[1] J.F. Staal, 'In gesprek met Noam Chomsky', in: *De Gids*, jg. 130, nr. 6/7 1968.
[2] In juni 1969 maakte Nixon bekend dat 25.000 Amerikaanse soldaten, vijf procent van het totale aantal, zouden worden teruggetrokken, Herring, *Longest war*, 223-226; Schulzinger, *Time*, 277-280; Karnow, *Vietnam*, 594.
[3] Havenaar, *Koude Oorlog*, 210 e.v.
[4] Ook onderhandelde Kissinger in het geheim met Noord-Vietnam over een vredesakkoord. Herring, *Longest war*, 225, 228.
[5] 'No one expected a miracle, but many of us did expect the president to make progress in delivering on his campaign promises to give new birth to his plan to end the war', zo zei een bekende criticus, senator Fulbright, bijvoorbeeld in oktober 1969 in de Senaat. Mann, *Delusion*, 639.
[6] Zie voor My Lai: S.M. Hersh, *My Lai. Verslag van een massamoord* (Baarn 1970); Graham A. Cosmos, 'My Lai', in: Kutler, *Encyclopedia*, 342-343; vergelijk: Hellema e.a., *Johnson moordenaar!*, 101.
[7] 'It was allright and even patriotic to be against the war', schrijft historicus DeBenedetti in zijn geschiedenis van de Amerikaanse Vietnambeweging. Als geciteerd in: Mann, *Delusion*, 641.
[8] DeBenedetti, *American ordeal*, 259; Herring, *Longest war*, 233.
[9] Aanleiding voor de inval in Cambodja was een coup tegen de neutrale Cambodjaanse regering van prins Norodom Sihanouk door een groep onder leiding van de Cambodjaanse opperbevelhebber Lon Nol. De coup bracht echter geen rust, maar stortte het land juist in een chaos. Rivaliserende Cambodjaanse bendes gingen elkaar te lijf, terwijl Zuid-Vietnamese en Noord-Vietnamese troepen en de communistische Rode Kmer vrij spel kregen. Toen bleek dat de Rode Kmer na een maand de controle over een kwart van Cambodja had, sloeg Lon Nol alarm en vroeg hij de Amerikaanse regering om militaire bijstand; zie voor de inval: Mann, *Delusion*, 656; Schulzinger, *Time*, 284-287; Herring, *Longest*, 234-236; Karnow, *Vietnam*, 606-609.
[10] Mann, *Delusion*, 658-659.
[11] Schulzinger, *Time*, 287; Herring, *Longest war*, 237.
[12] Duyvendak e.a., *Nieuwe sociale bewegingen*, 251-256, 262. Er is onderzoek gedaan naar de periode 1965-1989 en dan alleen in de *NRC*. Zie aldaar voor verdere beperkende bepalingen. Uit verkiezingsonderzoek in 1971 en 1972 blijkt dat 20 procent van de ondervraagden boven de 21 wel eens aan een protestactie had meegedaan. J.Th.J. van den Berg en H.A.A. Molleman, *Crisis in de Nederlandse politiek* (Alphen aan den Rijn 1975), 158; vergelijk: Kennedy, *Babylon*, 166.
[13] Zie voor de kraak- en milieubeweging: W. van Noort, *Bevlogen bewegingen. Een vergelijking van de anti-kernenergie-, kraak- en milieubeweging* (Amsterdam 1988); zie ook: C. Tasman, *Louter kabouter. Kroniek van een beweging 1969-1974* (Amsterdam 1996), bijvoorbeeld 38-46.
[14] Tasman, *Louter kabouter*, passim; Kennedy, *Babylon*, 138.
[15] 'Ja, ja, we protesteren wat af in zo'n week', in: *Elseviers Magazine*, 9-5-1970, 13-17.
[16] D. Houwaart, *Storm rond partij en parlement. De Politieke jaren 1970, '71-'72* (Apeldoorn 1973), 5.
[17] R. van der Maar, 'Misdaad tegen God. Pax Christi en de oorlog in Vietnam, 1965-1973, in: *Transparant*, jg. 13, nr. 4, 14; zie voor deze

kwestie: N. Megens en H. Reiding, *Bewegen binnen smalle marges. Pax Christi Nederland, 1965-1990* (Nijmegen 1999), 18-19; zie voor Nederlandse reacties op het neerslaan van de Praagse Lente: M. Bootsma, 'Aanslagen op onze portemonnaie. De Nederlandse reactie op de Praagse Lente', in: D.A. Hellema (red.) *Onmachtig om te helpen: Nederlandse reacties op de socialistische dreiging* (Amsterdam 1995), 79-90.

18 Brouwer en Merriënboer, *Buitengaats*, 192. Een meerderheid van de Tweede Kamer steunde het kabinetsbesluit.

19 Janssen en Voestermans, *Studenten*, 139 e.v.; Kennedy, *Babylon*, 171-173; Righart, *Eindeloze jaren zestig*, 258-259.

20 Brouwer en Merriënboer, *Buitengaats*, 172; vergelijk: Kennedy, *Babylon*, 171-172 en Righart, *Eindeloze jaren zestig*, 261.

21 Janssen en Voestermans, *Studenten*, 312. De Wet Universitaire Bestuurshervorming ging verder dan andere West-Europese landen, wellicht met uitzondering van Denemarken; zie: Kennedy, *Babylon*, 171, noot 162.

22 NA, not. mr. 1-5-1970; vergelijk: Brouwer en Merriënboer, *Buitengaats*, 168-171 dat gaat over de rellen in augustus 1970.

23 Ibidem.

24 Zie bijvoorbeeld: 'Dag vol met rellen', in: *Het Parool*, 6-5-1970.

25 IISG, Archief Tine Hofman, inv. nr. 29, brief Boetes aan alle sympathisanten van de Aktiegroep Vietnam, 14-1-1969; vergelijk: de opmerking van activist Maarten van Dullemen, in: Kleinen, *Vietnam*, 25; interview met A. Claassen, 11-3-2005 en J.Th. Degenkamp, 19-8-2003.

26 Dankaart, *Naastenliefde*, 24;. Hellema e.a., *Johnson moordenaar!*, 97, noot 1; interview Anton Claassen, 11-3-2005. De sovjetinval leidde tot een gelijksoortige discussie in de PvdA; zie: Bleich, *Partij*, 127-128.

27 Regtien, *Springtij*, 189; Righart, *Eindeloze*, 259.

28 Commentaar Hennie de Swaan in: J. Kleinen en D. Dragstra, *Vietnam: echo in Nederland*, 28.

29 'Een warm hart en een koel hoofd', in: *Vietnam Bulletin*, 4e jg. nr. 17, 14-2-1970, 9-10.

30 Zie bijvoorbeeld: Susan Sontag, *Reis naar Hanoi* (Utrecht 1969); B. Spock en M. Zimmerman, *Dr. Spock over Vietnam* (Amsterdam 1969); W. Fulbright, *De arrogantie van de macht* (Bruna 1968); W. Burchett, *Vietnam wint* (Amsterdam 1969); M. Mc Carthy, *Bericht uit Vietnam* (Leiden 1968); W.D. Verwey, H. Haas en Nguyen Bao Cong, *Hel en hemel. De rol van de katholieken in Vietnam* (Baarn 1970); S. Lidman, *Gesprekken in Hanoi* (Utrecht 1968).

31 Zie bijvoorbeeld: W. Burchett, *Laos een tweede Vietnam?* (Amsterdam 1970). Vanaf 1970 werd in artikelen over de oorlog in Vietnam vaak gesproken over de oorlog in 'Indo-China'.

32 Zie: *Vietnam Bulletin*, 3e jg, nr. 19, 1-3-1969.

33 'Waarom Indonesië informatie in het Vietnam Bulletin?', in: *Vietnam Bulletin*, 3e jg, nr. 19, 1-3-1969, 1.

34 Zie: *Vietnam Bulletin*, 4-1-1969, nr. 15, 10; ibidem, 15-2-1969, nr. 17/18, 14-15; idem, 30-8-1969, nr. 5, 5-9; Hellema e.a., *Johnson moordenaar!*, 102-105.

35 NA, not. mr. 21-11-1969.

36 Zie bijvoorbeeld: *Vietnam Bulletin*, 6-12-1969, nr. 12, 5; ibidem, 17-1-1970, 13/14/15, 25.

37 Privéarchief J.Th. Degenkamp, M. Poons aan L.S., 22-10-1969.

38 Zie: 'Protest van 3000 tegen Vietnamoorlog', in: *Het Parool*, 15-11-1969.

39 M. Poons aan leden van het NMC., 2-12-1969, in: privéarchief J.Th. Degenkamp. Daarin bevindt zich ook een brief van de NCRV waarin het hoofd van de afdeling Actualiteiten het comité meedeelt dat *Hier en nu* een actualiteitenrubriek is, die zich niet leent voor aankondigingen; zie: J.F. van Maanen aan het Nederlands Moratorium Comité, 12-1-1969.

40 M. Poons aan leden van het NMC., 21-1-1970, in: privéarchief J.Th. Degenkamp.

41 Nederlands Moratorium Comité aan de leden van de Tweede Kamer der Staten Generaal, 18-12-1969, in: privéarchief Degenkamp.

42 HTK, 1969-1970, 45e verg. - 12 februari, 2164; zie: de motie-Visser (D66): HTK, 1969-1970, 43e verg. 10-2-1970, 2149-50.

43 Klaassen, *Progressieve samenwerking*, 26-31; Koole, *Politieke partijen*, 58-59. Uit een enquête rond 1970 bleek dat onder Nederlandse be-

volking veel steun bestond voor de progressieve samenwerking; zie: Kennedy, *Babylon*, 202.
[44] Bornewasser, *KVP*, 303 e.v.; Berg, *Deining*, 388, Praag, *Strategie en Illusie*, 64 e.v..
[45] Berg, *Deining*, 390-91.
[46] Althans volgens het partijblad *KVP*; Bornewasser, *KVP*, 306.
[47] Brouwer en Merriënboer, *Buitengaats*, 207.
[48] Ibidem, 208.
[49] Als geciteerd in: ibidem, 141.
[50] Ibidem, 142-143.
[51] Tijdens de debatten over de begroting van Buitenlandse Zaken in februari 1970 diende de oppositie bijvoorbeeld twaalf moties in, onder andere over de toelating van China tot de Verinigde Naties; zie: H.A. Wijnen, 'Buitenlands beleid niet gewijzigd', in: *Het Parool*, 13-2-1970.
[52] J. van Tijn, 'De almacht van Luns', in: *Vrij Nederland*, 13-6-1968.
[53] Ibidem; vergelijk: Kersten, 'De Langste', 225; J.J. Lindner, *Het tweede kabinet-Den Uyl* (Amsterdam 2003), 54.
[54] Zie: Brouwer en Merriënboer, *Buitengaats*, 195-196; vergelijk: 'Mr. J.M.A.H. Luns: "Wat men zo gaarne vernieuwing noemt acht ik soms niet een werkelijke verniewing, maar een teruggang"', in: *Het Parool*, 23-5-1970.
[55] KDC, KVP-archief, inv. nr. 4863, notitie H.G. Cloudt, Het Nederlandse beleid inzake de kwestie-Portugal, 3-2-1970.
[56] J.W. Brouwer, 'De neerbuigende minzaamheid van Joseph Luns. J.M.A.H. Luns (1911-2002) gezien vanuit de Handelingen', in: *Jaarboek Parlementaire geschiedenis.*
[57] In 1970 werd hij in een NIPO-enquête nog verkozen tot de meest geschikte president indien de monarchie zou wegvallen, in: M. van der Plas, *Luns: 'Ik herinner mij…'* (Leiden 1971), 7.
[58] Brouwer en Merriënboer, *Buitengaats*, 203-215; Bornewasser, *KVP*, 397-398.
[59] 'Het is nooit goed. Kamerleden worden wèl erg kritisch!', in: *De Telegraaf*, 24-12-1970.
[60] Ibidem.
[61] Ibidem; 'Mr. J.M.A.H. Luns: "Wat men zo gaarne vernieuwing noemt acht ik soms niet een werkelijke verniewing, maar een teruggang"', in: *Het Parool*, 23-5-1970; zie voor een vertrouwelijk commentaar van Luns op maatschappelijke en parlementaire kritiek: T. de Goede, 'De mensenrechten in het Nederlandse buitenlands beleid van Spanje, Portugal en Griekenland 1945-1975', in: M. Kuitenbrouwer en M. Leenders, *Geschiedenis van de mensenrechten* (Hilversum 1996), 238-239.
[62] Van der Plas, *Luns: 'Ik herinner mij'*, 238-254, 248.
[63] 'Het is nooit goed. Kamerleden worden wèl erg kritisch!', in: *De Telegraaf*, 24-12-1970.
[64] NARA, RG 59, Pol Neth-US, Memorandum for Mr. Henry A. Kissinger', 20-10-1969, onderwerp: 'Dutch Government Support for U.S. Position on Viet Nam'.
[65] NARA, RG 59, Pol Neth-US, Memorandum of Conversation. 29-9-1969, onderwerp: 'The Secretary's Bilateral Talk with Foreign Minister Luns – Vietnam'; zie: Van der Maar, 'Luns', 110.
[66] NARA, RG 59, Pol 15-1 Neth, Airgram Amerikaanse ambassade aan Department of State, 18-3-1970, onderwerp: 'Luns responds to Parliamentary critics on Vietnam.'
[67] Lammeren, *Atlanticisme*, 86.
[68] 'Reacties uit Oost en West', in: *Elsevier*, 16-5-1970; 'Nixon's oorlogsverklaring aan de VS. De heksenjacht in Cambodja en de gevolgen', in: *Haagse Post*, 13/19-5-197; 'Anti-VS betogingen in Berlijn en Londen', in: *Het Parool*, 1-5-1970.
[69] Small, *Antiwarriors*, 123.
[70] Small, *Antiwarriors*, 122-123; Schulzinger, *Time*, 287-288.
[71] Schulzinger, *Time*, 289.
[72] *Het Vrije Volk*, 1-5-1970; *de Volkskrant*, 16-5-1970.
[73] *Trouw*, 2-5-1970.
[74] *NRC* 1-5 en 14-5-1970.
[75] Als geciteerd in: Lammeren, *Atlanticisme*, 83-84. *De Telegraaf* prees Nixon wel om zijn 'persoonlijke moed'.
[76] 'Deze week', in: *Elsevier Magazine*, 16-5-1970, 15.
[77] G.B.J. Hiltermann, 'Enorm risico voor kleine kans op geringe winst', in: *Elsevier Magazine*, 16-5-1970, 92.
[78] Zie voor de brieven aan het ministerie: ABZ, code 9, 1965-1974, 6861; Hellema e.a., *Johnson moordenaar!*, 107; interview Groenink, 6-9-2005.

[79] KDC, Archief KVP, inv. nr. 4863, Verklaring Pax Christi Nederland inzake Cambodja, 5-6-1970; 'Demonstratie tegen oorlog Indo-China', in: *Trouw*, 8-5-1970; Sanden, *Vietnam beweging*, 72.
[80] ABZ, Code 9, 1965-1974, inv. nr. 6861, petitie bij begeleidend schrijven van E. Hoek aan Luns, 1-6-1970.
[81] 'De gevolgen van de inval', in: *Vietnam Bulletin*, 4e jg, 28-5-1970, 13.
[82] Zie: 'Amerikanen weg uit Cambodja', in: *Het Vrije Volk,* 9-5-1970; ABZ, code 9, 1965-1974, inv. nr. 6861, brief van besturen van de PPR, de PvdA, de PSP en D66, 8 mei 1970. Samenwerking tussen de linkse oppositiepartijen zien we ook op plaatselijk niveau; zie: ABZ, 1965-1974, inv. nr. 6861, telegram van PvdA, PSP, CPN, D66 en PPR in Maastricht bijeen aan MBZ, 16-5-1970.
[83] KDC, Archief KVP, inv. nr. 4863, 'Kommentaar van drs. W.K.N. Schmelzer op het besluit van President Nixon om tot militaire aktie in Cambodja over te gaan'.
[84] ABZ, code 9, 1965-1974, inv. nr. 6861, telex mbz aan de Nederlandse ambassade in Washington, 2-5-1970.
[85] Zie bijvoorbeeld: 'Wat heet begrip', in: *Haagse Post*, 13/19-6-1970 en 'Lamlendigheid van onze regering', in: *De Groene Amsterdammer*, 9-5-1970; 'De Jong', in: *Vrij Nederland*, 16-5-1970; vergelijk bijvoorbeeld: 'Onbevredigend', in: *de Volkskrant*, 14-5-1970; 'Stem van het kabinet', in: *NRC*, 8-5-1970.
[86] 'Den Haag ontkent Cambodja-beleid van Nixon te hebben goedgekeurd', in: *Het Parool*, 11-6-1970; *Keesings Historisch Archief*, 1970, 312; Van Staden, *Trouw bondgenoot*, 78.
[87] ABZ, code 9, 1965-1974, inv. nr. 6861, brief van besturen van de PPR, de PvdA, de PSP en D'66, 8 mei 1970.
[88] KDC, KVP-archief, inv. nr. 4863, 'Kommentaar van drs. W.K.N. Schmelzer op het besluit van President Nixon om tot militaire aktie in Cambodja over te gaan'; HDC, Archief ARP, not. Moderamen, 8-5-1970; zie de verklaring van de fractie: 'Cambodja', in: *Nederlandsche Gedachten*, 16-5-1970.
[89] Zie: HTK 1969-1970, 69e vergadering, 6-5-1970, 3232-3237.
[90] NA, not. mr. 1-5-1970.
[91] Ibidem.
[92] 'Den Haag steunt Nixon', in: *De Telegraaf*, 2-5-1970.
[93] Zie het commentaar van Visser bij de motie die hij indiende op 10 februari 1970: HTK, 1969-1970, 43e verg. 10-2-1970, 2149-50; vergelijk: het commentaar van *Algemeen Handelsblad*, in: Brouwer en Merriënboer, *Buitengaats*, 140.
[94] HTK, 71e verg. – 13-5-1970, 3312-3314.
[95] HTK, 71e verg. – 13-5-1970, 3338.
[96] HTK, 69e verg. – 6-5-1970, 3233, Schriftelijke Kamervragen van Den Uyl; zie: Aanhangsel Tweede Kamer, nr. 1054. HTK, 71e verg. - 13-5-1970, 3303; zie: ABZ, code 9, 1965-1974, inv. nr. 6861, cb Luns aan Washington, 6-5-1970. Dat het vredesinitiatief was genomen om de druk van het Kamerdebat te nemen, blijkt uit een verslag van een telefoongesprek tussen staatssecretaris De Koster en Assistent Secretary Green op 14 mei 1970. 'It's purpose was to take the steam out of the Parliamentary criticism of US action in Cambodia' zou hij hebben gezegd. NARA, RG. 59, POL 7 Neth, Telegram Department of State aan de Amerikaanse ambassade in Den Haag, 15-5-1970.
[97] Ook de D66-fractie steunde de motie; zie het commentaar van Visser. HTK, 71e verg. – 13-5-1970, 3333; zie voor de motie-Mommersteeg: HTK, 71e verg. – 13-5-1970, 3320.
[98] De benaderde landen waren België, Luxemburg, Ierland, Denemarken, Zweden, Noorwegen, Italië, Joegoslavië, Roemenië, Polen, Canada, India, Nieuw-Zeeland en Ethiopië; zie voor het initiatief ABZ, code 9, 1965-1974, inv. nr. 6861 en 6862.
[99] ABZ, code 9, 1965-1974, inv. nr. 6861, memo Vegelin aan DGPZ, 3-6-1970.
[100] Als geciteerd in: Van Lammeren, *Atlanticisme*, 90.
[101] Zuijdam, *Fraseologie*, 179.
[102] Zie voor DS'70: H. Vingeling en Ch.C. Schouten, *Democratisch Socialisten '70. Nevenstroom in de sociaal-democratie* (proefschrift Erasmus Universiteit Rotterdam 2003); zie voor het uitreden van Goedhart en Schuitemaker aldaar, 115-116.
[103] HTK, 71e verg. – 13-5-1970, 3325.
[104] Ibidem.
[105] 'Uitgetreden', in: *Trouw*, 16-5-1970; 'Breuk

PvdA', in: *De Tijd*, 14-5-1970; R. Ammerlaan, 'PvdA: rumoer rond een afscheidsbrief', in: *Haagse Post*, 20-26-5-1970; vergelijk: 'Breuk', in: *De Telegraaf*, 15-5-1970.

106 W.L. Brugsma, 'Goedhart: van links naar rechts', in: *Haagse Post*, 20-26-5-1970.

107 'Onbevredigend', in: *de Volkskrant*, 14-5-1970.

108 R. Ammerlaan, PvdA: rumoer rond een afscheidsbrief', *Haagse Post*, 20-26-5-1970.

109 *De Telegraaf*, 14-5-1970.

110 H.A. Lunshof, 'Nu: protesten. Toen: stilzwijgen', in: ibidem, 84.

111 J.J. Sittert, 'Gifgolven', in:*Gooi en Eemlander*, 23-5-1970.

112 Deze brief bevindt zich in NA, KMP, inv. nr. 3476. De transcriptie is te vinden op de website van het Nationaal Archief (www.nationaalarchief.nl/vietnam/html/publieke _opinie _protest5 _transcriptie.htm). Voor het laatst geraadpleegd op 12-7-2006.

Hoofdstuk 6

1 Na Waver heeft nog een aantal Amerikaanse soldaten geprobeerd asiel aan te vragen. Een daarvan was Patrick Volden; zie voor de zaak-Volden: AJ, A71/052, 'Beleid ten aanzien van Amerikaanse deserteurs' en A71/052 sub I en II; 'Nederland als Amerikaanse provincieplaats', in: *Haagse Post*, 16/22-2-1972; 'VS-deserteur heeft raadsman nodig', in: *NRC Handelsblad*, 15-2-1972.

2 Zie voor het NAVO-statusverdrag: *Tractatenblad*, 1951, nr. 114.

3 Andere betrokkenen waren onder meer Ida Lange, Luuk Wijmans en Carrie de Swaan, Guus Markmann, Irène van de Weetering, Tineke Nijenhuis en Samuel de Lange.

4 Interview Hoeneveld, 19-5-2005 en 6-6-2005.

5 Persoonlijk archief H. Hoeneveld, folder 'To American soldiers in Europe'.

6 Interview H. Hoeneveld, 19-5-2005 en 6-6-2005; zie: F.N. Eissenloeffel, 'De vlucht van deserteur Brown', in: *Algemeen Handelsblad* (supplement) 6-7-1968.

7 Interview H. Hoeneveld, 19-5-2005 en 6-6-2005; zie ook persoonlijk archief Hoeneveld: 'Memo reisvoorzieningen G.I.'s' (zd).

8 De Franse activist Henri Delapperant, die actief was voor de ondergrondse beweging Solidarité, heeft twee keer met De Gaulle over Amerikaanse deserteurs gesproken. Hoewel De Gaulle in het gesprek niets toezegde, gaf hij volgens Delapperant in de gesprekken blijk van een tolerante houding jegens deserteurs. Interview Niek Pas met Henri Delapparent, Parijs, 17 maart 1998. Bibliothèque de Documentation Internationale Contemporaine (BDIC), Nanterre, Section Audiovisuel, Cote Ka 196 (1).

9 Zie: M. Vaïsse, *La grandeur. Politique étrangère du général de Gaulle 1958-1969* (Parijs 1998), 381-386.

10 'Overlevering' is de term die gebruikt wordt in het NAVO-statusverdrag.

11 Interview Hoeneveld, 19-5-2005 en 6-6-2005.

12 Wel blijkt uit een rapport van prof. L.H.C. Hulsman aan E.J. Hoogenraad van 14-11-1966 dat de Koninklijke Marechaussee in 1966 een aantal keer een Amerikaanse militair wiens verlofkaart was verlopen aan de Amerikaanse autoriteiten had overgeleverd: zie AJ, A71/052 'beleid ten aanzien van Amerikaanse deserteurs'.

13 Zie het commentaar van de commandant van ASAEUR, het Amerikaanse leger in Europa, H. Polk, in: 'Amsterdam tóch escape', in: *Haagse Post*, nr. 27, 8-7-1967. Volgens *Haagse Post* meldden zich in april 1967 2074 vrijwilligers voor Vietnam tegenover 60 deserteurs per maand uit het Amerikaanse leger in West-Duitsland. Uit officiële cijfers blijkt dat over het hele Amerikaanse leger genomen in 1966 tijdens de Vietnamoorlog gemiddeld per maand 57,2 desertie-incidenten per 1000 man zijn geteld. Daarvan bleef 14,7 man langer dan dertig dagen weg. In 1967 waren er 78 desertie-incidenten, waarvan er 21,4 langer dan 30 dagen wegbleven. Lewy, *America*, 157.

14 Regtien, *Springtij*, 142; interview Hoeneveld, 19-5-2005 en 6-6-2005.

15 Persoonlijk archief H. Hoeneveld, Getypte notitie over de hulpverlening aan Amerikaanse deserteurs, z.p. en z.d. (waarschijnlijk in 1968) (6 pp), 1. Dit stuk was bedoeld als leidraad voor een scenario voor een film die Hoeneveld en programmamaker René Eybersen over de hulpverlening wilden maken. Deze film is ech-

ter nooit gemaakt. Een deel van de namen van de betrokkenen bevindt zich verspreid in het persoonlijke archief van Hoeneveld.

[16] Zie: ibidem; interview Hoeneveld, 19-5-2005 en 6-6-2005.

[17] Ibidem; Regtien, *Springtij*, 162.

[18] Dat blijkt uit een verhoor van de Koninklijke Marechaussee met een radio-omroeper van de NCRV. Hij vertelde dat hij er getuige van was geweest dat een groepje SJ'ers op de wallen probeerde een Amerikaanse soldaat over te halen te deserteren. Deze verdedigde zijn land volgens de journalist 'op adequate wijze'; zie AJ RA 1967/011, rapport Koninklijke Marechaussee, 2e divisie district Noord-Holland staf, no. R 1a/1967, 16-6-1967.

[19] 'In Amsterdam, the Netherlands, you go to Provo'.

[20] Uitzondering is Irène van de Weetering; zie voor Van de Weetering: Pas, *Imaazje*, 190-195.

[21] Persoonlijk archief Hoeneveld, folder 'To American soldiers in Europe'.

[22] Zie het verslag van het verhoor met een man die voor diefstal was opgepakt en bekende dat hij zich wel eens voor Amerikaanse deserteur uitgaf om de routes en de contactpersonen te achterhalen, zodat hij een echte potentiële deserteur voor geld de juiste weg zou kunnen wijzen. Volgens de man waren in de bar 'New Bridge' en 'Penny Bar' vier 'walfiguren' actief die probeerden wat bij te verdienen aan deserteurs. AJ, RA 1967/011, rapport verhoor j.m.a.p., 15-6-1967.

[23] Persoonlijk archief H. Hoeneveld, Getypte notitie over de hulpverlening aan Amerikaanse deserteurs, z.p. en z.d., 2; Regtien, *Springtij*, 142.

[24] Interview Hoeneveld, 19-5-2005 en 6-6-2005; 'Clarence Montford: Ze wagen hun leven voor geld', in: *De Tijd*, 16-3-1968; F.N. Eisenloeffel, 'De vlucht van deserteur Brown', in: *Algemeen Handelsblad* (supplement), 6-7-1968. Negentig procent van de deserteurs die de Amsterdamse groep hielp, had zich vrijwillig voor het leger ingeschreven; zie persoonlijk archief Hoeneveld: Hoeneveld aan Cammelbeeck, 20-9-1970.

[25] In 1966 werden bijvoorbeeld 15.000 Amerikaanse soldaten in West-Duitsland naar de Verenigde Staten teruggestuurd waar zij een opleidingsprogramma volgde voor uitzending naar Vietnam. In 1968 zouden dat er 60.000 zijn geweest. E.D. Sherwood, *Allies in crisis. Meeting global challenges to Western security* (New Haven en Londen 1990), 124-125.

[26] 'Amsterdam tóch escape', in: *Haagse Post*, nr. 27, 8-7-1967; zie ook het commentaar van Otto Boetes in *de Volkskrant*. 'Dingen die je niet in de hand hebt', in: *de Volkskrant*, 22-6-1967.

[27] 'Clarence Montfort: Ze wagen hun leven voor geld', in: *De Tijd*, 16-3-1968.

[28] Regtien, *Springtij*, 142. Hoeneveld bevestigt dit; interview Hoeneveld, 19-5-2005 en 6-6-2005.

[29] Aanleiding voor de campagne waren uitlatingen van twee deserteurs. Zij vertelden de hulpverleners dat de meeste soldaten wel eens van desertie hadden gehoord, maar dat zij twijfelden of het ook echt gebeurde. Persoonlijk archief H. Hoeneveld, Getypte notitie over de hulpverlening aan Amerikaanse deserteurs, z.p. en z.d., (6 pagina's), 2.

[30] In het archief van het ministerie van Jusititie bevindt zich een transcript van de uitzending; zie AJ, RA 1967/011, 'Rapport over Attentie deserteurs in Amsterdam van Amerikaanse leger, uitgezonden op zender TV Nederland 1 NCRV, 27-5-1967'.

[31] Voor deze film hadden Regtien en Hoeneveld een door henzelf gemaakte film naar Parijs gebracht met daarop interviews met Amerikaanse deserteurs die zich bij hen hadden gemeld. Volgens Hoeneveld vonden ze in Parijs deze film echter niet spectaculair genoeg en schakelden ze daarom Bourron in. 'Amsterdam tóch escape', in: *Haagse Post*, nr. 27, 8-7-1967.

[32] 'Amsterdam tóch escape', in: *Haagse Post*, nr. 27, 8-7-1967; zie ook: 'Dingen die je niet in de hand hebt', in: *de Volkskrant*, 22-6-1967.

[33] Zie: AJ, RA 1967/011. De Marechaussee verhoorde een aantal mensen, onder wie het hoofd van de radio en tv-actualiteiten van de NCRV Van Maanen, Otto Boetes en een man die voor diefstal was opgepakt en tijdens een verhoor had te kennen gegeven dat hij zich soms als Amerikaanse deserteur uitgaf.

[34] Zie: AJ, RA, 1967/011, procureur-generaal

Gelinck aan minister van Justitie Polak, 27-6-1967.
[35] 'Amsterdam tóch escape', in: *Haagse Post*, no. 27, 8-7-1967.
[36] De Koninklijke Marechausee heeft dat inderdaad een aantal keer gedaan, zonder daarvan het ministerie van Jusitie op de hoogte te stellen. Om hoeveel deserteurs het gaat en wie het waren is echter niet duidelijk; zie: A71/052, rapport prof. L.H.C. Hulsman aan E.J. Hoogenraad, 14-11-1966.
[37] 'Amsterdam tóch escape', in: *Haagse Post*, no. 27, 8-7-1967.
[38] AJ, A 71/052, H.P. Vonhögen aan SG, 2-6-1967, Verslag van de bespreking tussen Defensie en Jusititie naar aanleiding van de belangstelling van de media voor de zaak-deserteurs.
[39] NA, not. mr. 20-7-1967.
[40] AJ, A 71/052, nota H.P. Vonhögen, 29-5-1967.
[41] Aanhangsel HEK, buitengewone zitting 1967, nr. 42, p. 85, vragen Van Wijk, 18-8-1967.
[42] Zie: 'Ton Regtien vraagt om uitspraak regering. Weer meer deserteurs in Nederland', in: *Het Vrije Volk*, 23-1-1968.
[43] Zie: HEK, 1967-1968, 14e verg. 13-2-1968, 283.
[44] Aanhangsel HEK, buitengewone zitting 1967, nr. 42, p. 85, vragen Van Wijk, 18-8-1967.
[45] Zie bijvoorbeeld: J. van Tijn, 'Amerikaanse soldaten blijven deserteren', in: *Vrij Nederland*, 30-3-1968; F.N. Eisenloeffel, 'De vlucht van deserteur Brown', in: *Algemeen Handelsblad* (supplement), 6-7-1968; 'Vreemdelingen', in: *de Volkskrant*, 4-5-1968.
[46] Zie: 'Clarence Montford, 'Ze wagen hun leven voor geld', in: *De Tijd*, 16-3-1968; 'Ik ben bang om te sneuvelen', in: *Het Vrije Volk*, 15-3-1968; F.N. Eisenloeffel, 'De vlucht van deserteur Brown', in: *Algemeen Handelsblad* (supplement), 6-7-1968; zie het persoonlijk archief van Hoeneveld, waarin zich persoonsgegevens en foto's van de geïnterviewden bevinden. Wat betreft de buitenlandse pers is het interessant om te vermelden dat Regtien in zijn memoires schrijft over een groots opgezette internationale persconferentie, die was georganiseerd door Tomi Schwaetzer en onder anderen werd bijgewoond door de zwarte activist Stokely Carmichael, maar ook door Regtien zelf. Hij vertelde er iets over de hulpverlening in Nederland. Aanwezig waren volgens Regtien onder meer *Le Monde*, *The New York Times*, CBS-televisie en de Zweedse pers. Regtien, *Springtij*, 160-163. De bijeenkomst vond vermoedelijk plaats in januari 1968 (zie ook persoonlijk archief Hoeneveld: Hoeneveld aan Fons van Westerloo, 15-2-1968).
[47] Persoonlijk archief H. Hoeneveld, Getypte notitie over de hulpverlening aan Amerikaanse deserteurs, 2; interview Hoeneveld, 19-5-2005 en 6-6-2005.
[48] Zie bijvoorbeeld 'Vreemdelingen', in: *de Volkskrant*, 4-5-1968; 'Uitgeleverd', in: ibidem, 11-6-1968; 'Uitgeleverd II', in: ibidem, 13-6-1968.
[49] J. van Tijn, 'Amerikaanse soldaten blijven deserteren', in: *Vrij Nederland*, 30-3-1968.
[50] Zie: 'Vreemdelingen', in: *de Volkskrant*, 4-5-1968; F.N. Eisenloeffel, 'De vlucht van deserteur Brown', in: *Algemeen Handelsblad* (supplement), 6-7-1968.
[51] Er bestaat enige onduidelijkheid over de vraag wanneer Amerikaanse deserteurs niet meer welkom waren, óf na de meirevolte in 1968 óf na de regeringswisseling in juni 1969; zie 'Verzet en desertie', in: *Vietnam Bulletin*, jg. 5, nr. 1, 5-7-1970, 2-3; J. Pilger en H. Labruyère, 'Prijsjagen op Amerikaanse deserteurs', in *Panorama*, nr. 50, 1967; Persoonlijk archief Hoeneveld: Hoeneveld aan Cammelbeeck, 20-9-1970; 'How Tomi got drafted', in: *The Guardian*, 26-6-1969.
[52] Interview Hoeneveld, 19-5-2005 en 6-6-2005; zie 'Verzet en desertie', in: *Vietnam Bulletin*, jg. 5, nr. 1, 5-7-1970.
[53] Zie: Regtien, *Springtij*, 162; interview Hoeneveld, 19-5-2005 en 6-6-2005. Deze vrienden waren onder meer Harry Gen, Samuel de Lange, Carrie de Swaan, Ferdinand Frijma en Han Singels.
[54] 'Verzet en desertie', in: *Vietnam Bulletin*, jg. 5, nr. 1, 5-7-1970, 2.
[55] Ibidem; 'Wie zijn de Amerikaanse deserteurs', in: ibidem, 3-4; 'Hulp aan het soldatenverzet', in: ibidem, 5-6.
[56] Ibidem, 2.
[57] Persoonlijk archief Hoeneveld: Hoeneveld

aan Micheal, 26-9-1968. De film is nooit gemaakt.

[58] Zo hadden de journalisten Van Tijn en Eisenloeffel er in hun artikelen voor gepleit. J. van Tijn, 'Amerikaanse soldaten blijven deserteren', in: *Vrij Nederland*, 30-3-1968; F.N. Eisenloeffel, 'De vlucht van deserteur Brown', in: *Algemeen Handelsblad* (supplement), 6-7-1968.

[59] M. Kleijwegt, 'Hielp Release?', in: *Vrij Nederland* (bijvoegsel), nr. 46, 16-11-1985, 14.

[60] Er heerst onduidelijkheid over de naam van het schip waarop Waver voer. Volgens Waver heette dit schip de *USS Marius* in plaats van de *USS Marias*. Bronnen in het archief van Justitie spreken van *USS Marias*.

[61] Zie voor desertie en vluchtelingenrecht: T.P. Spijkerboer en B.P. Vermeulen, *Vluchtelingenrecht* (Nijmegen 2005), 124-131; interview Van Bennekom, 27-5-2005.

[62] Zie ook persoonlijk archief Hoeneveld: Hoeneveld aan Cammelbeeck, 20-9-1970; zie voor Amerikaanse deserteurs in Zweden: Th.L. Hayes, *American deserters in Sweden. The men and their challenge* (New York 1971).

[63] Interview Waver, 3-6-2005.

[64] Ibidem.

[65] Ibidem; persoonlijk archief Van Bennekom, handgeschreven biografie Ralph Waver; zie voor het verhaal van Waver ook de verklaring die hij aflegde bij de politie in Haarlem als onderdeel van de aanvraag voor een verblijfsvergunning. Persoonlijk archief Van Bennekom, bijlage bij Gelinck aan Polak, 7-12-1970.

[66] Zie voor een bespreking van de verhouding tussen artikel 15 van de vreemdelingenwet en artikel 1 van het vluchtelingenverdrag: Spijkerboer en Vermeulen, *Vluchtelingenrecht*, 46-48. De (regelmatig gewijzigde) Vreemdelingenwet van 1965 is in 2001 vervangen door de Vreemdelingenwet 2000, artikel 15 is daarin vrijwel ongewijzigd overgenomen.

[67] Persoonlijk archief mr. W.J. van Bennekom, Bezwaarschrift KH/VB/7, ingediend op 8-4-1971; Bezwaarschrift, Waver/Min.v.Justitie 7/vB/MDS 2-8-1971.

[68] Hoeneveld stelde ook het Eerste Kamerlid voor de PvdA, mr. Cammelbeeck, die een paar jaar eerder al contacten had met de Amsterdamse hulpverleningsgroep, op de hoogte van de ontwikkelingen.

[69] Interview Van Bennekom, 27-5-2005; interview Waver, 3-6-2005.

[70] 'Waver moet blijven', in: *Opinie*, mei 1971.

[71] Daartoe zou hij overigens ook niet de bevoegdheden hebben gehad; zie NA, not. mr., 11-6-1971; zie ook persoonlijk archief Van Bennekom: 'Verslag van het gehoor verleend door de Eerste Subcommissie van de Adviescommissie voor Vreemdelingenzaken op maandag 28 juni 1971 in het ministerie van Justitie inzake het geval Ralph Joseph Waver', Stuk Sc. I-1971/1, 6-12. Opmerkelijk was dat Barendregt het achteraf onwaarschijnlijk acht dat Fonteijn een bindende toezegging had gedaan; interview Barendregt, 13-5-2005.

[72] 'Jonge Amerikaan dreigt te worden uitgeleverd', in: *Trouw*, 24-3-1971.

[73] Persoonlijk archief Van Bennekom: 'Weigering vergunning tot verblijf, 9-3-1971'.

[74] Uit het archief van het ministerie van Justitie blijkt ook niet dat de aanvraag van Waver bijzondere aandacht had, althans niet totdat de zaak publiek werd.

[75] 'Amerikaanse deserteur wil in Nederland blijven', in: *De Groene Amsterdammer*, 27-3-1971.

[76] 'Mr. Van Bennekom: "Ministerie van Justitie is onbetrouwbaar"', in: *Utrechts Nieuwsblad*, 17-4-1971.

[77] 'Amerikaanse deserteur wil in Nederland blijven', in: *De Groene Amsterdammer*, 27-3-1971.

[78] Zie bijvoorbeeld 'Uitwijzing hangt gedeserteerde Amerikaanse militair boven het hoofd', in: *NRC*, 24-3-1971; 'Jonge Amerikaan dreigt te worden uitgewezen', in: *Trouw*, 24-3-1971; 'Amerikaan uitgewezen na desertie uit leger', in: *de Volkskrant*, 24 3 1971. 'Deserteur Ralph Waver moet het land uit', in: *Haagsche Courant*, 26-3-1971; 'Justitie wil deserteur land uitzetten', in: *Het Vrije Volk*, 30-3-1971; vergelijk: persoonlijk archief Van Bennekom, persverklaring, Den Haag 23-3-1971.

[79] 'Ralph Waver wil in Nederland blijven', in: *Vrij Nederland*, 27-3-1971.

[80] Hij wist toen echter al dat zijn vrouw niet van plan was hem te volgen naar Nederland: interview Waver, 3-6-2005.

[81] 'Jonge Amerikaan dreigt te worden uitgewezen' in: *Trouw*, 24-3-1971.
[82] 'Deserteur Ralph Waver moet het land uit', in: *Haagsche Courant*, 26-3-1971.
[83] Persoonlijk archief Van Bennekom, Bezwaarschrift KH/VB/7, ingediend op 8-4-1971; zie in hetzelfde archief: verklaring R. Waver aan de Adviescommissie voor Vreemdelingenzaken, betreffende 'Appeal of the decision on my request to reside in the Netherlands'.
[84] Zie voor deze verzoeken: AJ, A71/052, dossier IV, niet ondertekend en geadresseerd overleveringsverzoek van Ralph Waver, nr. 27, Den Haag, 5 mei 1971; dossier IV, Colonel Boyd E. Gibson (US country representative) aan C.H.F. Polak, 26 mei 1971; dossier IV, Th. J. Dunnigan (Counselor for Political Affairs van de Amerikaanse ambassade) aan M. Wendt (hoofd afdeling Vreemdelingenzaken, ministerie van Buitenlandse Zaken), 7 juni 1971; Kopieën van deze stukken bevinden zich in het persoonlijk archief van mr. W.J. van Bennekom.
[85] AJ, A71/052, dossier IV, nota J.R.H. Kuijper aan Oranje, 15-5-1971.
[86] M. Kleijwegt, 'Hielp Release?', in: *Vrij Nederland* (bijvoegsel), nr. 46, 16-11-1985, 16.
[87] Persoonlijk archief W.J. van Bennekom: Besluit staatssecretaris van Justitie, 10-6-1971 (H. afd. Staats- en Strafrecht nr. 325/271); ibidem, persoonlijke notitie 4 juni 1971; ibidem, Uitspraak rechter-commissaris mr. G.H. Zweers, bestemd voor de minister van Justitie, 3-6-1971.
[88] NA, not. mr. 11-6-1971.
[89] Interview Van Bennekom, 27-5-2005.
[90] Zie persoonlijk archief Van Bennekom: memo Frits Eisenloeffel en Herman Hoeneveld aan Arnold Allons en anderen, z.d. (in ieder geval tussen 20 en 27 juni 1971).
[91] AJ 71 052, dossier IV, brief van een 'aantal beoefenaren van internationaal recht', 6-6-1971; dossier I, telegram van procureurs en advocaten in de arrondisementsrechtbank van Amsterdam, Rotterdam, Den Haag en Utrecht, 14-6-1971; dossier I brief van de 'aktie Waver', 8-6-1971. *Vietnam Bulletin*, nr. 22, 19-6-1971, 12.
[92] M. Kleijwegt, 'Hielp Release?', in: *Vrij Nederland* (bijvoegsel), nr. 46, 16-11-1985, 16.
[93] NIBG, Televisiearchief, *NOS-Journaal*, 9-6-1971, dragernummer. K42334 (film), 11-6-1971, dragernummer. K42391 (film), 14-6-1971, dragernummer. K42399 (film).
[94] HTK, Aanhangsel, 1972, Kamervragen Den Uyl en Van Mierlo, nr. 138, 279.
[95] Zie: IISG, ANJV, inv. nr. 102, brief aan de ministerraad, 4-6-1971, onder meer ondertekend door PvdA, ANJV, ASVA, ASV Drienerloo, Amnesty International, ARJOS, Bond voor Dienstplichtingen, Bond voor Vrijheidsrechten, CHJO, FJG, Groninger Studentenraad, Hervormde Jeugdraad, J'accuse, JOVD, KVP-Jongeren, PPR-jongeren, PSP, Release, Sjaloom, Studentenraad Vrije Universiteit.
[96] Zie: AJ A71 052, dossier IV en I.
[97] Deze brieven bevinden zich in: AJ A71 052, dossier I en IV.
[98] NA, not. mr. 11-6-1971.
[99] Zie: persoonlijk archief Van Bennekom, memo Frits Eisenloeffel en Herman Hoeneveld aan Arnold Allons en anderen, z.d. (in ieder geval tussen 20 en 27 juni 1971).
[100] 'Geen overlevering van Ralph Waver', in: *Vietnam Bulletin*, nr. 20/21, 22-5/5-6-1971; 'De martelgang van Ralph Waver', in: *Vietnam Bulletin*, nr. 20/21, 22-5/5-6-1971.
[101] Zie bijvoorbeeld: *de Volkskrant*, 15-6-1971; *Het Vrije Volk*, 15-6-1971; *Algemeen Dagblad*, 15-6-1971; *De Tijd*, 15-6-1971.
[102] Zie: *de Volkskrant*, 11-6-1971.
[103] Interview Nel Barendregt, 13-5-2005.
[104] Pas achteraf zou Waver beseffen hoe belangrijk het kort geding was en dat de kans dat hij teruggestuurd zou worden reëel was; interview Waver, 3-6-2005.
[105] Persoonlijk archief Van Bennekom: 'Vonnis in de zaak van Ralph Joseph Waver tegen de Staat der Nederlanden', 14-6-1971, nr. '71/212.
[106] M. van Dullemen, 'Nog harde strijd nodig voor Ralph Waver', in: *Vietnam Bulletin*, nr. 23, 3-7-1971, 2.
[107] Zie bijvoorbeeld *Trouw*, 15-6-1971; NIBG, televisiearchief, NOS-Journaal, 14-6-1971, dragernummer. K42399 (film).
[108] Interview Waver, 3-6-2005.
[109] Persoonlijk archief Van Bennekom: 'Verslag van het gehoor verleend door de Eerste Subcommissie voor Vreemdelingenzaken op

maandag 28 juni 1971 in het Ministerie van Justitie inzake het geval Ralph Joseph Waver', Stuk Sc. I-1971/1, 10.
[110] Zie persoonlijk archief Van Bennekom: Besluit staatssecretaris van Justitie, 30-8-1971, H. afd. Vreemdelingenzaken en Grensbewaking, nr. 59/415595-A.
[111] Ingevolge artikel 34 van de Vreemdelingenwet 1965. De Geschillen van Bestuur was hiertoe overigens alleen bevoegd indien de beslissing van de staatssecretaris van Justitie was genomen op een moment dat de vreemdeling minstens een jaar in Nederland woonde. Dat betekent dat als de staatssecretaris meer haast had gemaakt met zijn beslissing het verzoek om nadere voorziening niet-ontvankelijk was geweest.
[112] Betrokken waren: Arnold Allons, Willem van Bennekom, Otto Boetes, George Bruinsma, Maarten van Dullemen, Anatole en Harry Gen, Frits Hogewoud, Frits Eisenloeffel, Bertha Kuijer, Herman Hoeneveld, Daniël de Lange, Samuël de Lange, Carrie de Swaan, Jac en Marrianne van der Meulen, Han Singels, Olga Diepgrond, Hannie de Swaan, Bert Swart. Zie persoonlijk archief Van Bennekom, 'notulen van de vergadering op zondag 27 juni in Driebergen'; zie ook persoonlijk archief Hoeneveld: bijvoorbeeld Hoeneveld aan Tasketomo Takahashi, 22-6-1971. Deze Japanse hoogleraar verleende hulp aan Amerikaanse deserteurs in Japan.
[113] Persoonlijk archief Van Bennekom: folder 'Ralph Waver, deserteur, informatie, Raadskelder Utrecht'.
[114] Ibidem.
[115] 'Te boeken' sprekers waren: Gerard Koolstra, Maarten van Dullemen, Kees Schaepman, Bert Swart, Olaf Budde, A.P. van Hoek, Harry Gen, Herman Hoeneveld, Fred van der Spek, Daniël de Lange, Paul Hoogerwerf, Geert Mak, Freek Bruinsma en Carl van Meijenfeldt.
[116] F. Kalshoven, 'Geval Waver is een storm in een glas water', in: *NRC Handelsblad*, 24-7-1971.
[117] HEK, 1971, Aanhangsel, Kamervragen 25 (15-6-1971), 40 (13-7-1971), 57 (16-8-1971), 59 (13 -8-1971) en HEK, 1971-1972, Aanhangsel, Kamervragen 15 (17-9-1971).
[118] AJ A71/052, dossier V, 'Toelichting op concept, betreffende Kamervragen Van Wijk', 18-8-1971.
[119] Persoonlijk archief Van Bennekom: bijvoorbeeld Van Bennekom aan Grahl-Madsen, 11-10-1971 of Grahl-Madsen aan Van Bennekom, 27-10-1971.
[120] 'Politieke vervolging van Waver in VS', in: *Het Parool*, 2-11-1971; interview Van Bennekom, 27-5-2005.
[121] Persoonlijk archief Van Bennekom: Pleitnota van Mr. E. Droogleever Fortuijn, 1-11-1971, nr. 7015 (1971), 6.
[122] AJ A71/052, dossier IV, petitie november 1971 (gedeeltelijk aanwezig) en petitie Sjaloom, binnengekomen op 23-11-197; zie ook: 'Ralph Waver', in: *Vietnam Bulletin*, 6e jg. nr. 10, 18-12-1971, 12.
[123] Zie bijvoorbeeld: A. Swart, 'Waver wél politiek bedreigd', in: *NRC Handelsblad*, 5-11-1971.
[124] 'Ik wist dat het goed zou aflopen', in: *Nieuwsblad van het Noorden*, 13-1-1972.
[125] NIBG, televisiearchief, *Berichten uit de samenleving* (VPRO), 13-1-1972, dragernummer. V61140 (VHS); 'Ik wist dat het goed zou aflopen', in: *Nieuwsblad van het Noorden*, 13-1-1972.
[126] 'De zaak-Waver', in: *NRC Handelsblad*, 13-1-1972.
[127] 'Aktiecomité Ralph Waver handhaaft eis verlening vluchtelingschap', in: *Vietnam Bulletin*, 6e jg. nr. 11, 29-1-1972, 11.
[128] 'De zaak-Waver', in: *NRC Handelsblad*, 13-1-1972.
[129] 'Besluit van 9 augustus tot ongegrondverklaring van het verzoek om nadere voorziening op grond van de Vreemdelingenwet van R.J. Waver te Haarlem', in: *Staatsblad 1972,* 427. Het besluit werd bekendgemaakt op 18 augustus 1972.
[130] Ibidem, 3 en 10-12. Dit zogenoemde 'contraire Koninklijk Besluit' is de laatste in de Nederlandse geschiedenis geweest. Opmerkelijk is dat Van Bennekom achteraf stelt dat de maatstaf die de Afdeling in het advies had gegeven, naar zijn mening in juridisch opzicht onjuist was.
[131] Ibidem, 13; zie aldaar voor meer argumenten.
[132] Het codebericht waarin dit staat, is niet

aangetroffen in een dossier, maar tussen de reeks uitgaande codeberichten die in 1971 van Den Haag naar Washington zijn verstuurd. Het betreft het cb van Schmelzer aan Van Lynden, 2-12-1971 (nr. 354), onderwerp: 'verzoek tot overlevering ralph joseph waver'. Met veel dank aan het ministerie van Buitenlandse Zaken.

[133] AJ A71/052, dossier III, 'Concept memo voor de VS inzake Waver', punt 5 (z.d.); zie ook: ibidem, dossier II, 'Verslag bespreking plv. landsadvocaat, mr. Van der Does op 11 8 1971 en met Serge Lazareff op 11 8 1971 inzake Waver (aanw A.J. Fonteijn, L. Oranje, J.R.H. Kuyper, Van der Does, C.W. van Santen (buiza) en F. Simons (buiza). Zie ook: NARA, RG 59, General Records of the Department of State, Bureau of European Affairs, Office of the Northern European Affairs, Records relating to the Netherlands, 1965-1975, box 1, Folder Defense Affairs DEF 4 - Waver Case, verslag van een gesprek tussen A.E. Breisky (Second Secretary van de Amerikaanse ambassade) en M. Wendt (Bureau Vreemdelingenzaken, ministerie van Buitenlandse Zaken), 24-6-1971.

[134] Het codebericht waarin dit staat, is niet aangetroffen in een dossier, maar tussen de reeks uitgaande codeberichten die in 1971 van Den Haag naar Washington zijn verstuurd. Het betreft het cb van Schmelzer aan Van Lynden, cb Schmelzer aan Van Lynden, 2-12-1971 (nr. 354).

[135] In het archief van het ministerie van Buitenlandse Zaken bevinden zich de codeberichten waarin door de ambassade verslag wordt gedaan van de gesprekken met het State Department. Het overleg met de Amerikaanse regering werd van Nederlandse zijde gevoerd door eerste medewerker (gevolm. minister) H.C. Maclaine Pont, omdat de ambassadeur verhinderd was; zie de inkomende codeberichten afkomstig van Washington met de volgende nummers: 865, datum van afzending 3-12-1971, 872, datum van afz. 6-12-1971, 886, datum van afz. 9-12-1971, 902, datum van afz. 14-12-1971, 907, datum van afz. 16-12-1971, 915, datum van afz. 18-12-1971, 933, 23-12-1971, datum van afz. 24-12-1971; zie voor de Amerikaanse verslagen, die grotendeels overeenkomen met de Nederlandse: NARA, RG 59, General Records of the Department of State, Bureau of European Affairs, Office of the Northern European Affairs, Records relating to the Netherlands, 1965-1975, box 1, Folder Defense Affairs DEF 4 - Waver Case.

[136] Zie bijvoorbeeld 'Zaak-Waver leert: vreemdelingenwet aan wijziging toe', in: *Trouw*, 25-8-1972.

[137] Om goodwill te tonen had het ministerie ook besloten om het namens Waver betaalde griffierecht (25 gulden) terug te betalen, hoewel het daar niet toe verplicht was; zie: 'Besluit van 9 augustus tot ongegrondverklaring van het verzoek om nadere voorziening op grond van de Vreemdelingenwet van R.J. Waver te Haarlem', in: *Staatsblad* 1972, 427, 1.

Hoofdstuk 7

[1] 'Een gesprek met Schmelzer', in: *Het Vrije Volk*, 1-2-1973.

[2] NARA, RG 59, Pol 27 Viet S, telegram Middendorf aan Rogers, 12-1-1973.

[3] Op 1 januari 1972 verbleven nog 159.000 Amerikaanse militairen in Zuid-Vietnam. Bowman, *Almanac*, 295.

[4] Typerend voor de impasse was dat zowel Nixon als de vertegenwoordiging van het Nationaal Bevrijdingsfront in Parijs, de Voorlopige Revolutionaire Regering, vredesvoorstellen presenteerden die bij voorbaat al onacceptabel waren voor de tegenpartij. Deze voorstellen dienden alleen maar om de Amerikaanse publieke opinie gunstig te stemmen; zie: Mann, *Delusion*, 673; Herring, *Longest war*, 239-240. Op 21 november 1970 voerde de Amerikaanse luchtmacht de zwaarste bombardementen uit op Noord-Vietnam sinds 1968. Bowman, *Almanac*, 260 e.v.

[5] Op 21 november 1970 voerde de Amerikaanse luchtmacht de zwaarste bombardementen uit op Noord-Vietnam; zie: Bowman, *Almanac*, 269.

[6] Small, *Antiwarriors*, 139-141.

[7] Zie het commentaar van de columnist Arthur Hoppe van de *San Fransisco Chronicle* als geciteerd in: DeBenedetti, *American ordeal*, 299; zie ook: Schulzinger, *Time*, 290; Herring, *Longest*, 241.

[8] Schulzinger, *Time*, 290-292; Mann, *Delu-*

sion, 684-687; zie ook; D. Ellsberg, *Secrets: A memoir of Vietnam and the Pentagon Papers* (New York 2002).

[9] Herring, *Longest*, 243; Mann, *Delusion*, 688-691.

[10] In de lente van 1971 berichtte *Time* bijvoorbeeld dat van de 300.000 aanwezige Amerikaanse troepen maar liefst 40.000 verslaafd zouden zijn aan heroïne; Mann, *Delusion*, 676. Volgens een onderzoek van het Amerikaanse ministerie van Defensie uit 1972 had in het jaar daarvoor meer dan 50 procent van het legerpersoneel wel eens marihuana gerookt en 28,5 procent heroïne gebruikt. Lewy, *America*, 154; zie ook: 153-161 en 174.

[11] Zie voor de cijfers in dezen: Lewy, *America*, 156.

[12] Herring, *Longest war*, 243.

[13] Havenaar, *Koude Oorlog*, 218-224; Mann, *Delusion*, 694-695.

[14] Op dat moment waren er 'slechts' 95.000 Amerikaanse militairen in Zuid-Vietnam aanwezig, waarvan 6000 man gevechtstroepen.

[15] Herring, *Longest*, 247-249; Schulzinger, *Time*, 295-296.

[16] Herring, *Longest*, 251.

[17] Mann, *Delusion*, 707-709; Herring, *Longest*, 251-252.

[18] In 12 dagen vielen ongeveer 40.000 ton bommen op Noord-Vietnam, vooral op de regio tussen Hanoi en Haiphong die dichtbevolkt waren. Bowman, *Almanac*, 333. Volgens de Amerikaanse historicus J. Kimball was de schade die de bombardementen aanrichtten minder groot dan in de westerse pers werd beweerd; zie: Meulendijks, *Orthodoxen*, 385. Anderen hebben erop gewezen dat de bombardementen niet alleen dienden om een akkoord af te dwingen, maar ook om Noord-Vietnam verder te verzwakken, zodat Zuid-Vietnam in de toekomst stand zou kunnen houden; zie: Mann, *Delusion*, 712.

[19] Dams, *Nederlandse pers*, 63-66 en 99-103, 130-132.

[20] Vlaskamp, *Tragiek*, 140-142.

[21] Dams, *Nederlandse pers*, 166.

[22] Zie bijvoorbeeld: NIBG, Televisiearchief, *Brandpunt* (KRO), 20-1-1970, dragernummer M40318 (film); *Televizier Magazine* (AVRO), 2-2-1971, dragernummer G42118 (film); *Hier en Nu* (NCRV), 10-4-1971, dragernummer M41617 (film).

[23] ABZ, code 9 1965-1974, inv. nr. 2314, J.W. Middendorf aan H.J. de Koster, 23-4-1971.

[24] Dit standpunt werd al eerder uiteengezet aan de vorige ambassadeur Tyler. Tyler was in juli 1968 zo verbolgen over een uitzending van KRO's *Brandpunt*, waarin een Oost-Duitse film over gevangengenomen Amerikaanse piloten in Noord-Vietnam werd getoond, dat hij geëmotioneerd bij Luns zijn beklag deed. Zie: NA, not. mr. 19-7-1968.

[25] Zo kwam de oorlog in 1971 - in tegenstelling tot bijvoorbeeld 1967 en 1968 - nauwelijks ter sprake in *PK*, de partijkrant van de PvdA. *PK* was de opvolger van *Opinie* (daarvoor *Paraat*). Hetzelfde beeld geven de notulen van het partijbestuur en het dagelijks bestuur van de PvdA in deze periode.

[26] Zie: Pekelder, *Nederland en de DDR*, 323-326, 331-334.

[27] Zie voor deze kwestie: T. de Goede, 'De mensenrechten in het Nederlandse buitenlands beleid van Spanje, Portugal en Griekenland 1945-1975', in: M. Kuitenbrouwer en M. Leenders, *Geschiedenis van de mensenrechten* (Hilversum 1996).

[28] Zuidam, *Wens*, onder andere 234-242.

[29] Zie bijvoorbeeld het debat tussen het PvdA-Kamerlid Franssen en Luns; HTK, 1970-1971, 61e verg, 4-3-1971, 3143-3147, 3146.

[30] Zie de aankondigingen in het *Vietnam Bulletin*. Bijvoorbeeld: *Vietnam Bulletin*, 5e jg. nr. 8, 24-10-1970, 2-3. De grootste actie was de 'Vietnam Week' in Groningen in oktober 1970 naar aanleiding van de Week van Internationaal Protest, die studenten en staf van de Berkeley University hadden uitgeroepen. De week, die was georganiseerd door het Vietnam Comité Groningen, werd afgesloten met een lezing van een lid van de delegatie van de VRR in Parijs, Tran Van Tu.

[31] Zie: *Vietnam Bulletin*, 5e jg. nr. 9, 7-11-1970. Het nummer verscheen in een extra grote oplage.

[32] De organisaties waren: ANJV, ASVA, FJG, KWJ, NVVJC en de SJ; zie: Sanden, *Vietnam beweging*, 75; Zie: NARA, RG 59, Pol 23-8 Neth, Howland (Amerikaanse consulaat Amsterdam) aan State Department, 16-2-1971, on-

derwerp: 'Demonstrations protesting "Escalation of War" in Vietnam and Laos'.

[33] Small, *Antiwarriors*, 139.

[34] Op de dag van de demonstratie kwam er bij de Amerikaanse ambassade ook een bommelding binnen, waarop de politie het gebouw onderzocht maar niets aantrof. NARA, RG 59, Pol 23-8 Neth, Middendorf aan State Department, 14-5-1971, onderwerp: 'May 4th demonstration and bomb threat'. Zie: *Vietnam Bulletin*, 5e jg., nr. 17, 10-4-1971, 12; ibidem, nr. 18, 24-4-1971, 12; ibidem, nr. 19, 8-5-1971.

[35] ABZ, code 9 1965-1974, inv. nr. 6862, 'Verklaring Pax Christi Internationaal inzake Indo-China', 29-3-1971; 'Verklaring Pax Christi Nederland inzake Indo-China', 1-4-1971 als bijlage bij C. ter Maat aan Perszaken en Nieuwsvoorziening van het Ministerie van Buitenlandse Zaken, 1-4-1971.

[36] Het *Vietnam Bulletin* klaagde hierover. Zie: *Vietnam Bulletin*, 5e jg. 15, 13-3-1971, 14. Ook in de Verenigde Staten kregen protestacties steeds minder belangstelling in deze periode; vergelijk: de Amerikaanse situatie: Small, *Antiwarrior*, 135.

[37] Dams, *Nederlandse pers*, 101.

[38] Zie bijvoorbeeld: NARA, RG 59, Pol 23-8 Neth, Howland (Amerikaanse consulaat) aan Department of State, onderwerp 'Demonstrations protesting "Escalation of War" in Vietnam and Laos', 16-2-1971.

[39] IISG, archief MCNV, inv. nr. 1, 'Nota betreffende de publiciteit van het MCNV', 29-2-1972; 'Er bekruipt me een kille woede', in: *de Volkskrant*, 23-12-1973. Volgens een bestuurslid kon het MCNV in 1972 'steady' op 100.000 gulden per maand rekenen; IISG, archief MCNV, inv. nr. 1, Van Rhijn aan De Haas en Hermaan, z.d. (vermoedelijk geschreven in augustus of september 1972, omdat de brief een antwoord is op een brief van De Haas aan Van Rhijn, 8-8-1972).

[40] In 1972 maakte het *Vietnam Bulletin* een themanummer over dit comité: *Vietnam Bulletin*, 6e jg, 17-22 april 1972.

[41] HTK, 1971-1972, 27e verg. 30-11-1971. Zie bijvoorbeeld ook: ABZ, code 9, 1965-1974, inv. nr. 6863, 'Verklaring over Vietnam' van het dagelijks bestuur van D66, 18-4-1972; zie voor een voorbeeld van tv-beelden van de gevolgen van de Amerikaanse bombardementen: NIBG, Televisiearchief, *Achter het Nieuws* (VARA), 27-6-1972, dragernummer VHS 42791. Daarin werd deskundige Gilles Quispel geïnterviewd over de zogenaamde superbom 'Daisey cutter'; zie bijvoorbeeld ook artikelen in *Vrij Nederland* van 17-6-1972 en 24-6-1972.

[42] IISG, archief MCNV, inv. nr. 1, 'nota betreffende de publiciteit van het MCNV', 29-2-1972.

[43] 'Vietnam XVIII', in: *Het Parool*, 12-1-1973.

[44] Hellema e.a., *Johnson moordenaar!*, 104; Interview Groenink, 6-9-2005. In december 1970 bracht voorzitter De Haas een bezoek aan Noord-Vietnam.

[45] Zie bijvoorbeeld: 'Verslag aan de donateurs', september 1971, zoals opgenomen in: *Vietnam Bulletin*, 6e jg, nr. 5, 18-9-1971, 3-10.

[46] Interview Groenink, 6-9-2005.

[47] Zie bijvoorbeeld: IISG, archief MCNV, inv. nr. 4, 'Verslag vergadering werkgroep Amsterdam', 12-5-1971; zie: Hellema e.a., *Johnson moordenaar!*, 102.

[48] Interview Groenink, 6-9-2005; Hellema e.a., *Johnson moordenaar!*, 105.

[49] Zie: NIBG, Televisiearchief, 'Muziek voor Vietnam', VPRO, dragernummer G38315 (film); 'Cabaretiers voor Vietnam', VPRO, dragernummer V45439 (VHS).

[50] *Vietnam Bulletin*, 5e jg. 13-3-1971, 16; Hellema e.a., *Johnson moordenaar!*, 116.

[51] Interessant is in dit verband: I. Jungschleger, 'Medisch Comité Nederland-Vietnam. Onze hulp is misschien niet groot, maar er gebeurt tot de laatste druppel iets mee', in: *NRC Handelsblad* (zaterdagbijvoegsel), 13-1-1973; zie: Hellema e.a., *Johnson moordenaar!*, 115-119.

[52] *Vietnam Bulletin*, 5e jg., nr. 19, 8-5-1971, 2-3.

[53] Ibidem.

[54] ABZ, code 9, 1965-1974, inv. 1806, brief van de heer Beumer uit Rheden, juni 1971.

[55] Zie: ABZ, code 9, 1965-1974, inv. 1806, M. Vunderink aan de heer Beumer uit Rheden, 9-7-1971.

[56] Zie bijvoorbeeld: IISG, Archief MCNV, inv. nr. 1, Van Rhijn aan De Haas, 6-7-1970; De Haas aan Van Rhijn, 27-6-1970.

[57] A. Claassen, 'Medisch comité Nederland-Vietnam. Vijftien jaar medische hulp', in: *Viet-*

nam. De toekomst van een volk, 25-28; Hellema e.a., *Johnson moordenaar!*, 103.
[58] Interview Groenink, 6-9-2005.
[59] IISG, archief BVBN, inv. nr. 7, 'Doelstellingen en activiteiten van het Medisch Comité Nederland-Vietnam', overdruk uit *Geneeskundige Gids*, mei 1972'; vergelijk: Hellema e.a., *Johnson moordenaar!,* 103.
[60] IISG, archief MCNV, inv. nr. 1, 'nota betreffende de publiciteit van het MCNV', 29-2-1972.
[61] Privéarchief J.Th. Degenkamp: M. Poons aan L.S., 22-10-1969.
[62] IISG, Archief Ton Regtien, inv. nr. 201, handgeschreven stuk 'De Vietnamakties in Nederland'; vergelijk: T. Küsters: 'Het Medisch Comité, dat zagen we als het neerdalen op het vrome apolitieke volk', in: *Vietnam. De toekomst van een volk*, 29-40, aldaar 36.
[63] IISG, archief BVBN, inv. nr. 2, verg, 13-3-1973.
[64] Maas, *Kabinetsformaties*, 256-298.
[65] Ibidem.
[66] Dit stond in de geheime afspraken die bij de formatiebesprekingen zouden zijn gemaakt. Hellema, *Neutraliteit*, 265.
[67] Havenaar, *Koude Oorlog*, 225-229.
[68] Ibidem, 226. Deze problemen speelden al onder het presidentschap van Johnson; zie: L.S. Kaplan, 'The Vietnam war and Europe: the view from NATO', in: Goscha, *La guerre*, 89-102.
[69] Hellema, *Neutraliteit*, 263.
[70] R. Ammerlaan, *Het verschijnsel Schmelzer. Uit het dagboek van een politieke tekkel* (Leiden 1973), 342.
[71] J. Bosmans, *Een gedreven politicus*, in: Hellema, *Nederlandse ministers*, 235; vergelijk: Hellema, *Neutraliteit*, 264-269.
[72] Bosmans, *Een gedreven politicus*, 236.
[73] Bosmans, *Een gedreven politicus*, 237-238.
[74] NIBG, Radioarchief, *Zaterdag-Informatie* (VARA), 5-2-1972, dragernummer HA 1962 en 1963; *Vrij Nederland*, 28-10-1972. Dat Schmelzer bezwaren had tegen de bombardementen op Noord-Vietnam was niet zo verwonderlijk aangezien hij in 1967 de motie-Schuijt, waarin voor een stopzetting van de bombardementen werd gepleit, had gesteund.
[75] Zie: Lammeren, *Atlanticisme,* 95. Dat schreef hij op 9 juni 1972.
[76] Hiervoor is gebruik gemaakt van een nog ongepubliceerde Engelstalige paper van de Zweedse politicoloog Magnus Jerneck, 'Sweden and the Vietnam War'.
[77] Zie voor het erkenningsdebat: Hellema e.a., *Johnson moordenaar!,* 114-115.
[78] Zie voor het debat over de erkenning van de DDR: Pekelder, *Nederland en de DDR*, 409-414.
[79] HTK, 1970-1971, 27e verg. 30-11-1971, 1440-1441. Tot mei 1972 had Nederland een zaakgelastigde in China, daarna werd dat een ambassadeur.
[80] HTK, 1970-1971, 27e verg. 30-11-1971, 1490, 1543.
[81] HTK, 1970-1971, 27e verg. 30-11-1971, 1509, 1543.
[82] Volgens Kissinger zou een Nederlands bezoek ook slecht uitkomen, omdat deze zou kunnen samenvallen met het grootschalige Noord-Vietnamese offensief, waarvan werd verwacht dat het elk moment zou kunnen beginnen; NARA, RG 59, Pol 7 Neth, memorandum H.A. Kissinger aan de Secretary of State, 17-3-1972, onderwerp: 'Planned visit by Dutch official to Hanoi'; zie ook: Pol 7 Neth, 13-3-1972, onderwerp: Pol 7 Neth, 'Derksen visit Hanoi'; codebericht State Department aan Den Haag, 24-3-1972, onderwerp: ' Derksen visit to Hanoi'; Pol 7 Neth ' Memorandum for the record', 25-3-1972; Pol 7 Neth codebericht State Department aan Den Haag, 30-3-1972; Pol 7 Neth Telegram Middendorf aan Secretary of State, 28-3-1972, onderwerp: 'Derksen visit to Hanoi'.
[83] NA, not. mr. 24-3-1972.
[84] ABZ, code 9, 1965-1974, inv. nr. 6864, H. Wierenga, Zwolle aan Schmelzer, 24-6-1972; zie voor een voorbeeld van tv-beelden van de gevolgen van de Amerikaanse bombardementen: NIBG, Televisiearchief, *Achter het Nieuws* (VARA), 27-6-1972, dragernummer VHS 42791.
[85] De foto verscheen onder meer in *de Volkskrant* op 9-6-1972 en in *Vrij Nederland* op 16-6-1972. Over de toedracht en het effect van de foto is tot op de dag van vandaag een debat gaande. Nixon zelf dacht onterecht dat de foto in scène was gezet.
[86] Zie de brieven in: NA, KMP, inv. nr. 9292 en ABZ, code 9, 1965-1974, inv. nr. 6863.

87 Zie bijvoorbeeld: M. van Dullemen, 'Nixon doet waar Seyss-Inquart voor werd gehangen', in: *De Groene Amsterdammer*, 27-6-1972, 1 en 6; zie ook: 'Bombarderen dijken is volkerenmoord', in: *de Volkskrant*, 27-6-1972; 'Waterramp dreigt in Noord-Vietnam', in: *Trouw*, 9-6-1972. Er verschenen ook artikelen waarin werd ontkend dat de dijken werden gebombardeerd; zie bijvoorbeeld: 'Dijken worden niet gebombardeerd', in: *De Tijd*, 28-6-1972.

88 De brochure werd uitgebracht door de Brede Vietnam Beweging Nederland.

89 HTK, zitting 1971-72, Aanhangsel, Vragen van Van der Stoel, nr. 1339, 2699; vragen Van der Stoel en Franssen, nr. 1718, 3457; vragen Visser, nr. 2016, 4053. Toch was men binnen het ministerie van Buitenlandse Zaken niet helemaal zeker van dit standpunt; zie: ABZ, code 9, 1965-1974, inv. 6864, memo DOA/ZA aan chef DOA, 28-7-1972.

90 Zie: HTK, zitting 1971-1972, 68e vergadering 9-5-1972, 3233-3254; HTK, zitting 1971-72, Aanhangsel, Vragen van Van der Stoel, nr. 1339, 2699; vragen Van der Stoel en Franssen, nr. 1718, 3457; vragen Visser, nr. 2016, 4053; HEK, zitting 1971-72, 26e vergadering, 16-5-1972, 875-931.

91 In de motie verzochten de fracties van de PvdA en D66 aan de Nederlandse regering om haar invloed aan te wenden voor 1) een onmiddellijke stopzetting van de bombardementen op Noord-Vietnam, 2) hervatting van het overleg met het doel om op zo kort mogelijk termijn te komen tot opheffing van de Amerikaanse afsluiting van Noord-Vietnamese havens, gepaard gaande met de beëindiging van alle gevechtshandelingen, algehele terugtrekking van alle strijdkrachten en vrijlaten van alle krijgsgevangen en 3) een politieke oplossing, gebaseerd op de toepassing van de beginselen van de Akkoorden van Genève van 1954; zie: HTK, 1971-72, 3243.

92 IISG, PvdA Tweede Kamerfractie, inv. nr. 19, not. 10-5-1972.

93 Zie de brieven van particulieren in: ABZ, code 9-1965-1974, inv. nr. 6863 en 6864; zie de correspondentie tussen Prosper Ego en Van der Stoel in: inv. nr. 6863, Ego aan Van der Stoel met een cc aan Schmelzer, 2-5-1972; zie bijvoorbeeld ook: Ego aan Schmelzer, 24-5-1972.

94 HTK, zitting 1971-72, 68e verg. 3247.

95 ABZ, code 9, 1965-1974, inv. nr. 6863, memo sous-Chef DOA aan Chef DOA, 9-5-1972.

96 ABZ, code 9, 1965-1974, inv. nr. 6863, 'standpunt Nederlandse regering voor NOS-Journaal'; zie voor een bespreking van de PSP-moties: Van 't Oever, *Eigen politiek*, 55.

97 Zie: HTK, zitting 1971-72, 68e verg. 3238 en 3249-3254; Lammeren, *Atlanticisme*, 94-95.

98 HTK, 1971-1972, 9-5-1972, 3238; Hellema e.a., *Johnson moordenaar!*, 113.

99 HTK, 1971-1972, 9-5-1972, 3238.

100 In het persoonlijke archief van Pelle Mug bevindt zich een stencil met alle contactadressen van groeperingen die zich met Vietnam bezighielden in 1973. Volgens dit stencil waren er in Nederland 35 lokale Vietnamcomités actief. Landelijke Vietnamcomités waren: Komité Jongeren voor Vietnam, Kerken voor Vietnam, Comité Informatiebureau VRR, Landelijk Vietnam Komitee, MCNV, Steden voor Vietnam, Komitee van mens tot mens, Komitee Wetenschap en Techniek voor Vietnam, Komitee voor de Internationale Solidariteit met Vietnam, Indo Chinagroep en de Brede Vietnam Beweging Nederland. Voor de kleinere landelijke actiecomités van de maoïstische KEN en de maoïstische SP zie: Beerends, *Derde Wereldbewegingen*, 209.

101 Het comité had voorlopers in de Scandinavische landen, België en Frankrijk. De eerste leden waren: M. Mijnderma, H. Haas, R. Ferdinandusse, prof. P.J. Bouman, drs. A. Nuis, prof. D. de Galan, mr. J.H. van Wijk, R. Eijbersen, prof. L.W. Nauta (voorzitter), drs. B.A.G.M. Tromp (secretaris), T.J. Zanen, drs. W.J. Verweij, drs. M.J. van den Berg, J. Wolkers, prof. H. Hoefnagels, drs. M. van Dam, prof. L.H.C. Hulsman en W. Kok. Zie: *Vietnam Bulletin*, 6e jg, nr. 10, 18-12-1971, 2; vergelijk: *Vietnam Bulletin*, 9-11-1972, nr. 6, 13.

102 Ibidem; vergelijk: Kleinen, *Echo*, 15-16.

103 NA, not. mr. 5 en 6-5-1972.

104 Zie: NA, not. mr. 5 en 6-5-1972; NA, KMP, inv. nr. 9292, memorandum mr. J.P.M.H. Merckelbach aan Biesheuvel, 27-4-1972; ibidem, Schmelzer aan Comité Informa-

tiebureau Vietnam, 18-5-1972. Er zijn geen aanwijzingen aangetroffen dat het kabinet het bureau heeft geweigerd, omdat de PSP daar al te nadrukkelijk op aandrong zoals Kleinen suggereert. Zie: Kleinen, *Echo*, 15-16; Hellema e.a., *Johnson moordenaar!,* 154-155.
[105] Zie bijvoorbeeld: H. Smits, 'Schmelzer wenst geen informatiebureau van de Vietcong in ons land', in: *Vrij Nederland*, 18-9-1972. *Vietnam Bulletin*, 9-11-1972, nr. 6, 13.
[106] Interview A. Claassen, 11-3-2005.
[107] Hellema e.a., *Johnson moordenaar!,* 124-125.
[108] IISG, archief BVBN, inv. nr. 2, nota Anton Claassen, 3-11-1972.
[109] Aanvankelijk was de BVB Nijmegen radicaler en eiste ze dat de Nederlandse regering een bijdrage zou leveren aan het bereiken van een politieke oplossing door Noord-Vietnam en de VRR diplomatiek te erkennen en steun aan Zuid-Vietnam stop te zetten. Zie: *Vietnam Bulletin*, 6e jg. nr. 11, 29-1-1972, 12; Hellema e.a., *Johnson moordenaar!*, 123-126; Sanden, *Vietnam beweging,* 98.
[110] IISG, archief BVBN, inv. nr. 2, nota Anton Claassen, 3-11-1972; ibidem; verg. dagelijks bestuur 15-1-1973.
[111] Zie: W. van Noort, *Bevlogen bewegingen*, 200-205.
[112] Zie de informatiefolder Brede Vietnam Beweging Nijmegen/Studentenbond Sociale Geografie, 'Ecocide in Vietnam', naar aanleiding van het congres 'Ecocide in Vietnam' op 19-20-21 oktober in Nijmegen.
[113] Zo traden, op Nijmegen na, nergens de lokale afdelingen van de CPN toe tot de Brede Vietnam Beweging; Hellema e.a., *Johnson moordenaar!*, 119, 124-125; Sanden, *Vietnam beweging,* 96-.
[114] IISG, archief BVBN, inv. nr. 2, verg. dagelijks bestuur 15-1-1973. Zie de nota's die in dit inventarisnummer aanwezig zijn.
[115] Zie bijvoorbeeld het internationaal congres dat de BVBN en Amnesty International organiseerden in Amsterdam in september 1973. Zie: *Vietnam Bulletin*, 8e jg. nr. 6, 31-11-1973, 9-10.
[116] Zie voor de correspondentie tussen het KJV en de politieke partijen: IISG, ANJV, inv. nr. 102. Zie voor het bezoek aan BZ: ABZ, code 9, 1965-1974, inv. nr. 6863, memo plv. DOA aan S, 4-2-1972.
[117] Sanden, *Vietnam beweging,* 87; over deze actie is meer te vinden in IISG, archief ANJV, inv. 108.
[118] Zie het commentaar van ANJV-bestuurder Constant Vecht in: Hellema e.a., *Johnson moordenaar!,* 119.
[119] De Jonge, *Communisme in Nederland*, 165.
[120] Zie: M. Arian e.a., *Alles moest anders. Het onvervulde verlangen van een linkse generatie* (Amsterdam 1991), bijvoorbeeld 103-116, met name 107. Daar vertelt Regtien over zijn toetreding tot de CPN: 'Mijn ideaal was en is een bondgenootschap tussen arbeiders en intellectuelen. Door mijn ervaringen in het Maagdenhuis (...) meende ik dat de CPN het schakeltje tussen beide groepen zou kunnen worden.'
[121] Sanden, *Vietnam beweging,* 83-86, 99-100; Hellema e.a., *Johnson moordenaar!,* 119.
[122] Sanden, *Vietnam beweging,* 100; interview Claassen, 11-3-2005.
[123] Deze koppen zijn afkomstig uit *de Volkskrant* (22 en 23-12-1972) en *De Telegraaf* (28-12-1972).
[124] Bowman, *Almanac*, 327.
[125] Ibidem, 333.
[126] Zie: Lammeren, *Atlanticisme*, 97-100; 'Waarom?', in: *De Telegraaf*, 28-12-1972.
[127] Zie bijvoorbeeld: 'Overal acties tegen de bombardementen', in: *NRC Handelsblad*, 10-1-1973; 'Protestgolf na bommen op Vietnam', in: *de Volkskrant*, 23-12-1972. 'Vraagtekens achter acties voor Vietnam', in: *De Telegraaf*, 6-1-1973.
[128] Zie bijvoorbeeld: 'Scholierenstaking brengt gemoederen in beweging', in: *NRC Handelsblad*, 13-1-1973; 'Stakingsactie voor Vietnam trekt duizenden scholieren', in: *de Volkskrant*, 19-1-1973;
[129] 'Gemeenteraad stemt voor Vietnam-motie', in: *de Volkskrant*, 18-1-1973; 'De raad en Vietnam', in: *Het Parool*, 18-1-1973. Bekend is dat de gemeenten Amsterdam, Hengelo, Dordrecht, Deventer, Groningen, Rotterdam en de Provinciale Staten van Overijssel een dergelijke motie hebben aangenomen, maar ongetwijfeld waren er meer. Zie: ABZ, code 9, 1965-1974, inv. 6865; NA not. mr., 26-1-1973.
[130] NA, not. mr. 26-1-1973.
[131] F. van Klaveren, 'Demonstratie in Utrecht', in: *NRC Handelsblad*, 8-1-1973.

[132] NARA, RG 59, Pol 12 Neth, Telegram Amerikaanse amb. aan State Department, 27-12-1972, onderwerp: 'Dutch reaction to events in Vietnam'; ibidem, Pol 27 Viet S, 12-1-1973, onderwerp: 'Proposed embassy letter on Vietnam'.
[133] *Vrijheid en democratie*, 19-1-1973, 64.
[134] 'Kardinaal Alfrink vraagt staking bombardementen', in: *De Tijd*, 30-12-1972.
[135] Zie: R. van der Maar, 'Misdaad tegen god', in: *Transparant*, jg. 13, nr. 4, 12-16.
[136] NIBG, Televisiearchief, *Brandpunt*, 6-1-1973, dragernummer V42802 (VHS).
[137] NA, KMP, inv. nr. 9292, brief mevrouw J. Nuyt-Leewis aan 'de president van de Verenigde Staten'.
[138] NIBG, Televisiearchief, *Brandpunt*, 6-1-1973, dragernummer V42802 (VHS); over het optreden van Alfrink kwamen boze brieven binnen bij diverse media; zie: G.H.M. Leverink, 'Vietnam' in de rubriek 'Lezers', in: *Elsevier*, 3-2-1972, 4; C. ter Maat, 'Telegram Alfrink aan Nixon', in: *NRC Handelsblad*, 27-1-1972.
[139] NA, KMP, inv. nr. 9292, brief mevrouw J. Nuyt-Leewis aan 'de president van de Verenigde Staten'.
[140] Zie de brieven in de brievenrubriek van *Het Parool*, 'Maar meneer', van mevr. Albers-Hogenboom, 'Vietnam VI', 4-1-1973; J. v.d. Hoek, 'Vietnam X', 9-1-1973; J. Wilson, 'Vietnam I', 3-1-1973.
[141] H. Heeroma, 'Vietnam IV', in: *Het Parool*, 4-1-1973.
[142] J.C. Houtappel, 'Denken over Vietnam', in: *de Volkskrant*, 6-1-1973.
[143] J.A. Dorenbos, 'Vietnam XVII', in: *Het Parool*, 12-1-1973.
[144] Mevr. D. Bredschneijder-Sheldrick, 'Vietnam III' in: *Het Parool*, 3-1-1973.
[145] P. Schuitemaker, 'Vietnam', in: *Elsevier*, 13-1-1973.
[146] B.A. Hoekveld-Balke, 'Vietnam XI', in: *Het Parool*, 9-1-1973.
[147] P.A. Reuvekamp, in: de brievenrubriek van *Elsevier* 'Lezers', 20-1-1973.
[148] HTK, 1972-1973, 4e verg. 20-12-1972, 97-103
[149] Hellema e.a.. *Johnson moordenaar!*, 126-130.
[150] Interview Claassen, 11-3-2005.
[151] 'Tom Küsters: "Het Medisch Comité dat zagen we als het neerdalen op het vrome a-politieke volk"', in: *Vietnam. De toekomst van een volk*, 38; vergelijk: Hellema e.a., *Johnson moordenaar!*, 134; interview A. Claassen, 11-3-2005.
[152] NIBG, tv-archief, *Brandpunt* (KRO), 6-1-1973, dragernummer V42802
[153] 'Politici vinden elkaar in Vietnamprotest', in: *de Volkskrant*, 5-1-1973.
[154] Hans Gruijters, 'Mijnheer de ambassadeur', in: *HP*, 2-10-1-1973.
[155] 'KVP en ARP na afloop niet ontevreden', in: *Het Parool*, 8-1-1973.
[156] Hellema e.a., *Johnson moordenaar!*, 133.
[157] De toespraak van Klompé is onder meer te vinden in: NA, Archief Klompé, inv. nr. 110.
[158] Interview Jan ter Laak, 6-5-2002.
[159] *De Tijd*, 8-1-1973.
[160] De toespraak van Vondeling is onder meer te vinden in: KDC, Archief KVP, inv. nr. 3599. Zie bijvoorbeeld ook: Willem Ellenbroek, 'Nixon moordenaar bedelft officiële leuzen', in: *de Volkskrant*, 8-1-1973.
[161] Vondeling redde zich eruit door te benadrukken dat hij niet als Kamervoorzitter maar 'uit de kring van politici had gesproken'. Ook zei hij luchtig: 'Ik houd niet van kleurloos proza. Ik houd wel van een beetje provocerend praten.'; zie: 'Herverkiezing van Vondeling staat op het spel', in: *De Telegraaf*, 10-1-1973.
[162] I. Cornelissen, 'Na de protestbetoging in Utrecht: Nederland is om', in: *Vrij Nederland*, 13-1-1973.
[163] HTK, 1972-1973, 4e vergadering, 20-12-1972, 102.
[164] Het kabinet-Biesheuvel was in juli 1972 ten val gekomen na een conflict tussen minister Drees jr. van DS'70 en de andere regeringspartners. De drie confessionele partijen en de VVD gingen weliswaar door in een minderheidskabinet, maar besloten tevens vervroegde verkiezingen uit te schrijven.
[165] Maas, *Kabinetsformaties*, 319-323.
[166] *Bornewasser*, *KVP*, 528; zie ook: Maas, *Kabinetsformaties*, 323 e.v.
[167] Zie: HDC, ARP-archief, not. Moderamen, 1-11-1973.
[168] 'KVP en AR na afloop niet ontevreden', in: *Het Parool*, 8-1-1973.
[169] Hellema, *Johnson moordenaar!*, 134.
[170] Zie: 'Verdeeldheid in ARP over Vietnam', in: *NRC Handelsblad*, 12-1-1973.

[171] 'Briefwisseling inzake Vietnamdemonstratie', in: *Nederlandsche Gedachten*, 10-2-1973, 3.
[172] Zie voor meer brieven, ook positieve: *Nederlandsche Gedachten*, 3-2-1973, 7.
[173] Het Tweede Kamerlid De Koning sprak van 'links proletariaat'. Hij was positief over de nationale demonstratie, maar vond dat de bijeenkomst in de Irenehal was vergald door 'links proletariaat' en de 'Rode Jeugd'; zie voor het debat in de ARP: HDC, archief ARP, not. dagelijks bestuur, 11-1-1973; not. partijbestuur 1-2-1973; vergelijk: not. partijbestuur, 20-10-1972.
[174] Desondanks bleef La Chapelle bij zijn standpunt en schreef dat het 'ongenuanceerd' was 'om alles wat de VS in het conflict doet te aanvaarden', net zoals het ongenuanceerd was om tijdens een protestdemonstratie eenzijdig kritiek te leveren op de Verenigde Staten. Ph.C. La Chapelle, 'Bommen op Noord-Vietnam', in: *Vrijheid en democratie*, 19-1-1973.
[175] Dat deed hij de volgende dag. ABZ, code 9, 1965-1974, inv. nr. 6865, codebericht Schmelzer aan Van Lynden 21-12-1972.
[176] Bosmans, 'Een gedreven politicus', 238; Voorhoeve, *Peace*, 234-235; A. van Staden, 'American-Dutch political relations since 1945: What has changed and why?', in: J.W. Schulte Nordholt en R. Swierenga, *A bilateral bicentennial: A history of Dutch-American relations 1782-1982* (Amsterdam 1982), 88.
[177] Heldring, 'Dezer dagen', in: *NRC Handelsblad*, 10-1-1973. De lezingen over welke Europese landen wel dit soort protest hadden ingediend, verschillen nogal. Volgens de Nederlandse ambassadeur in Washington Van Lynden had alleen de Britse regering zich onthouden van kritiek. Dat had hij begrepen van minister van Buitenlandse Zaken Rogers; zie: ABZ, code 9, 1965-1974, inv. nr. 6865, cb Van Lynden aan Schmelzer, 13-1-1973; idem, inv. nr. 2315, cb Van Lynden aan Schmelzer, 1-2-1973. Volgens Henry Kissinger hadden alle West-Europese bondgenoten, inclusief Groot-Brittannië, kritiek gehad; zie: Kissinger, *White House Years*, 1453-1454. Volgens Bowman heeft ook de Italiaanse regering de bombardementen openlijk veroordeeld; zie: Bowman, *Almanac*, 334.
[178] Zie: 'Dezer dagen', in: *NRC Handelsblad*, 3-1-1973, 10-1-1973, 13-1-1973, 24-1-1973; zie ook: Heldring, 'Nederland in de wereld', 39.
[179] ABZ, code 9, 1965-1974, inv, nr. 6865, cb Schmelzer aan Van Lynden, 27-12-1972; cb Schmelzer aan Van Lynden, 11-1-1973.
[180] Ibidem, cb Schmelzer aan Van Lynden, 27-12-1972.
[181] Ibidem, cb Schmelzer aan Van Lynden, 27-12-1972 en 11-1-1973.
[182] Zie: NARA, RG 84, doos 4, Geheim telegram van Rogers aan de ambassade in Den Haag, 13-1-1973, onderwerp: 'Dutch dom calls on Eur acting assistent secretary re Dutch reactions on Viet-nam'; vergelijk: ABZ, code 9, 1965-1974, inv. nr. 6865, Van Lynden aan Schmelzer, 8-1-1973.
[183] Als geciteerd in: Lammeren, *Atlanticisme,* 109. Saillant was dat de Nederlandse ambassadeur in Washington Van Lynden de Amerikaanse kritiek deelde. Hij noemde de demarche 'tactically poor' en een knieval voor de PvdA die steeds meer grip leek te krijgen op het Nederlandse buitenlands beleid. Ibidem, 108.
[184] Zo zei staatssecretaris Westerterp in december in de ministerraad na kritiek van minister van Volkshuisvesting Udink dat het 'enige' verschil met Schmelzers eerder ingenomen standpunt was dat zijn bedenkingen onder de aandacht van de Amerikaanse regering zijn gebracht. Dat was echter niet een klein verschil, zoals Westerterp zei, maar juist een essentieel verschil; zie: NA, not.mr. 22-12-1972.
[185] NA, not. mr. 12-1-1973.
[186] NA, not. mr. 12-1-1973; 'PvdA: met Schmelzer acties bespreken', in: *NRC-Handelsblad*, 10-1-1973.
[187] ABZ, code 9, 1965-1974, inv. nr. 6865, Schmelzer aan NRCV-radiocommentator P.G.J. Korteweg. Deze had het voor Schmelzer opgenomen in een debat met Heldring.
[188] Bosmans, *Gedreven politicus*, 239.
[189] 'Een gesprek met Schmelzer', in: *Het Vrije Volk*, 1-2-1973.
[190] Ter vergelijking: in 1973 ontving het MCNV 5,9 miljoen gulden. In 1972 was dat nog 1,7 miljoen geweest. Zie: A. Claassen, 'Medisch Comité Nederland-Vietnam', 27.
[191] Deze organisaties waren: het Algemeen diakonaal bureau van de Gereformeerde kerken,

de Generale diakonale raad van de Nederlandse Hervormde kerk, de Katholieke nationale stichting voor bijzondere noden en vluchtelingenzorg 'Mensen in Nood', de stichting Nederlandse comité Unicef, de Novib, de stichting Oecumenische hulp aan kerken en vluchtelingen, de stichting Unesco in Nederland.

[192] 'Nederlandse hulpactie voor Vietnam, Laos en Cambodja', in: *NRC-Handelsblad*, 19-12-1973; Archief Nederlandse Rode Kruis (NRK), 1973, 1.93, Stukken betreffende de nationale actie 'Heel Vietnam', waaraan het Nederlandse Kruis ook deelnam, 1972 okt-1973 jan, 'Verslag van de bespreking op woensdag 13-12-1972'.

[193] Zie bijvoorbeeld: 'Rode Kruis verloor neutraal gevecht in Vietnam', in: *NRC Handelsblad* (zaterdagbijvoegsel), 13-1-1973; L. Berends, 'Leuze "Heel Vietnam" misleidend', in: *de Volkskrant*, 25-1-1973; 'Medisch comité over bombardementen. Er bekruipt mij een stille woede', in: *de Volkskrant*, 23-12-1973; 'Vietnamadvertenties zijn misleidend', in: 24-1-1973; Archief NRK, 1973, 1.93, doos 4, 'Stukken betr. de nationale aktie "Heel Vietnam"', 1972 okt. – 1973 jan., vergadering inzake de Nationale Actie Heel Vietnam, 29-1-1973; Voor boze brieven aan het Rode kruis zie onder meer: Archief NRK, 1974, doos 1, 1.93, Reacties van het Nederlandse volk naar aanleiding van de nationale actie 'Heel Vietnam', 1973-1974.

[194] Zie met name: M. van Dullemen, 'Na de bommen de hulpverleners', in: *De Groene Amsterdammer*, 10-1-1973;

[195] Zie: HTK, 1972-1973, 12e verg. 8-2-1973, 412-414; HTK, 1972-1973, Aanhangsel, vragen Pronk inzake vergunningsverlening voor inzamelingsactie van het MCNV, nr. 527, 1059. Het kabinet gaf geen geld, maar 'Heel Vietnam' mocht bijvoorbeeld stickers verspreiden op alle scholen in Nederland. Zie: NA, not.mr. 19-1-1973; Kabinet akkoord met steun aan 'Heel Vietnam', in: *de Volkskrant* 9-2-1973; zie voor klachten over het niet mogen collecteren voor het MCNV: Archief Nederlandse Rode Kruis, doos 3, 1.93, 'Stukken betr. hulpverlening aan de burgerbevolking van Vietnam en de Vietnamese vluchtelingen in Cambodja, 1970'; 'Medisch comité mag geen collecte houden', in: *Trouw*, 22-4-1971.

[196] Archief NRK, doos 4, Stukken betr. de nationale actie 'Heel Vietnam', 1972 okt. - 1973 jan., vooral de vergaderstukken, 'bespreking Vietnamcomité', 29-1-1973.

[197] 'Rode Kruis kan bij hulp geen onderscheid maken', in: *Utrechts Nieuwsblad*, 26-1-1973.

[198] 'Hetze tegen 'Heel Vietnam' miskent de feiten', in: *De Telegraaf*, 26-1-1973; zie ook bijvoorbeeld: 'Rode Kruis kan bij hulp geen onderscheid maken', in: *Utrechts Nieuwsblad*, 26-1-1973; 'Rode Kruis oneens met kritiek op "Heel Vietnam"', in: *Trouw*, 25-1-1973.

[199] Zie: 'Koningin ziet af van oproep op tv', in: *NRC Handelsblad*, 26-1-1973. Zij werd vervangen door oud-premier De Jong. Deze keuze was merkwaardig omdat de betrokkenheid van De Jong, die bekend stond als pro-Amerikaans, de critici van de actie 'Heel Vietnam' nog meer munitie gaf. Uit de archieven van het Rode Kruis wordt niet duidelijk waarom gekozen werd voor De Jong. Wel werd er even aan getwijfeld en Mies Bouwman en Koos Postema overwogen; zie: Archief Nederlandse Rode Kruis (NRK), 1973, doos 4, Stukken betr. de nationale aktie 'Heel Vietnam', 1972 okt. – 1973 jan. 'Korte samenvatting van de bespreking van enkele leen van de publiciteitsgroep bij de NOS-tv d.d. 22-1-1973'.

[200] Archief NRK, doos 4, Stukken betr. de nationale actie 'Heel Vietnam', februari 1973-maart 1973, A. van der Louw en H. van den Bergh aan de Nationale Actie Heel Vietnam, 1-3-1973.

[201] Hellema e.a., *Johnson moordenaar!*, 136; zie voor particuliere reacties: Archief NRK, 1974, doos 1, 1.93, 'Reacties van het Nederlandse volk naar aanleiding van de nationale actie "Heel Vietnam",' 1973-1974.

[202] Archief Nederlandse Rode Kruis, 1975, doos 2, 1.93, Stukken betr. div. acties t.b.v. de nationale actie 'Heel Vietnam' en de fin. afwikkeling daarvan. Afd. financiën aan Directeur-Generaal, stand alle rekeningen, 7-9-1973; Claassen, *Medisch Comité Nederland-Vietnam*, 27.

[203] NA, not. mr. 12-1-1973.

[204] Zie voor diverse gemeentelijke moties: ABZ, code 9, 1965-1974, inv. nr. 6865; zie ook: Hellema e.a., *Johnson moordenaar!*, 146-151.

[205] NA, not.mr. 9-2-1973.

[206] NA, not. mr. 23-3-1973; zie hiervoor ook de

memo's en codeberichten in: ABZ, code 9, 1965-1974 (geheim), inv. nr. 1366.
[207] ABZ, code 9, 1965-1974, inv. 6865, L. Verhagen, te Oosterbeek aan Schmelzer.

Slotbeschouwing

[1] Regtien, *Springtij*, 150.
[2] J. Kleinen, 'Vietnam in Nederland', 26.
[3] Zie voor het kabinet-Den Uyl onder andere: P. Bootsma en W. Breedveld, *De verbeelding aan de macht. Het kabinet-Den Uyl 1973-1977* (Den Haag 1999); I. van den Broek, *Heimwee naar de politiek. De herinneringen aan het kabinet-Den Uyl* (Amsterdam 2002); Maas, *Kabinetsformaties*, 319-368.
[4] Hellema, *Neutraliteit en vrijhandel*, 270-71.
[5] M. Kuitenbrouwer, 'Een realistische idealist', in: Hellema, *Nederlandse ministers*, 243-255, 248.
[6] Dat het conflict in Zuid-Vietnam aanzienlijk minder belangrijk werd, blijkt bijvoorbeeld uit het relatief lagen aantal keren dat de oorlog in Vietnam ter sprake kwam in de ministerraad. In 1974 slechts één keer.
[7] Hellema, *Neutraliteit en vrijhandel*, 272 e.v.
[8] In 1975 zei hij in de Tweede Kamer dat geen land ter wereld actiever was in het opkomen van mensenrechten in de wereld dan Nederland. Malcontent, *Kruistocht*, 49.
[9] Zie: 'Interview met minister Pronk', in: *Vietnam Bulletin*, 8e jg, nr. 13, 20-4-1974, 16-18. Vergelijk: Hellema e.a., *Johnson moordenaar!*, 140.
[10] Hellema e.a., *Johnson moordenaar!*, 143, 148.
[11] Ibidem, 155.
[12] Zie bijvoorbeeld: NA, not. rmr, 1-11-1974.
[13] Hellema, *Johnson moordenaar!*, 151-154.
[14] ABZ, code 9, inv. nr. 1820, memo DOA aan plv S, 26-9-1973.
[15] ABZ, code 9, inv. nr. 1820, cb Van Roijen aan MBZ, 8-11-1973.
[16] ABZ, code 9, inv. nr. 1820, memo Van der Stoel aan DOA, 17-9-1973.
[17] ABZ, code 9, inv. nr. 1820, Van Roijen aan MBZ, 8-11-1973.
[18] Herring, *Longest War*, 257-263.
[19] Zuidam, *Wens*, 314.
[20] Hellema e.a., *Johnson moordenaar!*, 158.
[21] NA, not.mr. 2-5-1975.
[22] Hellema e.a., *Johnson moordenaar!*, 161.
[23] Ibidem, 162-165.
[24] Kuitenbrouwer, *Ontdekking*, 78.
[25] Zie voor de moeizame ontwikkelingsrelatie tussen Nederland en Vietnam na 1976: D.A. Hellema, 'Nederland en de wederopbouw van Vietnam', in: *Internationale Spectator*, jg. 47, nr. 7/8, 1993, 426-435.

Summary

As was the case in the United States and other European countries, there was much social criticism in the Netherlands against the American military intervention in Vietnam (1965-1973). Much of the criticism was levelled at the Dutch government. This thesis examines the tension between public opinion and the government in relation to the Vietnam War. The questions serving as starting points include: In what way and why was the government placed under pressure for its support of the American military action? How was political debate about the Dutch government's support for the war conducted? What role did action groups play in the Vietnam debate and what were the relationships among action groups, parliament and the media? Attention has also been paid to how the government dealt with the social and parliamentary criticism both in public and behind the scenes. In what way did the government succeed in persevering with its support for American policy on Vietnam? And, was the Dutch government under pressure from its American ally to remain loyal?

The thesis comprises seven chapters which are chronologically arranged. The first three chapters demonstrate how the war in Vietnam changed in the Netherlands from an unchallenged topic to a significant political theme. The first chapter deals with how the official Dutch position was formed and also looks at the history of the conflict and American attempts to involve the Netherlands in it.

The second chapter examines the increasing criticism in 1965 and 1966 of American presence in South Vietnam. There was initially wide consensus that American military intervention was justified, given the advance of communist China in South East Asia. However, cracks in this consensus started to appear from 1966. Demonstrations got larger, media criticism increased and political parties started to doubt the correctness of American action. Growing social criticism did not leave Cals's centrist-left cabinet unscathed (1965-1966). Pressure on the government increased as the American action was used ever more emphatically as a means of levying pressure on the establishment. Social dissatisfaction manifested itself for the first time in an election result in 1966 when both the *Partij van de Arbeid* (Dutch Labour Party) and the *Katholieke Volkspartij* (Catholic People's Party) suffered significant defeats. However, the criticism did not bring about a change in policy on Vietnam. The Catholic Minister of Foreign Affairs, Joseph Luns, continued to support the American action, mainly as an attempt to maintain unity within NATO.

The third chapter pauses to assess the controversy between parliament and the new De Jong cabinet in 1967 and 1968. The reason was the decision of De Jong's centrist-right cabinet to disregard a motion of parliament on the Vietnam War. The motion called on the government to urge the Americans to cease their bombardment of North Vietnam. Prime Minister De Jong and Minister of Foreign Affairs Luns refused to implement the motion for being too partial. In their view, it was unreasonable to ask the Americans to stop bombardments as North Vietnam had just sabotaged a peace treaty. The controversy was fuelled by the leftist opposition, led by the PVDA. By taking a strong stance on the Vietnam War, this party tried to increase the dissension among the Christian governing parties. Finally, in February 1968, and by way of compromise, Luns started an initiative for an international call for peace. This initiative foundered in its infancy.

The fourth chapter deals with the protest against the arrests of people carrying posters with the slogan 'Johnson war criminal' in the spring of 1968. This slogan had been banned in the Netherlands as an insult against a 'friendly head of state'. An enquiry was conducted, based on sources from the Ministry of Justice, as to why this issue in the early spring had attracted so much attention and how the government had reacted to the protest. In contrast to the protest actions against the Dutch position on the Vietnam War, these protest actions had directly affected the government. The protest actions forced the Ministry of Justice to expedite a review of the relevant section of the law. Pending this review, the police took no further action against demonstrators who, by 1970 and afterwards, were chanting 'Nixon murderer'. The whole issue supports the theory of the historian, J. Kennedy that the Dutch authorities were sensitive to conflicts in the sixties and were inclined to yield quickly to pressure.

The fifth through seventh chapters relate to the period 1969-1973. That was the period in which the character of the Vietnam War changed significantly due to the negotiations in Paris, Nixon taking office and the American military withdrawals from South Vietnam. Over the same period, we see a change in the nature of protests in the Netherlands against the war and the Dutch government. Although actions during this period were less frequent, they were organised on a wider and larger scale than in the sixties. Aid to North Vietnam also got underway during this time, arranged mostly through private organisation, *Medisch Comité Nederland-Vietnam*.

Chapters 5, 6 and 7 each deal with an event that led to much social outrage at the start of the seventies. Chapter 5 looks at the American invasion of Cambodia. Outrage at this invasion was also directed at the Dutch government because it – as the only NATO partner to do so – openly supported the invasion. Chapter 6 deals with the attempt of the Dutch government to extradite an American deserter. This gave rise to such protest that the Dutch government backed down and asked the American government to withdraw its extradition request.

Chapter 7 examines the protests against the renewed American bombardment in December 1972. The commotion surrounding the Christmas bombings was reason enough for Schmelzer to lodge a protest with the American government. This was a major decision because it was the first time the Dutch government had done so. It is

evident from the reports Schmelzer sent to Washington that he was concerned about the rising anti-American sentiments in Dutch society and the damage that continued bombardments could cause to NATO's reputation. But Schmelzer also never wished to defend the bombardments, as, in his view, the American government had not fully realised the negative impact its actions could have on its European NATO allies. However, the American government would not be swayed and informed Schmelzer that it was, in fact, his protest and not the bombardments that was damaging to the Atlantic alliance.

In conclusion we can state that the Dutch government always backed American policy on Vietnam. It was far from a trouble-free ride however. The Cals, De Jong and Biesheuvel cabinets were all uncertain on how to deal with disapproving social reactions to American action. In order to cushion the criticism and maintain its support for American policy on Vietnam, the government was forced to make regular concessions.

Afkortingen

ABZ Archief van het ministerie van Buitenlandse Zaken
AJ Archief van het ministerie van Justitie
ANJV Algemeen Nederlandse Jeugd Verbond
ARP Anti-Revolutionaire Partij
ASVA Algemene Studentenvereniging Amsterdam
BVBN Brede Vietnam Beweging Nederland
BVD Binnenlandse Veiligheidsdienst
cb codebericht
CDU Christlich-Demokratische Union Deutschlands
CDU Christen Democraten Unie
CHU Christelijk-Historische Unie
CIA Central Intelligence Agency
CPN Communistische Partij van Nederland
D66 Democraten 1966
DDR Deutsche Demokratische Republik
DS'70 Democratisch Socialisten 1970
HDC Historisch Documentatie Centrum voor het Nederlands protestantisme
HEK Handelingen Eerste Kamer
HTK Handelingen Tweede Kamer
IISG Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis
IKV Interkerkelijk Vredesberaad
KDC Katholiek Documentatie Centrum
KMP Kabinet van de minister-president
KVP Katholieke Volkspartij
MCNV Medisch Comité Nederland-Vietnam
NA Nationaal Archief
NARA National Archives and Records Administration
NAVO Noord-Atlantische Verdragsorganisatie
NBF Nationaal Bevrijdingsfront
NIBG Nederlands Instituut voor Beeld en Geluid
NRK Nederlandse Rode Kruis
PPR Politieke Partij Radicalen
PSP Pacifistisch-Socialisitsche Partij

PVDA	Partij van de Arbeid
RG	Record Group
SDS	Socialistische Deutsche Studentenbund
SEATO	Southeast Asia Treaty Organization
SJ	Socialistische Jeugd
SPD	Sozialdemokratische Partei Deutschlands
SVB	Studentenvakbond
VN	Verenigde Naties
VRR	Voorlopige Revolutionaire Regering
VVD	Volkspartij voor Vrijheid en Democratie

Geraadpleegde archieven

Nationaal Archief, Den Haag
Notulen van de ministerraad, 1965-1975
Kabinet van de minister-president
Archief Marga Klompé
Archief Anne Vondeling
CHU
VVD

Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen, Groningen
D66

Historisch Documentatie Centrum voor het Nederlands protestantisme, Amsterdam
ARP
J. Verkuyl

Katholiek Documentatie Centrum, Nijmegen
KVP
PPR
USHK

Nederlands Instituut voor Beeld en Geluid, Hilversum
Radio- en televisiearchief

Instituut voor Sociale Geschiedenis, Amsterdam
ANJV
ASVA
Ton Regtien
Tine Hofman
Brede Vietnam Beweging Nederland
Medisch Comité Nederland-Vietnam
Otto Boetes
Geert Ruygers
PSP
CPN
PVDA
PVDA-Tweede Kamerfractie

National Archives and Records Administration, Washington
Archief van de Amerikaanse ambassade in Nederland

Ministerie van Buitenlandse Zaken, Den Haag
Politiek archief (code 9), 1965-1974
Politiek archief (code 9), 1975-1984
Geheime stukken, 1965-1974

Ministerie van Justitie, Den Haag
RA 1967/008
AJ, A68/83
R 68/4
A71/052
RA 1967/011

Rode Kruis, Den Haag
Archief Nederlandse Rode Kruis

Persoonlijke archieven
Willem van Bennekom
Wim Boers
Dick Degenkamp
Herman Hoeneveld
Pelle Mug

Periodieken
NRC/NRC-Handelsblad
De Telegraaf
Algemeen Handelsblad
Trouw
Het Parool
Het Vrije Volk
De Waarheid
de Volkskrant
Haagsche Courant
Vrij Nederland
De Groene Amsterdammer
Elseviers Weekblad/Elseviers Magazine/Elsevier
Haagse Post
De Tijd
De Nieuwe Linie
Friese Koerier
De Gids
Hollands Maandblad
Bevrijding/Radicaal
Paraat/Opinie
Nederlandse Gedachten
Vrijheid en Democratie
Socialisme en Democratie
ARP Staatkunde

Jeugd
Links
Vietnam Bulletin

Lijst van geïnterviewden

N. Barendregt, Rotterdam, 2-5-2005.
W. van Bennekom, Amsterdam, 27-5-2005.
W. Boers, Overveen, 21-8-2003.
O. Boetes, Alkmaar, 12-11-2003.
C. Bos, schriftelijk, 15-5-2005.
A. Claassen, Den Haag, 11-3-2005.
J.Th. Degenkamp, Glimmen, 19-8-2003.
F. van Dongen, Wassenaar, 6-5-2004.
M. van Dullemen, Amsterdam, 17-12-2003.
Ph. Everts, Leiden, 4-1-2004.
F. Groenink, Amsterdam, 27-9-2005.
H. Hoeneveld, Amstelveen, 19-5-2005 en 6-6-2005.
P. de Jong, telefonisch, 21-10-2003.
E. Jurgens, telefonisch, 19-11-2004.
J. ter Laak, Utrecht, 6-5-2002.
P. Mug, Enter, 21-8-2005.
J. van Roijen, Den Haag en Amsterdam, 2-7-2002 en 25-2-2003.
N. Schmelzer, telefonisch, 13-5-2003.
W. Schuijt, Helvoirt, 14-3-2003.
F. van der Spek, Amsterdam, 23-3-2004.
Cao Xuan Van Tu, Amsterdam, 25-2-2003.
R. Waver, Amsterdam, 7-5-2005.
A.J.A. van Zoest, Amsterdam, 9-12-2003.

Internetbronnen
parlement.com
Biografisch Woordenboek van Nederland

Literatuur

Anderson, D., *Trapped by success: The Eisenhower administration and Vietnam, 1953-1961* (New York 1991).

Ammerlaan, R., *Het verschijnsel Schmelzer* (Leiden z.j.).

Arendt, J., *Johnson, Vietnam und die Westen. Transatlantische Belastungen, 1963-1969* (München 1994).

Arian, M., C. Vecht en M. van Weezel, *Alles moest anders. Het onvervulde verlangen van een linkse generatie* (Amsterdam 1991).

ARP, *Blijvend houvast. Redevoeringen, gehouden op het Partijconvent van 14 mei 1966 te Utrecht door dr. W.P. Berghuis en B. Roolvink* (Den Haag 1966).

ARP, *Vietnam. Nota aangeboden door de Buitenlandse Commissie van het College van Advies der Anti-Revolutionaire Partij* (Den Haag 1967).

ARP, *Geen gezapige rust. Redevoeringen gehouden op het Partij Convent van 17 juni 1967 te Utrecht door mr. Roosjen en mr. W. Aantjes* (Den Haag z.j.).

Bagnato, B., 'Les États-Unis mis en accusation. Le tribunal Russell et la commission d'enquête sur les crimes Américains au Vietnam', in: Ch. Goscha en M. Vaïsse (red.), *La Guerre du Vietnam et L'Europe 1963-1973* (Brussel 2003), 223-240.

Bakker, R., en H.G. Hubbeling (red.), *De filosofie van Bernard Delfgaauw* (Bussum 1982).

Baruch, F., *Linksaf naar rechts. Portret van een politieke partij of de ommezwaai van de CPN in het conflict Moskou-Peking* (Den Haag 1967).

Baudet, F., *'Het heeft onze aandacht'. Nederland en de rechten van de mens in Oost-Europa en Joegoslavië, 1972-1989* (Amsterdam en Meppel 2001).

Beerends, H., *De Derde Wereldbeweging. Geschiedenis en toekomst* (Utrecht 1994).

Benschop, D., 'De Ban-de-bombeweging in Nederland, 1960-1969', in: D. Benschop e.a. (red.). *Vredesbeweging: strategie en effectiviteit. Vredesacties in de ogen van de wetenschap en beweging* (Nijmegen 1986), 79-87.

Benthem van den Bergh, G. van, *Vietnam en de ideologie van het westen* (Amsterdam 1967).

Berg, J.Th.J. van den, en H.A.A. Molleman, *Crisis in de Nederlandse politiek* (Alphen aan den Rijn 1975).

Berg, J.-J. van den, *Deining. Koers en karakter van de ARP ter discussie, 1956-1970* (Kampen 1999).

Bleich, A., *Een partij in de tijd. Veertig jaar Partij van de Arbeid, 1946-1986* (Amsterdam 1986).

Boer, S. de, *Van Sharpeville tot Soweto. Nederlands regeringsbeleid ten aanzien van apartheid, 1960-1977* (Den Haag 1999).

Boom, B. van der, *Atoomgevaar? Dan zeker B.B. De geschiedenis van de bescherming bevolking* (Den Haag 2000).

Bootsma, M., 'Aanslagen op onze portemonnaie. De Nederlandse reactie op de Praagse Lente', in: D.A. Hellema (red.) *Onmachtig om te helpen: Nederlandse reacties op de socialistische dreiging* (Amsterdam 1995), 79-90.

Bootsma, P., en W. Breedveld, *De verbeelding aan de macht. Het kabinet-Den Uyl 1973-1977* (Den Haag 1999).

Bornewasser, J.A., *Katholieke Volkspartij 1945-1980 Band II Heroriëntatie en integratie* (1963-1980) (Nijmegen 2000).

Bosmans, J., 'Een gedreven politicus', in: D.A. Hellema, B. Zeeman en B. van der Zwan (red.), *De Nederlandse ministers van Buitenlandse Zaken in de twintigste eeuw. Vijfde jaarboek voor de geschiedenis van de Nederlandse buitenlandse politiek in de twintigste eeuw* (Den Haag 1999), 229-242.

Broek, I. van den, *Heimwee naar de politiek. De herinneringen aan het kabinet-Den Uyl* (Amsterdam 2002).

Bosscher, D., 'De Partij van de Arbeid en het buitenlands beleid (1945-1974)', in: *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis van Nederland*, 101 (1986), nr. 1, 38-51.

Bosscher, D., *De dood van een metselaar en het begin van de jaren zestig in Nederland* (Groningen 1992).

Bosscher, D., 'Nederland en de jaren zestig: een doolhofachtig cultuurlandschap', in: *Groniek* 30, 137 (juni 1997), 457-472.

Bowman, J. S., (red.), *The World Almanac of the Vietnam War* (New York 1985).

Brigham, R.K., *Guerrilla diplomacy. The NLF's foreign relations and the Vietnam War* (Ithaca en Londen 1999).

Brinkman, M., M. de Keizer, M. van Rossem (red.), *Honderd jaar sociaal-democratie in Nederland 1894-1994* (Amsterdam 1994).

Brouwer, J.W., en J. van Merriënboer, *Van Buitengaats naar Binnenhof. P.J.S. de Jong, een biografie* (Den Haag 2001).

Brouwer, J.W., 'De neerbuigende minzaamheid van Joseph Luns. J.M.A.H. Luns (1911-2002) gezien vanuit de Handelingen', in: *Jaarboek Parlementaire geschiedenis*, (2003), 145-149.

Brouwer, J.W., en C.M. Megens, 'De priemende vinger van Joseph Luns. Lengte, humor en onverzettelijkheid van een minister van Buitenlandse Zaken', in: C.G. Santing, H. te Velde, en M. Wilke (red.), *Machtige lichamen. Het vingertje van Luns en andere politieke wapens* (Amsterdam, 2005), 27-42.

Bruins Slot, J.A.H.J.S., *...En ik was gelukkig* (Baarn 1972).

Buitenlandse politiek in de Nederlandse publieke opinie; inventaris van in Nederland in de periode 1 januari 1960 tot 1 januari 19745 gehouden onderzoek naar meningen en attituden t.a.v. de buitenlandse politiek (Den Haag 1975).

Buzzanco, R., *Vietnam and the transformation of American life* (Oxford 1999).

Catton, Ph.E., *Diem's final failure. Prelude to America's war in Vietnam* (Lawrence 2002).

Chatfield, Ch., 'At the hands of historians: The antiwar movement of the Vietnam War era', in: *Peace and Change*, jg. 29, nr. 3/4, juli 2004, 483-526.

Claassen, A., 'Medisch Comité Nederland-Vietnam. Vijftien jaar medische hulp', in: A. Claassen (red.) en H. Althuis, *Vietnam. De toekomst van een volk* (Groningen 1983).

Crijnen, T., 'Slachtoffer van volksgericht B. Delfgaauw 1912-1993', in: *Trouw*, 25-8-1993.

Dams, T., T. Hoog Antink, C. Meijer en B. Vergunst, *De Nederlandse pers over de oorlog in Vietnam (1963-1973). Zes Nederlandse landelijke dagbladen onderzocht naar hun opvattingen over de Amerikaanse politiek en de rol van het communisme in de Vietnam-oorlog* (ongepubliceerde doctoraalscriptie Utrecht 1978).

Dankaart, C., 'Naastenliefde? Solidariteit, van hier tot gunter!', in: A. Claassen (red.) en H. Althuis, *Vietnam. De toekomst van een volk* (Groningen 1983).

Daum, A.W., L.C. Gardner en W. Mausbach, *America, the Vietnam War and the world. Comperative and international perspectives* (Washington 2003).

DeBenedetti, C., *An American ordeal. The anti-war movement of the Vietnam era* (New York 1990).

Denekamp, P. e.a., *Ontwapenend. Geschiedenis van 25 jaar PSP* (Amsterdam 1982).
Denekamp, P., (red.), *Onstuimig maar geduldig. Interviews en biografische schetsen uit de geschiedenis van de PSP* (Amsterdam 1987).
Deseroth, D., *US-Basen in der Bundsrepublik. Stationierungsrechte und Interventionen ausserhalb des NATO-Gebietes* (Starnberg 1988).
Diepen, R. van, *Hollanditis. Nederland en het kernwapendebat, 1977-1987* (Amsterdam 2004).
Divine, R.A., 'Vietnam reconsidered', in: *Diplomatic History* jg. 12 (1988), 79-93.
Dohmen, J., en O. Steens, *Algemene Studenten Vereniging Amsterdam* (Amsterdam 1995).
Duiker, W.J., *The communist road to power in Vietnam* (Boulder en Oxford 1996).
Dujardin, V., 'La Belgique et la guerre du Vietnam', in: Ch. Goscha en M. Vaïsse, *La Guerre du Vietnam et L'Europe 1963-1973* (Brussel 2003), 151-167.
Dülffer, J., 'The anti-Vietnam movement in West-Germany', in: Ch. Goscha en M. Vaïsse (red.), *La Guerre du Vietnam et L'Europe 1963-1973* (Brussel 2003), 287-305.
Duyvendak, J.W. e.a., *Tussen verbeelding en macht. 25 jaar nieuwe sociale bewegingen in Nederland* (Amsterdam 1992).

Eijbersen, R.R., A.P.E. Korver, H. Amptmeyer, S.J. Bosgra, M.B.H. Visser en F. de Vries, *De kwestie-Vietnam. Feiten en achtergronden* (Amsterdam 1967).
Ellsberg, D., *Secrets: A memoir of Vietnam and the Pentagon Papers* (New York 2002).
Esterik, Ch. van, en J. van Tijn, *Jaap Burger. Een leven lang dwaas* (Amsterdam 1984).
Everts, Ph.P., 'Een onderzoek naar binnenlandse invloeden op het buitenlandse beleid – een theoretische verantwoording', in: P.R. Baehr e.a., *Elite en buitenlandse politiek: een onderzoek naar de structuur, houdingen en opvattingen van de Nederlandse buitenlands-politieke elite* (Den Haag 1978), 1-24.
Everts, Ph.P. (red.), *Controversies at home: domestic factors in the foreign policy of the Netherlands* (Dordrecht, Boston en Lancaster 1985).

Gaiduk, I.V., *The Soviet Union and the Vietnam War* (Chicago 1996).
Gardner, L.C., en T. Gittinger, *International perspectives on Vietnam* (z.p. 2000).
Gilcher-Holthey, I., *Die 68er Bewegung. Deutschland - Westeuropa – USA* (München 2001).
Goede, T. de, 'De mensenrechten in het Nederlandse buitenlands beleid van Spanje, Portugal en Griekenland 1945-1975', in: M. Kuitenbrouwer en M. Leenders, *Geschiedenis van de mensenrechten: bouwstenen voor een interdisciplinaire benadering* (Hilversum 1996), 227-258.
Goscha, Ch., en M. Vaïsse, *La Guerre du Vietnam et L'Europe 1963-1973* (Brussel 2003).
Graaf, B. de, *Over de muur. De DDR, de Nederlandse kerken en de vredesbeweging* (Amsterdam 2004).

Hall, G. van, *Ervaringen van een Amsterdammer* (Amsterdam 1976).
Hallin, D.C., *'The uncensored war'. The media and Vietnam* (Berkeley, Los Angeles en Londen 1989).
Hartmans, R., *De Groene van 1877. Geschiedenis van een dwars weekblad* (Amsterdam 2002).
Havenaar, R., *Van Koude oorlog naar nieuwe chaos, 1939-1993* (Den Haag 1993).
Hayes, Th.L., *American deserters in Sweden. The men and their challenge* (New York 1971).
Heldring, J. L., 'Nederland in de wereld, 1945-1985', in: N.C.F. van Sas (red.), *De kracht van Nederland. Internationale positie en buitenlands beleid in historisch perspectief* (Haarlem 1991), 232-245.
Hellema, D.A., P. van Eekert en A. van Heteren, *Johnson moordenaar! De kwestie Vietnam in de Nederlandse politiek 1965-1975* (Amsterdam 1986).
Hellema, D.A., 'Nederland en de wederopbouw van Vietnam', in: *Internationale Spectator*, jg. 47, nr. 7/8, 1993, 426-435.
Hellema, D.A., B. Zeeman en B. van der Zwan (red.), *De Nederlandse ministers van Buitenlandse Zaken in de twintigste eeuw. Vijfde jaarboek voor de geschiedenis van de Nederlandse buitenlandse politiek in de twintigste eeuw* (Den Haag 1999).

Hellema, D.A., *Neutraliteit en vrijhandel. De Geschiedenis van de Nederlandse buitenlandse betrekkingen* (Utrecht 2001).
Hellema, D.A., *De Karel Doorman naar Nieuw-Guinea. Nederlands machtsvertoon in de Oost* (Amsterdam 2005).
Herring, G.C., *America's longest War. The United States and Vietnam 1950-1975* (New York 1986).
Herring, G.C., 'Diplomacy', in: S.L. Kutler (red.), *Encyclopedia of the Vietnam War* (New York 1996), 161-174.
Hersh, S.M., *My Lai. Verslag van een massamoord* (Baarn 1970).
Hess, G.H., 'The unending debate: historians and the Vietnam War', in: *Diplomatic History* jg. 18 (1994), 239-264.
Hoekstra, F., *In dienst van de BVD. Spionage en contraspionage in Nederland* (Amsterdam 2004).
Hogebrink, L.J., *Kerkewerk* (IKV brosjure nr. 4).
Houwaart, D., *Storm rond partij en parlement. De Politieke jaren 1970-'71-'72* (Apeldoorn 1973).
Huisman, K., *Ban de bom. De beweging tegen kernwapens, 1960-1969* (Amsterdam 1981).

Janssen. J., en P. Voestermans, *Studenten in beweging. Politiek, universiteit en student* (Nijmegen 1984).
Janssen, J., *Jeugdcultuur. Een actuele geschiedenis* (Utrecht 1994).
Janssens, A.L.J.M., *Strafbare belediging* (proefschrift Rijksuniversiteit van Groningen 1998).
Jong, L. de, *Brand in Azië. De wereld in 1965* (Amsterdam 1965).
Jong, R. de, 'Constandse, Anton Levien (1899-1985)', in: *Biografisch Woordenboek van Nederland*. www.inghist.nl/Onderzoek/Projecten/BWN/lemmata/bwn3/constandse.
Jonge, A.A. de, *Het communisme in Nederland. De geschiedenis van een politieke partij* (Den Haag 1972).
Kaplan, L.S., 'The Vietnam War and Europe: The view from NATO', in: Ch. Goscha en M. Vaïsse, *La Guerre du Vietnam et L'Europe* (Brussel 2003), 89-102.
Karnow, S., *Vietnam: A History* (Londen 1983).
Karskens, A., *Pleisters op de ogen, pleister op de mond. De geschiedenis van de Nederlandse oorlogsverslaggeving van Heiligerlee tot Kosovo* (Amsterdam 2001).
Kennedy, J., *Nieuw Babylon in aanbouw. Nederland in de jaren zestig* (Amsterdam 1995).
Kersten, A.E., 'De Langste', in: D.A. Hellema, B. Zeeman en B. van der Zwan (red.), *De Nederlandse ministers van Buitenlandse Zaken in de twintigste eeuw. Vijfde jaarboek voor de geschiedenis van de Nederlandse buitenlandse politiek in de twintigste eeuw* (Den Haag 1999), 211-228.
Kikkert, J.G., *De wereld volgens Luns* (Utrecht 1992).
Kijne, H., *Geschiedenis van de Nederlandse Studentenbeweging 1963-1973* (Amsterdam 1978).
Kissinger, H., *The White House years* (Londen 1979).
Klaassen, W., *De Progressieve samenwerking van PVDA, D'66, PPR en PSP, 1966-1977* (Alphen aan den Rijn 2000).
Kleinen, J., en D. Dragstra, *Vietnam: echo in Nederland* (Hilversum 1986).
Kleinen, J., 'Vietnam in Nederland: echo en gevolg', in: J. Kleinen en D. Dragstra, *Vietnam: echo in Nederland* (Hilversum 1986), 3-19.
Kolko, G., 'A decisive turning point', in: R.J. MacMahon, *Major problems in the history of the Vietnam War* (Lexington 1995), 373-288.
Koole, R.A., *Politieke partijen in Nederland* (Utrecht 1995).
Kraushaar, W., *1968 als Mythos, Chiffre und Zäsur* (Hamburg 2000).
Kraushaar, W., 'Decisionisme als denkfiguur. Over de theoretische basis van de escalatie naar geweld binnen de antiautoritaire beweging van de jaren zestig', in: J. Pekelder en F. Boterman, *Politiek geweld in Duitsland. Denkbeelden en debatten* (Amsterdam 2005), 207-228.
Kroes, R., 'The Great Satan versus the Evil Empire. Anti-Americanism in the Netherlands, in: R. Kroes en M. van Rossem (red.), *Anti-Americanism in Europe* (Amsterdam 1986), 37-50.

Kuitenbrouwer, M., *De ontdekking van de Derde Wereld. Beeldvorming en beleid in Nederland, 1950-1990* (Den Haag 1994).
Kuitenbrouwer, M., en M. Leenders (red.), *Geschiedenis van de mensenrechten. Bouwstenen voor een interdisciplinaire benadering* (Hilversum 1996).
Kurlansky, M., *1968. Het jaar waarin alles anders werd* (Amsterdam 2004).
Küsters, T., 'Het Medisch Comité, dat zagen we als het neerdalen op het vrome a-politieke volk', in: A. Claassen (red.) en H. Althuis, *Vietnam. De toekomst van een volk* (Groningen 1983), 29-40.
Kutler, S., (red.), *Encyclopedia of the Vietnam war* (New York 1996).

Lammeren, J. van, *Atlanticisme beproefd: de Nederlands-Amerikaanse betrekkingen tijdens de oorlog in Vietnam, 1964-1973* (Doctoraalscriptie Universiteit van Amsterdam 2000).
Lewy, G., *America in Vietnam* (New York 1978).
Liempt, A. van, *Het Journaal. 50 jaar achter de schermen van het nieuws* (Amsterdam 2005).
Lindner, J.J., *Het tweede kabinet-Den Uyl* (Amsterdam 2003).
Lijphart, A., *Verzuiling, pacificatie, en kentering in de Nederlandse politiek* (Amsterdam 1986).
List, G.A. van der, *De macht van het idee. De VVD en het Nederlandse buitenlandse beleid, 1948-1994* (Leiden 1995).
Loeber, H., *Dutch-American relations 1945-1969. A partnership. Illusion and facts* (Assen en Maastricht 1992).
Logevall, F., *Choosing war. The lost chance for peace and the escalation of war in Vietnam* (Los Angeles en Londen 1999).
Logevall, F., 'Bringing in the "other side". New scholarship on the Vietnam War, *Journal of Cold War Studies* 33 (2001), 77-93.
Logevall, F., *The Origins of the Vietnam War* (Essex 2001).
Logevall, F., 'The American effort to draw European states into the War', in: Ch. Goscha en M. Vaïsse (red.), *La Guerre du Vietnam et L'Europe 1963-1973* (Brussel 2003), 3-16.
Luykx, P., en P. Slot (red.), *Een stille revolutie? Cultuur en mentaliteit in de lange jaren vijftig* (Hilversum 1997).

Maar, R. van der, 'Dutch Foreign Minister for Foreign Affairs Joseph Luns and the Vietnam War (1963-1971)', in: Ch. Goscha en M. Vaïsse, *La Guerre du Vietnam et L'Europe* (Brussel 2003), 103-117.
Maar, R. van der, 'Misdaad tegen God. Pax Christi en de oorlog in Vietnam, 1965-1973', in: *Transparant*, jg. 13, dec. 2003, nr. 4, 12-16.
Maar, R. van der, 'De Nederlandse regering en de Amerikaanse interventie in Vietnam, 1965-1973', in: *Tijdschrift voor Geschiedenis*, jg. 117, nr. 3, 2004, 338-360.
Maar, R. van der, 'De oorzaken van de Amerikaanse interventie in Vietnam', in: *Transparant*, jg. 15, oktober 2004, nr. 4, 4-8.
Maas, P.F., *Kabinetsformaties 1959-1973* (Den Haag 1982).
Mak, G., *In Europa. Reizen door de twintigste eeuw* (Amsterdam en Antwerpen 2004).
Malcontent, P.A.M., *Op kruistocht in de Derde Wereld. De reacties van de Nederlandse regering op ernstige en stelselmatige schendingen van fundamentele mensenrechten in ontwikkelingslanden, 1973-1981* (Hilversum 1998).
Mann, R., *A Grand Delusion. America's Descent into Vietnam* (New York 2001).
Marwick, A., *The Sixties* (Oxford 1998).
Mausbach, W., 'European perspectives on the war in Vietnam', in: *Bulletin of the German Historical Institute*, nr. 30 (lente 2002), 71-86.
Megens, N., en H. Reiding, *Bewegen binnen smalle marges. Pax Christi Nederland, 1965-1990* (Nijmegen 1999).
Meijer, H., *Den Haag-Djakarta. De Nederlands-Indonesische betrekkingen 1950-1962* (Utrecht 1994).
Mennes, H.J.M. (red.), V*ietnam aspecten van een tragedie* (Alphen aan den Rijn 1967).

Meulendijks, P.A.J., 'Orthodoxen, revisionisten en postrevisionisten over de Amerikaanse interventie in de Vietnam Oorlog', in: *Tijdschrift voor Geschiedenis*, jg. 117, nr. 3, 2004, 361-388.

Meulendijks, P.A.J., *Verschuivende beelden van de Dien Bien Phoe-crisis van 1954* (Nijmegen 2000).

Meulendijks, P.A.J., 'Shifting images of the Dien Bien Phu crisis of 1954, *SHAFR Newsletter* 32 (2001), 1-35.

Meulendijks, P.A.J., 'Van Frans Indo-China naar twee Vietnams', in: *Kleio* 45 (2004), 10-18.

Mierlo, J.G.A. van, *Pressiegroepen in de Nederlandse politiek* (Den Haag 1988).

Moïse, E.E., *Land Reform in China and Vietnam* (Chapel Hill 1983).

Moïse, E.E., *Tonkin Gulf and the escalation of the Vietnam War* (Chapel Hill 1996)

Mulder, G. en P. Koedijk, *Léés die krant! Geschiedenis van het naoorlogse Parool* (Amsterdam 1996).

Mulisch, H., *Bericht aan de rattenkoning* (Amsterdam 1966).

Nekkers, J.A., en P.A.M. Malcontent (red.), *De geschiedenis van vijftig jaar Nederlandse ontwikkelingssamenwerking, 1949-1999* (Den Haag 1999).

Nieuwenhuis, W., *Vietnam: de nooit verdwenen oorlog* (Amsterdam 2000).

Noort, W. van, *Bevlogen bewegingen. Een vergelijking van de anti-kernenergie-, kraak- en milieubeweging* (Amsterdam 1988).

Nuti, L., 'Transatlantic relations in the era of Vietnam: Western Europe and the escalation of the war, 1965-1968', paper presented at the International Conference 'NATO, the Warsaw Pact and the Rise of Détente, 1965-1972', Dobbiaco, 26/28-9-2002.

Oever, R. van 't, *Een 'Eigen' politiek. De Vietnampolitiek van de Pacifistisch Socialistische Partij in de jaren 1963-1973* (doctoraalscriptie Universiteit Utrecht z.d.).

Pas, N.G., *Sortir de l'ombre du Parti Communiste Français: Histoire de l'engagement de'lextrême-gauche française sur la guerre du Vietnam 1965-1968* (niet uitgegeven paper Parijs 1998).

Pas, N.G., 'Welterusten mijnheer de president', in: *Historisch Nieuwsblad*, jg. 8, nr. 6, 1999, 40-42.

Pas, N.G., *Imaazje! De verbeelding van Provo 1965-1967* (Amsterdam 2003).

Pas, N.G., 'La guerre d'Algérie vue des Pay-Bas (1954-1962), in: *Vingtième Siècle Revue d'Histoire*, 86, 2005, 43-58.

Pas, N.G., Protest, public relations en politiek. Provo in de media 1965-1967', in: *Tijdschrift voor Mediageschiedenis*, jg. 9 (2006), nr. 1, 69-90.

Pekelder, J., *Nederland en de DDR. Beeldvorming en betrekkingen 1949-1999* (Amsterdam 1998).

Plas, M. van der, *Luns: 'Ik herinner mij…' Vrijmoedige herinneringen van Mr. J.M.A.H. Luns zoals verteld aan Michel van der Plas* (Leiden 1971).

Praag jr., Ph. van, *Strategie en illusie. Elf jaar intern debat in de PVDA (1966-1977)* (Amsterdam 1990).

Prenger, M., 'Van familiemagazine naar actualiteitenrubriek', in: *Jaarboek Mediageschiedenis*, nr. 2 (1990), 157-186.

Record, J., *The wrong war. Why we lost in Vietnam* (Annapolis 1998).

Regtien, T., en M. van Dullemen, *Het Vietnam-tribunaal Stockholm-Roskilde 1967 met een voorwoord van Jean-Paul Sartre* (Amsterdam 1968).

Regtien, T., *Springtij. Herinneringen aan de jaren zestig* (Houten 1988).

Righart, H., *De eindeloze jaren zestig. Geschiedenis van een generatieconflict* (Amsterdam 1995).

Righart, H., 'Vietnam en de jaren zestig', in: *Sociologische Gids*, 1999 (3), 201-217.

Righart, H., 'De Vietnam-oorlog was vooral projectie', in: *de Volkskrant*, 22-4-2000.

Righart, H., *De wereldwijde jaren zestig. Groot-Brittannië, Nederland, de Verenigde Staten* (Utrecht 2004).

Roholl, R., 'Uncle Sam: An example for all? The Dutch orientation towards America in the social and cultural fiels, 1945-1965', in: H. Loeber (red.), *Dutch-American relations 1945-1969: a partnership: illusion and facts* (Assen 1992), 105-152.
Rooij, P. de, 'Vetkuifje waarheen? Jongeren in Nederland in de jaren vijftig en zestig', in: *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden* 101 (1986), 76-94.
Rooij, P. de, *Republiek van rivaliteiten. Nederland sinds 1813* (Amsterdam 2002).
Rovers, F., *Voor recht en vrijheid. De partij van de arbeid en de Koude Oorlog 1946-1958* (Amsterdam 1994).
Russell, B., *Oorlogsmisdaden in Vietnam* (Amsterdam 1967).

Sanden, R. van der, *De Vietnambeweging. Beeld van een samenwerkingsprobleem* (doctoraalscriptie Universiteit van Amsterdam 1984).
Schoots, H., *Een gevaarlijk leven. Een biografie van Joris Ivens* (Amsterdam 1995).
Scott-Smith, G., 'A serious business: The State Department's Foreign leader program in the Netherlands under Ambassador William R. Tyler 1965-1969', in: *Dutch Crossing*, vol. 28 (2004) 1 en 2, 3-26.
Schmelzer, M., *Herinneringen van een politiek dier* (Amsterdam 2004).
Schulzinger, R.D., *A time for war. The United States and Vietnam, 1941-1975* (New York 1997).
Schuijt, W.J., *Levenslogboek van Willem J. Schuijt* (Helvoirt 1990).
Schuyt, K., en E. Taverne, *1950. Welvaart in zwart-wit* (Den Haag 2000).
Sherwood, E.D., *Allies in crisis. Meeting global challenges to Western security* (New Haven en Londen 1990).
Slotrapport van de commissie van onderzoek Amsterdam. Onderzoek naar de achtergronden van de ordeverstoringen te Amsterdam september 1965-september 1966 (Den Haag 1967).
Small, M., 'The impact of the Antiwar movement', in: R.J. McMahon (red.), *Major problems of the history of the Vietnam War* (Lexington 1995), 487-493.
Small, M., *Antiwarriors. The Vietnam War and the battle for America's hearts and minds* (Washington 2002).
Spijkerboer, T.P., en B.P. Vermeulen, *Vluchtelingenrecht* (Nijmegen 2005).
Staden, A. van, *Een trouwe bondgenoot. Nederland en het Atlantisch bondgenootschap 1960-1971* (Baarn 1974).
Staden, A. van, 'American-Dutch political relations. What has changed and why?', in: J.W. Schulte Nordholt en R.P. Swierenga, *A bilateral bicentennial. A History of Dutch-American relations, 1782-1982* (Amsterdam 1982).
Staden, A. van, 'De rol van Nederland in het Atlantisch bondgenootschap. Wat veranderde en wat uiteindelijk bleef', in: N.C.F. van Sas (red.), *De kracht van Nederland. Internationale positie en buitenlands beleid in historisch perspectief* (Haarlem 1991), 219-231.
Stam, A., *De CPN en haar buitenlandse kameraden* (Soesterberg 2004).
Stapel, R., *De Vietnambeweging in Nederland. De eerste aktieperiode, 1964-1968* (doctoraalscriptie Nijmegen 1982).
Steen, P. van der, *Cals. Koopman in verwachtingen, 1914-1971* (Amsterdam 2004).
Steenhorst, R., en F. Huis, *Joseph Luns* (Amsterdam 1985).
Stikker, D.U., *Memoires* (Rotterdam en Den Haag 1966).

Tasman, C., *Louter kabouter. Kroniek van een beweging 1969-1974* (Amsterdam 1996).
Thomas, N., *Protest movements in 1960s West Germany: a social history of dissent and democracy* (Oxford 2003).
Tilly, Ch., 'From interactions to outcomes in social movements', in: M. Giugni, D. McAdam en Ch. Tilly (red.), *How social movements matter* (Londen 1990), 253-270.

Vaïsse, M., *La grandeur. Politique étrangère du général de Gaulle 1958-1969* (Parijs 1998).
Vaïsse, M., 'De Gaulle et La Guerre du Vietnam: de la difficulté d'être Cassandre', in: Ch. Goscha en M. Vaïsse (red.), *La Guerre du Vietnam et L'Europe 1963-1973* (Brussel 2003), 169-178.
Velde, H. te, *Stijlen van leiderschap: persoon en politiek van Thorbecke tot Den Uyl* (Amsterdam 2002).
Verbij, A., *Tien rode jaren. Links radicalisme in Nederland, 1970-1980* (Amsterdam 2005).
Verkooijen, P., *Goed en fout na de oorlog. De grote lijnen van de recente Nederlandse politieke geschiedenis* (Amsterdam 2000).
Verkuil, I.D., *De grote illusie. De Nederlandse vredesbeweging na 1945* (Utrecht 1988).
Verkuyl, J., *Gedenken en verwachten. Memoires* (Kampen 1983).
Verrips, G., *Dwars, duivels en dromend: de geschiedenis van de CPN 1938-1991* (Amsterdam 1995).
Vietnam de oorlog die niet nodig was. Uitgave omroepvereniging VARA (Hilversum 1968).
Vingeling, H., en Ch.C. Schouten, *Democratisch Socialisten '70. Nevenstroom in de sociaal-democratie* (proefschrift Erasmus Universiteit Rotterdam 2003).
Vlaskamp, M., *De tragiek van het gelijk: Vietnamverslaggeving in Het Parool, 1963-1975* (doctoraalscriptie Erasmus Universiteit Rotterdam 1993).
Voorhoeve, J.J.C., *Peace, profits and principles. A study of Dutch foreign policy* (Den Haag en Boston en Londen 1979).
Vossen, K., *Vrij vissen in het Vondelpark: kleine politieke partijen in Nederland 1918-1945* (Amsterdam 2003).
Vree, F. van, *De metamorfose van een dagblad. Een journalistieke geschiedenis van de Volkskrant* (Amsterdam 1996).
Vries, W. de, *Veranderingen in het Amerika-beeld in de periode 1960-1974. Een onderzoek naar twee Nederlandse linksgerichte opinieweekbladen: De Groene Amsterdammer en Vrij Nederland* (doctoraalscriptie Universiteit Utrecht 1978).

Waltmans, H., *Niet bij rood alleen. Vijftien jaar Nederlandse politiek en de geschiedenis van de PPR* (Groningen 1983).
Warnaar Jzn., A., 'Vietnam' in: *Anti-Revolutionaire Staatkunde*, (36) nr. 1, januari 1966, 100-102.
Wells, T., *The War Within: America's Battle over Vietnam* (Berkeley CA 1994).
Wielenga, F., *Van vijand tot bondgenoot. Nederland en Duitsland na 1945* (Amsterdam 1999).
Wigbold, H., 'Vietnam schokte mijn wereldbeeld', in: *Het Vrije Volk* (weekeditie), 2-5-1985.
Wijfjes, H., (red.), *Omroep in Nederland. Vijfenzeventig jaar medium en maatschappij 1919-1994* (Zwolle 1994).
Woltjer, J.J., *Recent verleden. Nederland in de twintigste eeuw* (Amsterdam 2001).
Wyatt, C.R., *Paper soldiers. The American press and the Vietnam War* (New York en Londen 1993).

Young, J., 'Britain and 'Lbj's war, 1964-1968', in *Cold War History*, jg. 2, nr. 3 (2002), 63-92.
Young, J., 'British governments and the Vietnam War', in: Ch. Goscha en M. Vaïsse (red.), *La Guerre du Vietnam et L'Europe 1963-1973* (Brussel 2003), 117-130.

Zhai, Q., *China and the Vietnam Wars, 1950-1975* (Chapel Hill 2000).
Zijlmans, J., *Een geschiedenis van de Socialische Jeugd in Nederland afdeling Amsterdam, 1960-1972* (doctoraal scriptie 1977).
Zimmerman, H., 'The Quiet German: The Vietnam War and the Federal Republic of Germany', in: Ch. Goscha en M. Vaïsse (red.), *La Guerre du Vietnam et L'Europe 1963-1973* (Brussel 2003), 49-64.
Zondergeld, G., 'PSP, Provo en Vietnam', in: J. Hoffenaar, e.a. (red.), *Confrontatie en ontspanning: maatschappij en krijgsmacht in de Koude Oorlog 1966-1989* (Den Haag 2004), 81-99.
Zuijdam, F., 'Van stichtelijke fraseologie naar redelijkheid. De PVDA en de oorlog in Vietnam, 1964-1973' in: *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden*, 2002 afl. 2, 168-184.

Zuijdam, F., *Tussen wens en werkelijkheid. Het debat over vrede en veiligheid binnen de PVDA in de periode 1958-1977* (Amsterdam 2002).
Zwartboek over Vietnam (uitgave PSP, juni 1965).

Dankwoord

Graag wil ik de volgende personen danken voor de onmisbare steun die zij mij de afgelopen jaren hebben gegeven. Om te beginnen dank ik Duco Hellema voor zijn vertrouwen, zijn begeleiding en zijn kritische commentaar. Bob de Graaff dank ik voor zijn ideeën en zijn nauwkeurige en gedetailleerde kritiek. Tevens dank ik mijn collega's van de afdeling Geschiedenis van de Internationale Betrekkingen. Van hen wil ik Elsbeth Locher-Scholten speciaal vermelden, omdat ik zonder haar aanmoedigingen vermoedelijk nooit dit vak had gekozen. Verder wil ik mijn (oud-)kamergenoten David Onnekink, René de Groot, Floribert Baudet, Rienk Terpstra en Beatrice de Graaf bedanken voor hun prettige gezelschap en hun collegialiteit. Beatrice dank ik ook voor haar scherpe en belangrijke commentaar op het manuscript. Kim van der Wijngaart en Rienk dank ik voorts voor de aanvullende documenten die zij voor mij traceerden. Verder wil ik niet onvermeld laten dat ik veel steun heb gekregen van het OGC, met name van Simone Veld.

Dit onderzoek zou niet tot stand zijn gekomen zonder de behulpzaamheid van de medewerkers van de archiefinstellingen die ik heb bezocht. Speciaal wil ik noemen Mieke IJzermans, Hans den Hollander, Maarten van Rijn, Irene Zijlstra, Ad Heitzer en Ton Tielen. Verder was Albert Kersten zo vriendelijk om enkele dossiers uit het archief van Luns ter beschikking te stellen en schonk Philip Everts mij zijn ruime collectie boeken over de Vietnamoorlog. Tevens wil ik Pieter Meulendijks en Henk te Velde op deze plek bedanken voor hun commentaar en hun suggesties.

Zonder de oud-activisten, de oud-politici en de oud-diplomaten die ik heb mogen interviewen, was dit een ander boek geworden. Zij brachten mij op ideeën en hielpen mij de jaren zestig en zeventig beter te begrijpen. Vooral de ontspannen en interessante gesprekken met Herman Hoeneveld, die helaas in mei 2006 is overleden, zullen mij bijblijven. Hoeneveld en een aantal anderen waren bovendien bereid mij hun persoonlijke archieven te lenen. Willem van Bennekom was ook bereid een hoofdstuk uit dit boek nauwgezet te becommentariëren. Daarnaast dank ik Ralph Waver voor zijn medewerking. Ik waardeer het zeer dat hij bereid was zijn verhaal met mij te delen.

Voorts wil ik Koen Vossen bedanken voor zijn commentaar op de afzonderlijke hoofdstukken en de onderhoudende gesprekken in Marktzicht. Woorden van dezelfde strekking gaan uit naar Maartje Janse. Hoewel onze 'proefschriftgesprekken' vaak net zoveel problemen opriepen als dat zij oplosten, vond ik ze erg waardevol. Een speciaal woord van dank gaat uit naar Niek Pas. Niek wil ik graag danken voor zijn vriendschap,

zijn goede suggesties en zijn enthousiasme. Ook becommentarieerde hij alle teksten voor dit boek, wekte hij mijn interesse voor audiovisuele bronnen en moedigde hij me aan op de momenten dat ik het hele zaakje het liefst in de gracht had gegooid. Veel voormalig promovendi zullen het met mij eens zijn dat de laatste fase verreweg het zwaarst is. Mijn ouders dank ik voor hun steun en vertrouwen in deze cruciale periode. Mijn vrienden, van wie Mirko ook als paranimf optrad, dank ik voor de afleiding en de belangstelling. Nienke en Marc ben ik verder dankbaar voor het corrigeren van een deel van het manuscript. Ten slotte dank ik Eefje voor haar bijzondere relativeringsvermogen, haar praktische hulp en haar onvoorwaardelijke steun en liefde.

Rimko van der Maar
Utrecht, november 2006

Over de auteur

Rimko van der Maar (1973) studeerde Geschiedenis van de Internationale Betrekkingen aan de Universiteit Utrecht. Van 1999 tot 2001 deed hij in opdracht van het ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport en het Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie onderzoek naar de gevolgen van de Japanse bezetting van Indonesië voor gerepatrieerde Nederlanders. Van 2001 tot 2005 was hij als promovendus verbonden aan het Onderzoeksinstituut voor Geschiedenis en Cultuur van de Universiteit Utrecht. Momenteel werkt hij als docent aan het Instituut Geschiedenis van dezelfde universiteit.

Personenregister